

Запороги. Роман перший. Петро Сагайдачний

Віталій Рогожа

Леоніду Кравчуку,
Першому Президенту України,
що здійснив споконвічне
прагнення українського народу,
присвячую.
Автор

Від автора

Так склалося, що історія нашого народу довгий час писалася істориками інших держав. Це привело до того, що правду у написаному, м'яко кажучи, годі знайти. Пройшло більше двадцяти років, після створення самостійної, соборної, унітарної держави Україна, визнаної всіма країнами Організації Об'єднаних Націй. Написані десятки наукових праць, видано підручники, в яких правдиво висвітлена історія нашого народу. Проте, старше покоління українців продовжує жити міфами радянської доби і царської Росії, а молодше, в значній мірі, історією не цікавиться.

Саме з цієї причини, не тільки громадяни інших країн, але й самі українці не можуть, а часом і не хочуть розібратися в історії своєї країни. Простіше послухати російських політтехнологів, і повторювати за ними побрехеньки, що українського народу, як такого, ніколи не існувало, забуваючи при цьому про те, що і російського народу ніколи не існувало.

Українські вчені переконливо довели, що родовід етносу, нащадками якого є Український народ, бере свої корені з Трипільської культури.

Читаємо у історичному дослідженні Володимира Білінського "Україна — Русь":

"Кожен українець завжди знав, що всі давні так звані археологічні культури, які існували на теренах України, так чи інакше були пов'язані з українським етносом. Тому немає нічого дивного, що кращі сучасні історики, які звільнились від імперських шовіністичних догматів, вивчають розвиток української нації, починаючи з періоду Трипільської цивілізації, і залучають до єдиного ряду: Скіфо-Сарматську добу, час антів, Велике Київське князівство (Русь), Велике Галицько-волинське князівство, Велике Литовсько-Руське князівство та Українську Козацьку державу.

Археологічні знахідки підтвердили цю спадковість, яка бере свій початок 5400 року до нової ери, а закінчується, 2250 року до нової ери. Одним із перших кочових народів, чиє ім'я нам достатньо відоме за творами ассирійських хронік з VII ст. до н. е., та повідомленнями "батька історії" Геродота з V ст. до н. е., були киммерійці. В степах Причорномор'я була розташована їхня країна з назвою "Кіммерія". Перші письмові

згадки про наших предків скіфів, маємо теж від давньогрецького історика Геродота. Що ж про кіммерійців писав Геродот? Кіммерійці жили в Причорномор'ї між Дніпром і Дністром; скіфи жили в Приазов'ї між Дніпром і Доном. Як перші, так і другі були племенами одного і того ж народу — борисфенів-скіфів. Геродот два рази згадує кіммерійців. Перший раз "в середині 2-го тисячоліття старої ери". Якщо дотримуватися розповіді Геродота, то першим царем Скіфів був Гет із племені гетів, і було то у XV столітті до н. е. Під час війни з Дарієм, в 512 році до н. е., царем Скіфії був Ідантирс — представник племені Царських скіфів. Згідно з тією ж "Історією" Геродота, у V столітті до нової ери Скіфською державою правив цар із племені царських скіфів. Тому маємо:

1. Гети (1500 років до н. е.).
2. Царські скіфи (VI ст. до н. е.).
3. Сармати (III ст. до н. е.).
4. Гети (I ст. до н. е.)
5. Скіфи (I ст. н. е.).

Територія Скіфів дивним чином збігається з територією Сарматії. А далі, у 330 році н. е., на південних та західних берегах Чорного моря з'явилася Візантійська імперія, зі столицею в Константинополі, правителі якої знали своїх північних сусідів як русів. А один із правителів Русії, Святослав, навіть свою столицю тримав на Дунаї, і та держава київських русів теж, дивним чином, повністю розташувалася на землях Скіфії (Сарматії). І все те, за твердженням німецьких і російських істориків, сталося випадково. Хоча історія не зафіксувала значних воєн на теренах давньої Скіфії (Сарматії) у ті часи. Тож куди зникло 40 мільйонів скіфів або хоча би 20 (двадцять), історія відповісти не може досі. Як пише історик Тамара Талбот Райс у своїй праці "Скіфи" — "исчезли со страниц истории так же неожиданно, как и появились". Ось ще одна дивна випадковість. Усі великі українські ріки (вони ж скіфські, сарматські) походять від одного кореня: Дунай, Дністер, Дніпро, Дон, Донець... Одна випадковість за іншою!

Цікаво зазначити, що кам'яних скіфських баб з типово українським орнаментом чомусь повністю винищувала російська влада. Через тисячу років по скіфах, українські козаки хоронили своїх гетьманів та кошових отаманів за старим скіфським звичаєм — насипали курган. Отож, у XIII столітті за Доном русичі не мешкали. Що дає підставу на додатковий висновок: не проживали вони за Доном і в X-XII століттях, бо не існувало передумов до їхньої міграції.

Це свідчення про межі землі русичів стосується і так званої Ростовсько-Суздальської землі, яка завжди лежала за Доном. Тим більше, що Рубрук зазначив у своїй праці, що країна, яка лежала за Доном "північніше ставки Сартака", йменувалась Країною Моксель.

Тобто жодного відношення до Київської русі не мала. Для когось то не переконливо, то він може підняти першоджерела на які посилається Володимир Білінський, та переконатися. Особисто мене він переконав.

Вже у Літописі Нестора Літописця говориться, що у V сторіччі нової ери на землях

у верхній течії Дніпра проживало слов'янське плем'я Полян. У нижній течії Дніпра від Дону до Дністра проживало слов'янське плем'я Уличів. А далі до Дунаю плем'я Тиверців. Так от саме з землею Полян, і її центром Києвом, пов'язують народ, що там проживав, ім'я якому "Русь". У всякому разі, ні у Скандинавії, ні де інде, слідів "Русі" не знайдено. Хіба скандинавських воїнів у Візантії називали "Русами", і то лише тому, що вони були у складі Київського війська, яке Володимир Великий відправив на допомогу Візантійському імператору.

До речі, у "Повісті минулих літ..." наводиться причина, що спонукала Полян створювати військо, і закликати на допомогу Варягів. "Біша обідіма Деревляни, Северяни і іними окольними, лепші мужи..." київські, думали про захист.

Тобто, до створення держави Київська Русь, Полян спонукала постійна загроза з півночі від слов'янських племен Сіверян, Древлян та Угро-фінських племен Меря, Чудь, Мурома, Мари, Мордва. А з півдня загрозу становив великий людський потік переселення народів, розпочатий Гунами. Його продовжили Хазари, а потім Болгари і Авари, а за ними Угри. Ці кочові племена надовго не затримувались, тому слов'янські племена, а пізніше їх держава, Київська Русь, досить успішно з ними боролася. В дев'ятому, десятому сторіччях не тільки причорноморські землі входили до Київської Русі, але й Чорне море називалось Руським. Арабський географ того часу, Масуді, пояснює: "Чорне море називається Руським тому, що крім Русі там ніхто не плаває".

На зміну хозарам, прийшли печеніги. Натиск орд печенігів, Київська Русь не витримала і мусила відійти на північ та захід до лінії лісів, залишивши надовго свою територію. А її землі за короткий час перетворилися в нічийне Дике поле, яке поросло травою ковилком, і контролювалося половцями, що в свою чергу витіснили печенігів. Саме половці разом з монголами у тринадцятому сторіччі звоювали Київську Русь.

Тому українські корені знаходити зовсім нескладно. В дев'ятому, десятому, одинадцятому і дванадцятому сторіччях, від Карпатських гір майже до річки Волги, від славного міста Новгороду до Чорного та Азовського морів, жила і розквітала Велика і Могутня Київська Русь. Хто вміє читати, прочитає про неї у літописах усіх сусідніх тогочасних народів. Не було Османської імперії, не було Речі Посполитої, не було Московської імперії, а Київська Русь була!

Бог їй дав чимало для того, щоб бути щасливою на цій землі, і не мати жодного бажання завойовувати інші народи, шукати щастя в інших землях. Бог дав їй усе. Та не дав розуму її керманичам, щоби берегли єдність своєї Батьківщини!

Зі сходу чорною грозовою хмарою насувалася Монголо-татарська орда, а князьки, як ті сірі таргани, нищпорили по Київській Русі, вишукуючи ласі шматки, роблячи їх "своею отчиною", поки не позбулися не тільки "отчини", а й усієї держави. Та й самі полягли на своїй "отчині", яка з квітучої країни стала Диким полем...

Після падіння Київської Русі, народ руський проживав у Великому Галицько-волинському князівстві і Великому Литовсько-Руському князівстві. Пізніше у Речі Посполитій і Гетьманській державі, як то зазначав Володимир Білінський.

Літописець пише, що на місці спаленого Монголами Києва, п'ятдесят років навіть

трава не росла. Хто там бачив, росла чи не росла! Може й не росла. Але ж люди жили. Не могли вони емігрувати, ні в Польське королівство, ні в Галицько-волинське князівство, ні в Литовське чи Московське. Напевне, татари ловили та продавали молодь у неволю, але всіх не могли продати. І, як слушно припустив Михайло Грушевський, татари, не маючи на цій території державного утворення, брали данину безпосередньо з людей які там проживали.

Ось за це "нічийне" дике поле і людей, що на ньому жили, розгорталися звиятиги. Сусіди-завойовники навіть гадки не мали, що там живе народ, "якого правди сила, ніким звойована ще не була...". Їм було не до сентиментів, вони творили свої історії, свої нації, свої Держави. А народ, що мав свою мову, багато вікову культуру та не мав розуму, повинен був набиратися його та на руїні будувати нову країну.

І було ж кому! Галицько-волинський князь Данило Галицький, який мав права на Київський престол, повинен був прийти до Києва і підняти його із руїн. А вже навколо Києва об'єднувати землі Київської Русі. Не прийшов. Зачарувався блиском королівської корони, дарованої Папою Римським. А от >його нащадки не зуміли утримати батьківщину, а більш спритні польські королі зробили її своєю власністю. Так зникло з історичного видноколу Велике Галицько-волинське князівство...

Бог дав нашим предкам ще одну можливість для створення Держави, але в купі з братами Литвинами. Племена литовські здавна затиснуті між Київською Руссю та Німецьким орденом, що завойовував землю Балтії, мусили просити і завжди отримували допомогу від Київської Русі у боротьбі з німцями чи поляками, правда за це платили їй данину. Одночасно з падінням Київської Русі під навалом Монголо-татар, литовські племена щоб захистити свої землі, об'єднує один з литовських вождів Міндовг. Він розпочав, а за ним князь Гедимін, не застосовуючи військової сили, зібрав під своєю владою більшу частину земель, що входили до Київської Русі. Саме він об'єднавши литовців і західних "русів", як тоді називали нащадків народу Київської Русі, що проживали на цій території, в одну державу, яку назвав Великим Литовсько-Руським князівством. Воно на два століття стало Батьківщиною наших предків, які продовжували називатися русами.

Справу Міндовга продовжив його син, князь Ольгерд. Проголосивши себе захисником східних руських земель від татар, він приєднав землі, що раніше входили у Київську Русь, до своєї держави і в 1363 році у Києві, зі згоди місцевого боярства, лишив своїм намісником сина Володимира.

І в тому ж році, спільно з Київським, Чернігово-Сіверським, Волинським та Подолінським військовими загонами, в битві під Синіми Водами, розбив війська трьох татарських орд: Кримської, Перекопської та Ямболукської. Це була перша перемога, над татарами після падіння Київської Русі. В цей час Московське князівство ще справно платило данину правителям Золотої Орди, а міфічна битва ратників Московської держави проти татарів на Куликовому полі під проводом Дмитра Донського, слідів якої до цього часу не знайшли, відбулася багато років по тому.

Що стосується Суздальського князівства, яке потім трансформувалося у

Московське, у нього була своя історія, що почалася із угро-фінського племені "Меря". Першу письмову згадку про нього находимо у "Повісті минулих літ..." Нестора Літописця. Подальше знайомство з цим племенем, пов'язане з князем Юрієм Долгоруким, який зі своїм малочисельним військом пішов з Київської Русі на схід і оселився у Суздалі, створивши Суздальське князівство. Підтвердженням того, що народ суздальського князівства не був слов'янським, є матеріали археологічної експедиції графа Уварова, який три роки проводив розкопки людських поховань на теренах Суздальського князівства. Із понад семи тисяч розкопаних поховань він не знайшов жодного слов'янського.

Історія Суздальського князівства продовжилася Володимиро-Суздальським, а потім Московським князівствами. Московське князівство, а пізніше Московське царство, жило і розвивалося окремою від нащадків Київської Русі державою. Наступна звістка про Суздальське князівство датується 1163 роком. В той рік син Юрія Долгорукого, Андрій Боголюбський прийшов з війною до Київської Русі, і вщент зруйнував Київ. Історики відзначають, то був єдиний випадок, коли нападники зруйнували Софію Київську. Навіть монголо-татари того не робили. Завойовник не лишився правити у Києві, а як всі кочівники, пограбував його і повернувся у Суздаль. Скоріш за все в ньому перемогла материнська кров, яка була угро-фінського роду. З того часу нащадки Юрія Долгорукого були у стані війни з державами, в яких проживали, руси, майбутні білоруси і українці.

Після смерті князя Ольгерда, Велике Литовсько-Руське князівство разом з Польщею стало співзасновником спільної республіки, Речі Посполитої. Вона була створена у 1569 році, на підставі підписаного акту Люблінської унії. Інтереси руських земель у Речі Посполитій представляли Василь Острозький, Олександр Чарторийський, Андрій Вишневецький, Роман Сангушко та інші представники руської шляхти. Вони домоглися, гарантування цілісності руських воєводств, руська мова проголошувалася мовою публічного і державного спілкування на вічні часи. Православній шляхті була гарантована рівність з католиками, але при цьому не передбачалася рівноправна суб'єктивність руських воєводств поряд з Польським королівством і Великим Литовським князівством.

Так вдруге, вже політичним шляхом, втратили державність наші предки, хоч у Великому Литовсько-Руському князівстві мали рівні права з братами литвинами. А сталося це тому, що Руська шляхта разом з Литовською в більшості перейшла у католицьку віру, щоб не втратити свої маєтності. Простий люд не мав що втрачати, крім землі батьківської, мови батьківської та Віри православної отриманої від батьків. Тому не бажаючи терпіти утиски від польської шляхти і католицьких святих отців, пішов у Дике поле.

Правду сказати, міграція почалася раніше, зразу ж після створення Речі Посполитої. Люблінська унія, затвердила об'єднання Польщі і Литовсько-Руського князівства в єдиній державі. Польська шляхта досить скоро почала встановлювати на теренах Литовсько-Руського князівства закони свого королівства, і перш за все

покріпачення руського люду. Але руський люд з діда-прадіда звик до вільного проживання в складі слов'янських племен, а потім і у складі Київської Русі. Він ніколи не працював на пана, як то було характерно для Польщі чи Московії. Данину платив князю, але князі в свою чергу захищали руський люд від нападів ворогів. Це було справедливо. А покріпачення польською шляхтою нащадки русичів сприйняти не могли.

Протидіяти могли лише тим, що кидали рідні місця і йшли у Дике поле. Благо вони жили поряд і давно звикли давати відсіч нападам татарів. Це було складно, доводилось були і хліборобами і воїнами. Саме в цей час і починають створюватися загони козаків, а потім і місця їх перебування: Запорозькі Січі. Так почалися криваві звитяги між татарами та запорозькими козаками, які були постійним озброєним загоном руського люду, що проживав у Дикому полі. То ж полуденні землі Речі Посполитої не були в той час "Диким полем", або як їх називала польська шляхта "пустощами".

Польські магнати десятиріччями спостерігали за змаганнями запорозьких козаків з татарами, за ростом міст і сіл у Дикому полі. А потім просили у короля наділи в "пустощах", які насправді вже були заселені. Перед захопленням міст і сіл, та закріпаченням населення, яке в них проживало, посилали туди ксьондзів. А вони, на підставі рішення Брестської унії, захоплювали православні церкви і навертали місцеве населення до католицтва. Таке діялось на всіх землях де проживав православний люд.

Що могли робити люди без державницького утворення залишені в Дикому полі? Перед ними був великий вибір. Хочете цивілізації лишайтесь у Речі Посполитій, міняйте віру батьків на католицьку. Робіть кар'єру, ставайте шляхтою. І багато йшло, і робило кар'єру. Українські етнічно, родини Вишневецьких, та багатьох інших лишилися в історії Польської Держави як видатні її будівничі і захисники.

Хто не хотів міняти віру, йшов до Московського царя в холопи, чоботи йому лизати, бо московіти забрали з Києва до Москви і престол патріарший і самого патріарха. А хто хотів волі, той гуляв у Дикому полі, як і до цього сторіччями з татарами бавились!

"Можете й віру їх бусурманську взяти! Вже багато козаків поріднилися з татарами. Мали спільні сім'ї, об'єднали кров. І цього не хочете? А чи не дуже ви балувані та примхливі?"

Кажете віру вам привіз князь Володимир з Константинополя, і католицької чи басурманської не хочете? А чоботи навіть князям своїм не лизали, чому повинні Московському царю лизати? На вас не вгодиш. Ну, то згинете і навіть пам'яті про вас в віках не лишиться!!" радили їм "розумні" сусіди.

"Ну, що ж, то й згинемо. Але, перше потішимося трохи, щоб пам'ять все ж лишилась. Кровава пам'ять!" І йшли незламні та безстрашні у Дике Поле.

"Але ми ще повернемося!...", думали про себе з великою біллю та образою.

І повернулися! Пішли в поле, а вийшли з води, з Дніпра-Славутича, із Січі Запорозької. Вийшли творити свою державу. Свою Україну! Чому не Київську Русь? Бо вже не той був Київ, ще не встав він із руїни цивілізаційної. Та й то сказати, важко склеїти розбите. А Україною згодилися бути, бо, дійсно знаходилися на окраїнах і Речі

Посполитої, і Московського царства, і Османської імперії. Та й то сказати, ніхто і не питав, хочете бути Русами чи Українцями. Так їх називали сусіди...

А в шістнадцятому сторіччі вже піднімалися герої творити свою Батьківщину. І приймали смерть в муках, як Байда Вишневецький, Северин Наливайко, та хіба всіх перелічиш! Але на їх місця ставали інші. Як не дивно, їх було не так вже й мало. Навіть забагато, як для такого часу, після такої руїни. Серед них вирізнялися велетні духу, що зуміли вести за собою народ, і лишитися навечно на скрижалях його історії! Вони вставали на весь зріст і піднімалися до горизонту. І піднімався за ними народ України, всі хто хотів мати свою Батьківщину, свою землю, свою мову...

Правду сказати і брати поляки трохи допомогли. Річ Посполита приймала участь у Лівонській війні, і потребувала воїнів. А кращих ніж запорозькі козаки на той час не було. Тому у 1568 році король польський Сигізмунд II Август передав на Запорозьку Січ грамоту з пропозицією про перехід до нього на військову службу. Йому потрібно було лише 300 козаків.

А вже у вересні 1578 року, козацьких посланців на чолі з Андрієм Лиханським запросив до себе король Польщі Стефан Баторій. По наслідках зустрічі король видав універсал, "Постанову про низовців". У відповідності з нею, козаки-реєстровці одержали від короля прапор, що вирізняв козаків у польському війську та резиденцію в містечку Терехтемирів, де зберігались пожалувані королем клейноди: корогва, військова печатка, булава та бунчук. В роки Лівонської війни, кількість реєстрових козаків збільшилась до п'яти сотень, та ще чотири тисячі брали участь в війні на правах реєстрових козаків. Це вперше Європа побачила козаків їх звитягу і сміливість. А для нас особливо знаменно те, що козаків вирізнили як військову силу етнічного угруповання, що не є власне Польщею, а входить автономною до її складу. І позитивні наслідки цього факту для майбутнього творення країни не забарилися.

Прискоренню розгортання та активності козацького війська, а за ним і козацької державності, сприяла війна між Габсбурзькою та Османською імперіями. Намагання Папи Римського створити Священну Християнську лігу не мало активної військової допомоги. Москва і Варшава обмежились заявами про моральну підтримку. Тому Папа Римський Климент восьмий, звернувся з листом-закликом до запорозьких козаків приєднатися до боротьби проти Турецької Порти. А спеціальний посланець Австрійського цісаря Рудольфа II, Еріх Лясота передав козакам військову корогву з символікою імператора Священної Римської імперії.

Козацькі війська керовані гетьманом Григорієм Лободою, першими здійснюють похід у Придністров'я де жили союзники Порти. Влітку, "охочі люди" під проводом Северина Наливайка вирушають на Молдавію, теж союзника Османської імперії, і здобувають найбільше турецьке місто Тягин. Після цього папський агент доносить у Рим, що козаки виконали свій обов'язок.

Восени об'єднане військо козаків і "охочих людей" під проводом Григорія Лободи і Северина Наливайко, знову вирушили на Молдавію, де розбивши військо Молдавського господаря Аарона, здобувають столицю Ясси, Цецору та інші міста і фортеці.

Ці походи показали міць і силу Запорозького Війська і можливості тої етнічної групи, яка могла протягом року виставити двадцятитисячне військо. Причому, це військо отримало цілий ряд переконливих перемог. Можна вважати що саме з першої козацької війни, Україна, хоч і номінально, але починає відчувати себе державою.

А тим часом настало сімнадцяте сторіччя. У всій історії східної Європи, не було більш трагічного часу після монголо-татарської навали, ніж сімнадцяте сторіччя. Йшли криваві герці між трьома державами-хижаками: Річчю Посполитою, Московським царством та Османською імперією за гегемонію на східній половині Європи. Вони люто шматували одне одного, створюючи величезні військові армії ніби для захисту власної землі і люду, який на ній проживає, а використовували їх для загарбання чужої землі. Тут вони спалювали міста і села, руйнували захисні укріплення, забирали людей у рабство, а інших знищували до ноги. І, як це було у всі часи існування загарбницьких воєн, своєму люду говорили про справедливість того, що творили. Захоплену територію проголошували своєю, і будували на ній власні міста.

А в середині цього звірячого шабашу випростовувалася, піднімала голову горьована, ніжна і просто духа, але така люба моєму серцю Україна. Моя Україна! Так сталося, що їй народу не потрібна була чужа земля, вона хотіла утримати свою, дану їй Богом. Ця земля з діда прадіда належала їй! Але як було встояти їй миролюбному народу в цій гієні вогненній зла і наруги...

Часто запитують, звідки ж вона взялася, держава Україна? Для нормальних незаангажованих істориків це давно не викликає жодних сумнівів. Зрозуміло ж, Держава виникає від спільної мови, спільної території, спільних звичаїв, народу волелюбного, воїнів, що вмирають за свій народ, за свою землю, і багатьох інших прикмет по яких визначають Державу. Чи ж Україна того не має?! Та й не байстрюки ми, що прийшли невідомо звідки. Може й смішно, що деякі політики шукають наші корені в сивій давнині, аж у Трипільській культурі. Але ж знаходять! А чому нікому не смішно, що німці на Вінниччині шукали свої арійські корені?

Московські царі, на відміну від німців, свої корені, не шукали. Вони навпаки, старанно їх приховували. Рухаючись загарбницькими війнами на схід, вони раптом згадали, що Суздальське князівство заснував князь Київської Русі Юрій Долгорукий. "Де тепер Руський народ, нащадок Київської Русі? Має свою Державу?", запитують вони. І самі відповідають, "Не має!" Він є складовою частиною Речі Посполитої, один із трьох етносів, але не державотворчий! "А ми маємо!".

Чи для московських царів мало значення, що руський народ живе на землі Київської Русі, прадавньої слов'янської держави, а батьківщина московського народу знаходиться за тисячу кілометрів від земель Київської Русі. Та й народ цей не слов'янський а угро-фінський! Аж ніякого! То ж вони проголошують свою державу "Великоросією" і спадкоємницею Київської Русі!

Боляче і не зрозуміло те, що Руський народ погодився бути "Малоросією" біля "Великоросів"! І соромно згадувати що це сталося в той час, коли Руський народ майже досяг своєї державності. На чолі з Богданом Хмельницьким він створив Гетьманську

державу. Чи потрібна була Гетьманській державі "Переяславська Рада" і союз з Московією? Ні. То Богдан Хмельницький, зі своєю старшиною, зрозумів ще в день "Переяславської Ради", послуховавши боярина Бутурліна. І не підписав Переяславських універсалів. Хоча згодився бути союзником Москви. А для Москви союзник то слуга! От і розпочалася та незрозуміла спілка, яка навіть написаного договору не має, але триває понад триста років! Хмельницький вважав що має Москву за союзника і брата. А, Олексій Романов мав Хмельницького за слугу, йому такі союзники були без потреби! Чи був у Хмельницького інший вихід зберегти державу? Був. У складі Речі Посполитої. Але і польська шляхта не могла перебороти свій гонор, щоб визнати хлопську державу рівною Польському крулевству!

Затвердила 6 Річ Посполита на своєму сеймі новий державницький устрій Республіки, і мала би у своєму складі Польське королівство, Литовське князівство та Руське князівство! І до цього часу стояла би форпостом демократії у східній Європі! А замість цього згинула як і Київська Русь під копитом східного дикого завойовника. І до сьогодні Польща, як і Україна, потерпає від його сваволі, а у всьому що трапилося звинувачує Богдана Хмельницького. Читаймо правдиву історію, братове!

А Москві потрібні були дурні холопи. Вона вела війну зі Швецією яка точилася понад двадцять років. Спочатку гетьман Мазепа вірно служив Петру Романову на згубу своїй Гетьманській державі. А коли зрозумів, що Петро його має за слугу а не керівника держави, а Гетьманщину своєю вотчиною а не союзником, пішов від нього. Служити продовжив гетьман Скоропадський. Дослужився. Після перемоги над шведами у північній війні, московський цар Петро Романов ліквідував у 1721 році Українську Гетьманську державу, засновану Богданом Хмельницьким.

А пояснив те своє рішення дуже просто і категорично, йому Мазепа зрадив! Але Скоропадський після цього ще дванадцять років разом з Руським народом виконував союзницькі обов'язки у війні! "Ну то добре, будете мені меншим братом, тобто слугою!" Звісно Петро так не говорив, забагато честі пояснювати нерозумним своє рішення! Тепер він московське царство назвав Російською імперією, а народ московський, російським. Поза тим, руський народ назвав малоросійським. Ось вже тоді, ми і стали "братами"! Зауважте, Велике Литовсько-Руське князівство і Річ Посполита добровільні державницькі утворення, а Російська імперія створена шляхом підступного заволодіння сусідніх земель і народів. І здається, це чи не єдиний випадок в історії, коли держава завойовник украла для себе назву завойованого народу.

Майже до кінця дев'ятнадцятого сторіччя у світі цю імперію продовжували називати Московією, а народ московітами. Проте, московіти на те не зважали. Вони і сьогодні не зважають на жодні європейські закони, і згадують про них, лише тоді, коли вимагають дотримання європейцями цивілізаційних законів по відношенню до себе!

Після цього вирішили і з "братньою" мовою розібратися. Чи ж можна то терпіти, що у "малоросів" є власна мова? "Да вы что, издеваетесь?! Максимум, что может быть у хохлов, это малороссийское наречие производное от Великого Русского языка!" пащекували вчорашні неuki, що вважали себе за великомудрих вчених. А звідки ж він

з'явився "Великий Русский язык?" "Глупый вопрос, он был всегда!". Простимо "братів" за їх невігластво! Перший підручник Руської літературної мови "Грамматика словенския" написав побратим Петра Сагайдачного Мелетій Смотрицький. Українська мова тому і подібна до російської, що перший підручник літературної мови у нас був один, написаний Мелетієм Смотрицьким, у Острозькій академії на Волині у шістнадцятому сторіччі. У Москві в той час крім Церковно-приходських шкіл, де дітей вчили на церковнослов'янській мові, не було жодних навчальних закладів. Так що правомірно говорити що російської мови не було, а було малоукраїнське "наречіє"! А вже Михайло Ломоносов використовував "Граматику словенския" Смотрицького, називаючи її "вратами своей учености...", коли писав "учебник Великорусского языка". Про це свідчив сам Михайло Ломоносов. Але для країни "Великобредія", то не аргумент!

І, от гра долі, сплетіння зоряних особистостей! Автором підручника "Грамматика словенския", був близький друг соратник Петра Сагайдачного по творенню Української Держави і по навчанню в Острозькій академії, Мелетій Смотрицький. А викладачем Мелетія Смотрицького і Петра Сагайдачного в Острозькій академії, був видатний вчений із Москви першодрукар Іван Федоров. Не будемо згадувати, чому він був вимушений їхати з Москви.

"А почему Ломоносов учился в Киевской академии, а не в Московской?" А тому що у Москві ще не було в той час академій. Були церковно-приходські школи, а от академій не було! Та не стидайтесь так "Великороси", то нормально. Острозька академія створена на Волині у 1570 році, Києво-Могилянська академія отримала університетський статус у 1654 році, а перший університет у Москві Ломоносов заснував у 1775 році! То де повинен був Ломоносов розуму набиратися?

Чи могли б "Великороси" повірити, навіть прочитавши в історії "Государства Российского..." Карамзіна, Соловйова чи Ключевського, що підручник російської літературної мови Великий син російського народу Михайло Ломоносов писав після навчання у Києво-Могилянській академії у вісімнадцятому сторіччі у Києві, а не у Москві! Вивчайте, брати, життя своїх геніїв!

Європа давно визнала, що українська мова є прадавньою і дуже милозвучною. Другою в Європі після італійської. До речі, і Російська академія наук на початку двадцятого сторіччя з тим погодилася. Але то була царська академія, її вчені не знали того що знають російські політтехнологи у двадцять першому сторіччі. Цікаво де вони вчаться?

А знають вони і говорять таке, не було мови української, тому що до 1917 року і України не було а була лише Малоросія, південна провінція "великої держави Росія". Замість повноцінної літературної мови, населення цієї провінції користувалося "малороссийским наречием". На початку двадцятого сторіччя Михайло Грушевський, виконуючи завдання уряду Австрійської імперії, створив штучну мову, і тепер її видають за літературну Українську мову. Ось так!

Кожен бажаючий має можливість поїхати до українського села. Сільське населення є серцем народу, воно стовідсотково завжди спілкувалося і спілкується українською

мовою. Це відбувається тому, що у сільській місцевості дуже повільно проходять міграційні процеси. Сільське населення зберігає і передає від діда прадіда побут, звичаї, відносини і саме головне, мову материнську, яку вбирає в себе з першими маминими колисковими піснями. Зрозуміло, на протязі сторічч вона зазнавала змін, як і мова кожного народу.

Російська імперія росла і міцніла, а мову братів, на всякий випадок забороняла аж до 1917 року. Чому? Як чому, тільки дозволь братам "хохлам" рідною мовою користуватись, самостійності брати захочуть. "Ну а как можно давать им самостоятельность, как делиться с братьями? Это же государство резать по живому!". Саме цікаве те, що ми погоджувались з братами: "І, дійсно, розум треба мати! Далися нам ті вишиванки та шаровари, чим косоворотки гірші!".

А ще забороняли українську мову "брати" тому, щоб згадку про Україну-Русь викреслити з пам'яті людської, а надто з пам'яті самих українців-русів, а з нею історію боротьби, перемог і втрат. Гетьмана ж, який останнім прагнув повернути волю народу руському Петро І велів навіки проклясти. І проклинали щороку з церковних амвонів всієї, тепер вже російської імперії. Самі українці проклинали і безчестили свого гетьмана, що хотів дати їм волю... Чужою мовою. Чому чужою, а не своєю? А яка різниця? То ж братня мова! Та й на диво милозвучна! То не наша теляча мужицька мова, то мова геніїв слова!

Ось такими стали ми "братами". Пізніше російська цариця німецького походження Катерина ІІ, зруйнувала Запорозьку Січ. Самих запорожців, частково знищила, а частково розігнала, щоб і згадки від них не лишилось. Таким чином розвивалися наші "братерські" стосунки. Та народ український живучий і пам'ять має добру. Триста років її стирали російські царі, аж доки самих не стало. А Україна відродилась. От лишень би пам'ять їй повернути. А щоб того досягти, треба почати, як мені здається, саме з сімнадцятого сторіччя.

Перші козацькі війни були лише Прологом народженням нової Держави у крові та болі. Ціле сімнадцяте сторіччя з перемінним успіхом Україна боролась за свою Державність з Польським королівством, Московським царством, і Турецькою Портою. Розпочав її гетьман Сагайдачний... На останок за автором "Історії запорозьких козаків", Дмитром Івановичем Яворницьким хочу навести слова українського літописця Самійла Величка, які він зробив у своєму вступі до "Літопису подій південно-західної Росії":

"Ласкавий читачу, якщо тобі в нинішній моїй праці щось видалося негожим і не справедливим, то, можливо, так воно і є. Ти ж бо, якби тобі вдалося дістати більш досконалих і яких-небудь інших козацьких літописців, відклади свою лінь і гречно заповни в цій справі моє невігластво, відповідно до тих літописців, не знищуючи, однак, і моєї мізерної праці..."

Р о м а н
п е р ш и й
П Е Т Р О

САГАЙДАЧНИЙ

"Сей Петро Сагайдачний настільки підіймався над своїм простим походженням і способом життя, своїм розумом, визначною зрілістю гадок, надзвичайним дотепом в словах і ділах, що з повною справедливістю мусить бути зачислений для потомства між навизначніших людей Польщі. Скільки проводив він Запорозьким Військом, всюди окритий славою своїх подвигів на суші й морі користувався він незмінною ласкою фортуни. Кілька разів погромивши татар на Перекопських степах, наводив страх на Крим. Коли Владислав вертав собі права на Московську Державу, Конашевич незвичайно проворно, страшенно збентеживши ворога, злучився з ним під самою Москвою.

Не менше прославили ім'я Конашевича його морські походи: і тут була звісна його фортуна, що завжди приносила щасливі результати... Кілька зруйнованих міст Європи і Азії, попалені околиці Константинополя, і на решті рідка оборотність проявлена ним в отсій Хотинській війні – все неуханно збільшало його славу серед Турків. І взагалі, був се чоловік велимо духу, що шукав небезпеки легковажив житє, в битві перший в відступленню останній, проворний, діяльний."

Як. Собеский. Комісар в Хотинській війні. 1621 рік.

"Надає його королівська величність
козакам запорозьким вічно місто
Терехтемирів з монастирем і перевозом,
окрім складового старовинного їх
запорозького міста Чигирин, і від того
міста Терехтемирів на низ понад Дніпром
рікою до самого Чигирин і запорозьких
степів, що підходять до земель
чигиринських, з усіма на тих землях
насадженими містечками, селами,
хуторами, рибними по тому березі в Дніпрі
ловами та іншими угіддями, а вшир від
Дніпра на степ, доки тих містечок, сіл і
хуторів землі здавна були."

Грамота короля Стефана Баторія
1576 року, серпня 20 числа.

ЗАДУШІ

ПРАВОСЛАВНІ

(Частина перша)

Года 1613 февраля 21 в неделю Православия,
т.е. в первое воскресенье Великого поста,
был последний собор. Тогда рязанский архиепископ
Феодорит, келарь Авраамий Палицын, новоспасенный
архимандрит Иосиф и боярин Василий Петрович

Морозов, взошли на Лобное место и спросили у народа, наполнявшего Красную площадь, кого они хотят в цари. "Михаила Федоровича Романова" – был ответ. Так началось трехсотлетнее правление дома Романовых, приведших Московское княжество к величю Русской империи.

С.М. Соловьев. История России.

"Михаила Федоровича Романова!" – разом з усім московським людом в єдиному радісному піднесенні кричав Василь Хлистов, син посольського дяка Григорія Хлистова. Його радість була щира, як і всього народу, що заповнював Червону площу Москви, столиці Московського царства. Василь все своє свідоме життя жив при смуті, яка досягла рівня Великої Смути. Лише з розповідей батька, що служив у посольському приказі ще в часи Івана IV, Грозного, Василь знав, що Московське царство було могутньою державою. По смерті царя, якого боялись і поважали сусідні держави, Московське царство дуже занепало. Правду сказати цьому сприяла поразка в Лівонській війні. Її розпочав ще Іван Грозний, а закінчилася вона втратою значних північних територій та зубожінням держави.

Тепер все це в минулому, вважав оптимістично Василь Хлистов. Тепер його країну чекає новий розквіт, до якого її приведе молодий цар Михайло Романов. Прийшовши додому, Василь зразу ж пішов до батькової кімнати. Батько хворів і не був на Червоній площі, тому Василю не терпілося зразу ж про все побачене і почуте розповісти батьку. Зайшовши в кімнату, він побачив, що той лежить з заплющеними очима і почав тихенько закривати двері.

– Васятка, входи я не сплю.

Василь підійшов і сів на ліжко біля батька. Він любив батька, хоч той був досить суворий і малослівний, Чи то він вродився таким, чи може служба в посольському приказі спонукала його до мовчання, але Василько добре розумів, що батько його любить. Особливо це було помітно, коли той приїздив здалека. Батько досить часто і надовго виїздив з посольськими завданнями до інших країн. По приїзді він кликав Василя до своєї кімнати, і годинами розповідав про свої подорожі та країни в яких побував. Василь бачив, як тішився батько коли він закінчив навчання у дяка Ігнатія посольській справі. Тоді дяк Ігнатій відзначив Василя як кращого учня.

– Как ты себя чувствуешь, отец?

– Да совсем здоровым, правда, когда встаю, чувствую небольшое головокружение. Думаю, уже завтра схожу на службу. Меня там еще не спрашивали?

– Спрашивали, но пока обойдутся без тебя. Ты выздоравливай, набирайся сил.

– Ну, рассказывай сын, что там на Красной площади. Выбрали царя?

– Народу было видимо-невидимо, почитай всю Красную площадь заняли. Все ждут, волнуются. И вот на лобное место выходят архиепископ Феодорит, келарь Авраамий Палицин и боярин Василий Петрович Морозов. Все замолчали, а боярин Морозов крикнул: "Православный московский народ, кого хотите в цари, и вся площадь

закричала: "Михайла Федоровича Романова!!". Вот так. Поздравляю, у нас теперь новый царь.

- А что они о царе Владиславе сказали?

- О каком Владиславе? Ни о ком больше не говорили. А кто это Владислав, тоже какой-то самозванец?

- Не говорили так и не говорили, дай Бог, чтобы и позже не вспоминали. Даст Бог прейдет все же покойное время в Московское царство.

Василь не розумів про що говорить батько, але прийде час, і він стане учасником подій, яких його батько не хотів, але як досвідчений дипломат передбачав.

Того не міг передбачити Василь, хоч він вже два роки служив разом з батьком у посольському приказі. За два роки Василь ще не був з посольством у жодній державі, хоч побачити країни, де вже побував батько була його заповітна мрія. І не тільки побачити, але й прийняти участь у державних справах, та вірою і правдою послужити вітчизні. І така нагода не заставила себе довго чекати.

Не минуло й року з часу обрання нового царя, як його, молодого писаря посольського приказу, відправили за кордон з царським посланням. Правда радість трохи затьмарювало те, що їхати довелося не в одну з Європейських держав, а до Запорогів. То фактично була і не держава, а лише військо, яке жило окремим утворенням в державі Річ Посполита. Василь довго не міг урозуміти: що то є за така держава, Річ Посполита? Батько казав, що то є республіка. А якщо так, чому в республіку входять Польське королівство і Литовське князівство, і хто тоді Запороги в цій республіці?

Від батька та інших службовців посольського указу він чув про запорозьких козаків, які разом з донськими козаками приймали участь у військових діях проти Московського царства, підтримуючи різних самозванців на московський престол. А кому вони служать чому підтримують самозваних царів, Василь не міг зрозуміти. І от тепер Москва, ледве видряпавшись з польських та шведських лабетів, і так-сяк позбувшись усяких самозваних царів, царків і лиходіїв, визнала за потрібне вирядити посольство і до цих синів степу. Воно повинно сповістити їх про призначення на свій престол справжнього царя, не самозваного, а всім відомого боярина Михайла Федоровича Романова! А також просити панів козаків, щоб надалі вони до лиходійських царків не приставали і на Московської держави височайший престол усяких собак не садили, як посадили вони своєю допомогою на цей престол проклятого Гришку Отреп'єва. А йому Василю Хлистову разом з дяком Кіндратієм випало везти до них царську грамоту і подарунки.

Василь не міг знати, що Михайло Романов спочатку сповістив про своє обрання на Московський престол головні європейські двори, а весною 1614 року черга прийшла і до Гетьмана Війська Запорозького. Гетьман на той час не представляв Держави, але очолювана ним військова сила допомагала отримувати перемогу державі, на боці якої воювала. Москва, і навколишні міста, вже відчули тяжку руку запорозьких козаків.

Тому й звертався молодий цар Михайло Романов до запорожців з вітаннями та ласкою, щоб ніколи не бачити запорозьких козаків серед ворогів. Волів краще мати їх серед союзників, а ще краще – серед холопів, підданих Московського князівства. Українське селянство, та й вільне козацтво запорозьке, не могло навіть уявити собі, що після монголо-татарського ярма, буде мати трьохсотлітнє московське ярмо.

Що чекати від Польщі вони вже знали: втрата православ'я, земель батьків, рідної мови.

Турки ж разом з татарами сприймали землі північного Причорномор'я як територію для збільшення своєї імперії, а людей, що там проживали рабами та будівельним матеріалом для цього. Тільки ласкавий голос братів по вірі міг бути визвольним, адже вийшли вони, як говорили в Москві, з єдиної колисани: Київської Русі.

Про це Василь узнав значно пізніше, коли доля на багато років зробила його, як і багатьох представників інших націй поляків, литовців, московитів, німців, татар, турок лицарем Війська Запорозького, або, як ще їх за послідовну боротьбу з турками і татарами називали, хрестоносцями східної Європи...

Московські посланці приїхали до Києва на кінній тязі. Послання царя та дари козацькому війську Василь віз разом з досвідченим послом, посольським дяком Кіндратієм, який вже неодноразово бував в Литві, Польщі і навіть у татар. Не був лише на Запорозжжі, де на острові посеред Дніпра власне і знаходилася фортеця Запорогів, або, як вони самі її називали, Запорозька Січ. Чому саме Запорозька посли довідалися досить скоро. Їх шлях до Запорозької Січі пролягав Дніпром на човнах, які запорожці любовно називали "чайками".

Але спочатку, приїхавши до Києва, вони попросили аудієнцію у київського воєводи князя Януша Острозького. Його батько Василь Костянтин Острозький майже п'ятдесят років займав цю посаду і був визначною особою в Литовсько-Руському князівстві. Він один із української шляхти до кінця свого життя лишився поборником віри батьків, будучи знаменом православ'я в Речі Посполитій.

Януш Острозький хоч і лишився після свого батька захисником запорозьких козаків та їх представником в Речі Посполитій, але це вже був інший воєвода київський. Досить сказати, що він змінив православну віру батьків на католицьку. Проте утисків православ'ю не чинив, і тому не мав сутичок із козаками в питаннях віри. Він прийняв московських послів, уважно вислухав, і запропонував їм зустрітися з козаками передати їм царську грамоту, а також царське жалування не в Києві, а на Запорозькій Січі.

– Панове посли, ви маєте дуже сприятливий час для відвідин Запорогів. Справа в тому, що з першим теплом козаки збираються на Січі, і готуються до літніх походів. А днів зо два тому, я отримав повідомлення, що чорний козацький круг прийняв рішення про страту гетьмана низових козаків. Його зразу ж втопили у Дніпрі. То будуть вибори нового гетьмана, а так як козаки горять бажанням пожитися в турецьких містах, найбільш вірогідна кандидатура на гетьмана, то Петро Конашевич – Сагайдачний. Він

вже був наказним гетьманом Війська Запорозького, і досить успішно провів морські походи козаків до турецьких берегів. А відмовилися козаки дати йому гетьманську булаву тому, що не хотів вести козаків на заклик самозваного царя Дмитра воювати Москву. Отже, я вважаю, що його обрання буде доречним для вас, як і ваша царська грамота та жалування для Війська Запорозького від Московського царя.

Вислухавши розумну пропозицію Януша Острозького, московські послы йому щиро подякували. А вже потім розпитали як їм добратися до Запорозької Січі.

- То є просто панове, багато козаків ідуть за пороги Дніпром на човнах, їх валки відправляються тепер досить часто. Мій посильний відведе вас на берег до керманича каравану, а ви з ним вирішите питання вашого плавання.

На березі Дніпра серед сил-силенної човнів різних видів, треба було мати хист, когось знайти, однаке послы, з допомогою посильного князя Острозького, дуже швидко знайшли "чайку", біля стерна якої щось майстрували двоє чоловіків. Посильний князя Острозького підійшов до старшого чоловіка і повідав йому прохання воеводи. Той зацікавлено подивився на послів.

- То пани прямо із Москви?

- Мы послы царя Михаила и направляемся в Запорожскую Сечь с царской грамотой. Воевода киевский уверил нас, что вы найдете место для нас и нашего груза в своих ладьях.

- Панове послы, в тому не має жодного сумніву, і місце знайдемо, і на Січ доставимо. Але прошу сказати, ви вже раніше добиралися на Січ човнами?

- Нет, конечно, мы вообще впервые в Киеве. А что, есть большие сложности плыть по реке? Или вы думаете, что в Московском царстве рек нет? Положим, наша Волга будет подолее вашего Днепра? Али я не прав?

- Я не був на Волзі, але вірю пану послу, тільки от скажіть ви про пороги щось чули?

- А какое это имеет значение, пороги и пороги, все плавают, и мы поплывем!

В голосі посла було чутно роздратування.

- Не гнівайтесь, прошу вас, пане посол, взявши вас я маю нести відповідальність за вашу безпеку, то повинен запитати.

На протязі розмови старших, Василь розглядав берег Дніпра, де сотні людей снували між човнами. На одні човни заносили зі складів різні міхи, дерев'яні діжки, купи шкір, штуки сукна. З інших, подібні товари виносили, відправляли до дерев'яних складів. Цей людський мурашник повнився різноголосим гомоном, кінським іржанням, скрипом коліс возів, стуком сокир і молотків. Проте, дійство нічим особливо не відрізнялось від того, що Василь бачив на пристанях Москви ріки. Хіба човни були іншого вигляду, та робочий люд мав іншу одіж.

Василь підійшов ближче до човна, щоб краще роздивитись це чудо, яке зветься "чайкою". То був досить великий човен. Василь виріс на Москві ріці і, зрозуміло, човен був для нього не в дивину. Він і сам не одного разу виходив на човні з батьком, чи коли став дорослим з друзями, на рибалку або мисливство, запливаючи далеко від міста. Але

то були звичайні двомісні, чи п'ятимісні човни, довжиною не більше десяти-п'ятнадцяти футів. А цей був по розмірах значно більшим, напевно ближче до ладьї. На вигляд, довжина його складала футів шістьдесят, а ширина більше десяти. Василь підійшов до молодого чоловіка, який під час розмови старших продовжував працювати. Він був, десь, одного віку з Василем.

- Бог в допомогу, желаю здравствовать!

- Будьте і ви здорові! - відповів парубок, і з привітною посмішкою повернувся до Василя.

- А пан теж московський посол? Чи може джура посла?

- Я теж посол, но служу в посольском указе недавно. А, джура это кто?

- Джура то ніби як помічник, або слуга пана. Мене Максимом кличуть, а дядько Степан мій названий батько. А пана посла як кличуть?

- Меня зовут Василий, но какой я пан, давай без величаний будем общаться, если ты не возражаешь.

- А чого мені бути проти, так, дійсно, простіше спілкуватися. А якщо з нами підете на Січ, то шлях не близький, довго разом будемо.

- Не знаю, как дяк Кондратий, а я с радостью, надоело на лошадях трястись. Максим, а эта лодка или скорее ладья устойчивая на воде? Кстати, почему она называется "чайкой"?

- Цей човен навіть на морській хвилі тримається, не те, що на дніпровій! Але коли козаки їх лаштують до морського походу, то до бортів прив'язують снопи з очерету. А чому зветься чайкою? Може тому, що по морю мов чайка морська літає, але дядько Степан говорив, що то від татарського "чаїк", що означає круглий.

В цей час дяк Кіндратій покликав Василя приєднатися до їх розмови:

- Василий, ты что-нибудь слышал о порогах на Днепре? Что это за чудо?

- Нет, не слышал. Наверное, преграды какие-то?

- Пороги - то є гранітні скелі посеред Дніпра. Між ними є дуже малі проміжки, такі, що "чайка" ледь проходить. Але дядько Степан вже роками водить каравани човнів, тому він в спроможі пройти пороги. Досить рідко в нього човни перевертаються. Ви плавати умієте?

- Смешной вопрос, кто на реке Москва плавать не умеет!

- У такому разі хвилювання зайві, впливемо, якщо щось станеться.

Дяк Кіндратій подивився на річку.

- Вода, наверное, еще холодная? А, нельзя как-то обойти пороги?

- Чому не можна, є обхідні дороги, але вантажі в такому випадку треба волоком "торбечити". То тиждень часу, вважай, втратиш. Панове можуть і кіньми дістатися до Січі, але то вдвічі довше і дорого панам буде коштувати. Та й то сказати, з весни в степу багато лихого озброєного люду, що виходить на промисел. Пани послї, не дай Боже, можуть натрапити на таких. І татарів не дивина тепер зустріти. То ж краще і безпечніше Дніпром на чайках, та під охороною запорозьких козаків.

Послухавши Степана, Кіндратій зрозумів, що вибирати особливо нічого, краще в

холодній воді окупатися ніж з розбійниками "испытывать судьбу".

- Уговорил. Ничего, высушимся у костра, если поплаваем. А от разбойников, ноги можем не унести!

Василь зрадів, що трапилась така нагода, де б він і коли ще міг на "чайках" подорожувати. Крім того, його досить змучило подорожування кіньми з Москви до Києва.

Посильний князя Острозького допоміг Василю завести на човен їхній вантаж з царськими подарунками для запорозьких козаків. А потім вони з Максимом його добре припнули до лави, "щоб не пішов риbam на корм!", приказував Максим.

- Тепер, пане посол, можеш відпочивати, а ранком прийдете, почекаєте доки збереться достатньо човнів, і попливемо на Січ.

З першим річковим караваном із декількох козацьких човнів, цих самих славнозвісних козацьких "чайок", які були вщент заповнені козаками, посли вирушили на Січ. Для відчайдух козаків таке плавання було звичайною справою, а московські посли не мали вибору, тому повинні були погодитись на небезпечність такої подорожі. Справа в тому, що козаки рідко, по своїй чи то лінощі, чи дурній браваді, перетягували човни берегом в місцях Дніпровських порогів. Вони проходили їх водою, тобто через самісіньку середину порогів, щоб не втрачати по декілька днів на перетягування човнів берегом, зарослим лісом і верболозом.

То ж, караван човнів зрання ясним весняним днем вирушив у плавання. Береги Дніпра, ще не вкрилися весняними барвами, лише човни з козаками світилися різнокольоровою стрічкою посеред води між, по осінньому сірими, берегами. Дорога від Києва до Запорозької Січі не близька, понад п'ятсот верст. І хоч човни плили за течією, гребли, весь час змінюючись, і веслярі. А коли вітер сприяв, то ставили ще й парус. Проте до порогів дісталися лише через тиждень. По дорозі Максим, який був менше завантажений роботою, він лише веслував по черзі з іншими козаками, розповів послам про дніпровські пороги.

- Дніпро велика, могутня і незвичайна ріка. Я не був на Волзі тому порівнювати не можу. Та й сенсу в цьому не бачу, бо хочу повідати вам про Дніпро, і особливо про його пороги, до яких ми наближаємось. Всіх порогів на Дніпрі є дев'ять: Кодацький, Сурський, Лоханський, Звонецький, Неяситецький, Вовнигирський, Будилівський, Лішний і Вільний. Ми сьогодні маємо їх пройти.

Максим розповідав все що знав про пороги, але недовго. Вони самі дали себе чути задовго до їх наближення. Спочатку якийсь незрозумілий гуркіт, стогін, який ставав все відчутнішим, приглушував пісні і розмови. Ніхто з козаків не звертав на це уваги. В цей час Максим передав весло зміні і підсів до послів.

- Панове посли, за декілька хвилин ми підходимо до порогів. Чуєте вже голос подає перший, Кодацький. Коли наблизимося людського голосу чути не буде хоч в вухо труби, тому слухайте, що треба робити. Василю, ми з тобою рухаємось до стерна на поміч дядьку Степану, долаючи поріг треба міцно тримати стерно, одному не втримати,

роботи стане на всіх, хто не зайнятий веслуванням. А ви, пане дяче, сідайте біля щогли і міцно тримайтеся.

- Может мне лучше привязаться? - дяк Кіндратій від хвилювання почав затинатися.

- Не хвилюйтеся занадто, Кодак досить смирний, він ніби готує до інших. А от припинати себе до щогли не потрібно, якщо "чайка", не дай Боже, перевернеться, то не встигнете звільнитися щоб випірнути.

Ці слова ще більше налякали посла, але він слухняно слідував пораді Максима. Тим більше, що не побачив занепокоєння серед козаків. Вони весело підморгували йому, і намагалися щось сказати щоб заспокоїти, але голосів вже не було чути. Тим часом вільні від веслування козаки розмістилися біля Степана, який міцно тримав стерно. Веслувальники напружено буравили його очима. Враз за помахом руки Степана веслувальники підняли весла і човен на якусь мить застиг, потім наче стріла випущена з пращі з подвоєною швидкістю ринув униз. І зразу ж вирівнявся, притишуючи плав. Василь міцно тримав разом з іншими стерно, добре не розуміючи, чи він стерно тримає, чи сам тримається за нього. А коли човен шубовснув вниз, у нього стислося під грудьми, неначе він скочив з гори разом з конем. Через хвилю човен зовсім вирівнявся, а гуркіт Кодака почав стихати. Василь з Максимом, разом з іншими козаками, повернулися до дяка Кіндратія. Степан теж повернувся, і вперше посміхнувся до посла.

- Пане посол, тепер ви зрозуміли, чому я вас питав, що ви чули про пороги?

- Теперь понял! И скажу, что ничего страшного в порогах нет, в молодости мы на качелях и выше подлетали. Даже приятно было!

- То пан посол може тішитись, попереду ще будуть качелі, особливо дід поріг Ненаситець!

Козаки засміялись, але не дуже весело, кожен згадав, що досить часто після Ненаситця недораховувалися товаришів. Взагалі, цей поріг звався Неяситецький, за йменням птаха неяситі, який там водився. А козаки між собою звали його ненаситець за те, що скільки не ходили "чайки" порогами, рідко який караван не лишав жертви Ненаситцю. Його козаки ще називали Дід-поріг. А страшним він був тому, що складався з величезних віковичних каменів, які стирчали від берега майже до самої середини Дніпра. Вода між каміннями неслась на шаленій швидкості.

Але до Ненаситця ще треба було дійти. На черзі був Сурський, проте цей поріг пройшли також без пригод, як і послідуєчі. Василь почав заспокоюватися, і вже впевнено приймав участь у спільному керуванні чайкою на порогах. Навіть Степан найшов хвилю, щоб подякувати йому за справну роботу. Аж от по обличчям козаків, що витяглися і напружились, Василь зрозумів, що човен наближається до "Діда порога". І дійсно, шум і гуркіт, дійшли свого апогею, а попереду з'явилися білі буруни, що стрімко наближалися до човнів. Серед них, здавалося суцільною скелею піднімалися і росли прямо із води камені. Ось стало видно, що між ними є проміжки, але такі малі, що годі через них прослизнути.

"Это уж наверняка наша смерть, надо было все-таки на лошадях..." промайнуло в

голові Василя. Він відшукав очима дяка Кіндратія. Той намертво вчепився лівою рукою за щоглу, а правою, не перестаючи, хрестився. Краєм ока Василь побачив, що Степан підніс руку, веслярі разом вихопили з води весла, а Василь знову вхопився обома руками за стерно, яке вібрувало в руках запорожців так, що не до снаги було його втримати, от-от вирветься. Човен несло на величезний камінь, і здавалось, жодна сила не зможе його відвернути. Але Степан разом з помічниками серед яких був і Василь, перемагаючи силу потоку вивернули човен, і його ніс пройшов в пів метра від каменю. Раптом човен, майже одночасно, зачепився за невидиму перепону, від чого його розвернуло потоком і залило водяними бризками. Ще мить і човен або переверне потоком води, або вдарить бортом об величезний камінь.

Максим, який стояв біля стерна з боку невидимої перешкоди, кинув стерно і схопив за борт човна. Напружуючи всі сили, він рвонув його до гори. Здається, що може одна людина зробити? Але сталося диво, човен зачерпнувши чимало води вирівнявся і продовжив рух. Запорожці міцніше вчепилися в стерно. Ще хвилина і Степан помахом руки дав команду веслярам. Вони разом вдарили по воді так, що човен майже на половину вислизнув з її обіймів. А потім, похитуючись, прорізав останні буруни Ненаситця, пройшов ще з декілька сотень метрів, і почав стишувати хід. Гребці напівлежали біля весел, стернові як стояли так і присіли біля стерна. Всі були схвильовані і мокрі як хлющ, лише Степан здавався спокійним, ніби і не було хвилину тому смертельної небезпеки. Він незворушно правив човном до берега. За їхнім човном підтягувались інші.

Козаки, ще не зовсім оговтавшись після карколомної купелі, швиденько, бо почали замерзати, вискакували із човна. Кожен зразу ж зайнявся якоюсь справою: хто збирав хмиз для багаття, хто розчищав місце під відпочинок. Декілька пішли до Дніпра ставити знаряддя для лову риби, щоб наловити риби для юшки, інші по очеретах і верболозах настріляти птиці, а якщо попадеться то і вепра або косулю. Московські посли разом із усіма взялися до роботи. Вони допомагали Максиму виносити із човна казани для юшки, шкури, на яких потім викладали їжу. До них підійшов Степан.

- Ну що, панове посли, першу посвяту в запорозькі лицарі ви пройшли. А захочете волі і щоденного ризику, такого як сьогодні, щоб мати відчуття сили і сміливості, то пройдете ще іспит на Січі і можете стати запорозькими лицарями, а я міг би за вас поручитися.

Кіндратій згадав пороги і ті страхи, які щойно пережив подивився на свою мокру одіж і вперше за останній час засміявся.

- Нет, Степан! Лучше я буду послом в Москве чем "рыцарем" на Днепре, когда захочу искупаться, мне и Москвы-реки будет достаточно! Вон, Василий молодой, может пойти в "рыцарство" он сегодня, кажется, не успел испугаться. Молодые любят лезть в самое пекло, потому что еще мало пуганные и битые!

- Как же, не испугался! Я на большом пороге уже с жизнью прощался!

- Максиме, поведи молодого посла на козацьку скелю, він з честю пройшов пороги

має право зійти на скелю козацької думи і зажури. А ми тут з паном послом впораємося. Та не баріться, пообідаємо і в дорогу, а то Сагайдак раніше нас прибуде!

- Йдемо, Василю! Будемо швидко йти, одяг на нас висохне скоріше ніж біля вогнища.

Майже від самого берега через очерети, верболіз, кущі і негустий ліс, вони побачили протоптану, доволі ходжену стежину, хоч було видно, що з осені по ній ніхто не ходив. Верболіз, кущі, гілки дерев сплелися між собою, і потрібно було прикласти досить зусилля і втратити часу, щоб дістатися верха скали. Тому на горі їхній одяг, дійсно був майже сухим. Максим першим ступив на скалу.

- Тепер, Василю, дивись! Мене сюди приводив дядько Степан коли я вперше з ним пройшов пороги.

Василь повернувся до Дніпра. Картина, яка відкрилася йому була воістину велична, і разом з тим грізна своєю могутньою красою. Лише Бог здатен на створення такої краси, яку не повторити звичайному смертному ні пером, ні пензлем!

Зі скелі Ненаситець видавався особливо величним і чарівним. Цього року був великий розлив води, і його поверхня сріблилася білою від повітряних бульбашок піною, а величезні камені, що стирчать з води вже вкривалися безліччю гнізд місцевих птахів крячків, які невтомно снували над порогом, яскраво сяючи своїм пір'ям на південному сонечку. Щомиті вони тріпотіли маленькими крильцями, наповнюючи повітря своїм жалібним свистом і цвірчанням, яке було добре чути коли Ненаситець на якийсь час затихав. Але через якусь мить Дід-поріг, знову ревів і стогнав високо здіймаючи води Дніпра і заглушаючи все навкруги.

Може саме тому в цій природній, створеній самим Богом величі, біля цього заповідного порога, його величезних скель, у мальовничому безладді розкиданих і по самому річищу Дніпра, і по його берегах, запорозькі козаки піднімалися на високий берег Дніпра Славутича і мов птахи літали думками над рікою. Любо їм було дивитися на шалену швидкість води в Ненаситці. Справжні мрійники в душі - запорозькі козаки давали тут клятву на вічне служіння своїй Батьківщині...

Хлопці декілька хвилин зачудовано дивились на кипіння води між гранітними скелями.

- Василю, чи ти на Волзі таку страшну красу бачив?

- На Москве-реке нет ничего подобного, а на Волге не знаю, это надо плыть до Астрахани, чтобы узнать. Мне не приходилось, правда и не слышал я о порогах, наверное, нет.

Перекинувшись словами, вони ще довго стояли мовчки, не відриваючи поглядів від вражаючої краси порогів. Першим згадав, про що наказував Степан, Максим.

- О, пане посол, нам давно час повертатися. Там роботи вдосталь, та й поїсти вже не завадить, особливо після такої роботи.

Вже знайома дорога, та ще й вниз, долалася удвічі швидше, але як вони не поспішали, за їх відсутності поляна, яку вони покинули стала зовсім іншою. Над розкладеними багаттями в великих казанах, розрахованих на всіх козаків, що

подорожували в чайках, вже кипіла і парувала ласими пахощами рибна юшка. Багать, як і казанів на них було по числу човнів. Стільки ж було імпровізованих столів із розстелених на землі кінських шкір, на кожному з яких лежали купи сухарів і велика миска. Ложки і ножі кожній козак носив з собою. За відсутності часу, Степан наказав забиту птицю і пару косуль вести на Січ і вже там приготувати, а до їжі використати в'ялене м'ясо з припасів взятих у дорогу з Києва.

Щоб засвітла добратися до Січі, їли швидко, як і готували. Не минуло години як "чайки" відчалили від берега. Наступні пороги, яких було ще чотири, пройшли без ускладнень. Московські посли вже були майже спокійні, хоч і не легковажили, а трималися весь час на поготові. Після порогів Дніпро стишував свій норов, і за деякий час ставав широким і спокійним, неначе й не було порогів. "Чайки" уповільнили хід так, що запорожці змушені були налягати на весла, і човни знову понеслись немов на гребенях порогів. Змінившись після веслування, Максим підсів до Василя.

- Василю, а ти давно в послах ходиш? Багато країн побачив? Я от з дядьком Степаном тільки на Дніпрі і буваю. Київ, подорож до Січі на Чортотинське Дніприще, та й знову до Києва. Давно вже хочу світ побачити, та дядько Степан каже ще рано.

- А, родители что говорят? Тоже не пускают?

- А я батьків не маю. Загинули, коли я ще малим був. З того часу так з дядьком Степаном і живу. Він у мене і батько і мати.

- А как же он тебя на Сеч пускает, или без спроса плаваешь?

- Чому без дозволу, це він мене з собою бере. Він же водить "чайки" на Січ. Степан Стерновий і є мій названий батько.

- Повезло тебе! Он такой бесстрашный и уверенный в себе, смотришь на него, и самому становится спокойней! Он давно по Днепру "чайки" сопровождает?

- Давно. Та що по Дніпру, дядько Степан і в морі Чорному не раз плавав.

- Неужели и в море?

- Правду тобі кажу. Він під проводом Сагайдака ходив воювати на Варну, місто таке турецьке на березі моря, де ріка Дунай впадає в море. Як я був малим, то часом попрошу його, так він цілий вечір може розповідати, про бої з бусурманами. Бог його знає, як вони звідти живими вийшли. Але захопили ще й турецькі галери в яких було сила товару та провіанту. Потім то все перекинули на "чайки" і додому на Січ. А турецький султан роз'явився і змусив своїх яничар Дніпро біля острова Тавані залізними цепами перегородити. Але, що козакам цепи! Хіба їх зупиниш!

- Максим, ну тут ты перегнул! Разве можно Днепр перегородить, вот он, какой широкий!

- Широкий. Але, біля острова Тавань, де турки поставили з обох берегів Дніпра фортеці, та ще одну на самому острові, перегородили. Острів Тавань розділяє Дніпро на два рукави і в тому місці він доволі мілкий. Дядько Степан розповідав, що там Чумаки в бхід переходили річку коли сіль з Криму везли. Та й інше скажи, Турки мають таку силу, що, їм Дніпро перегородити!

- А, как же они сами плавают?

- Вони, хитрі бусурмани, на глибшому місці зробили ворота, на них поначіпляли всіляких брязкалець, щоб дзвеніло і гриміло, коли "чайки" крізь ворота проходять. От тоді вони із усіх гармат палять по тому хто проходить ворота! А самі вони рідко на Січ ходять, бояться козаків! Та Дніпро там і досі перегороджений можеш сам то побачити.

- Как бы я мог это увидеть, где мы, а где Турецкие крепости! На краю света!

- То так здається, бо не був там, а поїдеш і побачиш, що це і недалеко від Запорозької Січі...

- Максим, а "галера" это ладья такая?

- Гей-гей! Яка "ладья", то цілі фортеці! Довжиною футів двісті, а внизу, під підлогою, на лавках приковані ланцюгами до весел невільники. Вони і гребуть воду, щоб галера рухалась.

- Если она такая большая, как можно ее веслами с места двинуть?

- А, невільників багато, може сто, а може і триста з кожного борту от і рухається. Правда не так швидко як наші "чайки". Наші козаки називають ці галери каторгами, тому, що невільники там майже все життя приковані до весел ланцюгами. Там багато українців вік коротає. Не дай боже туди потрапити.

- Максим, а "Сагайдак" - это морской военачальник, или простой казак? Ты его видел когда-нибудь?

- О-о! Петро Конашевич-Сагайдачний, то не просто казак! То є лицар з лицарів. Звичайно, ж я його бачив і не один раз, але частіше в Києві. Та в Києві він якось нічим особливим не виділяється, звичайний собі чоловік. На київського пана більше подібний ніж на запорожця. Мені навіть інколи здається, що дядько Степан його занадто возвеличує. Проте, і ти його зможеш побачити, він тепер мусить бути на Січі.

- Нам киевский воевода, князь Острожский, говорил, что его гетманом будут избирать.

- Вибирати то будуть, а от чи виберуть то вже інше питання.

- А почему могут не выбрать, или не все знают, что он рыцарь из рыцарей?

- Надто він суворий до козаків, а вони не розуміють, що це для їхньої користі. От, скажімо, ти помітив, що козаки за цей час, що ми в поході нудились не маючи роботи. Що в такому випадку роблять ваші ратники?

- Ясно, что хлещут хмельное зелье! А потом пьяные драки учиняют!

- Козаки нічим не кращі. Тому Сагайдачний у військових походах під страхом смертельної кари заборонив пиятику, особливо коли то морські походи.

- И что слушают его казаки?

- Коли не хочеш лишитися голови послушаєш!

- Наших тоже пугают всякими карами, но попробуй их отучить! Он же не рубит им головы, подлинно.

- Рубає! І то по кожному випадку пиятики! А деколи і сам особисто. Він швидкий на розправу!

- И что казаки это терпят?

- До першої можливості його переобрання. Коли збираються в похід кличуть

Сагайдака, а коли пиятика в голові обирають собі іншого гетьмана. Отакі вони низові козаки!

- А что значит низовые, есть еще и верховые казаки?

- Верхових немає. Є реєстрові козаки, які живуть в поселеннях на королівських землях і перебувають на службі у польського короля. Вони отримують платню так як польські жовніри. А є козаки, які не входять в реєстр, і не мають права приймати участь у військових діях, це низові або запорозькі козаки. Вони створили собі на острові Базавлук укріплення, як вони називають Кіш, і там живуть. Звідти виходять воювати з татарами або турками.

Їхню розмову перервали веслувальники, Максима кликали на весла, треба було змінити веслувальника. Максим пішов до роботи, а Василь задивився на гребців. Вони як добре налагоджений механізм дивовижної машини, одночасно нахилялися вперед, вихоплюючи весла з води, і знову били ними по воді загрибаючи її, відкидаючись при цьому назад, і знову нахилялись, піднімаючи весла. Любо було дивитись, як вміло, вправно і красиво вони працювали веслами, де й ділась притаманна козакам їх вайлувата безтурботність. Максим теж включився у загальний ритм веслування, а московські посли навіть задрімали після пережитих страхів.

Максим розбудив Василя, коли черговий раз передав веслування зміні.

- Василю, вибач що розбудив, але хочу, щоб ти побачив де знаходиться тепер Запорозька Січ.

Василь, протерши очі, побачив, що човни повертають в затоку Дніпра чи гирло якоїсь річки.

- Максим, ты же говорил, что Сеч на Днепре находится, а мы куда-то поворачиваем.

Василь ще не відійшов від сну і взагалі не міг второпати де вони знаходяться.

- Так воно і є, на Дніпрі. Розумієш, перша Січ була прямо посеред Дніпра, на острові Хортиця, її побудував Байда Вишневецький. З князя Вишневецького, власне, і починалася слава козацька. Ще молодим він присягнув покласти життя на боротьбу з бусурманами. Він бив татарів і на Перекопі і в Криму, звойовував турецькі фортеці Іслам-Кермен, Волам-Кермен, Очаків. Він мав союзників і серед донських козаків, і навіть служив вашому царю Івану Грозному і жив у Москві. Але недовго. Через два роки він повернувся на Хортицю. Турки його упіймали і піддали страшним тортурам. Звістку про його смерть принесли потурнаки які верталися із турецької неволі. А після смерті Вишневецького турки з татарами зруйнували і його замок на острові Мала Хортиця і Січ Запорозьку. Лишилася лише дума про нього. Яка складена кобзарями:

У Царьграді на риночку,

Ой п'є Байда мед - горілочку...

Через деякий час козаки побудували Базавлуцьку Січ. Ось туди ми зараз і рухаємося. Цей рукав Дніпра, до якого ми повернули, називається Чорномлицьке Дніприще. Потім буде декілька гілок Дніпра, і сягнемо гирла річки Базавлук.

- Максим, а как здесь можно найти Сеч? Куда не осмотришь - камыши, речки расходятся в разные стороны, берега так заросли камышами и лозой, что не видно где вода, а где берег!

- Так в цьому і є заковика! Коли козаки йдуть в похід, на Січі лишається обмаль люду, і татари можуть прийти розорити та пограбувати Січ, але нехай спочатку спробують її знайти!

І дійсно, зрозуміти куди пливуть човни було складно. Ще коли йшли по руслу Дніпра, яке було досить широке і пряме зорієнтуватись було простіше, а коли пішли по "гілках" і "рукавах" річок, що в нього впадали, то Василь не міг зрозуміти звідки вони виплили і куди рухаються. Та от попереду очерети розступилися, і річище стало набагато ширшим.

- Це гирло річки Базавлук, тепер вже недалеко.

Сказав Максим, який після зміни знову підійшов до Василя. Незабаром посеред річки з'явився острів. Він майже не підвищувався над водою. Складалося враження, що прямо серед

річки в оточенні очерету росте ліс. Василь вдивлявся в просвіти між деревами, намагаючись побачити людей, але нічого не бачив.

- Василю, не напружуй очей, це острів, але не Базавлук. Це острів Дівичий, на ньому не має постійних поселень. Ближче до літа тут запорожці влаштовують засідки, вони в випадку появи незваних гостей, повідомляють на Січ. Доки ворог допливе до острова Базавлук, господарі підготують гідну зустріч для нього.

- Значит, до острова, на которм Сеч, еще далеко? Успеєм доплыть за день?

- Ні, вже недалеко. Встигнемо ще й помитися й повечеряти, а буде бажання, то ще й поспіваємо.

Василь здивовано подивився на Максима.

- А, що тебе дивує? Запорожці люблять і поспівати і потанцювати, особливо коли захмеліють. Коли козак відпочиває, на те не має заборони. Лишень би розуму не втрачав!

Про наближення Січі і жаданого відпочинку було видно і по веслярах. Вони хоч і веслували поперемінно, але за цілий день втома наростала, і тільки думка про закінчення довгого шляху змушувала їх знаходити сили і прискорювати помах веслами. Аж ось попереду відкрився ще один острів. Степан віддав наказ і від першого човна пролунав постріл із гармати, яким, по традиції, караван човнів сповістив про своє прибуття. У відповідь прозвучало три постріли з берега, так зустрічала прибулих гостей Січ.

Прибулі човни, підійшовши до острова з південної сторони, обійшли його вздовж східного високого берегу, який запорожці називали Красний Кут. Таку назву берег отримав від червоної глини, з якої він складався. І підійшли до берега з північної сторони, лиманом Бейкуш. На березі лиману причалених до берега, перевернутих догори дном, виставлених одним бортом на землю, чи накритих кінськими шкурами,

знаходилися безліч човнів. Майже скільки як у Києві. Тільки відмінність була в тому що біля них не було людей і були вони, в основному, двох видів, рибацькі байдаки і похідні "чайки" різних розмірів. Правда цих було значно менше. Біля східного високого берегу, в глибині острова, Василь побачив гостроверхі будови, яких він налічив тридцять вісім. Вони були однакові і розміщені в один ряд, а трохи осторонь, ще чотири чи п'ять, вони відрізнялись від інших тим, що були на вигляд багатшими і охайнішими.

На березі приїжджих зустрічала юрба козаків. Ближче до берега поважно виступала старшина, серед якої трохи попереду стояв генеральний писар. За відсутності гетьмана, по закону старшим лишається генеральний суддя, але тому що зустрічали послів з іншої держави, їх вітав генеральний писар. За старшиною юрбилася козацька сірома. Після обіду багато з козаків були напідпитку, тому вони занадто жваво розмовляли, сміялись, вигукували імена знайомих, яких помічали в човнах, і весь час рухалися берегом, вибираючи зручне для себе місце огляду прибулих.

Максим підійшов до послів і покликав їх до Степана, який не міг відійти від стерна доки головний човен не причалить до берега.

- Панове послі, я доставив вас до місця, як то велів мені київський воєвода князь Януш Острозький, і тепер повинен передати генеральному писарю пану Михайлу Мазепі. Ось серед зустрічаючих він стоїть попереду серед козацької старшини. Ви вийдете першими і звернете до нього.

- Нет, Степан, мы должны вручить верительные грамоты гетману Войска Запорожского, а он уже скажет, что нам делать!

- Пане Кіндратій, я хоч і не посол але то знаю, і ви повинні пам'ятати, що попереднього гетьмана козацька сірома місяць тому у Дніпрі втопила, а нового будуть обирати завтра. Зважаючи на це, вас прийме і розмістить генеральний писар, він вельми розумний писака, не один рік тримає каламаря за поясом і перо за вухом. Він то знає, що ви прибули, і тому стоїть першим серед старшини, отой з сивим "оселедцем" на голові і довгими сивими вусами. Сам не високий і з виду не грізний, але силу і владу у війську має велику.

Дяк Кіндратій витягнув зі своєї поклажі скриньку, у якій зберігались грамоти, виліз із човна і в супроводі Василя та Максима підійшов до козацької старшини. Передав скриньку Василеві і ступивши крок вклонився спочатку писарю, а потім козацькій старшині і козацькій сіромі.

- Славные казаки Войска Запорожского! Волею данной мне Московским царём Михаилом Романовым, прошу принять его высочайшие пожелания здравия всему славному вашему войску, и заверить вас в его благосклонном понимании вашей высокой миссии: защиты православия от басурманов! Московский царь Михаил передает вам свои пожелания в грамоте, а вместе с ней жалует казакам царские дары!

Після цих слів дяк Кіндратій знову схилювся в глибокому поклоні. Василь з Максимом слухали дяка Кіндратія і дивувалися тим змінам, які в ньому відбулися. Це був не той зляканий мокрий чоловічок, який тремтячими руками хрестив лоба і просив Господа залишити його живим. То був посол Московської держави, він стояв гордо

розправивши плечі, високо тримаючи голову і здавалось навіть виріс від почуття власної гідності і тої місії, яку на нього поклав сам цар Московський!

Михайло Мазепа, а за ним і вся старшина поклонились послу у відповідь, а заговорив Михайло Мазепа.

- Шановні панове посли! Шановні братчики, козаки запорозькі! Пани посли Московські провели багатоденну подорож і подолали велику відстань від Москви до Січі Запорозької, голодні і змучені далекою дорогою, то ж я пропоную дати їм відпочинок, а зрання як Бог дасть новий день то послухаємо, що пише нам цар Московський, але спочатку оберемо гетьмана над Військом Запорозьким, бо я так мислю не гоже нам без батька слухати царську грамоту. Як ви панове - товариші?

Юрба зайшлася вигуками: "Згода!", "Мудро писар каже, що ми нехристі без батька справи вирішувати!", "Без батька добре горілку пити!". Сірома веселилась, кричала, підкидала до гори шапки. Їм було весело від випитої горілки, очікування подарунків від Московського царя. Вони раділи що прийшла весна і вони візьмуться до чоловічої справи війни, раділи зустрічі з товаришами, яких не бачили протягом зими. І жодної миті не думали, що в походах їх чекають небезпечні пригоди, когось смерть, когось полон і багаторічне поступове вмирання на турецьких "каторгах-галерах" у вонючих трюмах прикованими до весел. В кожному з них буяла молода дика сила, що рвалася назовні...

Пошумівши, сірома розходилася до своїх куренів де їх чекало продовження частування, розмови-спогади з друзями чи побратимами, які прийшли з караваном. Коли берег опустів і лишилися Михайло Мазепа, посли і Степан з Максимом то Мазепа звернувся до послів Московською говіркою:

- Господа послы, ну что, будем знакомиться? По-нашему, казацкому обычаю, послы - гости в первую очередь Генерального писаря, поэтому я приглашаю вас к себе. Поужинаем, отдохнем, а завтра с Божьей помощью, и гетмана изберем, и грамоту царя огласим, и дары царские примем. Зовут меня Михайло Мазепа, Генеральным писарем меня избирают не первый год, а вот с Московскими послами ещё за стол переговоров не садился, да и чарку не поднимал!

- А меня зовут дьяк Кондратий, у нас церковь занимается и обучением малолетних отроков, и посольскими трудами. А в помощь мне придали подъячного Василия, его отец служит много лет в посольском указе, вот и сын пошел по отцовской стезе. А привезли нас сюда и охраняли в дороге Степан и Максим. Их нам посоветовал князь Острожский.

- Ну, со Степаном мы давно знакомы, да и Максим, не первый раз на Сечи, хоть и молод еще, а с отцом его, гетманом Григорием Лободой мы "не один пуд соли съели". В хорошие руки вас определил Князь Острожский. Да и хорошее испытание вам довелось пройти, плыть на Запорожскую Сеч по Днепру, преодолев пороги. Купаться не пришлось?

- Бог уберег, но промокли до нитки, когда ваш "Ненасытец" проходили! - Кіндратій згадав політ на човні "Ненаситцем", аж плечами струснув.

- Но испытания только закаляют русского человека!

- Напевно, то кожної людини стосується! - Перейшов Мазепа на рідну мову. - Та менше з тим, балачками не розговієшся! Йдемо до мого куреню. Степане, ти з нами, чи підеш до братчиків? А молодь які має наміри?

- Треба було б речі послів перенести...

- Максиме, то організуй козаків та несіть до куреня писаря речі послів, посли у мене розмістяться. А ми з дяком Кіндратієм вже підемо.

Хлопці перенесли речі послів до куреню Михайла Мазеви.

Курінь генерального писаря всередині нічим особливо не відрізнявся від помешкань козацької старшини, або заможного жителя Києва чи іншого міста. Він складався з двох частин, світлої і темної. Назва "світла" і "темна" походили не від освітлення, кожна із чотирьох кімнат куреню мала невеликі круглі вікна, а від призначення.

Світла половина складалася із двох кімнат, власне світлиці, яка мала найбільші розміри і декілька вікон. У писаря вона одночасно служила і кімнатою для прийому гостей, і кабінетом. Тут писар тримав усю канцелярію Війська Запорозького. Сюди хлопці занесли речі послів. У світлиці була кахельна піч, яка обігрівала і спальню, відділену від світлиці глухою стіною. Темна половина складалася із кухні, де знаходилася кабиця, на якій готувалися страви, і комори. Всі чотири кімнати мали окремий вихід до сіней і звідти на вулицю.

Лишивши речі, Максим повів Василя до Коренівського куреня, в якому Максим був приписаний. Василь до цього часу не мав справи з ратниками, тому не мав жодної уяви де і як вони жили у Москві, тим більш йому було цікаво все, що він бачив у військовому таборі запорозьких козаків.

- Максим, а что значит "приписанный до куреня"? И почему ты, как другие казаки не живешь здесь, на Сечи?

- Давай я тобі, Василю, розповім як створена Запорозька Січ, щоб ти знав і розумів звичаї і закони, по яких живуть козаки. От ти мене питає, що таке низові козаки, а хто такі реєстрові козаки. Перше повідаю тобі кого приймають в козаки. Основа лицарства то руські люди Речі Посполитої. Коли Польське королівство об'єдналось з Литовсько-Руським князівством, поляки стали вважати руські землі Волинські, Львівські, Київські, Брацлавські аж до самого Дикого поля, своїми.

Король ці землі разом з містами, селами і людом, що там проживав, давав в управління польським магнатам, а вони запровадили таку панщину. Руські люди, які не звиклі до цього, стали втікати в Дике поле і там селитись. А щоб захищатись від татар і польських панів, створювали озброєні загони. Пізніше частина з них стала жити окремо, створивши Запорозьку Січ. Коли королю потрібна дешева військова сила, він запрошує козаків брати участь у війнах на його боці, і платить за це гроші. От саме ці козаки селяться в містах і на королівських землях, вони звуться реєстровими. А низові козаки складаються з січових козаків та зимівників. От січові козаки, то з козаків козаки, вони постійно живуть на Січі не мають сімей, звідси ідуть в походи, сюди й

повертаються. Все низове військо розбите на тридцять вісім куренів.

Ми з дядьком Степаном записані до куреня Коренівського, дядько вже давно, а я лише в минулому році, коли мені двадцять років виповнилось. Але живемо ми в Києві і тільки на літо приїздимо на Січ, або коли настає нагода щоб піднімали все військо. Такі козаки є зимовими, вони, живучи в селах і хуторах вирощують хліб, пасуть худобу, тобто провіант готують для січових козаків. Вони женяться і живуть у сім'ях, а коли хлопцям виповнюється двадцять років, можуть записатися до січових козаків. Тут вони проходять вишкіл, стають воїнами, потім можуть лишитися на Січі, а можуть завести сім'ї і бути зимовими козаками. А в разі виникнення необхідності всі козаки беруться до зброї. Дядько Степан виховував мене, тому не жив на Січі, але тепер ми обидва вже лишимося тут. До речі тобі скільки років?

- Двадцять три.

- Отож, якщо тобі стане до вподоби лицарство, теж зможеш стати лицарем.

- Так я же из другой державы!

- А то не має значення з якої держави, і якої національності. Досить часто на Січ приходять люди, які не хочуть щоб їх знайшли і лишаються тут назавжди. Їх тут в козаки записують з новими прізвищами і якщо, скажімо, пан шукає свого холопа, то його ніхто не видасть.

- А тебя как записали?

- Мене записали по батькові Лободою, курінний отаман сказав, що славне ім'я гетьмана Григорія Лободи треба лишити на Січі, тим більше, що мене ніхто не шукає, бо я не є власність якогось пана.

- Именно поэтому тебя знает и Генеральный писарь, и другие казаки?

- Так, мене знає навіть Сагайдак, але моєї заслуги в тому не має. Не був я в боях і походах, то заслуга мого батька. Але я маю надію і велике бажання не зганьбити батькове ім'я, а примножити його славу своїми звитягами. Проте це я тобі кажу першому, я навіть перед Дядьком Степаном не відкривав своїх мрій.

- Максим, а чтобы стать "рыцарем" Сечи Запорожской, что надо сделать?

- Перше записатися до Війська Запорозького. Потім вивчити мову руську...

- А зачем, ведь я тебя разумею, и ты меня.

- То ми з тобою, московська говірка для нас зрозуміла як і польська, а якщо ти німець, литовець, жид чи турок тоді як?

- А, что среди запорожцев есть и турки и жидаы?

- Є, повір і не мало. Я, наприклад, знаю Василя Перехреста. Його батько Айзик займався торгівлею на Січі і брав з собою сина. Тому сподобалось козацьке життя, а сам він є романтичною особою, то ж охрестився в церкві святої покрови і став козаком. Що тут дивного. Добрим лицарем став, він вже понад десять років на Січі. Та й турки вихрещуються, причому добровільно, На Січі нікого не силують. Це турки крадуть маленьких хлопчиків на Україні, навертають їх в Іслам і роблять яничарами без їх згоди.

- А что, запорожцы добровольно Ислам не принимают?

- Приймають. Але не можуть жити на чужині. Повертаються. Я знаю одного потурнака, кажуть добрий був колись козак, але попав в полон до турок і прийняв Іслам. Не знаю добровільно чи примусово, а от тепер повернувся і живе пахолком у одного запорожця на хуторі.

- А что это "пахолок"?

- Селянин, в полі працює. А головне, щоб стати лицарем, треба вишкіл шість років пройти, вивчити всі прийоми бою запорожців, прийняти участь в смертельних боях, ось вже тоді стаєш правдиво січовим запорожцем!

- Много времени надо.

- Багато часу і ще більше праці до поту. Але то є записка перемог! Якщо лицар кволий і невмілий чи стане він переможцем?

- Не станет, конечно не станет.

Вони замовчали, бо вже підходили до куренів, в яких жили козаки. Всі курені стояли в ряд, причілкові стіни напружені до майдану, на якому проходили всі значні події в житті Війська Запорозького. Курені були одного розміру, дець до сорока аршинів завдовжки і шести завширшки. Довгі стіни мали по чотири квадратних вікна. Причілкова стіна мала посередині двері і з боків від дверей по одному вікну. Двері були з різьбленими лутками, помальованими в зелений і червоний колір.

Відкривши двері Максим з Василем зайшли в сіни, які одночасно були і кухнею, і пекарнею. Тут також жив кухар з помічниками. Посеред сіней розміщалась "кабиця", тобто місце обкладене камінням, на якому горіло вогнище. Над вогнищем висів великий казан, в якому готувалася страва. Той казан був підвішений до "сволока", ланцюгами. Кухар з помічниками поралися біля столів і казану, а сіни вже наповнилися духом товченого старого сала з часником, яким заправляв кухар куліш.

Хлопці привіталися з кухарями і зайшли у велику хату. В стіну, яка відділяла сіни від "великої" хати, була вмурована велика кахельна піч, яка взимку її обігрівала. На всю довжину великої хати до самого "покуття", тобто красного кута, в якому на стіні висіли ікони, а під ними горіла лампадка, посередині хати стояв стіл, а з двох боків дерев'яні лавки. Попід стінами розміщались дерев'яні помости, постелені соломною і накриті овечими шкурами, на цих помостах козаки спали в холодну пору року, а коли теплішало то на дворі на траві, кращої постелі ніж під відкритим небом козак не знав!

День схилявся до вечора, надворі була рання весна і досить прохолодно, тому майже всі козаки знаходились в курені, чекаючи вечері. Хтось сидів за столом граючи в карти, десятків зо два козаків розмістилися на ложах і напівголоса виводили журливу українську пісню. На покуті сидів Степан, і щось розповідав козакам, що згуртувалися біля нього.

Коли Максим з Василем зайшли, всі повернулися до них. Максим уклонився і звернувся до присутніх:

- Здорові будьте, славні козаки Війська Запорозького, дозвольте привітати вас у нашому курені! Прийміть нас разом з московським послом до вашої громади.

Максим, а за ним і Василь знову вклонилися. Від козаків, що сиділи на покутті біля

Степана, піднявся козак середніх років, то був курінний отаман Олекса Гаркуша.

- Здоровий будь і ти Максиме і гість наш, посол московський, нехай буде здоровим! Проходьте, знаходьте собі місце скоро вечеряти будемо!

Місця і біля столів і на помостах було досить, і хлопці за цілий день вперше вляглися на запашну соломку, знімаючи набуту за цілий день втому. А козаки, які були в курені, привітавши прибулих, знову зайнялися своїми справами.

Недалеко від Максима з Василем лежав літній козак, який певне дрімав, а прихід хлопців його розбудив. То був відомий на Січі забіяка і правдолюб Іван Перебийніс. Чи то було прізвище від батька, чи він його отримав вже на Січі, але не було пиятики, після якої Іван не зчиняв бійки, і всі вони були вагомим аргументом в підтвердженні сказаної ним правди, яку хтось насмілювався ставити під сумнів. Він сів на постелі подивився навкруги і знайшов собі роботу. Біля столу сидів молодий хлопець і щось ладив на ножна шаблі.

- Агов, Новик, підійди-но до мене!

- Цо, пан, хце?

- Що пан хоче я не відаю, а якщо ти мені відповідаєш, то я не пан, а запорозький козак. А для тебе я хто?

- Лицар Війська Запорозького!

- То вірно, я лицар Війська Запорозького, а ти хто?

- Я есьм уродзоний шляхтич. Маю маєтності в Краківському воєводстві.

- Ото в Краківському воєводстві ти шляхтич, а на Січі ти хто?

- Я не відам, я лише місяць на Січі!

- Ага місяць. Добре. Маєш бажання стати козаком?

- Так, прошу пана! За тим і приїхав.

- Я не питаю за чим, але коли хочеш стати козаком повинен вчити нашу, козацьку мову!

- А яка то ваша козацька мова, прошу пана?

- А то мова, якою козаки розмовляють! А ще, вчи звичаї і закони Січі Запорозької. От ти вже місяць на Січі, то скажи хто ти є мені, коли я вже понад десять років козак запорозький?

- На Бога, я не відам пане!

- Брешеш, я тобі вже говорив! Я тобі батько, а ти мені син!

- То я в Кракові маю ойтца!

- А я й не кажу, що я твій отець. Я взагалі ні сім'ї ні дітей не маю! Але я раніше на Січ прийшов, тому по нашому звичаю маєш мене кликати батьку, а я тебе-сину. Зрозумів, синку?

- Зрозумів, батьку!

- От і молодець! Тільки ж ти запам'ятовуй те чому тебе батько вчить!

Задоволений своїм виховним таланом козак поглянув ще раз довкола, і пішов до козаків які співали. А вже за мить його високий тенор влився в козацький хор. Максиму пожалів цього шляхтича, який стривожений сидів схилившись над столом і нагадував

йому викинуту на берег риби́ну, оди́ноку і нещасну.

- Друже, як ти звешся? - Привітно звернувся він до Новика.

- Чому один сидиш без друзів, приєднуйся до нас!

Шляхтич з недовірою поглянув на хлопців, чекаючи якогось підступу з їх боку, але побачив їх усміхнені і привітні обличчя сам повеселішав. Потім підійшов і сів біля них на постелі.

- А як вам сказати я звуся, як вдома ойтец з маткою кликали. Альбо як курінний назвав?

- А ти скажи і так і по іншому, щоб ми знали. На Січі треба звикати до імені, яке курінний або старші козаки дадуть, але ж ти повернешся додому. То будеш зватись як батьки назвали. До речі, а як ти потрапив на Січ і чому один? Напевне заманили тебе байками про казкове життя запорожців, чи батьки послали на вишкіл, а може втік від кого? Тоді не кажи як дома звався.

- Ні, я сам поїхав, батьки не знають. Я...

Шляхтич затнувся ніби підбираючи слова.

- Якщо не хочеш то не мусиш говорити, то я так до слова. Давай познайомимось мене звать Максим Лобода, я теж Новак, лише в минулому році записаний до цього куреню. Ми нині приїхали, а разом з нами Московські посли, ось Василь Хлистов один із них, ми вже з ним порозумілися.

- Я уродзъоний Збигнев Гура, а Курінний мовив, що на Січі я маю бути Зіновієм Ляхом. А я не можу звикнути, що Зіновій. Та най буде, звикну, мені б Зосю, мою зозульку відшукати!

Сказав він це з таким гарячим почуттям, що навіть самому стало незручно. Але хлопці його зрозуміли. У кожного з них на серці вже була своя "зозулька", і вони при кожній вільній хвильці згадували їх. Один з повною безнадією, а другий з надією і серцем на себе, що до цього часу не відкрив їй свої почуття. Якось сміливості не ставало, та й рідко вони мали можливість бачитися.

З безнадією згадував свою Ганнушку Василь. Їхні сім'ї молилися в одній церкві, там Василь і побачив її вперше. І вже потім кожний раз, прийшовши до церкви, з надією і замиранням серця, виглядав, чи є вона в церкві. В випадках коли бачив її, мав подвійне свято... Лише одного разу, в останнє побачення, зустріч не була для нього святом. Ганнушка стояла під вінцем, зрозуміло не з ним. Чи була вона тоді щасливою, а чи щаслива тепер? Бог його знає... Василь знав достовірно про те, що він не має щастя в коханні і чи й буде воно колись...

Максим мав більше щастя, але з дитинства вихований без матері в чоловічому середовищі, навіть не знав як підійти і про що говорити з дівчиною, про яку весь час думав. Тим більше, що вона була вихованкою гетьмана Сагайдачного. Дядько Степан якось проговорився, що була вона татарочкою. В одному з походів проти татар всупереч звичаю її підібрали біля вбитої матері. Потім Сагайдачний привіз її до Києва, а його дружина Анастасія назвала дівчинку Марічкою і виховувала як власну дочку. Про це, мало хто знав, Сагайдачний приховував, що має дружину і доньку, бо по закону

козацька старшина не повинна мати сім'ю. І Сагайдачний не міг би бути обраний кошовим низових козаків.

Але цього разу хлопці ще були дуже мало знайомі щоб ділитися сокровенним. Та Бог їм дав досить часу і випробувань для близького знайомства, щоби стати братами в повному розумінні цього слова. Тепер же у них усіх було скільки вражень від початку нового життя, що на деякий час все інше відійшло на другий план. Сьогодні вперше разом повечерявши в курені за спільним козацьким столом, вони відчували себе частинками цього великого цілого, що звалось Військо Запорозьке. І хоч до справжніх козаків було гой – гой як далеко! Навіть Збігнев поряд з Максимом і Василем вперше за цей місяць відчув себе спокійно і впевнено. Вони постелили поряд на запашній соломі не відчуваючи докучливих усьтюків, що наче живі істоти залазили під комір сорочки і кололи шию, та ще в рукава. В курені, як завше, місця було доволі і вони майже миттєво послули, не чуючи голосного богатирського хропіння козаків.

І також, майже одночасно пробудились. Сонце лише починало дряпатись до зеніту, а в курені все було в русі. Козаки вставали з лежаків і йшли до річки, милися холодною водою. Отримавши заряд бадьорості, йшли до приміщення в якому зберігалось все що мав козак, привозячи з походів, чи купуючи в містах. То була коштовна зброя, святкова одіж, саф'янові чобітки і таке інше. Святково переодягнувшись усі ставали до молитви.

Василь і Збігнев не були готові до урочистостей, а крім того Збігневу ще треба було змінити віру, на що потрібен був час. Тому вони разом з дяком Кіндратієм прийняли участь в богослужінні, як запрошені гості. Тим часом після закінчення богослужіння козаки розійшлися до куренів, помолившись на іконі, роздягли дорогий святковий одяг і сіли до обіду.

Обідали не спішно зі смаком, з горілкою, скоро в морський похід там зась до горілки, ні краплини до кінця походу!

Після обіду козаки встали з-за столу, подякували своєму курінному отаману, кухарю, знову одягали дорогий одяг. В цей час пролунав постріл з великої гармати. Василь і Збігнев подивилися на Максима.

– То не війна, заспокойтесь, так за козацьким звичаєм всіх кличуть на майдан. Ходімо вже, через декілька хвилин почнеться козацька Рада, то завжди дуже цікаве видовище!

Вони вийшли з куреню. Позаяк кошового отамана, якого козаки ще називали гетьманом за прикладом поляків і литвинів, втопили в Дніпрі, всім дійством керував Генеральний писар. Він був третім в козацькій ієрархії після кошового отамана і судді. Але поважаючи його за досвід, знання козацьких звичаїв та розум, старшина саме йому довірила тимчасове керівництво і підготовку до виборів кошового отамана. Він наказав військовому довбишу виносити палиці до литаври і литаври, та бити в литаври до збору. Довбиш спочатку вибив один раз "дрібним дробом", на цей звук вийшов осавул з великим військовим прапором. Коли осавул встановив прапор, довбиш вибив на литаврах двічі "дрібний дріб". За цим сигналом на площу висипали козаки і стали з

чотирьох сторін рядами. За простими козаками на площу повагом вступила січова старшина, довбиш віддавав їй честь боєм в литаври.

Старшина, вийшовши на середину площі, ставала в один ряд за старшинством своїх чинів, тримаючи знаки своєї гідності. Першим ставав кошовий, але так як він на цей час не був обраний, то знак його гідності – булава, ще чекала свого господаря. Далі ставав суддя, маючи велику срібну печатку, потім писар з пером і срібним каламарем. Осавул мав малу булаву, а курінні отамани, яких було тридцять вісім по числу куренів мали ціпки. Старшина, як і прості козаки була без шапок. Вийшовши на середину, старшина вклонилася на всі чотири сторони славному низовому товариству, козаки відповіли поклонами старшині.

Після цього на коло вийшов Генеральний писар.

- Панове молодці! Ми з вами збиралися на Різдво христове розділили за давнім нашим звичаєм між товаришами всі ріки, озера, урочища, звірині лови і рибні місця за жеребкуванням. Тоді всі лишилися задоволені?

"Так! Добре поділили, жодного не обійшли!" – залунали вигуки козаків. Писар продовжував.

- Ми і старшину на Різдво обрали за козацьким звичаєм. Але товариство, маючи недовіру до кошового отамана, місяць тому забрало в нього булаву, то ж ми повинні сьогодні обрати нового кошового, бо негоже бути війську козацькому без батька. Чи добре я кажу панове-товариші?

"Та ти Михайло завжди говориш, як книжка пише!",

"Добре знаєш козацькі звичаї, немає рівного на Січі!".

- Дякую панове-товариші, уважили старого! Атож по звичаю нашому козацькому обирати кошового отамана не старшини справа, ми постоїмо та послухаємо як козаки скажуть того і підтримаємо. То ж кого б ви хотіли мати за кошового?

Сказавши це Михайло Мазепа відійшов до старшини і смиренно став на своє місце. А керівництво на козацькій Раді перейшло до козацької сіроми. При цьому, втратилася навіть видимість якогось порядку. Єдине що так-сяк витримувалось, це право кожного куреню висувати власну кандидатуру, або підтримувати пропозицію висунуту іншим куренем. Найбільш спритним виявився козак коренівського куреню, в якому хлопці признали "вчителя" Збігнева Гури. Він вискочив на середину і тримаючись за шаблю, ніби вже збирався захищати свою пропозицію закричав так щоб його почула вся площа:

- Я, Іван Перебийніс, від Коренівського куреню маю пропозицію обрати Петра Конашевича-Сагайдачного. Я з ним і Варну щипав, і татарів шаблюкою пригощав.

Закінчення його пропозиції потонуло в голосних вигуках інших козаків, які пропонували своїх обранців гідних булави кошового отамана. Представники багатьох куренів пропонували і свої кандидатури. На площу вискакували найбільш гарячі, намагаючись перекричати один другого, коли це не вдавалося, вони для більшої переконливості штовхали суперника руками. Ось вже і шаблі задзвеніли, там де не ставало сили голосу. Старшина жодним чином не приймала участі в цьому "високо

демократичному" волевиявленню. Поступово серед крику, штовханини і брязкоту шабель стало ясніше чути декілька прізвищ, що повторювались частіше. Найбільше викрикували Сагайдачного, Якова Бородавку та Михайла Дорошенка. Названі кандидати, почувши свої прізвища, йшли до своїх куренів, щоб не впливати ніяким чином на вибір товариства.

"Демократичний" вибір кошового продовжувався ще з пів години. Вже хтось і "юшкою" червоною умився, хтось замотував поранену шаблею руку, коли "на круг" висунувся сивовусий і сивочубий козак, дебелої статури. То був Самійло Чуб, один з найстаріших і найповажніший козаків на Січі. Про його бойові звияти, правдиві і видумані молодшими козаками, знав кожен запорожець. Довгими зимовими вечорами досвідчені козаки, розповідаючи Новикам "не вигадані" байки про свої звияти, для достовірності і вагомості своїх байок завжди посилалися на його авторитет.

"От пам'ятаю ми перепинили в степу валку татарви, що гнала ясир аж з під Черкас. Я підлітаю до старого Чуба і пропоную...", або "Я кажу Самійлу Чубу треба вдарити із того переліску. А він: мудро кажеш Миколо...". Самійло знав про ці нехитрі побрехеньки, але ніколи їх не заперечував, лише загадково посміхався в сиві вуса, коли хтось з молодиків хотів довідатися про правдивість тієї чи іншої козацької байки.

Він підняв руку і козаки помітивши його зашикали: "А ну стуліть пельки чортові діти, нехай старий Чуб слово мудре скаже!".

Площа трохи втихла і Самійло, спочатку громовим голосом, який своїм басовим звучанням доповнював його, наче вирубану сокирою статуру, почав.

- Братчики! А послушайте мене старого рубаку, що я вам повідаю. От ми втопили у Дніпрі кошового, якого лише в цьому році на Різдво обрали. І мудро ми то зробили чи по дурному, то вже не зміниш. Так от щоб через місяць – два не топити знову когось у Дніпрі, бо Дніпро у нас не для цього, давайте менше галасувати, а може ще й головою пометикуюмо. Вона ж Богом дана не лише для того, щоб десь оселедець вчепити!

"Ну, Самійло, ну мудрагель! Це ж треба таке втнути про гордість козацьку!", "Та помовчите, нехай каже. А то не чути!".

Не звертаючи увагу на галасування, Самійло продовжив.

- От ми викричали достойних козаків до обрання кошовим отаманом. Мушу сказати, всі вони знамениті рубаки і кошовими будуть від Бога! За кожним з них, я би не задумуючись пішов до бою. Але ми обираємо не тільки Кошового, а ще й наказного отамана. А куди ми задумали на промисел піти? В море! Я ходив морем турок воювати, то скажу вам братчики, море не степ де можеш схоронитися в кожній балці, чи в очеретах, чи в траві. На морі схоронитися можеш лише на дні морському та і то лише одного разу!

Коли Самійло Чуб завів мову про море, майдан зовсім притих. Багато з козаків ще не були в морських походах, а ті що були добре запам'ятали бурі морські. Там навіть Ненаситець здавався рідним братом, бо було видно берег, та й завше надія була, що виплиєш. А в морі... Може б і вплив, коли би знав куди пливти! Звісно досвідчені козаки знали коли на морі частіше бувають бурі, і тому виходили в морські походи на

кінці літа. Починаючи з осені море було частіше спокійним. Дмитро Барабаш то знав, і тому не хотів навесні вести козаків у морський похід, за що і втопили його нерозумні козаки.

Самійло теж стишив голос, але його було чути кожному козакові.

- На Січі вже мало лишилося братчиків, з якими ми ходили на Варну, але я вам не збираюсь про те повідати. Тут багато є байкарів, які краще мене відають як ми Варну воювали. Деколи таке почую, що й не знаю чи сміятися, чи плакати від почутого.

"Кого-кого, а байкарів у нас досить!" сказав хтось голосно, але на нього зашикали і замахали руками козаки, що були поряд. Проте вже було видно, кого запропонує Самійло Чуб за того й проголосують.

- Може хто не знає, що то був мій перший морський похід, як і Петра, тоді ще знаного більше Конашевичем ніж Сагайдачним. Він мене тепер не чує, то можу вільно сказати: те що ми повоювали славно турок і багату здобич взяли, його заслуга!

"А скількох козаків в морі потопив!" викрикнув хтось із натовпу.

- Певне не дуже багато, коли ще є кому кричати! Море, братчики, то не Січ-мати де місяць будеш від горілки не просихати, а тебе і нагодують, і роздягнуть, і спати положать. А у військовому поході, тільки гаву піймав, а за нею стріла, куля або шабля. От і нема кому кричати. А Сагайдачний хоч і викинув декого в море, так решта благополучно повернулася з багатою здобиччю на Січ. Я не буду казати за кого голосуйте. На Січ мудрі козаки приходять. Голови власні мають, та ще й з чубами.

Самійло хвилюк помовчав, хитро посміхнувся в сиві вуса, і додав.

- Думайте братчики!

Самійло став до козаків свого куреня, а тиша на майдані де й ділася. "Що тут розсусолювати! Тягніть Сагайдака!", "Може все-таки Якова Бородавку?!", "В тебе бачу синець під одним оком, зараз під другим будеш мати! Якова йому...". Розмови ще точилися, а з десятків козаків рішуче почимчикували до Коренівського куреня, де чекав рішення козацького кола Сагайдачний. За хвилину відтіля з'явилася мальовнича процесія: два старших козаки вели попід руки Сагайдачного а в спину його підштовхували ще троє, а ще троє-четверо притупцювали колом них, щось примовляючи і час від часу легенько, жартівливо теж штовхали Сагайдачного кулаками в спину. І при цьому примовляли: "Іди, скурвий сину, бо тебе нам треба, ти тепер наш батько, ти будеш у нас паном!" Вони привели Сагайдачного на середину Майдану де старші козаки вже чекали на нього з гетьманською булавою. Але Сагайдачний булави не взяв і попросився до слова.

- Панове-молодці, славні лицарі Війська Запорозького! Мене переповнює радість і гордість за ту велику шану, яку ви виявляєте до мене і довіру на правування Військом Запорозьким!

Сагайдачний перевів подих і вклонився громаді на чотири сторони.

- І я завжди, скільки був на Січі, служив, і скільки сил стане буду служити козацькому лицарству! Але роки мої вже не ті, тому я не впевнений, що зможу служити товариству належним чином.

Майдан удавано грізно задзвенів вигуками: "Ах ти скурвій сину, гордуєш булавою? То скоро з Барабашем породичаєшся!", "До булави старий? То нічого тобі на Січі робити!".

Московські послы сиділи в курені Михайла Мазепи, і звідти спостерігали і слухали як проходило обрання гетьмана. Вони весь час розпитували Максима, якого Мазепа лишив з послами, про все що діялось на майдані.

– Максим, я не могу понять, кого они избирают, то говорят гетмана, то кошевого атамана. Кошевой атаман кто, главный повар?

Максим терпляче пояснював послам, що слово кошовий походить не від каші, а від коша, що означає поселення. А в даному випадку Запорозьку Січ. Тобто Кошовий то є господар на Січі. А одночасно і все військо у нього під рукою, то значить він головний над військом. То поляки від німців взяли слово гетьман, от і на Січі стали ним користатись.

– Максим, а почему Сагайдачный отказывается от должности гетмана? Князь Острожский сказал, что, если изберут Сагайдачного это хорошо для Московского царства, а он отказывается.

Максим розсміявся.

– А козаки ж як діти малі, у них тут на Січі розваг обмаль то вони собі придумують розваги. То такий звичай, двічі відмовлятися, і лише втретє погоджуватись.

– А если больше не предложат?

– Запропонують! Я ж говорю, бавляться, звичай такий!

В цей час Сагайдачний відмовлявся вдруге.

– Я не відмовляюсь служити славному Війську Запорозькому, але таке високе почесне місце має посісти молодший, вправніший ніж старий собака Сагайдачний!

Майдан зайшовся реготом, деякі козаки падали на спину і качалися від реготу, їм дуже імпонувало, що до біса мудрий і суворий Сагайдачний, котрий на шаблях мало кому вступить, а у вправах з луком і стрілами йому до цього часу немає рівних, називає себе "старим собакою". "Хороший старий, скажи ще беззубий! Не хотів би я потрапити до нього в зуби!". Послы споглядаючи на цю картину теж зайшлися сміхом від тих хохляцьких витівок. Та от майдан раптово замовк, стало чутно як хвилі плюскають об човни та горобці цвірінькають. Старші козаки піднесли булаву Сагайдачному втретє. Якщо Сагайдачний відмовиться втретє, то вже ніколи не стане гетьманом Війська Запорозького. Сагайдачний подивився на булаву, потім підвів очі до гори, ледь затримав погляд, ніби розглядаючи якусь хмаринку. Напруга на майдані росла. "Та бери вже, скурвій сину!" прошепотів хтось, не витримуючи напруги. І в цей час Сагайдачний вклонився війську на чотири сторони, взяв з рук козаків булаву і різко підніс над головою. Площа вибухнула криками схвалення, і хмара шапок підлетіла до гори. Одночасно довбиш вибив на литаврах честь новому кошовому отаману, а до нього по черзі підійшли сивовусі діди, славні низові лицарі і сипали на його голову жменями пил майдану на якому проходила Рада. На німе запитання послів про призначення дійства, Максим пояснив його сутність.

- Той звичай нагадує обраному, що його справа служити товариству, а він сам є нижче того пилу по якому ступають козаки Війська Запорозького.

Тим часом Сагайдачний кланявся товариству, дякуючи за виказану довіру, а товариство йому відповідало: "Будь пане здоровий та гладкий! Дай тобі Боже, лебединий вік і журавлиний крик!". Це був останній акорд дійства по обранню Гетьмана Війська Запорозького. Сагайдачний пішов митися і перевдягатися, щоб вже гетьманом, разом з усім товариством почути послів молодого царя Московської держави, яка на триста років позбавить права братів по вірі мати власну державу. А починали з солодких слів та царських дарів.

ТВОРЕННЯ ДЕРЖАВИ

(Частина перша) .

Частина перша

Козацька сірома, за ними козацька старшина, сміючись і обговорюючи вибори, потроху йшли з площі до своїх куренів. То в тій, то в іншій купці козаків було чути вигуки: "Добре, що Сагайдака обрали! Надійні руки до булави!", "До булави ще й голова потрібна розумна!", "Чи може в кого розумніша ніж в Сагайдака!", "Погодьтесь, братове, що коли Сагайдачний веде військо, то вже є перемога!", "А скільки голів за непослух летять!", "А непослух - то поразка в бою і марна трата людей!", "То є правда...".

Хтось колись вже говорив, що в нього розумна голова. Хто?.. Сагайдачний знову зайшов до гетьманського куреню з наміром трохи відпочити, але передумав і вийшовши, попрямував на берег річки. З того часу, як після обрання його обозним він розставляв оборонні гармати на березі для захисту острова від несподіваного нападу ворога, Сагайдачний полюбив посидіти при можливості під вербами в очереті і дивлячись на води притоки Дніпра, згадував рідні Карпати...

Сівши під вербою він закрив очі, і поринув у думки. Що зможе він на цей раз зробити за час гетьманування. І чи довго зможе керувати цим нестримним бурхливим небезпечним людським потоком, що як Дніпро між порогами або втопить, або винесе на поверхню. Чи потрібно йому це смертельно небезпечне козацьке життя? Поїхав би до свого села в свою церкву, хрестив би дітей, вінчав молодих, проводжав в останню путь старих. Як добре нести людям любов Божу та Боже благословення. І мама і панотець благословляли його на цю стежу і він сам нічого іншого не хотів у своєму житті...

Згадав. Це мама говорила: "Петрусю, який же ти у мене мудрий, такі розумні книжки читаєш!". Мама дійсно так говорила. Чи б назвала вона його тепер мудрим? А панотець говорив: "Конашевич! Петро, світла в тебе голова, розумна, тобі треба вчитися. Далеко підеш. Ми тебе в Острозьку академію відправимо. Вивчишся і будеш правувати в нашій церкві, а може ще й далі підеш і станеш, страшно сказати, єпископом!". Не збулися його щирі побажання...

Згадалися роки навчання. В школі-дяківці Петро Сагайдачний навчався за допомогою букваря, Азбуки і Нового Завіту із Псалтирем виданих в Острозі. Тому для

хлопця саме словосполучення: "Острозька академія" видавалось священним. А навчання в академії для нього було завітною мрією, з якою Петро не розлучався ні в день, ні в ночі. І так сталося, що Бог йому допоміг стати "спудеєм", тобто студентом омріяної академії. І то сказати, що могло бути кращим для бідного русинського шляхтича в той час, ніж навчатися в Острозькій академії!

Петру пригадалася його перша поїздка з рідного села до міста Острога. Подолавши за декілька днів з попутною валкою купців шлях від Самбора через Львів до Острога, він разом з настоятелем самбірської православної церкви ступив до академії. Першим, кого зустрів Петро в академії, був її ректор, Герасим Смотрицький.

- Ну, хлопче, що ти вже встиг вивчити? Які науки відкрили для тебе свої горизонти? Твій наставник високої думки про твої здібності, то дозволь і мені в цьому впевнитись.

Петро старанно, як вчив його панотець, почав озвучувати те, чому навчився в Самбірській школі. За деякий час ректор зупинив Петра. Чи його задовольнив по дорослому статечний послідовний виклад одержаних знань, чи сподобався сам претендент на навчання, Сагайдачного було прийнято учнем Острозької академії.

Ректор покликав одного з учнів, як потім виявилось то був Максим Смотрицький син ректора, і віддав нового учня під його покровительство. Після розміщення в будинку де жили спудеї, Максим повів нового товариша показати місто, яке сам добре знав.

Спочатку він повів Петра до князівського замку, який велично височів над містом.

- Що б ти знав, Петре, місто Острог то велике місто, і поступається хіба Києву, Львову, Луцьку та Кам'янцю. Тут жиє може навіть п'ять тисяч люду. Батько казав, що давно наше місто повинно мати магдебурзьке право. Острог то є маєтне місто князів Острозьких, і вони від батька до сина на протязі багатьох років його розбудовували. Зверни увагу скільки в ньому величних будов. Цей князівський замок з пригородком побудував князь Данило, а та церква на долині зветься Микеївська, її теж побудував князь Данило. А оту церкву, вона зветься Пречистенська, з каменю спорудив князь Федір, і заснував в ній костел Успія Богородиці та монастир домініканців. Князь Василь Красний збудував, як на мене, найкращу, Богоявленську церкву, а також храм Святої Трійці. А ось та велика красива будова в південно-східному напрямі, то синагога, в кварталах навколо неї проживають переважно євреї. А он бачиш і приміщення нашої академії, його побудував князь Костянтин, ти ще з ним познайомишся.

Петро з захопленням слухав розповіді Максима про місто, і з першого разу назавжди його полюбив. Розповівши про місто, Максим повів Петра по дерев'яному мосту до замку. Вони обійшли замок, помилувалися краєвидами і пішли до академії.

В часи навчання Сагайдачного місто змінилося, сформувався новий центр, який згодом набув рис ринкової площі, наближеної в плані до форми квадрата. Після отримання Острогом магдебурзького права на ринковій площі була побудована ратуша, після чого вона стала центром міста.

Згадки про місто Острог, завжди наповнювали Петра тихим ніжним щемом десь під

серцем. В цьому місті пройшли найкращі та найспокійніші роки його життя. Вже потім де б він не жив, при першій ліпшій можливості, яких у нього було не багато, приїздив до міста своєї юності.

Те, що Костянтин Острозький, патріот слов'янства і православ'я, створив Острозьку академію, цей осередок вільнодумства в католицькому світі Речі Посполитої, з метою підготовки високоосвічених знавців Віри православної, спроможної протистояти посиленню католичення православного населення, Сагайдачний пізнавав протягом навчання.

Правду сказати навчання те було особливим. Сам термін "академія", у відношенні до Острозької школи вживався за аналогією з Платонівською академією, тобто іншого типу, ніж традиційний університет. Це були об'єднання вчених, які, вільно спілкуючись зі своїми учнями, одночасно навчали їх. І при цьому реалізовували спільні наукові проекти, де брали участь як вчителі, так і учні. Таким, князь Костянтин Острозький, і замислював навчальний заклад в Острозі. Власне, це навчання було більш схоже на формування національної еліти здатної до розбудови держави, а з часом і керівництва нею.

Тогочасні волинські шляхтичі вчилися за триступеневою системою освіти. На першому, початковому етапі відбувалося навчання руської грамоти на основі старослов'янської, та порядку служб православної церкви. Здійснювалося це, здебільшого, при церквах та монастирях дяками. На другому етапі відбувалося вивчення латинської мови під керівництвом "бакаляра", тобто людини, яка закінчила університет і знала латинську мову. Третім етапом була освіта підвищеного типу. Вона здобувалася переважно в католицьких навчальних закладах, зокрема, єзуїтських колегіумах.

Острозька академія відрізнялась від єзуїтських тим, що за основу тут була взята грецька форма навчання. Для академії Костянтин Острозький збудував окремий дім. При академії була друкарня, приміщення якої знаходилося поряд. Вивчення латинської й особливо грецької мов відповідало рівню середньої освіти. А от вивчення божественного писання, ставило Острозьку академію навчальним закладом вищого типу.

Викладали тут вчені люди, які знали класичні мови, а також мову руську, могли здійснювати богословські студії, працювати з біблійними текстами й водночас навчати в школі. Острозький з самих початків будував навчальний процес на основі шкіл античних часів. Крім богословських наук в обов'язковій програмі були вільні науки – граматики, риторика, діалектика, арифметика, геометрія, астрономія, і навіть музика. В католицьких подібних академіях ці предмети на той час не вивчали. В Острозькій академії вивчались три мови: латинська, грецька та старослов'янська, а, також, тогочасна руська книжна мова. Князь Василь Острозький, збудувавши в Острозі школу, дбав, щоб Константинопольський патріарх прислав сюди вчителів, учених богословів і щоб тут процвітали "словенські та грецькі науки". Як відзначали в той час, в Острозі знаходилися оратори, рівні Демосфенові, були доктори, що володіли грецькою,

слов'янською та латинською мовами, математики й астрологи. Серед них вирізнявся Ян Лятос. Вчителі з Греції, жили в Острозькій академії роками.

Сагайдачному запам'ятались лекції вченого грека Протосінкела з історії давньої Греції, завдяки Мосхопулу Петро досить непогано знав грецьку мову, а з греком Никифором він удосконалював себе в грецькій православній вірі. В Острозі була одна з найкращих бібліотек в Речі Посполитій. Багато книжок друкувалось на власній друкарні, яку заснував Іван Федоров. Московський першодрукар через переслідування виїхав до Литви, але там не зміг організувати книгодрукування і переїхав до Львова. А вже тут доля звела його з Костянтином Острозьким, і він прийняв його пропозицію організувати книгодрукування в Острозі. На жаль Сагайдачного той рано пішов з життя. Але тут побачила світ надрукована ним Острозька Біблія, а також друкувалось чимало інших книжок.

Перші роки існування школи були пов'язані з підготовкою до друку тексту Біблії, до чого Іван Федоров залучав окремих учнів академії. Серед них Петро з Максимом Смотрицьким були першими. В той час, ще учнем, Максим Смотрицький написав свій перший богословський твір "Тренос", де основна увага приділялася теологічним питанням щодо відмінностей між римо-католицькою й православною церквами. "Грамматику славенскія" він написав пізніше, коли мав релігійний сан і відповідно нове ім'я Мелетій. В той же час і Сагайдачний спробував свої сили в написанні полемічного твору. Вже пізніше, перебуваючи в Києві на одному диспуті з єзуїтами, він був приємно здивований, коли один з братчиків наводив уривки з його твору "Пояснення про унію".

Пізніше, коли актуальною для Острозької Академії стала богословська полеміка з католиками і прихильниками унії, з'являється низка богословських творів вихідців Острозької академії полемічного спрямування, відома під назвою "Про єдину істинну православну віру". Була підготовлена низка перекладів богословських праць із грецької мови.

Учні та викладачі Острозької академії з часом стали основою еліти майбутньої держави України. Тому завдячували обставини, що ректором академії був Герасим Смотрицький, викладачами першодрукар Іван Федоров, грек Кирило Лукаріс, поет Дем'ян Наливайко брат Северина Наливайко .

Іван Федоров... Це ім'я прийшло до Петра, разом з "Азбукою", та Новим завітом з Псалтирем, книгах, по яких він вчив грамоту й набирався мудрості християнської Віри. Він навіть уявити собі не міг, що Іван Федоров стане його викладачем. На жаль радість спілкування була недовгою...

Випускники академії, роз'їхалися по православних храмах, для ведення служби божої та навчанню дітей української шляхти і міщан грамоти в школах дяківках. Дехто з них досяг визначних посад в православній ієрархії. Архидиякон Купріян, який добре знав грецьку мову, навіть писав грецькою вірші, приймав участь у Брестському соборі як перекладач з грецької мови. Випускник Острозької академії Феофан довгий час був радником московського патріарха.

В подальшому, Острозька академія послужила зразком для православних братських

шкіл, а також стала предтечею Києво-Могилянської академії. Ось такою була академія до якої Петра привіз вчитися пан-отець Самбірської православної церкви, з гордістю думав Сагайдачний.

Згадавши яким поважним та статечним він хотів видаватися коли почав навчання в Острозькій академії, Петро навіть посміхнувся.

В академії Петро Сагайдачний отримував знання так необхідні для відстоювання православної батьківської віри. В Речі Посполитій це ставало все важче. Часи коли об'єдналися Польське королівство та Литовсько-Руське князівство, а поряд рівно існували католицькі і православні храми давно минули. Розквітом "золотого віку" релігійної толерантності в Речі Посполитій був 1573 рік, коли Варшавський сейм ухвалив акт конфедерації про конституційне закріплення повної свободи віросповідання, рівності у всіх публічних і приватних правах незалежно від конфесії.

Новий король, Стефан Баторій, підтвердив правомочність акту Варшавського сейму, і той увійшов у нову редакцію Литовського Статуту. Це дало можливість деякий час на правовій основі протидіяти наступу католицизму, який поставив собі за мету в об'єднаній державі знищити православні храми і викорінити "руську" віру. Не зважаючи на це, православні громади нової об'єднаної держави Речі Посполитої, не мали намірів міняти релігію своїх батьків. Однак, це тривало недовго.

Навчання Сагайдачного в Острозькій академії припало на ті часи, коли православна церква була в глибокій кризі. Усупереч православній традиції, вищих церковних ієрархів призначав король. Короля наслідували магнати та шляхта. Вони, на підвладних теренах, на свій розсуд призначали духовних пастирів, та розпоряджалися церковним майном, і культовими спорудами православних громад.

Після ухвал Тридентського собору, який, серед іншого, санкціонував діяльність чернечого ордену нового типу на активну роботу серед іновірців, ситуація ще погіршилася. Члени ордену, єзуїти, які поєднували в собі неймовірну побожність і несамовиту войовничість, практично, розв'язали війну проти православ'я. Свою діяльність вони почали під гаслом: "Кожний шляхтич республіки - католик!". В результаті цього, на початок дев'яностих років католицтво прийняли князі Слуцькі, Заславські, Лукомські, Васальські. Їхній приклад наслідували шляхетні роди Кішок, Ходкевичів, Сапег, Глібовичів та багатьох інших.

Супротив засиллю єзуїтів створювалися православні братства. Вони починали виникати ще із середини п'ятнадцятого століття. Перше з них, Львівське братство, було засноване при храмі Успіня Богородиці, в 1483 році. Пізніше такі братства були створені на Волині, Галичині, Київщині. В містах Луцьку, Острозі, Києві, Перемишлі, Рогатині, Тернополі та інших.

Релігійна ситуація Речі Посполитій, різко погіршилась за короля Сигізмунда III, який сам був ревностним католиком. Православні братства нічого не могли вдіяти проти єзуїтів, яких підтримував король і польська шляхта. Це привело до того, що в десятки разів збільшилося переселення беззахисного руського православного люду в Дике

поле. Якщо в середині шістнадцятого сторіччя тут проживало біля п'яти тисяч сімей, то на кінець сторіччя, їх тут проживало понад п'ятдесят тисяч.

Викладачі та учні Острозької академії, теж були членами православного братства. Вони разом зі Львівським та Київськими братствами стали на захист віри батьків. У Львові а потім і в Києві точилися жорстокі дебати між православними братчиками і єзуїтами.

Згадуючи той час, Сагайдачний раптом виразно побачив перед собою перекошене люттю обличчя єзуїта, з яким він вів диспут:

"Ти за кого себе маєш, мудрагелю?! Ти кому свою віру товмачиш, схизматику! Та доки є благословення світити тому сонцю Божому на землю Речі Посполитої, то має бути єдна віра, католицька! І кожен шляхтич буде католиком, либонь, не буде шляхтичем. А хочеш проводити свою схизму, твоє місце в Дикому полі, серед дикунів запорожців, а не серед освіченого шляхетного панства, в славному місті Польської державі Львові!"

Сагайдачний згадав, як після цих слів, дика лють налила його тіло, і затуманила йому очі. Та він майже тихо відповів, на верескливий, майже жіночий голос єзуїта:

"Може пан ксьондз потребує продовження навчання в "дяківці", бо пан не відає історії рідного краю. Певно, нездалим учнем були, пане ваш-мосьцю? А коли не так, то пан ксьондз мусів би знати, що славне місто Львів з часу свого заснування князем Данилом Галицьким приналежало до нашої Держави, Київської Русі!"

"І де тепер ваша держава, голодранцю? Чи може та руїна, що зветься Києвом, порівнятися з Краковом чи Варшавою? Ха-ха!"

Цей сміх його, під злими, зневажливими очима над жовто-червоними, мов жарені млинці, вилицями, різав слух Сагайдачному. Ледь стримуючи себе від того, щоб одним порухом лівиці розтовкти і ці очиці, і млинці-вилиці, він сховав руку за поясом, і все тим же тихим, що ледь бринів голосом відказав:

"То правду пан каже, з великої Держави, яка була століттями стовпом величі Європи, татари зробили руїну. Та не було б Київської Русі, народ якої як один поліг в кривавій січі, де би була сьогодні Європа? Чи би сяяла сьогодні Річ Посполита, чи була б такою ж руїною як і Київська Русь? А може сьогодні польське панство, разом з гетьманом Жолкевським може боронити крулівство від Турецької Порти, без Війська Запорозького? Чи славний гетьман, славного польського лицарства, вправно веде війну лише з жінками і дітьми, маючи армату? А може пан скаже, чи коли було таке, щоби славне польське лицарство, після спільної перемоги над ворогом, не обдурило запорожців? Цих схизматиків, які спільно з жовнірством лишаються життя за ради спільної Отчизни!"

Петро не пам'ятає, що відповів йому єзуїт. Та яке то мало значення! Щоб не сказав, для нього українець завше бидло, схизматик, поза все щоб він для Польщі не зробив.

Знову згадалися перші козацькі війни. І розпочалися вони з форпосту православ'я того часу, міста Острога. Сотник князя Острозького Северин Наливайко почав збирати "охочих" людей для оружного захисту православних громад і храмів, що плюндрувались

езуїтами. Охочі люди відгукнулися з Київського, Подільського, Руського, Волинського та Брацлавського воєводств, і досить скоро, сотня Северина Наливайка виросла до чотиритисячного полку. Приводом до виступу став напад татарської орди Казі-Гирея влітку 1594 року на полуденні землі Речі Посполитої. Вони пройшовши молдавські і буковинські землі, не зустрівши протидії польських коронних військ, напали на прикарпатські міста і села. Такого спустошення тут ще від татар не знали.

Загін Наливайка, з метою забезпечення війська зброєю та військовими припасами, здійснив цілий ряд нападів на вотчини польської шляхти. Він також знищував їхні грамоти на право володіння руськими землями. Озброївши загін, Наливайко подався навздогін татарам через Брацлавщину і вступив до Молдавії союзниці татар. В підсумку, похід завершився захопленням найбільшого молдавського міста на придністров'ї, Тягина. Тими діями військо Наливайка стало єдиним, хто вступив в бій з татарами і захистив християнські землі.

Повернення Наливайківців з Молдавії, вимоги до польської шляхти про визнання козацького устрою і утримання війська, змусило шляхту втікати до Львова і Кракова. Вже восени того ж року, військо Наливайка об'єдналося з реєстровими козаками на чолі з Яном Оришовським, та запорожцями Григорія Лободи. Вони здійснили новий успішний похід на Молдавію. Після чого об'єднане військо пройшло переможним походом землями східного і західного Поділля, Київщини і Волині. Завершився похід взяттям міст Литовського князівства Слуцька, Бобруйська і Могильова.

Сагайдачний разом з усіма студентами академії радів перемогам об'єднаних військ Наливайка, які отримували перемогу за перемогою. Він добре знав Северина Наливайка, який був рідним братом Дем'яна, його старшого товариша і викладача в академії. А коли об'єднане військо повернулося на Волинь, і гетьман низових козаків Григорій Лобода знаходився в містечку Степані, неподалік Острога, Сагайдачний познайомився з ним та його молодим джурою Степаном. Пізніше він зустрів Степана в Києві, і той ходив з ним у морські походи.

При згадці про Степана, у Сагайдачного болісно стислося серце. Він був один з тих небагатьох, хто лишився після кривавої січі, яку влаштував коронний гетьман війська польського Жолкевський запорозьким козакам, давши попередньо слово не вбивати тих хто складе зброю. Польське військо знищили майже всіх, разом з пораненими козаками, жінками і дітьми, котрих в козацькому таборі була майже половина. Степан лишився живим, бо Лобода перед стратою просив вивести з табору його дворічного сина...

От ще коли "братчикам" треба було об'єднати народ на боротьбу за створення держави. Православна віра батьків, та військова сила низових козаків, підтримка населення, що було розпорошено по всій південній та західній частині бувшої Київської Держави дало б можливість відродить Київську Русь. Хай і без Москви, Володимира і Новгорода. Вони ще до монголо-татар фактично відділились від Київської Русі.

О, цей розлад серед князів, що боролися за звання Великого князя Київського, ця постійна ворожнеча коли один рідний брат, вів військо проти другого. Так їм того було

мало. Вони ще кликали в поміч степовиків. То ногайців, то печенігів, то інших степовиків. Які потім грабували, руйнували руські міста на біду народу Руському, на втіху ворогам Київської Русі!

Довоювалися князі... Так довоювалися між собою, що не було кому ставити об'єднане військо проти монголів. Добре сказано: коли Бог хоче "покарати" забирає розум. Так, не було розуму на той час в князів, що володарювали в Русі Київській! В Києві, що-півроку, мінялись Великі князі. Аж от Володимирський князь став себе величати Великим. А Новгороду не було діла до них. Новгород вів "прю" з лівонськими рицарями. Так і вийшло. Та що згадувати душу ятрить!

Саме після того диспуту з єзуїтами коли обговорювали твір Сагайдачного "Пояснення про Унію" та після різанини війська Наливайка, разом з обозом в якому знаходились тисячі жінок і дітей Сагайдачний зрозумів, що не дискутувати треба, а з шаблею в руці виборювати Державу, а для цього необхідне військо. Польський король ніколи не дозволить створити навіть автономію не те щоб відновити державу. Приклад Литовського князя Ягайла показав, що навіть покликавши князя на свій королівський престол, Польська шляхта не стала під Литовські прапори, а фактично приєднала до своєї держави, до католицького королівства Польського, велику православну Литовсько-Руську Державу яка протягнулась від Вісли до самого Дніпра.

А от тепер майже всю покатоличила. А руська шляхта, щоб не втрачати привілеїв, зневажливо, як старий "жупан", кинула чотирьохсотлітню Віру батьків і полізла до королівського корита. Хоч в п'ятому ряді від нього, але шляхта!

Правду сказати така собі шляхта. Кращі маєтності від Волині до Дикого поля отримала польська шляхта. І по всій землі Київської Русі побудувала свої замки та латинські костьоли. А вони, "мудрі" братчики, в диспутах з єзуїтами розпинаються, благаючи про справедливість, уповаючи на Бога, та призиваючи на допомогу Ісуса Христа і Матір Божу. Як на жаль, слабких і кволих навіть Мати Божа не захистить. Як там московіти кажуть "На Бога надійся, а сам не плошай!". А ми говоримо: "вся надія на Бога!", повторюючи хитрих і підлих єзуїтів, які для нас придумали: "Все в руці Божій!". Маючи на увазі не божу руку, а католицьку.

Ото як говоримо так і діємо. Замість того щоб взяти шаблю в руки, благосне молимося. Воно наче й вірно, хтось повинен віру в народ нести і вчити слова Божого. Та й з чого починати будівництво військової сили, де взяти Олександра Македонського? І то сказати, де Львів, а де Січ Запорозька. Деколи навіть здається, що то все лише легенди про звитяги запорозьких легенів. І Северин Наливайко разом з Григорієм Лободою майнули наче марево і зникли назавжди. Навіть і пам'яті не лишилось. Та ні ж бо!

Той диспут назавжди запам'ятався Сагайдачному. Саме тоді він вперше зрозумів, що словом справі не зарадиш! Сагайдачний перечитав все, що було в Острозькій бібліотеці про війни Олександра Македонського, війни стародавнього Риму, літописи про походи Київських князів, наче підсвідомо готував себе до майбутніх звитяг за створення Держави.

Може тоді ще й не було якогось гідного плану, але прийшло єдино правильне рішення, їхати до Києва. Так чи інакше Київ самою своєю історичною сутністю ставав центром окраїнних земель і тут повинна сформуватись нова Держава, хоч Трахтемирів і вважався столицею або резиденцією реєстрових козаків, де зберігалися козацькі клейноди, однак Київ, і зруйнований та занедбаний, притягував своїми святинями. В Києві була Софія Київська, Михайлівський золотоверхий, Десятинна церква, Києво-Печерська лавра.

Не потрібно великої мудрості, щоб зрозуміти, що тільки Київ може стати серцем нової Держави, в якій народ, що проживає спокон віків на цій території, має віддавна спільну мову та прийняту прадідами Віру православну. Ба, більше того, є військо здатне все це захистити! Чого ж не вистачає? Не вистачає героя, який повинен покласти життя на створення Держави...

Тобто цей народ продовжує народжувати велетнів духу, здатних відмовитись від власного благополуччя і покласти себе в горнило все спалюючого вогню, готових віддати життя за народ, за віру батьків, за можливість говорити мовою материнською, за власну Державу. Але чогось їм не вистачає.

Сагайдачний добре пам'ятав дев'яносто шостий рік, те відчуття єднання, що підносило, мов на крилах, спудеїв Острозької академії. І, напевне, не лише їх, а й жителів усіх міст і сіл, що пам'ятали нащадками якого народу, якої Держави вони є! В усіх на вустах були прізвиська героїв: Григорія Лободи і Северина Наливайка. Це вони з розрізної маси козацьких зайд і п'яниць, що жили грабіжницькими набігами на татар та польських шляхтичів з єдиною ціллю пограбувати заради наживи, пропити награбоване або в кращому випадку зібрати гріш на невеличкий хутірець, щоби в ньому проживати на старості, створили перше грізне Запорозьке Військо. То військо пройшовши по території Волощини, завдало нищівних втрат містам держави, яку підтримувала Порта. Більш того вступивши в двобій з славнозвісними польськими жовнірами вони ні в чому їм не поступились. І лише з допомогою підступу були розбиті військом гетьмана Жолкевського.

Звісно, і після Григорія Лободи та Северина Наливайка не перевелися хоробрі вояки за порогами, і при нагоді показували татарам та польським жовнірам свої шаблі та пістолі. Татари перш ніж напасти на окраїнні міста і села, висилали розвідників визнати де розбишакують запорожці. І лише тоді, сторожко озираючись на Запорігів, рушали за ясиrom. Пограбувавши та спаливши міста і захопивши невільників швиденько ховались за Кримські укріплення. Але лицарів подібних Лободі і Наливайку на Січі з початку сімнадцятого століття не було. Треба було шукати вчити і допомагати будувати військо спроможне протистояти грізним викликам і країнам хижакам:

Оттоманській Порті з її Кримськотатарським васалом, що все більш заходила вглиб Європи. Чорне море на той час стало її внутрішнім, вона заволоділа гирлами Дунаю, Дніпра, Дону й готувалась до дальших загарбань.

Речі Посполитій, яка з середини шістнадцятого сторіччя вела жорстоку і цинічну

політику католичення, власне Руського народу, закріпачення люду і привласнення його земель. Коли виникала загроза військових дій проти Польщі, король і польський сейм зверталися за допомогою до Запорозького Війська. А після отримання спільної перемоги, посилали до козаків комісії, які знову скорочували реєстрове козацьке військо "забуваючи" обіцяні їм привілеї.

Московського царства, яке за ради виходу на Азовське море, укладало мирні угоди з татарами, знову ж таки за рахунок України.

Визначати моральність дій вказаних країн чи говорити про їх підступність відносно України марна справа. Така політика країн була на той час загально прийнята. Щоб вижити треба було вчитись захищати себе і власний народ. І не тільки захищатись, а при першій можливості нападати і перемогати. Час вимагав інтенсивного розвитку реорганізації і зміцнення Запорозького козацтва, яке повинно було протистояти польсько-католицькій експансії і турецько-татарській агресії.

Кому під силу була така справа? З якого середовища міг вийти лідер такого рівня? Петро добре пам'ятав зібрання представників всіх православних братств України-Руси. Ініціаторами того зібрання були Костянтин Острозький, Йосип Верещинський та Герасим Смотрицький, найбільш поважні лідери православ'я та слов'янства в Речі Посполитій. Петро не зводив очей з Йосипа Верещинського. Він скільки чув про цю легендарну особистість, читав його твори, і от тепер бачив на власні очі і не міг повірити, що то єпископ Київської католицької кафедри присутній на їхньому зібранні, яке повинно вирішувати долю Руського люду і православ'я.

Йосип Верещинський народився на Холмській землі в родині українського шляхтича. Його батько Андрій піддався загальному руху української шляхти в католицизм. Йосипа теж охрестили католиком, хоча родичі батька були православними. Взагалі половина його родини були католики половина православні. Сам Йосип Верещинський не бачив в цьому біди, і вважав що християни і католики, і протестанти, і православні повинні завжди знаходити спільну мову. В 1589 році Верещинського призначили на Київську єпископську кафедру. З того часу він особливо опікувався проблемами козаків. Він виправдовував дії козаків, повсталих під проводом Косинського. І взагалі вважав, що в Речі Посполитій зовсім по іншому повинні відноситися до козаків. Особливо тішило Сагайдачного те, що Косинський маючи поважний сан і досить літній вік, міг по декілька діб разом з козаками ганяти верхи по степу за татарами.

Зібрання відкрив Костянтин Острозький. Кожне його слово було проникнуте жалем за сплюндрований народ і Віру православну.

"Панове православне лицарство! Я з біллю в серці та великим сумом звертаюсь до вас дорогі мої побратими! Всі ми засуджуємо рішення Брестської унії, яка ставить поза законом Віру наших батьків. Але цього так замало! Треба боротись, щоб відстояти її! Я знаю вас не один рік, і впевнений, що кожен віддасть життя за Віру нашу православну. Але не цього чекає від нас люд Руський! Щоб вмерти великого розуму не потрібно. Треба жити, боротись і перемогати! Сьогодні ви є розум і кров православ'я в Речі

Посполитій, то ж повинні розуміти: втратимо православ'я втратимо мову і можливість хоч колись мати власну Державу! Я послугував своєму народу, створивши академію в якій ви з допомогою кращих вчителів пізнавали слово Боже і науки вільні. А ваше завдання використати одержані знання для підняття свідомості свого народу, побудови і захисту Держави!"

Слова поважного, всіма шанованого князя, що був беззаперечним авторитетом для кожного "братчика", для кожного істинного ревнителя Віри православної, збурили зібрання. Здається, всі вони мислили і розуміли, що діється з цілим народом руським, але почувши з вуст князя власні думки, враз наповнилися бажанням діяти. Кожен, виступаючи, пропонував свій план дій.

Після Острозького слово взяв Йосип Верещинський.

- Панове! В силу обставин я не буду вести мову про утиски православ'я, ви добре знаєте, що і в Києві і в усій Речі Посполитій я відстоював і доки стане сил буду відстоювати терпимість і толерантність у християнських віросповіданнях. Змушувати силою переходити в іншу віру, йти проти совісті то є гріх перед Богом. Він єдиний як Ісус, як Матір Божа. Я хочу довести до вас засади свого трактату, який я подав королю "Вірний шлях до заселення пустощів у руських областях Польського королівства і захисту всієї української сторони". Суть трактату в тому щоб створити навколо Києву державницьке утворення, яке буде мати козацьке військо, спроможне захистити полуденні рубежі Речі Посполитої від татарських орд...

Згадуючи той виступ Верещинського, Петро раптом спіймав себе на думці, що подальше його намагання по творенню власної держави багато в чому повторювали викладки трактату Йосипа Верещинського. Чи це погано? Ні, скоріш добре. Це лише підтверджує що він з товаришами на вірному шляху.

А на тій нараді вгамувавши хвилювання від важливості і болючості теми обговорення, Петро запропонував свій план дій. Його слухали з великою увагою, проте на здивування Сагайдачного на його полум'яний виступ "братчики" практично не відреагували. Таке сприйняття його пропозицій дошкульно вразило Петра. Але після закінчення Ради, його закликав до себе Костянтин Острозький. Крім нього він запросив також Герасима Смотрицького, Максима Смотрицького, Іова Борецького та ще кількох "братчиків".

Тут без вступів та передмов старий князь виклав причину ще одного, як виявилось, незапланованого зібрання.

- Збираючи Раду я не мав власного твердого рішення яким чином нам треба діяти. Але виступ Петра Сагайдачного якось раптово відкрив мені очі. Суть в тому, що його пропозиції корінним чином, якщо ви, панове зауважили, відрізнялись від інших. В ньому я побачив і чіткий аналіз стану справ, і практичний план дій. А ще хочу звернути вашу увагу на те, що більшість учасників Ради його не зрозуміли. Це мені було добре видно по їх реакції на виступ Петра. В зв'язку з цим, мені старому вояці хочеться зрозуміти звідки в тебе, Петре, людини пера і книги мислення військового?

Петро не чекаючи такого визнання свого виступу, зразу навіть не знав що

відповісти. Він, дійсно, не мислив себе військовим стратегом, більш того, навіть добре не розумів повне значення цього словосполучення. Це вже набагато пізніше він відчув в собі це вміння логічно і чітко, а головне швидко вибудувати в голові порядок та послідовність своїх дій, і знайти єдино правильне рішення. І в найскрутніші миттєвості свого бурхливого життя це вміння, а може і Богом даний талан його не підводив. Може з часом і досвід з'явився. Але тоді на питання князя не знав, що відповісти. Тому й розповів як його вразила поразка Війська Запорозького під проводом Лободи і Наливайка, і скільки він провів часу в думках як могло врятуватись військо. І чим би закінчився бій, якби і у запорожців тоді були гармати.

Всі, як на диво Петру, з увагою та зацікавленістю слухали його пояснення. Це коротеньке доповнення до Ради підсумував князь Острозький

- Ось панове і відповідь на питання часу. Дай Боже щоб, і надалі воно так легко приходило як сьогодні. Серед вченого люду я не бачу більш вправного кандидата для нашої справи. А військовий вишкіл, хоч ця справа не вельми проста як декому видається, однак я впевнений, Петру до снаги.

На тому і порішили. На прощання вони з Мелетієм, як багато років тому пройшли по місту, згадуючи приїзд Петра на навчання, щасливі роки в академії. Мелетій був не говірким, тому і Петро мовчав. Коли прощалися, Мелетій промовив.

- Тяжко мені з тобою розлучатись. Я тебе з першої нашої зустрічі полюбив. Але князь правий, писаки серед нас непогані є, а от лише тобі під силу ця подвижницька справа. Серед нас лише у тобі Бог поєднав розум, залізну волю, вміння досягти мети, переконати і повести за собою, а при потребі пожертвувати в ім'я справи і своїм життям. Хай тебе Бог береже, брате!

Звідки він міг знати те, про що Петро навіть не задумувався, і насправду не відчував в собі. А про вміння переконати, поки що жодного єзуїта не переконав. А хто їх міг переконати?..

Вже потім за порогами, на жаль, досить часто йому не вдавалось переконувати запорожців. Далекою та невиразною була для них мета, якій Сагайдачний збирався віддати життя. Тому, видно, так ставалося, що вибираючи його гетьманом на похід, вони потім після досягнення успіху, обирали собі іншого більш простого і зрозумілого ватажка. А Сагайдачному знову доводилося чекати, коли ці страшні в бою і мародерстві, і по дитячому нерозумні в справах Віри і державництва Воїни Запороги, відчують себе захисниками Вітчизни.

А часу було ой як мало! Єзуїти, вже не криючись, насильно наворачтали мешканців сіл і міст в уніатство чи католицизм. Кляштори і ордени єзуїтські вже на початку сімнадцятого століття діяли в тридцяти містах Кам'янець-подільської єпископії і в сорока шести містах Галичини. На черзі були Київщина і Брацлавщина. Мудрий князь Острозький безсумнівно був правий: лише "Запороги" під проводом козацької старшини могли перешкодити цьому. А підняти їх на цю справу "братчики" довірили йому, Сагайдачному. Зважувати чи здатен він до цього, після прийнятого на Раді рішення, він не мав ні часу ні можливості. Це рішення приймали найбільш шановані ним люди. Та й

правду сказати, не було в нього бажання відмовлятись, а навпаки було непереборне горіння чим скоріш приступити до справи.

Чи жалкував Петро, що погодився так різко перевернути своє життя. Та чи ж перевернути? Вірніше, і більш точніше сказати: зламати...

Він з дитинства готував себе до служіння Богу, вивчав науки, годинами молився перед образами. А от тепер враз змінив богоугодну, варту і достойну справу, спаливши своє життя, кинувши його в прірву постійному гріху. Чи ж буде оправдання на страшному суді? Ой не буде! Та й не той він чоловік, щоб шукати оправдання. Чи є тому оправдання чи спокута? Тільки Богу то відомо, а не людям. А чи ж люди зрозуміють? Люди і є люди. Хтось зрозуміє, хтось ні. А чи є така ціль, щоби за ради її досягнення приймати гріх на душу? Страшний гріх – вбивство людини...

А бути рабом самому і лишати в рабстві нащадків своїх, то не є гріхом?! А чи можливо без пролиття крові звільнитися від рабства? Чи ж буде на цій грішній землі такий час, коли жодна держава, жодна людина не буде мати на меті тримати рабами таких же людей як сам і мати від цього велику втіху? Без сумніву буде! Ісус Христос цьому вчив своїх учнів, а через них і нас. "Возлюбіть ворогів своїх!" мовив син Божий. А як це можливо, коли не завжди і братів своїх любимо?

Боже, дай людям мудрості зрозуміти сина твого!! Тяжко. Тяжко настільки, що не передати! А чи й можливо вижити звичайній людині, що буде жити заповітом сина Божого? Людині, скоріше за все, можливо. Навіть, у наш час всеперемагаючого людського зла і ненависті. А народу, нації? А воякам, які створені для вбивства. Хіба чимось відрізняються польські жовніри, що хизуються своєю приналежністю до освіченої держави від московських стрільців, чи татарів, які мудрі книги бачили лише коли кидали їх в багаття, щоб погрітися. Входячи в завойоване місто вони руйнували, палили вбивали. Знищували все, що нагадувало про ворога. Від шаблук і пістолів знаходили смерть і старі бабці і немовлята. Це дикунство властиве воякам всіх народів і буде доти доки будуть існувати війни на Землі!

Чи ж міг Сагайдачний бути іншим? Взявши в руки зброю не міг. А без зброї, без військової сили, без пролиття крові можливо відновити Державу, яка була втрачена в нерівному двобої? Питання, риторичні бо в них одночасно є відповіді. Може колись прийде такий час, коли люди стануть розумними, і будуть відчувати чужі болі як свої. Та, певне, не скоро це буде. А нині народ, що не вміє відстояти свою, Богом і батьками дану землю, батьківську мову і віру, перестає бути народом, перетворюючись в перегній для інших більш вдалих, більш рішучих і мужніх. І більш жорстоких, що проливаючи ріки крові людської, своєї і чужої будують свої Держави.

Мав поступати так і Сагайдачний. Не було іншого шляху. Він знав з мудрих книг скільки народів пройшло по цій землі, лишивши свій слід хіба в назвах сіл чи міст, чи в прізвищах людей, в той час як інші народи жили і процвітали. Не може народ зберегти свою землю, мову, віру батьків, не маючи Держави, яка все це продукує і розвиває. А без війська держава не проживе жодного дня.

А скільки ми живемо без Держави? Сагайдачний раптово зупинився від цієї думки. Озирнувшись навколо він тільки тепер побачив, що надворі розвидняється. Це він всю ніч ходив по берегу Дніпра, і навіть не помітив, як ніч промайнула. Колись саме так він ходив берегом Дніпра, вперше попавши на Січ і мудрував, міряючи де поставити гармати, щоб жоден непроханий човен не зміг пристати до острова. Але менше з тим, яка думка так його вразила?

Так, саме так. Він подумав: а скільки ми живемо без Держави. Але ж одночасно виникає і друге питання: хто це ми? Піддані короля польського, громадяни Держави Речі Посполитої, такі самі як поляки і литовці, тобто Річ Посполита і є наша держава. І права маємо, здається, однакові, і добре розуміємо одне одного. Так розуміємо, тільки на якій мові? Справжньої на польській. А чи польська, то мова наших батьків? Воно може й не має значення, адже в одній країні живемо. Чому ж тоді поляки не говорять на нашій мові? Але це лише початок, от і до Віри приводять латинської, а ми віками маємо православну. І землю нашу споконвічну король роздає польській шляхті, а народ, що віками має її за свою, тепер працює на польського пана, бо поляк став господарем тої землі. Польському шляхтичу права, а нам безправ'я дає польська Держава! От і виходить поляки мають державу, а ми не маємо. Вже чотириста років як згинула Київська Русь, але лишився народ, лишилася мова батьківська. То ж і виходить, що ні Польща, ні Литва, ні Московія не будуть нам будувати Державу. Вони будують свої, а ми повинні будувати свою, щоби захистити власну землю, мову і віру. А без бою, пролиття крові людської, без творення великого гріха це не можливо. З іншого боку не може бути грішним цілий народ, маючи величну благородну мету! Не може. То є правда. І висновок з тої правди лише один. Гріх на душу бере той хто піднімає і веде народ до мети. І якою б величною та справедливою не була мета, гріх лишається гріхом...

Згадалося, як вперше приїхав до Києва. Київські "братчики" вже знали його полемічний твір "Пояснення про унію". В диспутах з єзуїтами та "уніатами", які вже тоді націлювалися на захоплення православних святинь, як Софії Київської, Михайлівського золотоверхого, Києво-Печерську лавру, вони користувалися цитатами з його "Пояснення...". Тому зустріли Петра з повагою як знаного вченого богослова.

Він досить швидко став одним з лідерів київського братства. Влаштував своє особисте життя, якось одного разу і на все життя зустрівши свою Анастасію, Стасю. То було кохання всього його життя. Другої жінки поряд себе він навіть не уявляв. Але разом з коханням скільки смутку він їй приніс! Боже, Боже! І як мало дав тепла і захисту. Яке щасливе кохання їх об'єднувало в перші роки спільного життя в Києві! Так хотілося, щоб воно було на завше! Була робота, були визнання і повага до нього, його розуму і сили. Як Стася пишалася ним, як тішилася! Деколи навіть хотілося забути з чим він опинився в Києві. Забути що дав клятву посвятити своє життя побудові Держави і захисту Віри православної.

Козацька старшина, яка в переважній більшості була в членах київського православного братства, зразу ж вирізнила його серед інших вчених богословів. З

перших його виступів на зібраннях братства, відзначила його високу освіченість, силу переконання і магію лідера, вождя. Тому не дивно, а якщо врахувати завдання, з яким він приїхав до Києва, то закономірно, що Петро Сагайдачний за деякий час був у Війську Запорозькому. Вважаючи на його вченість, йому запропонували зміцнити найслабшу ланку у війську: артилерію всього Війська Запорозького. Зрозуміло це сталося не без його пропозиції. Хоч і старшина добре пам'ятала, як коронний гетьман Жолкевський з допомогою гармат переміг військо Григорія Лободи і Северина Наливайка.

Стася тихо зойкнула, коли він розповів їй про Січ.

"Чим я перед тобою завинила, що ти кидаєш мене!? Чи може розлюбив?"

"Стасю, як ти можеш про таке навіть подумати! Я кохаю тебе понад життя, але часи такі що маю брати шаблю до рук!"

"Петруню, яку шаблю? Твоя справа перо і книга та учнів купа. На весь Київ таких мудрих як ти і десяти не набереться! Вам треба вчити народ, а шаблею є кому махати. Я як побачу отих заріз як запорозьких, то не можу тебе уявити серед них!"

Петро і сам не дуже добре розумів, як він зможе стати не просто поруч з запорожцями, але очолити військо і змусити підпорядковуватися його наказам.

Потрапити на Січ в той час було досить просто. А Сагайдачному, який зустрічаючись з козацькою старшиною на зібраннях у київському братстві, був знайомий з більшістю з них, тим більше це не складало труднощів. Його запросили вивчити оборонні споруди острова Базавлук, на якому в той час знаходилась Січ.

Власне, оборонними спорудами запорожці називали земляний вал, на якому були встановлені гармати. За тиждень Сагайдачний обійшов бойові укріплення, розібрався з гарматами, визначив де і скільки їх необхідно встановити додатково. Це було його перше бойове завдання. І хоч воно було для нього складне, Петро виконав його досить професійно і сумлінно, що і стало приводом доручити йому створення артилерії Війська Запорозького і винести на козацький круг обрання його Генеральним Обозним.

Петро ніколи не мріяв про владу. Він навіть малим хлопчиною не мав бажання примушувати товаришів по дитячих забавах виконувати його забаганки. Мама рано привчила його до святого письма, і він знав як Отче наш, що Бог є любов. Його живий дитячий розум запам'ятовував безліч біблійних оповідей, які мама йому розповідала. Особливо йому подобались ті, в яких перемагало добро. І йому було досить тої уваги з якою його слухали діти. Мама крім любові до Бога вчила любити свою Батьківщину, своє село, свої вічнозелені гори Карпати. І він знав, що то є любов на все життя. Одного не знав, що в ім'я цієї любові він проллє море людської крові.

Не вперше льодянили йому душу подібні думки. Почали вони приходити після тяжких боїв, коли поле встеляв труп людський. І вже важко було розрізнити де свої, де вороги. А він же добре розумів, що перед Богом всі рівні. Для Бога не має бусурман, латинян, схизматиків, московітів. Всі його діти. І, певно, що болить йому за всіх. Та й Сагайдачний, будучи глибоко віруючою людиною, не мав зла до ворогів. Це розуміння свого великого гріха та невідворотності того, що діяв, спустошувало йому душу.

Але іншого шляху для досягнення мети ніж творити зло не було. І зло його мало своє підґрунтя. До ворогів він був жорстоким тому, що стояли на перепоні в досягненні мети, до Запорогів, що не розуміли його і не за державність боролися, а за ради збагачення.

Татари по вказівці турецького султана цілими ордами вривалися на Руські території, які споконвік були землями Київської Русі, нещадно розорювали міста і села, масово вивозили людей на невільничі ринки. Саме з того часу цей край ставав Диким Полем, на якому турки будували свої фортеці і перетворювали у власну територію. Щоб протистояти цьому, потрібна була організована військова сила, а не зграї грабіжників. На нараді в Острозі саме таке рішення приймалося відносно відстоювання Русі з півдня.

Сагайдачний, організовуючи військові походи проти Турецької Порти, мав на меті в першу чергу її ослаблення, звільнення з полону людей православних, знищення турецьких поселень на Руській землі, а не звичайний грабунок турецьких міст. Саме тому він ввів під час походів жорстку дисципліну і за порушення кожного "карав на горло". Козакам тяжко було його зрозуміти, і тому вони досить часто на козацькому крузі забирали в нього булаву, але в тяжких ситуаціях знову обирали Сагайдачного гетьманом Війська Запорозького, довіряючи вирішувати їх долі. І він вирішує. А потім серце боліло за сиріт, що лишалися по всьому Руському і без того горькованому краю. Але іншого шляху він не бачив. Єдиною розрадою було розуміння того, що татари боячись його гніву і кари, рідше приходили кривдити Руський народ, кривдити Руські міста і села.

От тепер його обрали гетьманом, щоби він знову повів їх у морський похід, зважаючи на його незмінне везіння і перемоги, які козаки вже одержували під його проводом, захопивши турецькі міста Варну, Ізмаїл, Келію, Білгород. Чи ж на довго обрали? До того часу, як кінчиться везіння? А, менше з тим, від своєї мети він не відступить. Русь не має іншого шляху: або вона буде мати справжнє військо і власну державу, або своєю військовою силою буде будувати держави іншим. А потім, ніхто їх навіть не згадає добрим словом. Та треба мати надію на краще і боротись за її здійснення, а волі і бажання в нього досить, дав би Бог здоров'я! Сагайдачний повернув голову на схід. Через прогалину в очеретах він побачив, як почервонів небокрай. Він не відводив очей доки не з'явився окраєць сонця, він ріс, округлювався, темно-червоним диском, потім враз наче випірнув з Дніпра на небо і сипонув променями по очах. Петро від різкого світла сонця заплющив очі. Потім відкрив підвів очі на небесну голубінь. Настав новий Божий день...

ЗА ДУШІ

ПРАВОСЛАВНІ

(ЧАСТИНА ДРУГА) .

За душі православні

Частина друга

Настав новий Божий день... Чи змінить щось у своєму житті Сагайдачний, чи

захоче зупинитись у своєму тяжкому поступу до творення Держави? Ні, і ще раз ні! То вже стало єдиним сенсом його життя, і він навіть, під загрозою найстрашнішої карі не відступиться. Але сьогодні то зовсім не означає вихід з Речі Посполитої. Йти на відкриту війну з Варшавою, означає втратити все, як в другу козацьку війну, під проводом Лободи і Наливайка.

Сьогодні король Польщі постійно потребує участі козаків, у війнах проти сусідніх держав, і особливо зважаючи на те, що сейм не дуже щедро субсидує власне польське військо. Тому король крізь пальці дивиться на власні військові походи козаків. Проте, лишень козаки спробують стати у пряму конфронтацію польській короні, сейм і гроші знайде на спорядження багатотисячного війська проти козаків, і укладе мирні угоди з Московією та Турецькою Портою, під приводом приборкання непокірних розбишак запорозьких. В тому не має жодного сумніву.

І, як в такому випадку діяти? Які форми і методи спротиву польському королю і магнатам протиставити? Думай Сагайдачний, так сталося, що крім тебе нікому. Лише в тобі збурення проти покатоличення досягає найвищого кипіння так, що спати не дає. Це в тебе найбільше болить серце за мову батьківську сплюндровану! І саме головне, лише ти маєш розум і відвагу, щоб стати на бій і повести за собою люд України – Руси і лише ти бачиш завершальну ціль – створення Держави! Досягнення цієї осяйної цілі, тобі заповів князь Костянтин Острозький!

Так, то є правда. То його хрест, який він мусить нести на свою Голгофу...

Петро ще раз глянув на посвітлілу голубінь неба, воду річки, очерети навкруг острова, і пішов до гетьманського куреню. На відпочинок лишилося не більше двох годин, а далі підготовка до морського походу. То дуже складна праця, і кропітка. Не можна пропустити жодної дрібнички, море не простить легковажності. А тут додається і впертість козацької сіроми. Вона не хотіла слухати, що нерозумно йти в море весною, коли бурі вдвічі частіше ніж восени. Хіба плисти ближче до берега, так як раніше вони на Дунай ходили, щоб в разі бурі встигнути схоронитися. Але тоді вони вперше йшли у морський похід проти турок. А тепер, лишень козаки пройдуть біля острова Тавань, де турки перепнули Дніпро ланцюгами, миттєво летить звістка по турецьких гарнізонах фортець і містах на північних берегах Чорного моря про вихід запорожців в море. І чекають козаків від Очакова до Варни. Але то ні в якій мірі не стане перепорою для Сагайдачного. От тільки час для походу, вибрано недоречний. А військові дії з Туреччиною в повній мірі відповідають стратегії творення власної держави!

По-перше успіхи в війнах з турками додають козакам авторитету в християнському світі. Після того як Папа Римський попросив козаків взяти участь у війні Європи проти мусульманської експансії, і особливо блискучих успіхів у цій війні, козаків назвали хрестоносцями східної Європи, і завжди підтримували їх військові походи проти турок.

По-друге ведення військових дій під гаслом: "Ми є підданими короля Польщі!", збільшує конфронтацію між Польщею і Туреччиною. Бо як би не відхрещувались поляки від козаків, називаючи їх зайдами не маючих відношення до Речі Посполитої, після кожного вдалого нападу на турецькі міста, султан посиляє війська проти Польщі.

А є ще і по-третє і по-четверте. Це звільнення православного люду із турецької неволі і наповнення козацької скарбниці за турецький рахунок, що дає можливість покращити озброєння козацького війська.

Але все потрібно робити з розумом і у відповідний час. Цей поспіх, вихід в море весною дуже не подобався Сагайдачному. Проте переконати козаків було майже не можливо. Справа в тому, що за пів року перед тим на Січ повернулися два потурнаки, які десятки років жили в турецькій неволі. Останні роки вони жили в місті Синопі. Довгими зимовими вечорами козаки тільки й мали розмови, що про багатства цього турецького міста, та яким чином ними заволодіти. Потурнаки довго "каторжанили" на турецьких галерах і перевозили вантажі до Синопа із Константинополя, а пізніше вже в порту міста Синопа працювали вантажниками. Саме тому вони знали всі підходи до міста і саме місто. От ці казочки про Синоп так збурили козаків, що вони навіть позбулися притаманного завжди страху перед морем, і були готові перетнути його впоперек. Після Барабаша Сагайдачний не міг братися переконувати козаків, йому для зменшення ризику цього походу лишилося одне, максимально ретельніше його підготувати.

Трохи відпочивши він зібрав на Раду курінних отаманів.

- Панове отамани, як ви розумієте, Рада козацька прийняла рішення про морський похід, то ми повинні його підготувати належним чином. Мислю, що для такого походу, потрібно не більше двох тисяч козаків. Наша справа добрати найбільш досвідчених, тих хто був на морі, а якщо не був, то мав би бажання і відвагу до такого нелегкого походу. Панове-товариші, хто що може запропонувати по підготовці походу.

Піднявся отаман Коренівського куреню Олекса Гаркуша.

- Пане гетьмане, ти пам'ятаєш, що я був з тобою у першому морському поході, так тоді ми робили морські чайки де розміщалося до п'ятдесяти козаків. То для них і місця було достатньо і воювати зручно. Наразі, таких човнів на Січі не більше десятка, а потрібно, як я розумію, до сорока. Скільки човнів морських спалили коли король прийняв ухвалу про заборону виходити в море, тепер би знадобилися. Але коли так сталося, для прискорення підготовки до походу я пропоную щоб кожен курінь побудував човен. Таким чином і скоріше справа піде і кожен курінь, будуючи для себе, краще пристарається.

- Пане Олексо, скажи, а ти маєш бажання згадати молодість і наші звичаї у славному місті Варна?

- А як не згадаєш, коли і досі часом сниться Варна і інші міста в гирлі Дунаю. А що стосується походу, то не такий я ще старий, щоб не полоскотати шиї туркам шаблею. Та й друзів маю у турецькому полоні, а гляди вижили і виручимо козаків з біди.

- Добре кажеш, Олексо, то свята справа думати про братчиків. Я тебе попрошу, може кого пам'ятаєш із нашої братії що живуть на зимівниках, бордюгах, кого сьогодні немає на Січі, треба було б дати їм вісточку та закликати до цього походу. Нам досвідчені у морській справі козаки дуже знадобляться.

- Добре, Петре, доки будемо готуватися, пошукаємо!

Сагайдачний знову звернувся до всіх присутніх.

- Панове отамани, на нараді не вирішиш всі питання, які будуть виникати, тому прошу з усім, що надумаете, до мене, будемо спільно вирішувати. А тепер до роботи, часу обмаль!

Отамани розійшлися і вже за деякий час вся Січ взялася до роботи. Зимова сплячка закінчилась, як і не було. При роботі були не тільки ті козаки, які зголосилися до походу, але й всі хто не був причетний до охорони Січі та кухарів по куренях.

Найбільш відповідальна робота чекала теслярів. В короткий час вони мусили побудувати добротні морські човни, щоб вони донесли козаків до Синопа й повернулись до Січі. То ж треба було вибрати вербові чи липові колоди завдовжки з сорок футів, в яких теслярі видовбували дно майбутньої "чайки". Це була основа човна, до якої з обох боків нарощували широкі дубові дошки. Вдовж човна на однаковій відстані ставились кокори, тобто ребра човна. Вони виготовлялися із дуба. А вже до них ясенювими і металевими цвяхами кріпили дошки. Таким чином формувалась довжина, ширина і висота човна. Верх борта був із двох скріплених до купи дубових дощок, до яких кріпилися кочети для весел. Після цього човен осмолювали і прилаштовували два загібні весла, з носу і корми. Це давало можливість маневру, тобто не розвертаючись плисти як вперед, так і назад. До бортів вздовж човна кріпили снопи очерету, вони виконували роль поплавків, значно збільшуючи супротив човна від перевертання на хвилі, а під час бою були хорошим прикриттям від стріл і куль ворога. По середині човна ставили щоглу для вітрила. Такий морський човен вмщав до п'ятдесяти козаків.

Не менш відповідальною справою було приготування харчів. В похід брали сухарі, копчене м'ясо, сало, пшоно, борошно. І ні в якому разі ні грама хмільного. Помічених п'яними без розмов викидали з човна. Що стосувалось озброєння, то кожен козак знав, що від якості зброї в повній мірі залежить його життя. Тому він нічого не шкодував заради зброї і хорошого коня, а так як в морському поході човни заміняли коней, то головна увага приділялась зброї. Кожен козак повинен був мати шаблю, дві рушниці, запас пороху і куль. На відміну від турок, які в похід одягали дорогі речі прикрашені золотом і коштовними каменями, козак мав пару сорочок, шаровар, каптана з грубого сукна і шапку, а вже дорогу зброю і одіж забирали у ворога.

Козаки добре вміли знаходити шлях по сонцю, а вночі по зорях, але в морські походи завжди брали нюрнберзький квадрант.

Загін формували по сотнях, кожен курінь свою, а вже потім Сагайдачний мав розмову з вибраними козаками поодиноці. Лише після цього козак зараховувався до загону і розпочинав підготовку до походу. Ще з першого свого походу Сагайдачний взяв за правило формувати загін, що йшов на бойові дії, досвідченими і молодими козаками, не виключаючи і джур козацької старшини. Сагайдачний вважав такий підхід розумним, жоден найкращий вишкіл не замінить участь у справжньому бою. А досвідчені козаки були цементуючою складовою, що тримала військо під час найжорстокіших боїв.

Готувалися до походу і Максим зі Збігневим Гурою. А Василю теж дуже захотілося

піти в морський похід. Молодість і жага пізнання невідомого, закладена в кожній нормальній людині, штовхала його до прийняття такого рішення. Але стримуючі фактори були сильніші. По-перше він був служивою людиною, то ж мав відповідальність за доручену справу, тому мусив разом з дяком Кіндратієм повернутися до Москви і доповісти про виконання посольської місії.

По-друге він хвилювався за батька, коли Василь від'їздив з Москви той ще був хворим. Думав і про матір. Але так сталося, що з нею він був менш близьким з десяти років, коли пішов у навчання, це його віддалило від неї. У нього були ще дві молодші сестри, і мама, зрозуміло, віддавала їм більше часу. А Василь виховувався в чоловічому середовищі, тому дитяча залежність, а з нею і любов до мами була значно меншою. Звичайно, мама для нього була близькою людиною, але ті обставини, та ще молодий егоїзм, властивий всім чоловікам, не сприяв прив'язаності до мами.

Був й ще один мотив, який штовхав його до повернення, він хотів ще раз побачити Ганнушку. Василь добре розумів, що не має жодного шансу на якусь взаємність, але надія невідомо на що, ну скажімо пішов чоловік від неї, а він приїде і... То була повна маячня, але весь час ятрила йому душу.

А розумів він одне, що час проведений з козаками на Січі і в дорозі, той непізнаний до цього світ, в який він потрапив, зачепив за живе і потужно притягував до себе, то ж він обов'язково повернеться на Січ. А поки що Василь попрощався з хлопцями та Степаном і разом з Кіндратієм поїхав до Москви.

Тим часом Максим, відчуючи відповідальність за Збігнева, зблизився з ним. У нього було досить знайомих, але близьких друзів Максим не мав. А Збігнев, після знайомства з хлопцями, від Максима не відходив. Цьому сприяла і причина, яка привела Збігнева до козаків.

Гура, не був з роду польських магнатів, але як і більшість поляків боявся і не любив запорозьких козаків. І не тому що він чи його близькі мали якісь прикrostі від них. Ні. От була така недобра слава про козаків серед шляхти. В розповідях про безчинства, які трапляються в Речі Посполитій, козаки ні чим не відрізнялися від татарів. Як і татари вони нападали на майонтки шляхти, грабували їх, вбивали поляків. З дитинства Збігнев чув розмови про перші козацькі війни, про страшних козацьких ватажків Наливайка і Лободу, які зібрали величезні купи козаків і пройшли по Польському крулівству з "вогнем і мечем". Їхній маєток знаходився на березі ріки Вісли недалеко від Львова і Кракова тут козаки не бували. Але у нього, трирічного хлопчика, на все життя лишилися в пам'яті жахливі розповіді поляків, які в той час наїхали із полуденного краю, далекої Брацлавщини про звіроподібних козаків, що залили кров'ю міста і села.

І от тепер з ним сталася страшна біда, його Зосю, з якою він вже заручився і восени повинен був взяти шлюб, викрали татари. Вона влітку була на гостині у рідної тітки, яка жила на Галичині і туди з Валахії доскочили татари. Вони натворили страшних бід попалили села вибили силу люду, а молодь забрали в неволю. То була наче й не дивина, кожні два три літа поспіль татари проносились мов кара Божа по південних воєводствах Речі Посполитої, але живучи в Краківському воєводстві, Збігнев навіть

думки не мав, що таке може статися і з ним. Аж от сталося. Батьки і друзі як могли заспокоювали Збишка, але йому не ставало сил забути Зосю. І от він, кинувши все, через пів року після тої біди дістався Запорозької Січі, щоб якщо не знайти Зосі, то хоч криваво помститися татарам за втрачене щастя...

На розмову до Сагайдачного Степан пішов разом з хлопцями, але до Сагайдачного зайшов один, звелівши їм почекати біля гетьманського куреню. Сагайдачний, побачивши Степана, встав із-за столу і пішов йому на зустріч. Вони міцно обнялись і сіли до столу.

- Вибачай, пане гетьмане, вже три дні на Січі, а не міг підійти до тебе, надто ти взявся до справи.

- Та воно ж бачиш як, позавчора зранку дістався, і зразу у вир подій. Тут тобі до булави закликали, та й послам московським необхідно було віддати шану. Вважай після Дмитра Байди Вишневецького вперше на Січ московські послы пожалували. Правда не з братською пропозицією сусідської дружби, а із пропозицією йти до московського царя в холопи. Але вже те приємно, що взагалі молодий московський цар про нас згадав. Мене лише, знаєш, що зачіпає. Пам'ятаєш, до гетьмана Григорія Лободи, в Дев'яносто шостому році приїздив Еріх Лясота, представник Папи Римського, він привіз клейноди і прохання до козаків стати на захист віри християнської. Так Папа Римський не пропонував стати його холопом. От ти і думай хто більш приязний до козаків був. До речі Максим, син Григорія Лободи, з тобою, чи дома лишився?

- Зі мною. А може сам по собі, він ще восени, коли виповнилось двадцять років, записався до куреня. Тепер він вже став дорослим, і я можу разом з ним лишитися на Січі. Та й у морський похід хочу йти з тобою, і Максима привчати до військової справи. Ми на розмову, як інші щоб ти взяв у похід. Максим за дверима чекає.

- То чого ж ти мовчиш, клич Максима. - Степан закликав Максима і Збігнева.

- То він не сам, привіз товариша? Ну підходь Максиме хоч обнімимось! Ти бачиш Степане, як на батька став схожим! Скільки це я тебе не бачив?

- Скоро два роки, пане гетьмане!

- То ж я й бачу, зовсім дорослим став. А чому до нас перестав заходити? Марічка питає, тату, чому Максим не приходить, а я що маю відповідати?

Максим зашарівся, як молода дівка, але щось мав відповідати.

- Та дядько Степан заказує стільки роботи, що не до гостей, все часу не маю, але будемо в Києві неодмінно зайду!

- Думаю, раніше зими до Києва не ступимо, а проте, як Бог дасть. А це з тобою хто за один? Давно на Січі?

Збігнев, що багато наслухався про Сагайдачного і від козаків, і від поляків, здивовано дивився на такого привітного симпатичного чоловіка, який був у козацькому вбранні, та менше всього нагадував козаків, з якими вже місяць він спілкувався. І хоч нічого поганого козаки йому не зробили, але вони трималися з ним без особливої приязні, продовжував їх панічно, безпричинно боятися.

Під час обрання гетьмана, він здаля бачив Сагайдачного, його стрімкий силует з

затиснутою в правиці і різко піднятою над головою булавою, і море козаків навколо нього, і хмару козацьких шапок в небі, чув його грізний голос і лемент тисяч горлянок в єдиній хвилі захвату перед гетьманом...

А ось тут за столом, на якому зліва лежала купа грубих фоліантів, а по праву руку стос паперу, каламар і перо, сидів чоловік з довгою густою сивою бородою, і добрим, навіть ласкавим поглядом, посміхаючись дивився на Збігнева. Зміна була настільки разюча, що його ніби заціпило, і він навіть не міг второпати, що Сагайдачний звертається до нього. Максим легенько підштовхнув Збігнева, щоб той прийшов до тями. А потім сам відповів Сагайдачному.

- Пане гетьмане, то є Збігнев Гура, він вже місяць на Січі, а прибув до нас із Краківського воєводства. Має свої рахунки з татарами, тому хоче стати козаком. Та врешті він сам розповість.

- Максиме, я не маю сумніву, що розповість те, про що буде вважати за потрібне. А я, щоб знати прийняти його в загін чи ні, повинен дещо його тепер запитати. Збігнев, ти по добрій волі прийшов до Запорозької Січі?

- Так, прошу пана гетьмана!

- Ти вчився вправлятися шаблею, луком, рушницею?

- Звісно, пане гетьмане, може пан відає, що кожний шляхтич з раннього віку має військовий вишкіл.

- То добре! Ти хочеш прийняти участь у морському поході? А води не боїшся, плавати вмієш?

- Так, пане гетьмане я виріс на Віслі. Мені конче необхідно дістатися татарських, альбо турецьких міст. Я маю знайти там Зосю, альбо зустрітися з мордерством. Не маю місця на цьому світі без Зосі!

Сагайдачний уважно подивився на Збігнева, трохи помовчав і різко хитнув головою.

- Не подобається, хлопче, мені твій настрій! Вояк, що йде в похід помирати, не може стати переможцем! Запорозький козак, навіть коли беззбройний іде на супротивника що має зброю, сповнений одною метою, перемогти. І тільки в цьому випадку перемагає! То я тобі повім, а ти запам'ятай, маєш час до походу і Максима Лободу в товаришах, тільки в разі коли думатимеш про життя, а не про смерть, підеш зі мною в похід. В іншому випадку, в похід не візьму. Це римські гладіатори мали девіз: "Йдучи на смерть, вітаю імператора!". Чув про Спартака? Так от, запорозькі козаки не гладіатори, козак навіть виходячи на поєдинок один проти десятих ворогів думає не про смерть, а про перемогу! А вже як складеться бій залежить від вишколу, віри в перемогу та хіба від Бога! Ти мене зрозумів, синку?!

- Так, батьку!

- Та я бачу ти тут часу не марнуєш, вже чомусь навчився!

- засміявся Сагайдачний. - То добре! Будеш козаком! А Бог дасть і Зосю відіб'єш у бусурманів. Ну, що ж, радий був з вами поспілкуватися. - Сагайдачний повернувся до Степана.

— Степане, тут гуртується наше товариство, з яким на Варну ходили. Ти всіх добре

знаєш. Думаю за день два я вас закличу на раду. В похід піде багато козаків, які моря не бачили і не знають як себе вести в морі. Вони потребують морського вишколу, то ваш досвід їм стане у нагоді. До зустрічі!

Степан разом з хлопцями вийшли від гетьмана і пішли займатися своїми справами. Степан, який прохання Сагайдачного сприйняв як наказ вирішив зустрітися з усіма козаками знайомими по перших морських походах, а Максим і Збігнев, маючи вільний час вирішили переглянути свою військову амуніцію. Курінний їм повів, що з завтрашнього дня збирають новиків, які мають бажання йти у морський похід, і вже мали розмову з Сагайдачним. За час, що лишився до походу, з ними будуть проводити вишкіл досвідчені козаки, які пройшли достатній бойовий шлях, і отримували перемоги над ворогом на суші і в морських баталіях.

Коли хлопці лишилися вдвох, Збігнев звернувся до Максима.

- Максиме, то ти пишешся Лобода? То від батьків прізвище, чи на Січі отримав?

- Бачиш, то від батька, але на Січі мені не було потреби його міняти, і наш курінний запропонував лишити батьківське прізвище.

- Максиме, перепрошую, коли дурне питання задам, але скажи ватажок козаків Лобода, який разом з Наливайком пішов війною на Польське крулівство, тобі родина?

- Так родина, то мій батько.

- Матка Боска! Цо то єсьм за випадок!- Зойкнув Збігнев.

- Збишку, що сталося, що тебе так налякало?

- Я навіть не відам, як тобі повісти, вендо єсьм якийсь таємний знак! Тільки Богу то відомо який!

- Збишку, а тепер так, щоб і я щось зрозумів. Небо чисте, ні хмариночки, звідти не йде дощ, і не сипле сніг. Не розквітли враз дерева, що ти за знак побачив? Здається крім гетьмана Сагайдачного других видінь не було. Так я тебе заспокою, то був дійсно Петро Конашевич-Сагайдачний, а не хто інший. Я його знаю з дитинства, він за цей час змінився, але повір не наскільки, щоб ти в цьому побачив знак. Та й то сказати, ти ж з ним вперше розмовляв, то який може бути знак?!

- Максиме, то правдиво знак мені, але то щасливий знак! Тепер я не маю жодних сумнівів про те, що обов'язково знайду свою Зосю! Та не дивись так на мене! Я не зваріював, і при повному розумі. Маємо трохи часу ходи зі мною на берег річки, я тобі все повідаю.

Вони, не змовляючись, пішли на високий берег Красного Кута, який височів над островом і всією округою. Звідси було добре видно берег лиману Бейкуш, де теслярі будували морські човни, а річка Базавлук проглядалась до самого Дівичого острова. Хлопці замилювалися краєвидами річкових заплавів, морем очеретів і плавень.

- Як далеко звідси видко!- Зачудовано мовив Збігнев.

- Якщо вилізти на високе дерево то навіть буде видно Дніпро.

Відказав Максим.

- Так що ти мені хотів повідати, Збишку?

- Вибач, почну здалека. Мені напевно, ще й трьох років не було, коли те страхіття

прийшло до Польщі. Може тому й запам'ятав, що мене то дуже вразило. Тоді з полуденних земель наїхала маса люду, і шляхти, і простих посполитих поляків. У всіх на вустах було два прізвиська Лобода і Наливайко. Мама казала, не ходи синку далеко від обійстя піймають козаки і заб'ють, що мама без тебе буде робити!

Збігнев посміхнувся.

— Цікаво влаштована дитина, пам'ятаю я тоді зовсім не думав про те, що козаки мене заб'ють, мені дуже шкода було маму, що вона буде за мною плакати... А от тепер поїхав навіть не сказавши мамі куди. А поїхав до тих страшних зарізяк, козаків запорозьких! Ні я вже не дитина і знав, що до козаків приймають всіх, і поляків також, але цього не розповідають, бо ніхто і не розпитує. І, правду сказати, зустріли мене досить привітно, а коли з тобою і Василем познайомився, то я взагалі відчув себе зовсім спокійно. А от тепер я дізнаюся, що людина, яка до мене найбільш приязно віднеслась у козацькому таборі, хоч і знала що я польський шляхтич, є сином того славнозвісного, чи може з погляду поляків, горезвісного ватажка козаків, Лободи, якого поляки стратили! Мені здавалося, що син гетьмана Лободи повинен все життя мститися полякам за батька!

Збігнев замовк. Мовчав і Максим. Сказати, що він любив поляків то була б не правда. Але і ненависті до поляків він теж не відчував. Досить часто мав злість на того чи іншого поляка, який чинив кривду і особливо на гетьмана Жолкевського. Але, правду сказати, такі почуття він мав і до кожного кривдника, який був, скажімо, запорозьким козаком. Дядько Степан виховував у нього гостре несприйняття будь якої несправедливості, і для нього не багато важило хто чинить несправедливість, поляк, турок чи запорозький козак.

— Та ні, Збишку, може то й не зрозуміло тобі, але я не думаю про помсту полякам. Тим більше, що батька стратили самі козаки, хоч і хитрістю гетьмана Жолкевського. І не тільки тому що такі думки є гріхом, а зовсім по іншій причині. Одного разу від гетьмана Сагайдачного я почув слова, які довго не міг зрозуміти, "Бажання помсти не має сенсу!". Багато пізніше, я для себе їх розкрив так. Кожна нормальна людина в житті має свою мету, і її досягнення стає сенсом життя. А коли з якоїсь причини виникає потреба помсти, людина кидає всі сили, а інколи і життя для того щоб помститися. А помстившись, не відчуває жодного задоволення... І сил для досягнення тої своєї мети не лишається. Ось тоді виникає питання до себе - на що ж я поклав своє життя? Коли так собі поміркуюєш, то зрозумієш, правий Сагайдак!

— Знаєш, Максиме, в мене не було таких думок, але на диво твої висновки співпадають з моїм випадком. Сенс мого життя Зося, помститися я повинен татарам, які забрали Зося в неволю! Вірно?

— Вірно Збишку. Але якось дуже буденно. Хоча, для польського шляхтича, який має право гордитися своєю отчизною, скоріш за все нормально.

— А для тебе Максиме що не так, в чому сенс твого життя? От чому ти прийшов на Січ, чому йдеш у морський похід? Невже лишень щоб пограбувати турок, чи щоб стати лицарем? Якщо так, тоді що в твоєму житті небуденного, який сенс воно має?

- Збишку, ти так відразу скільки питань на мене висипав, що годі й відповісти. Але я перш ніж відповісти, тебе запитую. Дитиною ти не розумів звідки на Польщу взялася така напасть як козаки, а тепер розумієш?

- Якщо чесно то не дуже.

- А ти крім "дяківки" ще деś вчився?

- Так, я вчився в Краківському єзуїтському колегіумі, а ти?

- Я в Київській школі православного братства. А ви світські науки вивчали, наприклад історію Польської держави, чи лише святе письмо?

- Певно що вивчали!

- От тепер скажи коли і як утворилася Річ Посполита!

- То було на підставі династичного шлюбу польської крулеви Ядвіги і литовського великого князя Ягайла. Люблінська унія в 1569 році проголосила створення Речі Посполитої у складі Польського королівства і Великого Литовського князівства. А тебе як вчили?

- І мене так вчили. Але ти допустився помилки, альбо тебе не вірно вчили. Унія Польського королівства і Великого Литовсько-Руського князівства.

- Хіба то має значення?

- Для поляка жодного, як до речі і для литвина, а от для мене має, і то дуже суттєве. Річ Посполиту склали нащадки не двох, а трьох народів! Але про третій з часом якось забули. Може тому що шлюб беруть лише двоє, а не троє! А ти чув про те, що була колись така держава як Київська Русь?

- Певно, що чув, але то було так давно, що годі й згадувати! Київську Русь звоювали татари і на її місці лишилося Дике поле, а Річ Посполита, вірніше польська шляхта його заселяє, піднімає з руїни. Чи не так?

- Так, Збишку, так! Ти добре сказав! Лишень не все купи тримається. Ти казав, що татари погані, а вони дивись які приязні до Польщі! Разом з монголами звоювали Київську Русь, і лишили полякам Дике поле на тому місці, щоб шляхта його заселяла. Бо воно ж землі має скільки, як дві Польщі вкупі, от де є польській шляхті погуляти! Але тут звідкись козаки взяли, чи з неба впали чи з моря вийшли, чи на диких конях прискочили і чинять шляхті великі збитки, не хочуть землю цю віддати! Воно би треба було їх винищити до ноги, якщо татари не змогли, бо ж плодяться надто, та деколи в пригоді стають. То допоможуть татарів повоювати, то проти шведів підсоблять, то московську корону добувають для Польщі!

- Чекай, Максиме! Ти хочеш сказати що Польща забирає у козаків землю? То що, була якась козацька держава яку Польща завоювала?

- Не було козацької держави, тому що і козаків не було! А були нащадки Київської Русі, народ Руський, який жив у Дикому Полі і платив данину кримським татарам. Потім разом з литвинами повоювали кримських татар, перестали їм данину платити, і створили Литовсько-Руське князівство, яке було значно більше за Польщу. Але, натомість, у польського короля і шляхти розуму було вдвічі більше. Тому у створеній, як ти кажеш, династичній державі стала правувати Польща а не Литва з Руссю. А

правувати, то по ляські означає привласнювати чужі землі, і змушувати народ руський на себе працювати! А він до цього не звик, хоч і деякий час терпів. Та коли єзуїти почали руський люд ще й католичити, знищувати храми православні, він не стерпів. От тоді й з'явилися козаки, і почалися козацькі війни під проводом Григорія Лободи, мого батька, і Северина Наливайка, про які ти з жахом згадуєш. Різниця між нами в тому, що тебе лякали козаками. А я божим провидінням лишився живим, але сиротою після різанини, яку влаштував ваш великий гетьман Жолкевський в козацькому таборі, в якому половина люду були зранені козаки та жінки і діти!

Максим ледь стримував себе від жалю до своїх вбитих батьків, про яких знав лише з розповідей дядька Степана. Натомість мовчав і Збігнев. Він навіть уявити не міг, що таке могло трапитись. Проте, Максим розповідав так впевнено і переконливо, що годі було йому не повірити. Після довгого мовчання заговорив Збігнев.

- Максиме, якщо все так і було, а я тобі вірю, хоч і не можу уявити і прийняти таку несправедливість, то ти повинен все життя ненавидіти поляків, та горіти бажанням помсти. Альбо винити Господа в тому що він не покарав поляків.

- Знаєш, Збишку, коли людина винить у своїх бідах Господа то я вважаю, вона не права, і коли просить Бога покарати злодія чи вбивцю, теж не права. То не Божа справа карати!

- Максиме, вибач, я тебе не розумію. Якщо не Бог на страшному суді, то хто покарає людей не гідних?

- Я того не відаю. Я вірю сину Божому який сказав Бог є любов! А там де є любов не може бути зла і помсти. А от про покарання... Я коли вперше почув розповідь дядька Степана про підступне вбивство мого батька, якого вбили самі козаки, що повелися на хитрість Жолкевського, та про різанину в козацькому таборі, вчинену за його наказом в якій загинула моя мама, то поклявся вбити його коли виросту. Але вивчаючи у школі святе письмо зрозумів, що то не вірне рішення. Ісус сказав "не відповідай злом на насилля!"...

- Ісус, син Божий так повів, він також мовив "возлюбіте ворогів своїх!", а як можна возлюбити татарву? Я наприклад думаю що Бог створив зло для того, щоб люди більше цінували Любов і Добро.

- Збишку, от мені цікаво чому "татарву" не можна полюбити, а поляків чи руських чи московітів можна?

- Ти знаєш, Максиме, мені то до голови не приходило.

- А може тому, що говорячи "татарва", ти бачиш перед собою татарів чоловіків з кривими ятаганми? А якщо то є жінка чи дівчина, та ще, може, вродливіша за твою Зосю, то зміниш свою думку?

- Того не може бути!

- А ти їх бачив?

- Ні, але впевнений, що не може бути!

- Добре, коли побачиш, тоді й поговоримо, а тепер можеш повірити мені, на слово я бачив і забути не можу. Але то все байки. Вернемося до помсти. Тепер ти зрозумів в

чому причина козацької війни з Польщею?

- Якщо чесно, то я не можу повірити в таке. Хоча з іншого боку, якщо так діється то це з Божої волі стає.

- Ні, і ще раз ні! Бог не може творити зло! От ти сказав, "як можна любити татарву!". Я би тут погодився з тим, що то природно любити свій народ тільки за те що це твій народ. І то це буде лиш загальне поняття, серед свого народу теж знайдеться немало твоїх кривдників, але народ свій ти від того любиш не менше. Тебе скривдили татари які забрали в неволю твою кохану, а ти тепер ненавидиш всіх татар. Чи то є правомірно і справедливо?

- Максиме, ти як ксьондз говориш, але для мене то занадто намудровано. Тепер татари скривдили і продовжують кривдити не тільки мене!

- Знаєш Збишку, може колись я і стану батюшкою або ченцем. Щоб ти знав, багато козаків - низовці, які протягом життя не мають сімей на старості йдуть в монастирі замолювати гріхи, яких натворили за життя. Вони розуміють що є великими грішниками, але мають надію на прощення Господне! Пам'ятаєш як сказав Ісус в нагорній проповіді "сонце Боже світить всім і праведним і грішникам!"

- Ісус мав на увазі інше, а жити треба праведно і творити добро!

- То так всі трактують і я з цим згоден, але в даному випадку маю на увазі інше. Бог не розділяє грішних і праведних, це люди самі поділилися на грішних і праведних, а щоб виправдати свою дурість перекладають відповідальність на Бога. Я хочу щоб ти запам'ятав так як я пам'ятаю, ще одну примовку яку вживає Сагайдачний: "Бог дав людині розум, щоб вона не грішила, а людина використовує його, щоб переконати Господа, що творить гріх на благо!". І ще хочу сказати тобі, що прийшов на Січ не тільки тому, що є сином гетьмана. Я хочу як і ти мати власну державу і гідність, як і ти. Я маю на це право, і розумію, що на жаль цього можна досягти лише зі зброєю в руках. Проте моє бажання не має жодного відношення до помсти будь кому чи полякам, чи татарам, чи туркам!..

Але ми з тобою щось розговорились не на часі, пора до роботи!

- Дякую тобі, Максиме! Може я не все зрозумів з того, що ти мені тепер повідав, але я щасливий від того, що познайомився з тобою і мріяв би мати такого побратима як ти!

Максим відчував такі ж щирі почуття до Збігнева, але вони, майбутні воїни, вважали такі почуття не гідні мужніх чоловіків, тому Максим на знак згоди лише потис Збігневу правицю і вони пішли до табору.

На ранок всіх новиків, серед яких були і Збишко з Максимом, зібрали на площі. До них вийшов Сагайдачний у супроводі декількох старшин і бувалих лицарів - низовців. Сагайдачний коротко поставив завдання на проведення вишколу по підготовці до морського походу.

- Дітки, з кожним із вас я мав попередню розмову, і вірю у ваше щире бажання взяти участь у поході. Вірю що і відваги вам вистачає. Але до цього ще сила і вправність

потрібна. А в морському поході ще й знання морської справи. Я добре розумію що за короткий час підготовки до походу не можливо всього навчитись, але основні навички вам передадуть відважні і бувалі лицарі. Тому уважно слухайте їх, у морському поході кожне зневажливе ставлення до вишколу буде важити вашим життям! З вами будуть вправлятися старші товариші не тільки у військовій справі. Ми вирішили зосередитись крім того на захопленні турецьких галер, подоланні фортечних стін, влучній стрільбі з луку і рушниці, Ну, і зрозуміло, у володінні шаблею.

Я знаю, що ви і самі постійно вчитесь володіти зброєю, а можливо дехто із вас зброєю володіє бездоганно, в кожному разі під час вишколу ви ближче познайомитесь, що стане вам допомогою в бою з ворогом. Я впевнений, що ви відповідально віднесетесь до вишколу, і дасть Бог в боях будете переможцями! Яким чином буде проходити вишкіл вам розповість курінний отаман, з яким ми були разом не в одному бою. То є лицар Війська Запорозького Олекса Гаркуша. На час вишколу він ваш батько. А я з вашого дозволу піду, маю купу інших справ.

Курінний розділив молодь на чотири півсотні, і повідомив хто з ними буде займатись якою справою. Навчити новиків всіх премудростей поведінки в морському поході і при необхідності військовому бою було доручено Самійлу Чубу. Спільно штурмувати фортечні стіни на прикладі берега Червоного Кута взявся вчити сотник Федір Скороненко. А Платон Куліш, кращий фехтувальник на Січі, повинен був передати секрети вправного володіння шаблею. Визначити вміння новиків володіти луком і рушницею взяв на себе сам курінний отаман.

Найбільше молодих козаків вимучував Федір Скороненко. З самого рання "чайки" з козаками причалювали до берега, і вони з тяжкими драбинами вискакували на берег і бігли до майже вертикальних стін Червоного Кута. Тут приставляли драбини і дряпалися до гори. Там де драбини не діставали верха, кидали гаки до верху і дряпалися далі вже по прив'язаному до гаків канату. Досить часто з драбини разом з канатом новики летіли згори, розбиваючи обличчя раними кінцівками.

"Вчіться бісові діти!", покрикував сотник, "Під час бою ще зверху стріляти будуть, якщо зненацька не вдариш на ворога!". Зовсім знесилена молодь поверталася до човнів, де Самійло Чуб, даючи їм відпочити, вчив роботи з веслами розповідав як поводитися в тій чи іншій ситуації. Особливо прискіпливо примушував повторювати як кожен повинен вести себе під час бурі і при нападі турецьких галер. "Під час бою немає часу думати, все робиться так, як закладете до мозку тепер!", повторював Чуб як молитву.

Після обіду і до пізньої ночі новики "тирлувалися" в гайочку за кілометр від казарм. Там знаходилося стрільбище і толока, на якій, розбившись на пари, козаки дзвеніли шаблями. В перший день Платон Куліш своєю шаблею в двобоях перевіряв кожного на що здатен, які можливо невідомі прийоми; хтось знає, щоб потім передати іншим. У цій вправі у числі кращих був Збишек, так як при штурмі стін був кращим Максим. На завершення вишколу, навчання у вправній стрільбі проводив курінний Гаркуша. Стріляли в ціль більше з луків, "Хто відчує ціль і поцілить в середину цілі з лука, той

швидше опанує рушницю!", повчав Гаркуша. Економлячи порох і кулі, з рушниці стріляли лише після вивчення всіх вправ, які необхідно було виконати до стрільби.

Перший тиждень після таких каторжних занять новики ледь доповзали до постелі. Але на другий хлопці почали відчувати в собі зміни. Швидко і впевнено робили складні вправи, бігом неслися до стін з важкими драбинами, і вже ніхто з козаків не падав з драбин при подоланні стін. Пройшло ще два тижні і курінний призначив день для показу гетьману, чому навчилися новики.

Зрання козацька старшина, задіяна до навчання молоді, зібралася на березі Червоного Кута спостерігати, чому вони навчилися. Через деякий час зі сходу з під сонця з'явилися човни, які стрімко мчали до берега. Розгледіти їх було тяжко, сонце сліпило очі, відбиваючись на гребінцях хвиль, тому спостерігачам важко було розібрати скільки човнів і тим більше скільки в човнах люду. Тим часом човни без єдиного звуку пристали до берега, і без шуму і криків козаки по двоє-троє хапали драбини і бігли до стіни берега. В лічені хвилини вони з'явилися на горі і оточили старшину оголивши шаблі. Федір Скороненко подивився на Сагайдачного.

- Хотів би до чогось причепитись не можу. Добре попрацювали! З такими вояками можна сміливо йти на турецькі фортеці! Славно, лицарі!

І без цих слів було видно що Сагайдачний задоволений вишколом новиків.

- Ну, тепер покажіть як зброєю володієте. Бачу зненацька захопити ворога зможете, а ну, як швидко оговтається! Що будете робити!

Молодь, а за ними старшина пішли в гайок, де на протязі трьох тижнів вони вправлялися в стрільбі із луку і рушниці. Стрільба з луків була не така переконлива, значна частина новиків багато стріл пустила поза цілі і новики стояли притишені і зніяковілі.

- Не стидайтесь хлопці, лук то така зброя що вимагає довгого і клопіткого навчання, щоби вправно стріляти. Правду я кажу Олексю?

- Звісно, пане гетьмане! Та й то сказати, хлопці ще й не виділи як можна поцілити з лука. Петре, може покажеш новикам "карпатську квітку"? Думаю того буде досить, щоб зрозуміти, як можна вправлятися з цією зброєю.

- Олексю, ти знаєш, я давно не брав лука до рук, все перо та перо, але спробувати треба. Гляди, і мені пора до тебе на вишкіл! А ну, дітки дайте мені лука!

Хлопці подали гетьману зразу зо п'ять луків. Петро по черзі взяв кожного, спробував натягнути тятиву, лишив одного, інші віддав. Олексю Гаркуша простягнув йому п'ять стріл. Гетьман уважно подививсь на кожну і взяв одну, і навів лук на ціль. Різко відтягнув тятиву, на мить завмер, мов скульптура з луком, і стріла затріпотіла в середині цілі. Козаки схвально загомоніли.

- Тихо горобці! Не заважайте вправі!

Гримнув курінний. Сагайдачний мовчки взяв у нього другу стрілу і звичним рухом послав у ціль. Стріла вп'ялася в дошку цілі трохи вище і вліво від першої. Наступні дві стріли застрягли в цілі так, що вийшов невеликий кружок зі стріл. Всі напружено, мовчали чекаючи що буде далі, із присутніх лише Олексю Гаркуша раніше бачив

"карпатську квітку". Здавалось, спокійним був лише Сагайдачний. Він простягнув руку за п'ятою стрілою. Взявши у Гаркуші стрілу і положивши на тятиву, Сагайдачний опустив лука разом зі стрілою і деякий час дивився на ціль. Потім різко приклав лука до плеча, знову, як і перше, на мить затримав подих і пустив стрілу.

Глядачі зразу не зрозуміли де поділася стріла, але за мить гаркнуло дві сотні горлянок в єдиному захваті. І, треба сказати, було від чого! П'ята стріла влучила в коло із попередніх чотирьох стріл так що вони відхилились на чотири боки і всі разом тріпотіли оперенням, дійсно нагадуючи квітку з тріпочучими пелюстками!

- Максиме, того не може бути! Звичайній людині то не під силу!

Захоплено проговорив до Максима Збігнев.

- А хто тобі сказав, що Сагайдачний звичайна людина! Ти ще не один раз впевнився в тому що сказав.

Розбурханих козаків зупинив Гаркуша. Він повернувся до них і підвищивши голос щоб перекрити галас промовив:

- Так володіти луком рідко кому дано, у всякому разі я нічого подібного не бачив, але ви побачили і тепер розумієте, що таке лук у лицарських руках!

А Сагайдачний, віддавши лука, стояв серед козаків з легкою посмішкою, неначе його це й не стосувалось. Зрозуміло, свою вправність він показав не для отримання компліментів. Досвідчений психолог він за час перебування в середині цієї неприборканої дикої чоловічої звияги, яка не мала для себе авторитетів крім одного — ще більшої і не зрозумілої сили, добре володів мистецтвом миттєво заволодіти увагою і впокорити масу озброєних чоловіків, які від постійної близькості смерті не дорожили своїм життям, і направити їх на виконання власної волі. Почекавши ще з хвилину, Гаркуша вже буденним голосом звернувся до новиків.

- Ну, що панове, гетьман показав вам свою вправність, тепер продовжимо. Платоне правуй!

Платон Куліш вихопив шаблю і підніс над головою, зробивши нею відповідний знак. Новики прийняли диспозицію і почався козацький гопак. Спочатку вони розбилися на пари, і кресали так завзято, що аж іскри летіли. Потім, знову по голосовому знаку Платона Куліша, влаштували бої одного проти двох, одного проти трьох, і навіть одного проти чотирьох.

Після стрільби з луку гетьмана, молодики викладали у фехтуванні все що вміли, та так завзято, що в багатьох з'явилась кров чи на руці, чи нозі, чи на інших частинах тіла. Знов пролунав голосовий сигнал Куліша, і новики, продовжуючи махати шаблями, стали в лаву і потім з лави зробили коло спинами в середину, а шаблями назовні. Живий круг із козаків весь час рухався по колу поблискуючи шаблями. До такого кола годі було підступитися. Сагайдачний підняв правицю, Куліш подав заключну команду, новики опустили шаблі і стали півколом, оточивши гетьмана зі старшиною. Сагайдачний ступив до них крок.

- Панове-товариші! Ми зараз побачили не жовторотих юнаків, але досвідчених козаків, що в спромозі зі зброєю в руках захистити і себе, і родину, і землю свою

батьківську. Я розумію, що більшість із вас і раніше вчилися військовій справі, але на Січі ви пройшли вишкіл спільного козацького бою. Час такий, що справжній бій не забариться і я вам бажаю завжди перемоги! Перемоги над ворогом, перемоги над страхом, перемоги над слабкістю. І слави козацької, яка завжди йде попереду, а не глуму через боягузтво чи зраду. Не всі з вас лишаться на Січі. Хтось отримає гідний вишкіл і займеться іншою справою, комусь буде досить прийняти участь у декількох походах, а хтось стане справжнім лицарем Війська Запорозького, але у всякому випадку живіть по честі, справедливості і добропорядності, хай Боже благословення і Покрова пресвятої Богородиці покриє вас своєю благодаттю!

І новики і старшина в єдиному пориві вигукнули:

"Слава!".

Тим часом підготовка до походу була завершена. На березі в повній готовності стояли сорок морських човнів. Кожен із двох тисяч козаків, вибраних серед добровольців до морського походу, знали своє місце і завдання на час походу. Вони мали повний комплект зброї, пороху, куль, стріл, а також продовольчий запас.

В похід виходили вранці з таким розрахунком, щоб під вечір наблизитись до острова Тавань. Сагайдачний заздалегідь визначив час походу за два дні до "молодика", тобто народження молодого місяця. То завжди найтемніші ночі, а часто і пахмурні беззоряні. Пройшовши річкові рукави і заплави і вийшовши на Дніпровий простір, човни вирівнялися до подорожі. Попереду "чайка" кошового отамана, на якій майорів гетьманський стяг. Інші човни, яких було тридцять дев'ять, стали не більше шести в ряд. Вони йшли так тісно, що ледь не чіпали весла один другого. Стернові пильно слідували за порядком руху човнів. Таке розміщення човнів давала можливість швидкої передачі наказів від гетьмана всьому загону, а також можливість миттєвої зміни його з похідного на бойовий.

Сагайдачний особисто призначав керівника на кожного човна. Це був курінний, сотник або хтось інший із старшини. Якщо курінний чи сотник був вперше в поході, у нього у радниках обов'язково був досвідчений козак, який вже бував у морських походах. Серед козаків гетьманського човна були Самійло Чуб, Степан Стерновий, він вів за собою весь загін човнів. На гетьманському човні були також потурнаки, які поки що відпочивали, а ближче до турецького берега повинні стати провідними козацького загону. Максим і Збігнев теж були в гетьманському човні. Слідом в першій шістці йшов човен, в якому керував Олекса Гаркуша, він одночасно був старшим над рештою човнів у ряду. І таким же чином за гетьманським один в один йшли човни під керівництвом курінних отаманів або сотників, які вже були в морських походах. Вони також були старшими над командами човнів, які йшли в одному ряду з ними.

По обіді Сагайдачний дав команду на відпочинок. Човни повернули до берега і розтанули в очеретах. Вони знаходились в двох годинах плаву до острова Тавань, і турецькі рибалки могли помітити козаків. В цьому випадку похід міг завершитись не почавшись. Поки весь загін відпочивав, Сагайдачний доручив Самійлу Чубу з десятком

козаків зрізати три верби і зробити з них колоди.

Десь біля півночі човни вийшли з очеретів і один за одним рушили вниз по Дніпру. Веслярі гребли так тихо, що на підході до острова Тавань козаки почули спів перших півнів аж потім побачили вогні смолоскипів на сторожових вежах Кизикирмена і острова Тавань. Аж тепер Збігнев з Максимом зрозуміли навіщо підготували колоди. Козаки з одного кінця прив'язали ланцюги, які послугували за якір і колоди, стоячи, попливли до воріт, що замикали біля острова вихід до моря. На відстані в темряві вони нагадували щогли морських човнів. Гуркіт колод об ланцюги воріт почули турки і зчинили тривогу. Вони відкрили стрілянину з гармат і молотили колоди доки закінчились бойові припаси. Весь цей час козацькі човни чатували в очеретах, і лише після того як турки заспокоїлись, загін козацьких човнів непоміченим пройшов до дніпровського лиману, і далі поряд з Очаковом у відкрите море.

Коли зліва по ходу руху човнів з моря виринуло сонце, до самого горизонту оточувала, грайливим мереживом; виблискуючи на сонці, морська хвиля. Визначивши напрям руху на південь, козаки, міняючись на веслах, помчали до турецького берега, де в тіні садів під теплим весняним сонцем ніжилося місто Синоп. Вітрила не ставили, тому що весною чорноморські вітри мали північно-східний напрям, і навіть без парусу гальмували швидкість руху "чайок".

Прямуючи до zenіту, ще до обіду сонце стало припикати, немов то була не весна, а середина літа. Козаки, вправляючись на веслах, давно скинули сорочки, проте навіть оголені спливали потом. Як завжди серед козаків знаходились жартівники.

"А чи не швидко ми премо до турків! Може вони нас ще не чекають!", "І то вірно! Просімо гетьмана на відпочинок, та влаштуємо морські купання! Хто ще в морі п'ят не мочив?!" На що почувся бас Самійла Чуба.

- Жируйте, жируйте лошаки, лише ноги не встромляйте у воду! А то зашпори скрутять від п'ят до оселедця! Надовго пропаде бажання купатись!

Дійсно вода була досить холодною навіть для такої пори року. Бувалі козаки говорили, то донні води течія виносила догори. Звичайно, купатись ніхто не збирався, але козаки раз по раз набирали в долоні морську воду і хлюпали на бриті голови, оголені плечі і груди.

Збігнев з Максимом разом ставали до весел і разом змінювались, після чого не змовляючись пробиралися до Степана, який не міняв своєї вахти біля стерна. Біля нього було людно. Постійно знаходився один з потурнаків, а часом і обидва, вони напружуючи зір вдивлялися в горизонт, немов через якусь мить повинен завиднітись турецький берег, хоч добре знали, що плисти ще суток двоє при хорошій погоді. До Степана часто навідувався Самійло Чуб, а часом і Сагайдачний.

Хлопці заворожено слухали козацькі розмови, сміялись козацьким жартам, але якось не могли повірити, що то вони плывуть по морю. І то не десь під берегом, а прямо посередині! Треба сказати, що більше половини козаків були в такому стані. Серце замирало від того морського простору, від відчуття глибокої морської прірви, яка була під човнами! Вони старанно відводили погляди від бортів човна, поглядали на

прив'язані до бортів снопи очерету оцінюючи їх плавучість. Їм дуже не хотілося, щоб хтось із козаків помітив їх хвилювання. Та Степан добре розумів їх стан, згадуючи свій перший морський похід. Хоч, треба сказати, тривога була і при наступних походах. Але людина така істота, що досить швидко звикає до небезпеки. Звикнуть і хлопці. А поки хай слухають козацькі побрехеньки і забувають про страх.

Десь пополудню в небі з'явилась невеличка хмаринка, але за якийсь час вона почала збільшуватись. Першим її помітив Збігнєв.

- Максиме, дивися хмарка на небі, може б закрила трохи сонце, не було б так парко.

- Щоб закрила сонце, треба їй рухатися, а ти бачиш, що повітря, наче заснуло!

Їх розмову почув Степан і подивився на небо. Хмаринка була дійсно невеличка. Проте Степан уважно подивився навкруги і покликав Самійла Чуба.

- Самійле, а поглянь лишень на тую хмаринку, щось вона мені не подобається!

Самійло кинув оком на хмарку, і затримав погляд. Хмаринка ледь помітно збільшувалась. Самійло послинив вказівний палець і підняв його до гори. Потім покрутив ним на всі боки.

- Ти, Степане, правий, то не проста хмарка, треба кликати Сагайдака.

Але Сагайдачний вже сам йшов до Степана на корму. Поглянувши на Степана а потім на Самійла він сів з ними поруч.

- Ну, що, панове-товариші, маємо готуватись, чи може то звичайна собі хмаринка?

- Ні, гетьмане, море не обдуриш, треба зустрічати.

Степан ще раз стурбовано поглянув на хмаринку, вона вже досить помітно виросла.
- І часу маємо обмаль!

- Степан правий, батьку, керуй на круг!

Сагайдачний повернувся назад, ніс човна Гаркуші, який йшов слідом, був на відстані п'яти футів. Сам Олекса Гаркуша сидів попереду і вони зустрілися поглядами. Було зрозуміло, що Гаркуша з ними однієї думки.

- Олекса, передай по човнах команду на круг!

Гаркуша, повернувшись направо, потім наліво, двічі крикнув: "На круг!". Потім пройшов до корми і передав команду на човен, що йшов слідом. За хвилин п'ять човни стояли кругом навколо гетьманської чайки. Сагайдачний поклонився на чотири сторони, підкреслюючи важливість моменту і звернувся до козаків.

- Панове-товариші!.. Діти мої! Я знав, що веду вас не на прогулянку, але не думав, що так швидко Бог дасть нам іспит на витримку і сміливість Я маю на увазі наближення морської бурі, до початку якої не більше як пів години. Та вже коли так сталось, ви повинні гідно зустріти ці випробування сили вашого духу. Не дозвольте собі піддатися страху! Перестрашена людина втрачає розум і не відає, що діє, а ви повинні діяти сміливо, і з розумом! По досвіду можу сказати, що море гнівається від години до двох діб. Враховуючи пору року, можна з впевненістю сказати, що нас чекає боротьба з морем на дві доби. Від взаємодії і виручки один одного буде залежати вийдемо ми

переможцями чи будемо переможеними. А як діяти під час морської бурі вас вчив Самійло Чуб і він нагадає, що і як треба робити!

Самійло став поряд з гетьманом і підкреслено буденним голосом промовив.

- Братове козаки! Я нагадаю вам що ви повинні зробити до початку бурі і що - під час бурі. Буря, братки, то такий звір, якого не візьмеш шаблюкою чи рушницею. Проти бурі треба діяти розумом, застосувати свій вишкіл і силу козацьку! Та ще не тримати дурне в голові, а працювати! А роботи, повім я вам, буде досить. То ж послухайте що перше ви повинні запам'ятати і виконувати беззаперечно.

Стернові! В бурі головне не дати перевернутися човну. Снопи очерету то добрий спротив цьому, але ви щоби не сталося, повинні тримати човен проти хвилі. Хвиля в борт зможе човен перевернути. Разом з тим, для вас є ще одне складне завдання, ви незважаючи ні на що повинні триматися купи. Не дай Боже нас буря розкидає, зібратися потім разом сили не стане.

Веслярі! Вже прив'яжіть весла до когутів і тримайте у воді, вони теж будуть утримувати човен на плаву. Але тримайте весла так, щоб не зламати! Друга зміна веслярів буде теж мати достатньо роботи. Готуйте шапки, щоб виливати ними воду з човнів. А перше поки є трохи часу закріпіть все, що може випасти з човнів. Ось здається і все.

Ні, ще одне, не така вона й страшна, морська буря. У всякому разі, ми з гетьманом, Олексою Гаркушою та Степаном Стерновим та й іншими побратимами вже з нею зустрічались. Не можу сказати що то є радість, але Бог дав живі! То ж з Богом, братове, до справи!

Промови гетьмана і Самійла Чуба справили на козаків двояке враження: спочатку як обухом по голові при ясному небі звістка про бурю, а потім чіткий і конкретний план дій, і особливо спокійна буденна впевненість Самійла Чуба привели козаків до розуміння того що буря річ страшна, але не обов'язково смертельна. У всякому разі на човнах є досить козаків, які побували в цьому пеклі і лишилися живими. Та й взагалі буря це не двобій з ворогом, з якого живим виходить лише один. І правду сказав Чуб, то є робота. Тяжка небезпечна, але робота...

Саме так зрозуміли своє завдання на наступні дві доби Збігнев і Максим. По закінченню промови Самійла Чуба, вони не змовляючись разом підняли очі до неба, і зрозуміли наскільки він був правий. За час від того як вони побачили невеличку хмаринку, вона виросла настільки, що зайняла пів неба. Ще декілька хвилин і вона закрила сонце. І одночасно невідомо звідки зірвався різкий холодний вітер. Хлопці були в зміні веслярів, тому почали швидко прив'язувати речі, які не були на поясі чи на плечах до лавок і кокор. Саме в цей час човен накрила хвиля, залишивши в човні, як привітання першу звістку морської води.

- Ось і початок морської роботи хлоп'ята! Знімайте шапки і хутчіш черпайте воду! - крикнув Самійло Чуб і сам заходився набирати в шапку морську воду і виливати за борт човна. За ним вся зміна веслярів кинулася черпати воду.

А буря посилювалась. Човен скрипів і стогнав під ударами хвиль. Кожна нова хвиля

доливала води в човен. І тепер вже основною роботою веслярів стало черпання води в човні та виливання її за борт човна. Зміни мінялись, відпочиваючи за веслами. Через деякий час чорна хмара, що закрила небо до горизонту, засвітилася блискавками, загриміла сердито громами. Почалася ще й злива. Вода в човні стала прибувати ще швидше. Кругом човна все вирувало і закипало бурунами.

На цьому тлі виділяються гострі гребені хвиль. Вони йшли одна за одною, заливали соленими потоками човен, а ті змішувалися зі струменями дощу. В цьому була лише одна користь, за пекельною роботою, козаки навіть забули про свій страх перед морем. Година за годиною йшла безперервна боротьба з морською стихією. Сідаючи в черговий раз за весла, де можна було трохи відпочити після черпання морської води з човна, Максим подивився навкруги. Разом з гетьманським він побачив лише з десятка півтора човнів, які весь час зникали між хвилями. Злива закінчилась блискавки віддалялись, але світліше не ставало.

– Максиме, то вже ніч! Коли то скінчиться, або принаймні стихнеться, я не можу розігнути спини!

Закричав Збігнев. Він теж забув про той безкінечний морський простір, в якому вони загубились як малі діти, про морську прірву під човнами.

– Ти ж чув, що говорив Сагайдак, може добу, може дві! Відпочивай коли тримаєш весла! Зупинятися не можна вода залле човен!

Щоб почути один другого вони кричали майже біля вуха.

Десь посеред ночі буря трохи стихла, зменшилось кількість води, що попадала в човен. Козаки вперше отримали можливість перевести подих. Біля Степана, який весь цей час не кидав стерна, знову зібралися Сагайдачний, Чуб і сотник Федір Скороненко. Під час бурі вони разом з усіма козаками вичерпували воду, допомагали Степану в управлінні човном, підтримували молодих козаків, щоб ті не втрачали надії. Темінь ночі не давала можливість визначити де вони тепер знаходяться, як і те наскільки бурєю розкидало човни. Єдина надія була на стернових, якщо вони тримали човни проти хвилі, то буря повинна була нести їх в одному напрямку. Козаки чекали, що скаже Сагайдачний.

– Ну, що, панове-товариші, море не степ, вгадати його норів неможливо. Дякувати Богу на човні всі хоч і знесиленні, але живі. То є велика перемога. Знати б як справи на інших човнах. До того як почалася злива і стало зовсім темно, я бачив що до двадцяти човнів трималися вкупі. Інших або не було видно за хвилями, або понесло в іншу сторону. Лише як розвидниться, зрозуміємо скільки з нами човнів, і де ми знаходимося. Залежно від цього приймемо рішення про подальші дії.

Він трохи помовчав. Мовчали й інші козаки, навіть вони, бувалі в багатьох смертельних вереміях ще не зовсім заспокоїлись. Та й буря ще не закінчилась, і могла розпочатись з новою силою. Знову заговорив Сагайдачний.

– Одне можу сказати: я такої бурі до цього не бачив.

– Правду кажеш, Петре, ми с тобою попадати в морські бурі, і мали щастя втікати від такої біди, але, дійсно, такої бурі не бачили. Відізвався Самійло Чуб.

- Ти скажи Самійло, що ми ще поперек моря не плавали, а ближче до берега, тому і встигали дістатися до нього і перечекати. А тут де схоронишся? - Федір Скороненко поліз до глибоких кишень своїх шароварів, і хотів дістати люльку з кисетом, але все що там було просолилося морською водою, головне кисет з тютюном був зовсім мокрим.

- Тьфу! От бісова буря ні поїсти, ні покурити!

Всі вперше після початку бурі засміялись.

- Дай Боже, Братчики, щоб завтра ми з вами посміялися після закінчення бурі, зібравши всі наші човни. А поки що ніч темна, робота наша пекельна, думаю до ранку! - закінчив промову Сагайдачний.

На жаль не сталося так як гадалося. Вранішнє сонце, яке лиш на мить проблискувало між клубчастими сіро-чорними хмарами, підсвітило потріпану зграйку запорозьких "чайок", яку потужна морська буря, не зменшуючи сили, своїми гостроверхими хвилями несла до невідомого берега.

Чий то берег? Як зустріне змучених козаків? Сагайдачний, тільки-но розвиднилось, дістав нюрнберзький квадрант і взявся визначати місцезнаходження човнів. Як не вдивлявся Сагайдачний навколо, а лишилося навкруг гетьманського, між хвилями п'ятнадцять човнів.

Виміри і розрахунки показали, що Бог не лишив козаків без своєї ласки, хоч і добре потріпав перед тим. Вони знаходились на широті північної частини Кримського півострова і довготі Очакова, тобто десь в двох десятках кілометрах від гирла Дніпра. Такий перебіг подій внаслідок невиданої бурі, нічим іншим не можна було назвати, як Божим проведенням. Якщо не рахувати, що козаків і човнів лишилося менше половини. І це лише за одну добу. За розрахунками гетьмана слідували майже всі, хто знаходився в гетьманському човні. Як не були змучені козаки, задрімати їм вдавалось хіба між двома хвилями, як сказав Федір Скороненко, посмоктуючи пусту люльку і виставивши над головою проти вітру свій кисет з тютюном.

- Ну, що, дітки, маємо добру планиду! Хвилі несуть нас до берега. Але не до ворога, а скоріше до дому. Якщо нічого не зміниться, ще до полудня побачимо землю! - Промовив Сагайдачний, закінчивши розрахунки. - Але мене дуже хвилює те, що з нами лише п'ятнадцять човнів і наш шістнадцятий. Що сталося з іншими, чи не зуміли справувати проти хвилі, чи може якийсь затонув, а може й понесло в інший бік! Хоча може бути, що хтось раніше нас берег вздріне.

Сагайдачний розумів, що таке малоймовірне. Буря з однаковою силою несла човни, і лише стернові могли тим чи іншим чином змінити напрям руху, або не утримавши стерно перевернути човен. Якби там не було, тепер від козаків нічого не залежало. Буря або доправить їх куди схоче, або закінчиться, і вже тоді дозволить козакам самим вирішувати свою долю...

Буря, що трохи стихила на світанку, через деякий час почала набирати силу. А козаки замість відпочинку прийнялися знову за роботу. Тільки зрідка, при можливості, поглядали вперед, чекаючи коли з'явиться берег. І він забілів бурунами прибійної хвилі скоріше ніж про те говорив Сагайдачний. Човни один за другим занурювалися в пісок

берега. З них вискакували козаки і вхопившись за борти тягли човни далі від берега, а море чітко тримаючи їх своєю хвилею, знову і знову стягувало в море. Проте тут перемога вже була на боці козаків.

Трохи відсапавшись козаки зібрались біля гетьмана, який знайшов підвищення щоб розгледіти в морі інші човни, але не побачив жодного. На березі було шістнадцять, а в морі лишилось двадцять чотири. Коли більшість козаків підтягнулась до Сагайдачного він перекрикуючи вітер поставив завдання.

- Панове-товариші! Дякувати Богу маємо під ногами тверду землю, але ще не час відпочивати хоч всі і змучені. Перше, що необхідно зробити, це визначитися де ми знаходимося. А вже потім поїсти і відпочити. Сотники з човнів направляють по два козаки в загін розвідки, який розділившись навпіл, один піде вліво, другий вправо від місця причалу і розвідають береги. На їжу, відпочинок, ремонт човнів, доби вистачить. Дасть Бог за цей час до нас приєднаються інші козаки. От тоді й вирішимо дальшу долю нашого походу.

Доки шукали паливо для вогнищ і готували куліш, повернулися радісні розвідники.

— Пане гетьмане, ми на Кил-Буруні, через пісок за кілька верст Дніпро!

- Щось, дітки, ваша звістка дуже різниться з моїми розрахунками. Ви дійшли до краю суші і що побачили другий берег, а зліва Дніпро? А Очаківську фортецю на березі бачили?

- Та тож далеко батьку, як ми могли її побачити?

- Щось не сходиться, дітки, погода ясна, повітря прозоре після бурі повинні були бачити добре!

В цей час підійшла і друга група розвідників, які обслідували берег зліва.

- Пане гетьмане, то не Кил-Бурун, то якась коса чи острів піщаний, він вузький а на другому березі теж море.

Сагайдачний на хвилинку задумався, а потім звернувся до Чуба, Гаркуші і Степана Стернового:

— А якої думки мої побратими? Ми здається вже були тут, хіба з іншого боку.

Самійло Чуб подивився на Сагайдачного.

- Звісно були. То Тендровська коса. На Кил-Бурунській косі ліс росте, а тут голий пісок, ледь дров зібрали на розпалку багаття.

- Зі сторони Очакова Кил-Бурунська коса теж лиса, але далі вглиб коси ліс добре видно. Самійло правий. А були ми на Тендровській косі зі східного боку, коли з Кафи йшли. - промовив Гаркуша.

- Самійло, ну в тебе і голова під чубом! Коли то ми на Кафі були, років з десять тому! - Скороненко задоволено пихкав люлькою. Він нарешті висушив свій тютюн, то йому вже і їжа не була потрібна.

Сагайдачний подивився на кожного зі своїх побратимів, трохи помовчав, ніби згадуючи ті молодечі роки, коли вони зруйнували ненависне осине гніздо рабства православних людей, але промовив про буденні справи:

- Добре кажете, панове! То є дійсно Тендровська коса, тому все що я повів

лишається в силі. Обідаємо, відпочиваємо, поправляємо човни і чекаємо своїх товаришів.

Кінець липня початок серпня на землях запорогів, як і у всьому полуденному краю то найбільш спекотні дні. Все живе сунеться ближче до води, або на крайній випадок в тінь лісів. Дике Поле вряди-годи зарябіє ковилем, який один коливається під вітерцем, ніби випадково забрівши в цю нерухому спеку, а інші трави давно посохли і стоять штрупаками наколюючи копита татарських, чи запорозьких коней, які ночами, затемна пролітають степом у невідомому напрямі. На схилах сухих балок зеленіє лише молочай, та розовіють засушені на корені квіти безсмертник. Земля порепалася від жару, подекуди зробилися тріщини шириною в два пальці. Ближче до сіл сухою землею, як і дике поле, чорніють поля козаків-хліборобів. Цього року знову налетіла сарана і викосила урожай до кореня. То ж видно чекає на запорозький край тяжка і голодна зима. Хіба з походів привезуть козаки багату здобич, та куплять в північних землях провіанту і фуражу, щоб зимою і люди і коні були ситі.

Незважаючи на немилосердну спеку, в яку козаки, зазвичай, годинами не вилазять із річки, або хропуть під деревами в холодочку, на Січі все в русі. Ремонтуються старі, будуються нові човни – морські "чайки", готується провіант в далеку дорогу, лаштується реманент і зброя, зрання і до вечора спливають потом на вишколі Новаки. Все рухається в одному напрямі: козаки збираються в новий морський похід. Ніхто не згадує про весняну морську бурю, але ще довго будуть згадувати товаришів, що згинули в морській пучині чи потрапили до бусурманів. Може когось там знайдуть в полоні турецькому, так думають козаки, але не Сагайдачний. Він не звик посипати голову попелом і докоряти долі за немилість. Повернувшись на Січ він на другий день скликав майдан і наказав новий похід на турецький берег.

Після бурі, козаки дві доби чекали решту човнів на Тендровській косі, але не дочекались жодного. Похід на Синоп в такій кількості і після такої бурі втратив сенс. Сагайдачний прийняв рішення повертатись на Січ Дніпром, як і виходили. Часу пройшло небагато, і турки не встигли поладнати ланцюги, і скоріш за все не встигли повідомити свої берегові гарнізони про вихід в море козаків а може й не здогадувалися про те. Як би то не було, а козаки дісталися на Січ без пригод. І лише місяць по тому на Січ повернулася ще сотня козаків на чолі з Михайлом Дорошенком. Їх буря занесла аж до кримського берега. Їм випало пробиватися по татарських землях на Січ, де їх зустріли як самих дорогих гостей і вірних побратимів.

Вістка про морську бурю, в якій пропало багато козаків, досить швидко розійшлась по запорозьких і інших окраїнних містах. Але кількість бажаючих прийняти участь у козацьких походах не зменшилася. На Січ приїздили козаки, які раніше брали участь у морських походах, але на весну не звикли йти в морський похід, тому приїздили тепер. Як завжди було багато молодих людей, які мріяли стати лицарями Війська Запорозького. Щотижня приходили валки човнів з Києва. Одною з них на Січ прибув Василь Хлистов. Він ще в Києві дізнався про морську бурю, і про великі втрати серед

козаків. Та не міг довідатися, чи повернулись з цього невдалого походу Максим і Збігнев.

Сонце вже сідало в очерети, коли пролунав гарматний постріл приїжджих гостей і постріли гармат Запорозької Січі у відповідь. Збігнева з Максимом після морського походу взяв до себе в помічники Сагайдачний. Роботи в нього завжди було вдосталь, він умів її знаходити з ранку до пізньої ночі. А тепер, коли до походу лишилося менше місяця, йому особливо потрібні були молоді, розумні, меткі помічники. А під час походу в самих складних ситуаціях хлопці показали себе з найкращого боку. Та ще й до того ж отримали ґрунтовну освіту, що на той час мало неабияке значення. На жаль серед козаків освічених людей було дуже мало. В переважній більшості освіта починалась і закінчувалась школою-дяківкою.

Почувши гарматні постріли, що сповіщали про гостей Максим зайшов до світлиці гетьмана.

- Пане гетьмане, батьку, якщо не маєш нагальної роботи, то може дозволиш нам із Збишком піти на пристань?

- А чому ні? Вже маємо право і на відпочинок. Я теж буду відпочивати. Скажи джурі, щоб кухарі готували вечерю.

Виконавши прохання Сагайдачного хлопці подалися до пристані. Вони стояли трохи осторонь не маючи особливої надії побачити знайомих. Першим Василя побачив Збігнев.

- Максиме, побий мене грім, то Василь чалапає від човнів!

- Перехрестись, Збишку, який Василь? - Але в цю мить побачив серед козацьких оселедців та голів стрижених "під макітру", руду скирту волосся, а під нею такі ж руді вуса та куценьку борідку. То дійсно був Василь. Від'їжджаючи до Москви, він обіцяв повернутися, але хлопці не надто в те вірили, якої мари йому їхати з дому від цікавої справи, від батьків. Проте, сумнівів не було, від човнів швидко і зосереджено йшов Василь. Максим і Збігнев майже разом на повні груди вигукнули:

- Василю!

Почувши крізь загальний гамір своє ім'я, Василь зупинився поглянув навкруги і відразу помітив друзів, які стояли трохи осторонь від загальної юрби зустрічаючих. Вони майже бігом кинулися назустріч одні другому. Здається й зналися вони не довго, і часу після від'їзду Василя минуло не багато, а відчуття у всіх було як при зустрічі дуже близьких людей. Може тому, що серед багатотисячного Запорозького товариства у Максима було зовсім мало близьких людей, а у Василя й Збишка так їхня трійця то єдині близькі товариші. Вони навіть обійняли один одного, що наче й не пасувало хлопцям.

- Василю, ти сам чи з дяком Кіндратієм? - Радісно посміхаючись запитував Максим.

- Да я и сам уже мальчик взрослый, зачем мне дяк Кондратий? Ты же говорил и, кстати, дядька Степан тоже, что могу в запорожские рыцари вступить. Вот я и приехал! Я готов и выучку пройти, или ты против?

- Василю, друже, ти навіть не уявляєш як я радий тебе бачити! Навіть з твоїми

московськими амбіціями!

- Максиме, а ти знаєш, якщо би Василь був з нами, ми в бурю морську не потрапили б!

- Мудро кажеш, Збишку!

- Ну, и как вы без меня с морем воевали?

- Васильку, все повідаємо, але спочатку пригостимо, відпочинеш день-два от і поговоримо.

- А почему, только день-два?

- Тобі потрібно буде вишкіл пройти. До морського походу лишилося менше місяця, а без вишколу Сагайдак тебе в похід не візьме. Але то потім, йдемо до вечері, а ранком до гетьмана на розмову. Але який ти молодець, що приїхав!

Вони пішли до лісочку за козацькими куреннями, де розмістили літні кабиці, а поряд на кінських вичинених шкірах вже кухарі розкладали приготовану вечерю. У казанах прямо біля кабиць холонув готовий куліш, а на рогачах, над ще не згаслим жаром кабиць, кухарі смажили дичину. Пахощі смаженого м'яса, димок від кабиць, легенький вітерець, який з'явився під вечір, і без запрошення кухарів збирав козаків біля кабиць за "столами" з кінських шкір.

Повечерявши, хлопці відійшли від літньої їдальні козаків, знайшли собі містечко на нічліг, і так під зоряним небом на гарячій від літнього сонця сухій траві проговорили до глибокої ночі. А коли вже на небі "перевернувся віз" Великої медведиці хлопці солодко спали, як спиться тільки в юності коли всі негаразди закінчуються вечором, а зранку починається нове щасливе життя.

Першим прокинувся Максим розбудив товаришів і вони помчали на річку купатися. Вода в річці була тепла і пахуча наче настій на травах. Хлопці плавали, пірнали і не хотіли вилазити.

- Збишку, була б така вода в морі під час бурі!

- Тоді б то були морські купання, а не буря, Максиме! А ти знаєш, я от добре пам'ятаю як черпав шапкою воду з човна, але не пам'ятаю щоб вона була холодною!

- Нічого скоро згадаєш. Хоча, думаю, цього разу вода буде теплою, а похід вдалий. І головне, знайдемо твою Зося!

- Як би то було добре!

- А откуда вы знаете, что она в Синопе?

- Та ми не знаємо, але Збігнев має надію. І я собі думаю, а чому ні? Так, хлопці вилазьте, а то у когось верба виросте там де вона без потреби.

- А это где!

- Васильку не слухай, не виросте! Ти ж знаєш козаків, вони тільки обіцяють, а як до справи то в кущі!

Так жартуючи, вони все ж швидко одягнулися і побігли до куреня гетьмана.

Сагайдачний вже сидів у світлиці за столом і, як завжди коли був один, щось писав або читав.

- Максиме, зачекайте хвилику, я потім закличу, маємо доста роботи.

Коли гетьман звільнився і закликав хлопців, вони зайшли всі разом. Сагайдачний підняв очі від паперів, подивився здивовано на хлопців, а потім пізнавши Василя запитав.

- То ми що, знову маємо московське посольство? Коли приїхали? По якій справі?

- Нет, пане гетмане, в этот раз я сам от себя, и приехал, чтобы познать свободу степей, научиться владеть оружием, как им владеют, настоящие рыцари-запорожцы! Хочу скрестить свой меч с басурманами за веру православную, принять участие в освобождении православных из турецкого и татарского плена. Хочу быть сильным и свободным как ветер степей!

- Василю, мені до вподоби твоє бажання стати справжнім лицарем. І мета до якої ти прагнеш гідна поваги.

Сагайдачний змовк, ніби підшукуючи потрібні слова. А потім продовжив.

- Деколи можна чути про запорожців, що вони мають єдину втіху, збиткування з людей шляхетних та заможних. І збираються вони в купи, лише з метою оружного захоплення чужої маєтності. Не маю гріха таїти, є ще досить таких горе-козаків, але звісно вони ніколи не були і не будуть лицарями, і не на них тримається слава Січі нашої Запорозької! Звісно, ведучи бої з турками чи татарами, ми забираємо в них добро награване ними у цілому світі. Але використовуємо його в першу чергу для розбудови власного війська, міст і сіл православних, ними зруйнованих, будівництва захисних укріплень. Лише потім думаємо про власні сім'ї. І дійсно, вчимо молодь бути сильними відважними і справедливими. Хто чинить по іншому тому з нами не по дорозі.

Максим і Збігнев вже чули від гетьмана подібні слова. Він умисно досить часто їх повторював молодим запорожцям, але кожного разу вони сприймалися як одкровення, і поступово ставали для молодих козаків дороговказом у житті.

- Василю, не приймай мої слова як повчання, але я не тільки говорю, але сам завжди слікую цьому правилу. Коли не маєш достойної мети, твоє життя перетворюється в прісне і нецікаве. То ж вважай, що ти пройшов співбесіду і отримав моє благословення, а життя розставить все на свої місця! Максим тебе введе в нехитрі і не складні звичаї і правила життя на Січі. А решта за тобою!

Максима, відправиш Василя до полковника Гаркуші на вишкіл, а до якого куреня записатися визначите пізніше, то не горить! Сам повертайся. Роботи по підготовці до походу достатньо.

Цього разу море було досить привітним до козаків. Не кажучи вже про відсутність бурі, і хвиля була помірна, і сонце не пекло бриті голови, і вітер частіше був у вітрилах. Але ближче до турецького берега вітрила згорнули, щоб човни були менш помітними. Коли зоровий козак повідомив що бачить землю, веслярі зупинилися. До вечора ще було досить часу, тому Сагайдачний дав команду на відпочинок.

У перший похід у нього не було дуже часу розробити детальний план дій при захопленні Синопа. Потурнаки Гнат і Микола будуть з ними, вважав Сагайдачний, і проведуть козаків вночі по місту до головних об'єктів, якими необхідно було оволодіти.

Але після невдалого походу, коли у нього було досить часу, він цілий тиждень, день у день, просидів з потурнаками випитуючи все, що вони знали про місто, і заносючи на мапу необхідні помітки. Вона вийшла досить ґрунтовна, і в цьому допомогла хороша пам'ять Гната і Миколи.

Обидва були родом з Брацлавщини, і у турків опинилися в дуже ранньому віці. Турки брали у всій Європі маленьких хлопчиків, щоб виховати з них яничар, еліту турецького війська. Але Гнат з Миколою були хворобливими і росли слабосильними, тому до війська не потрапили, а лишилися на галерах спочатку служками потім веслярами, а на останок вантажниками в порту Синоп. Тому все склалося так, що їх знання стали додатковою зброєю для запорозьких козаків.

Зважаючи на складність оволодіння містом, Сагайдачний визначив конкретні завдання кожному підрозділу на нараді. Він провів її за тиждень до початку походу з полковниками і сотниками загону запорозьких козаків, визначених ним в морський похід.

– Панове-товариші, козацька старшино! Я досконально вивчив місто Синоп, і знаючи можливості кожного з вас сформував підрозділи, визначив вас отаманами цих підрозділів і ставлю завдання на наступну нічну військову операцію. Захист міста Синоп в першу чергу визначає Синопська фортеця. Вона вибудована з каменю має дві металеві брами, одна від моря, друга від міста. Понад шість тисяч бійниць при багатотисячному гарнізоні, робить її непоборною при прямому штурму. Тому її необхідно брати зненацька, використавши військову хитрість. Найбільший досвід у взятті фортець, вважаю, має Яків Бородавка, він на чолі найбільшого загону піде на фортецю. В місті є цитадель з декількома баштами і цейхгаузом взяття його проведе Михайло Дорошенко. Він розпочне бій підпаливши цейхгауз, це буде сигналом до початку дій наших загонів на всіх місцях де знаходяться турецькі вояки.

Олекса Гаркуша має захопити галери, що знаходяться на рейді. Платон Куліш підпалить судноверф, з усіма галерами що там будуються. Я беру замок намісника султана, а Скороненко будинки турецької знаті. В кожному з них достатньо вояків. Пізніше до нас приєднаються Дорошенко і Куліш. В замку намісника робимо головний штаб, і у випадку несприятливого перебігу подій всі загони підтягуються до замку, звідти в фортецю і на чайки. Головне завдання кожного загону знищення військової сили, військових об'єктів, а перед тим, зрозуміло, козаки повинні зібрати зброю і цінні речі. Приступаючи до кожного об'єкту в першу чергу звільняйте невольників і; направляйте їх до галер. Розміщати їх на наших човнах і галерах, будемо в залежності від кількості. Жодна християнська душа не повинна лишитися в неволі, хіба захоче сама.

Загони Дорошенка, Бородавки і Куліша проводить Микола, загони, що йдуть на місто супроводжує Гнат. Більш детально план дій розробимо з кожним отаманом загону окремо.

То ж всі козаки, знаючи своє завдання при штурмі міста, крім стернових, які тримали човни на постійній відстані від берега, мали відпочинок до вечора. Лише коли

смеркалося човни поволі стали наближатися до берега.

Вони без жодного плюскоту, брязкоту чи людського звуку насувались на берег Величної щасливої Порти. Держави, перед повелителем якої вклякали на коліна більшість європейських повелителів і якого вжахався намісник Бога на землі Папа Римський. Насувались на місто Синоп, місто рай, місто коханців, місто вічної весни, але одночасно і місто з потужною військово-морською базою і найбільшою суднобудівною верф'ю. Побудовані тут галери здобували славу Османській імперії в Чорному і Середземному морях. Понад двісті п'ятдесят років це місто не знало тривоги і небезпеки, і ось вона зовсім поряд невідворотна як караючий меч долі за велич... За пиху, за зневагу до життя інших народів, за пролиті ріки крові християнської. За сплюндровані в неволі людські долі...

Чітко виконуючи план Сагайдачного, першими з човнів зі штурмовими драбинами рушили козаки загону Якова Бородавки. За ними майже одночасно загін Михайла Дорошенка. Козаки загону Якова Бородавки досягши фортеці, на банях якої горіли смолоскипи, подалі од них приставили драбини і спритно в лічені хвилини досягли верхньої галереї. Охоронці після хорошого вина і ситої вечері, певне вже давно забули якого шайтана вони не сплять вдома, дрімали під смолоскипами, так у сні вони відправилися прямо до раю. Частина козаків зайняла їх місця на верхній галереї, а дві великі групи козаків по внутрішніх сходах збігли вниз, і зайняли оборону біля обох брам, чекаючи сигналу до бою.

Тим часом загони Гаркуші і Куліша зайняли позиції на пристані біля галер і судноверфі, а сотні Сагайдачного і Скороненка оточили палац намісника султана і будинки місцевої знаті. Зайняття вихідних позицій козаками ні чим не порушили спокій сплячого міста. Воно спало безжурне і розслаблене, в той час як козаки застигли в напрузі чекаючи сигналу до бою.

Раптом від вибуху незвичайної сили здригнулося місто, то частину запасів турецького пороху підірвали козаки загону Дорошенка. Після вибуху запалав яскравим полум'ям цейхгауз. Полум'я освітило майже пів міста. Очманілі після першого найміцнішого сну, жителі Синопа вибігали з домівок не розуміючи що коїться в місті. Солдати синопського гарнізону, розміщеного в фортеці, напівроздягнені хто зі зброєю хто без, юрбою помчали до брами виходу в місто. Тут їх зустрів нищівний вогонь козацьких рушниць. Втративши розум з ляку і не розуміючи, що коїться, вони крутилися на місці, не в спроможі захиститись від куль, що летіли невідомо звідки, і не знаходячи порятунку вояки падали на землю вражені ними. Врешті хтось прийшов до тями і кинувся до іншої брами, яка вела до моря, за ним помчали інші. Але і тут вояків зустрів кинджальний вогонь рушниць. Турецький офіцер-ефенді, який випадково затримався в казармі, з жахом дивився як солдати, мов підкошені снопи десятками падають на землю. Яків Бородавка якийсь час теж спостерігав за цим нелюдським смертовбивством, і навіть його зачерствіле від вигляду людської смерті серце, здригнулося. Тим більше, що від турецьких вояків не було жодного спротиву. Вони навіть тепер не могли зрозуміти хто і навіщо лишає їх життя.

Картину, подібну до подій Варфоломійської ночі, можна було спостерігати по всьому місту. Випадкових перехожих скоріше настигала смерть ніж думка про те що з ними коїться.

Максим, Василь і Збігнев були в загоні Сагайдачного. Василь після проходження вишколу теж став помічником Сагайдачного. Але в цьому поході у них була ще одна причина бути саме в загоні гетьмана. Вони мали бажання допомогти Збігневу в пошуках Зосі. Ще готуючись до походу, хлопці познайомились з Миколою і Гнатом. Збігнев мав надію на те що буваючи часто в місті вони могли випадково побачити Зося, і знати де вона проживає, адже не звернути увагу, на таку красуню вони б не змогли.

Та Збігнева чекало розчарування, жінки в Туреччині, якщо і виходять в місто то обличчя їх ніхто не видить. А якщо дівчину продали до гарему намісника чи когось із вельмож, то побачити їх обличчя немає жодної надії. То, що Зося випадково живе у Синопі не виключено, та зустріти її можливо лише в будинках вельмож чи намісника султана.

Саме тому хлопці в числі перших по сигналу до бою кинулися в палац намісника. Захисники палацу як і вояки в фортеці не могли второпати що діється, і звідки взялися ці брудні в незвичному одязі зайди з шаблями в руках і рушницями за плечима. Але зрозуміли, що то є напад на палац намісника і почали завзято захищатися. Проте сили були нерівні. Не могли встояти зніжені салонні вояки, які шаблю брали до рук в основному, щоб причепити її до поясу, а в справжньому бою були від сили раз чи двічі, проти вояків які навіть у сні не випускали шаблі з рук!

Максим з Василем ледь встигали за Збігневим. Той вже мав крім своєї ще й турецьку шаблю і прорубувався через лави охоронців від покою до покою, встигаючи зривати з зустрічних жінок паранджу, що закривала їм лице. Проте, Зосі серед них не було. Як не було її і в гаремі.

В перервах між маханням шаблями, кожен на своїй мові, хлопці закликали збирати речі і йти на пристані до галер та козацьких човнів тих християн, хто має бажання дістатися на батьківщину.

Тим часом в гарячці смертельних двобоїв з турками, Василь з Максимом загубили Збігнева. Той постійно рвався вперед, і скоріше за все випередив їх. Але лишати його одного в такій рубці, та ще коли його думки в першу чергу про Зося, було небезпечно. Хлопці з подвоєною енергією стали "прорубуватися" через ряди захисників, шукаючи Збігнева. Нарешті, відкривши одну із кімнат, в якій дзвеніли і викресували іскри аж п'ять шабель, вони його знайшли. На Збігнева насадили одночасно четверо турок, а він ледь встигав відбивати їх напади. Максим з Василем не гаючись кинулись на допомогу. Сили майже вирівнялись, але в приміщення прискочили ще троє турок. Рівновага знов була порушена. Хлопці ледь встигали відбивати турецькі шаблюки. В цей час, до кімнати влетів дебелий козак, маючи в руках шаблю і кинджал, то був Іван Перебийніс. Він з ходу дістав шаблею одного з турок і почав тиснути на інших.

- Що, синки, сутужно!

- Та є трохи! - засапуючись, відказав Максим.

- А я ж вас вчив, не лізьте поперед батька в пекло! Ви думали воно далеко, а воно ось-дички! - Одночасно з останніми словами він дістав шаблею другого турка. Під таким рішучим напором турки не встояли, і хоч мали чисельну перевагу кинулися навтіки. Вискочивши за ними в коридор, хлопці вздріли відчинені двері на вулицю.

- То ми пробігли весь перший поверх. Тут повинні бути сходи на другий! - Крикнув Збігнев. І дійсно сходи були поруч. Але пройшовши з боєм другий поверх, Зосю вони не знайшли. Збігнев, а за ним і Максим з Василем, не зупиняючись помчали до будинків інших сановників, які були добре освітлені і там теж дзвеніли шаблі і зрідка чулися постріли з рушниць.

Тим часом все місто вже було в полум'ї і маси людей в русі. Козаки, заклавши міні під стіни фортеці, за чотири вибухи перетворили її на величезну гору каміння. В другому кінці міста горіла судноверф, а ближче до центру пакгауз і цитадель. Сотні людей при світлі від полум'я згарищ з клунками, міхами, скринями в руках і на візочках несли, котили, тягли багатства міста Синопа на човни і галери. То законна військова здобич. Коли з Синопського замку і будинків турецької знаті забрали всі цінні речі, їх теж підпалили. По не писаному військовому закону завойоване місто віддавали завойовнику на три дні на пограбуня. У запорозьких козаків не було такої розкоші, вони повинні вправитись до світанку.

Турецькі вістові вже мчали на найпрудкіших конях у всі кінці Турецької Порти з вісткою про небачене зухвальство Запорогів і благання допомоги та помсти. Сагайдачний не мав сумніву про те, що хоч один турок вислизне з міста вночі, тому ще на нараді в Січі він суворо попередив, що човни виходять з Синопської гавані з першим промінням сонця. Хто не встигне лишиться туркам на поталу. В цьому був весь Сагайдачний і міфи про його постійне везіння. Тільки чіткий план, уміння миттєво змінити його при необхідності, знайшовши єдино вірне рішення, були запорукою його "везіння". А ще хоробрість і незвичайна холонокровність у найскладніших ситуаціях...

Коли човни і галери вийшли в море на таку відстань, що не стало видно навіть димів від догораючого міста, Сагайдачний дозволив короткий відпочинок, під час якого провів нараду з козацькою старшиною. Сагайдачний почав виступ дещо пафосно, що не було йому властиво. Але лише в цьому проявилась напруга яку він відчував усі останні дні перед і під час походу.

- Панове-товариші, побратими мої! Повинен визнати, що початок складної військової операції ми провели найкращим чином. Не маю зауважень як до старшини так і до козаків. Але трофеї рахувати ще зарано, та і операція ще не закінчилась. Впевнений, що за нами буде погоня і то досить швидко. А ми маємо тихохідні галери, велику кількість звільнених бранців, і серед них досить жінок. Прошу, панове, ваші пропозиції по нашим подальшим діям.

Першим слово взяв Яків Бородавка, та й по праву, фактично він був героєм цієї ночі. Хоч план розробляв Сагайдачний, але бездоганне його виконання, знищення гарнізону міста Синоп, який по чисельності в декілька разів перевищував чисельний склад козаків, і в іншій ситуації міг тижнями захищати фортецю і місто, була заслугою

Бородавки.

- Пане гетьмане, панове, пропоную не гаючи часу тримати курс на Очаків, якщо султан навіть швидко отримає повідомлення і направить за нами погоню, ми з врахуванням звільнених полонених, а вони у більшості вояки, зуміємо дати відсіч. Не пошле ж султан проти нас весь турецький флот!

- Ввесь флот, не пошле, - подав голос Дорошенко, - але зважте на те, що маючи на човнах жінок, ми стаємо досить вразливими!

Піднявся Олекса Гаркуша:

- Пане гетьмане, з нами не тільки звільнені жінки, але і турецькі галери з веслувальниками хоч і невільниками, вони в турецькому одязі, і белькочуть по їхньому не зле. Пропоную розділити загін на два, перший загін козаки на "чайках" і другий сотні дві-три козаків з жінками і веслувальниками на галерах. Загони повинні йти паралельними курсами, але загін козаків на Очаків, а галери на західний Крим. Козаків переодягнемо і то буде чисто турецький караван галер. Якщо на них випадково вийде турецький флот то хіба лише запитає чи не зустрічали бува тих лихих харцизяк запорожців!

Закінчивши виступ, Гаркуша обвів поглядом товаришів. Але всі мовчали, оцінюючи сказане. Сагайдачний теж подивився на полковників.

- А що, мудріше годі й придумати. Це вирішення всіх питань. Я внесу лише невеличке доповнення. Всю здобич теж треба розділити на дві частини, більш об'ємну і менш цінну перевантажити на галери, а більш цінну але таку що займає мало місця на човни. З галерами піде Дорошенко. Він зовсім недавно був у тих місцях і знає дорогу з Криму на Січ.

На тому і погодилися. Що рішення було прийнято вірно показали подальші події. Зухвалість козаків настільки шокувала турецьку імперію, що звістка про знищення міста Синопа долетіла до султана скоріш блискавиці і привела його в стан крайнього роздратування. Він велів повісити великого візира, головнокомандувача військами. Лише заступництво дружини і доньки султана врятувало його від страти. Не гаючи час султан доручив піймати і знищити козаків. В лічені години намісник султана зібрав чотиритисячне військо яничар і відправив його швидкохідними галерами козакам навздогін.

Бистрохідні галери раніше прийшли до гирла Дніпра і стали чекати на козаків біля острова Березань. Козаки не сподівались на таку оперативність турок. Перед обідом третього дня, вони також підійшли до острова, плануючи тут відпочити, а вночі пройти Очаків і Тавань. Сонце світило їм у вічі, тому вони помітили турецькі галери лише тоді, коли турки їх розгледіли і підготувалися до зустрічі. Зваживши на цю обставину, Сагайдачний не вагаючись направив човни на косу Кил-Бурун. Поки Турки розвернули галери запорожці вже майже підійшли до коси. Тут Сагайдачний трохи стишив хід і закликав сотника Платона Куліша.

- Платоне, братчику, якщо Яків Бородавка кращий у взятті фортець, то в захисті табором нема рівного тобі. Правда то є вода, а не степ, і човни не вози, але козаки,

рушниці і шаблі, та ще голова до того у тебе є. Береш дві сотні і на чотирьох човнах розвертаєш оборону на "носі" коси. Повністю відірватися вдень від погоні ми не зможемо, тому турецькі галери треба затримати. Тим часом я заведу основні сили до острова Тендра і там схоронюся в очеретах. Треба протриматися години дві, хоча ліпше було б до ночі, а потім кидай човни і сушею рухайся до острова Тендра, там я тебе зустріну.

Платон Куліш ходив з Сагайдачним ще на Варну та й в інші турецькі порти. Місця в Дніпровському лимані знав добре і миттєво зрозумів задумку Сагайдачного. "Хороша задумка! Добре було б, щоб і туркам сподобалася, а то зроблять по своєму, вони ж турки! Задумка хороша проте шансів лишитися живими маємо не багато, зібрали турки прямо цілу флотилію, тут вже не один до десяти, а скоріше за все, один до двадцяти!" Думав Платон Куліш, одночасно віддаючи команди козакам по строю військового порядку. Він поставив два човни фронтом назустріч галерам, а іншими двома закрив фланги. Диспозиція була не досконалою – відкриті тили. Але Куліш виставив човни так, що в разі спроби оточення турецькі галери сядуть на міліну. Це була вся підготовка до бою.

Розрахунок його справдився повністю. Галери не доходячи до козацьких човнів, розпочали маневр оточення. До берега була досить велика відстань, достатня щоб взяти козацькі човни в кільце. Але командири галер не знали що перед Кінбурнською косою, як говорили козаки, горобцю по коліно, тому дві галери, з лівого і правого флангу на повній швидкості сіли на міліну. Між ними бортом до козацьких човнів змогли стати лише три галери. Таким чином вони повторили півкільце, таке ж як човни козаків, тільки більше. Інші галери могли стати лише в другий ряд. При такому розміщенні, козаки змогли б протриматись до ночі, але турецька ескадра мала ще й легкі човни.

Побачивши як вони повні турецьких вояків виходять між галерами, Куліш дав команду до бою. Взявши луки козаки засипали човни з турецькими вояками стрілами. Турки відкрили вогонь у відповідь. Але їхні човни були в русі та ще й хвиля хоч і не велика, не давала можливості влучних пострілів. Залпи козаків, між тим, були досить влучними. Тим більше, що турок на човни набилася сила, і треба було лише поцілити в човен, а стріла вже мала людську ціль. Проте турецькі легкі човни продовжували наступ. Коли вони підійшли зовсім близько до козацьких "чайок", козаки лишили луки, зняли з рамен рушниці і відкрили такий шалений вогонь, що турецькі човни, відлетіли від "чайок" на декілька метрів, чи то від ударної хвилі, чи то відгребли з переляку веслувальники. Втративши на деякий час розум від несподіванки вони, лишаючи вбитих і поранених що випали з човнів, швидко відійшли за галери.

Козаки, отримавши перепочинок, перезарядили рушниці. Куліш розумів, що турки готуються до нападу, і уважно придивлявся до галер. За хвилину він побачив, що на бойовій платформі куршеї в бік козацьких човнів розвертають головну гармату, а на фальшбортах між веслами встановлюють фальконети. Не потрібно бути великим стратегом, щоб зрозуміти: гарматі галер буде достатньо пів години, щоб перетворити

козацькі човни в тріски для багаття. Напрям для маневру у козацьких човнів, обмежений мілководдям з тилу і галерами з флангів, був лише один.

Куліш віддав команду. Козацькі човни, розвернулися і на повній швидкості помчали на галери. Складалось враження, що "чайки" мають на меті протаранити галери. Обслуга гармат, зупинила роботу і разом зі всіма хто був на галері стала спостерігати за козацькими човнами. На відстані пострілу з рушниці, козацькі човни різко зупинилися, повернули до галер бортами, за якими стали козаки і відкрили безперервний вогонь по галерах. Вони цілили в першу чергу по гарматній обслузі і багатьох кулі дістали. Так же раптово козаки припинили вогонь відійшли на попереднє місце.

Тим часом розлючений Ахмет-Паша, вже маючи повну інформацію про кількість козаків вирішив взяти їх у кільце. Під прикриттям галер яничари на малих човнах зробили те, чого не змогли галери, здійснили оточення козацьких чайок. Увага козаків в цей час була прикута до турецької арматі, і вони пізно помітили, що оточені.

Загін Куліша мав лише два виходи із ситуації що склалася. Або відбиватися на човнах до останньої кулі, і дорого віддати своє життя, або пробиватися через оточення до лісу. Козаки в силу свого сповненого смертельних небезпек життя не мали почуття страху, але використовували найменшу можливість поборотися за життя. Правда в цей перелік не входила зрада товаришів, страх перед ворогом, і здача в полон. Тому, зрозуміло, вони вибрали вихід із оточення з боєм. Взявши з човнів лише шаблі, рушниці і набої до них козаки скочили в воду, яка досягала до паска і двійним ланцюгом побігли до берега. Турки були в кращому положенні, вони мали можливість захиститися за човнами. Але це не спиняло козаків. Наблизившись до турків на відстань пострілу вони не зупиняючись відкрили вогонь. Турки поховались за човнами і відкрили вогонь у відповідь. Перестрілка була короткою, добігши до турецьких човнів козаки кинули рушниці за плечі і оголили шаблі. Ще під час бігу Платон Куліш закріпив від яких човнів був слабший вогонь із рушниць. Крикнувши: "За мною!" він кинувся саме на ці човни, а козаки за ним. Почалася смертельна рубка. Яничари були достойні супротивники, але мотивація у сторін була різна, як і кінцеві цілі. Козаки не вийшовши з кільця мали б смерть, або безславне рабство. Яничари навіть випустивши частину козаків, мали б славу переможців.

Бій був жорстокий але не довгий. Прорвавши кільце втрачаючи товаришів пораненими і вбитими козаки прискорено відступали до лісу. Вже вечоріло і там був їх порятунок.

Турки святкували перемогу, хоч вона і не була співставна з взяттям козаками Сінопу. Зібравши своїх поранених і вбитих, а також поранених козаків, яких було біля двох десятків, турки розвернули галери і рушили до Очакова.

Зранені і змучені козаки загону Куліша, біля півночі дійшли берегом Дніпровського лиману до місця напроти острова Тендра, де їх чекав з козаками Сагайдачний.

Вислухавши розповідь Куліша про перебіг подій на косі Кін-Бурун, Сагайдачний послав загін козаків на місце бою, захоронити полеглих запорожців...

Незважаючи на втрати без яких, на жаль, не обійшлось, запорожці були задоволені і морським походом і гетьманом, який вдало зорганізував похід і з малими втратами привів їх на Січ. Лише наші герої в тій загальній радості були незадоволені собою. Наче не було підстав до цього, вони вперше були в небезпечному поході, приймали участь в смертельному бою з сильним і вмілим ворогом. А вийшли переможцями незважаючи на те, що були в меншості і на його території. Правда отримали поранення, але незначні. І головне, проявили сміливість і рішучість, що зразу ж відзначили досвідчені запорозькі рубаки, котрі брали участь не в одному бою. Особливо відзначали Збігнева, його шабельні звитяги з двох рук. А підстава незадоволення була одна, Збігнев не знайшов Зосі. Хоч вони добре розуміли як складно, а скоріше і зовсім не можливо її відшукати в такій великій країні, але молоді так властивий оптимізм і віра в неможливе, що і Максим, і Василь, а особливо Збігнев мали надію на зустріч з Зосею. Проте, чудо не сталося. Пройде час і вони знову будуть прагнути до бою, впевнені, що вже цього разу кохані зустрінуться...

У моїй хаті в довгу ніч –
Холодний вітер студить вікна.
Курличе клин птахів тужний,
Зі мною не лишився жоден...
Як не проси, як не сумуй,
Так є тепер і буде вічно –
Надворі рясно, мов дощем,
Вже сіє лист жовтявий жовтень!

Жовтень... Минув місяць після морського походу на Синоп. Він пройшов у господарських клопотах. Кожний учасник походу отримав справедливо свою долю здобичі, а долю загиблих козаків отримали їхні родини. Таким був закон, який беззаперечно виконувався і контролювався "батьками", або, як їх ще називали "сивовусими дідами". Надали допомогу козацьким поселенням, паланкам, бардюгам, зимівникам, які втратили врожай від засухи та нашествия сарани, для закупівлі провіанту та фуражу. Щоб зиму отари худоби перезимували, та весною пахолки засіяли зерном поля.

Найбільше коштів поклали на озброєння. Сагайдачний планував замінити луки на рушниці, прикупити гармат, пороху та іншого військового начиння. Звичайно, значні кошти і від всього війська, й від окремих козаків передавались на православні храми, монастирі, православні братства і школи при них. Але Сагайдачний менше переймався цими справами, то була справа військових шафарів під наглядом генерального судді, Він сушив собі голову планами на наступні бойові компанії. А треба ще було порозумітися з польською владою.

Справа в тому, що турецький султан не збирався спокійно спостерігати за діями запорозьких козаків. Він вислав на кордони Речі Посполитої своє військо, попередивши про це польського короля. В листі турецький султан нагадував польському королю про

його скарги на те, що не вміє впоратися із козаками і не буде проти, щоб Туреччина чи татарська орда їх винищила. Отже тепер султан виконує прохання короля, і направляє військо для знищення козаків.

Незважаючи на дружній тон листа, польський уряд був вкрай занепокоєний переходом турецькими військами кодону Речі Посполитої. А тим більше, що одночасно виступило також татарське військо, і хоч король розумів, що причина походу була в іншому, він послав до султана гінця з листом в якому запевнив його, що від доручив гетьману Жолкевському терміново пройти військом полуденні землі і очистити їх від козаків. Але султан на то не зважив.

Його урядник Ахмет-паша провів зустріч з представниками польської влади, на якій повідомив, що буде будувати захисні споруди на їх території, з тим щоб не випускати козаків в Чорне море. А від польської сторони зажадав забезпечити його провіантом і будівельними матеріалами. Польська влада категорично виступила проти вторгнення турок в землі Речі Посполитої і пообіцяла розібратися самотужки з козаками. А щоб Ахмет-паша не планував вторгнення, гетьман Жолкевський з польською армією став на кордонах Брацлавщини, показавши, що полуденні землі Речі Посполитої знаходяться під його захистом.

Одночасно він послав свого представника з грамотою до Сагайдачного, в якій забороняв йому виходити в море. На що Сагайдачний відповів, що безумовно виконає вимогу Жолкевського і до нового року ні в якому разі в море не вийде. А що стосується наступного року, то він не може знати чи оберуть його гетьманом чи ні.

Зрозуміло, Сагайдачний лукавив, але казав чисту правду. На початку кожного року після Різдва Христового на Січі проходили вибори гетьмана і все залежало від козацького круга, тільки він вирішував бути кошовим чи не бути тому чи іншому із козаків.

Отож рік що минав, незважаючи на трагічний початок, дав можливість зробити значний крок по шляху будівництва військової сили і власної держави. Морська експедиція козаків до турецьких берегів різко загострила відносини між Туреччиною і Польщею. Козаки, що вийшли живими з морської бурі отримали безцінний вишкіл, і головне лишилися страху перед морем. А то з якою звитягою і вмінням вони звоювали один з найбільш захищених і неприступних турецьких міст, піднесло їх у власних очах і придало впевненості.

"І що далі?" – думав Сагайдачний. Думки не тримались голови, розлазилися мов мурахи з мурашника. Мусив з кимось помислити в голос щоб дійти до істини. В таких випадках Михайло Мазепа був найкращим співрозмовником, він як ніхто розумів Сагайдачного. Та й то сказати, він був мудрий тою життєвою мудрістю, якої не добудеш навіть з мудрих фоліантів. То передається від діда-прадіда через вдумливих і розсудливих. А коли до того ще й книжна мудрість, то ціни не має такому мудрагелю. От, то все про Мазепу, писаря Війська Запорозького. Згадавши Мазепу, Сагайдачний зразу ж послав за ним Максима. Мазепа зайшов до світлиці тільки так як міг він один, шановливо до гетьмана, і з почуттям власної гідності.

- Кликав, пане гетьмане?

- Маючи мудру голову, міг би і сам давно зрозуміти, що мені потрібна твоя порада!

- А субординація? Ти гетьман, я писар, маєш потребу у моїй пораді, кличеш. Чого маю пертися непрошений?

- Щось ти сьогодні гострий, Михайле!

- Та ні, Петре, то я радий, що ти про мене згадав. Сам горю бажанням поговорити з тобою не на людях, а так, наодинці. Бо на людях тебе хвалити, не зрозуміють.

- А що, є привід?

- Моя думка така, що перевершити успіхи цьогорічної компанії годі й сподіватись! У всякому разі я не знаю лицаря, спроможного повторити те що зробив ти!

- Михайле, то дійсно на людях не можна говорити. Позаяк я перший не зможу того повторити, то не "карпатська квітка". Та і не сам все робив. Скажімо, бурю на морі не я затіяв, а відбудувати місто Синоп, щоб я знову його зрівняв з землею, туркам якщо і вдасться то я певно до того не доживу. І головне, повторювати зроблене то є дурна манера. Треба йти вперед, робити щось нове, таке, що ще не зроблене! Але робити мудро! Ось тому я тебе й закликав, щоб порадитись про це з тобою.

- Петре, і не хочу, бо знаю не любиш, але мушу знову тебе хвалити. Якби я знав як мудро робити, мав би прізвище Сагайдачний, а я звуся Мазепою!

- Ось на цьому і закінчимо літературно-художні вправи, а перейдемо до справ більш приземлених. Ми з тобою знаємо з якою метою все затіваємо, про це багато говорено. Тобто, зроблене, це лише перший крок. Треба погодитися, вдалий крок. В Туреччині про нас загомоніли, не вельми ласкаво, але ж ми саме цього і хотіли. Султан вже збирає військо проти Польщі. А тепер наше завдання, робити так щоб не сталося такого - погомоніли, та й забули!

- Добре кажеш, Петре! Дійсно, інколи другий крок зробити важче ніж перший. Вискочив вдало наперед, і всі хором герой! А самі уважно стежать, що будеш далі робити.

Став удруге і оступився, закричать дурень!

- Менше з тим що закричать дурень, важливо, щоб то не відповідало дійсності! Якщо говорити не про себе розумних, то, дійсно, зробили важливий крок у потрібному напрямі. І ти знаєш, що у Порти таких міст як Синоп ще досить. Можна й інші звоювати, але то буде тупцювання на місці. Другий крок повинен відрізнятись і по суті, і по формі. Тоді він буде мати вигляд руху вперед!

- Петре, то навіть для мене замудро! Тобто я розумію що ти маєш на увазі взагалі, не розумію, що треба тепер конкретно зробити?

- А конкретно? Тобто, тобі зрозуміло що турків треба чіпати, але яким чином то зробити, не зрозуміло? А якщо я скажу так: можна і по дупі погладити, а можна і в писок зацідити!

- Петре, ну це ти вже занадто реалістично!

- Але ж зрозуміло?

- А ти знаєш, дійсно, зрозуміло! Але як туркам в пику зацідити, і при цьому не

лишитися без руки, а може разом з нею і голови, ось в чому заковика!

- Якби ж то було просто, то не ламав би голову, а діяв!

- То, правда, на дію ти спритний. Але не вірю, що плану не маєш!

- Зрозуміло, що маю. І трохи маємо часу для підготовки до дії. Але починати треба вже, бо для здійснення мого плану потрібно мати хоч би вдвічі більше човнів, ніж мали цього літа.

- А чому не використати турецькі галери?

- Воно наче й привабливо, то дійсно путяща посудина на морі. Але вона козаку якось не личить. То, знаєш, як чужа одіж – наче і красива і дорога, а одягнеш на себе, личить як корові сідло! От використати галери, як ми восени використали і потім спалити, щоб туркам зробити збитки, то сьогодні кращий варіант. Воювати на галерах треба вчитися, і мати можливості, які Турецька Порта має. Галера то не "чайка". Мали би порт на морі, скажімо в Очакові, можна було б і про галери говорити. Поки що "чайка" кращий варіант. Але то не одну, дві збудувати. Потрібно сорок, а для них треба ліс завести. А хороший ліс в достатній кількості треба біля річки Самари заготувати, та привезти сюди на Січ. То не одного дня робота.

- То ти плануєш, як ти висловився, "зацідити в пику" туркам вдвічі сильніше?

- А може навіть і не тільки в пику!

- То вже серйозно. Тут треба добре метикувати, бо якщо в пику то треба прямо на Константинополь пливти!

- А ти вважаєш, що Константинополь завоювати нам не по силі! А я тебе на горілку закликав, а не обмізкувати це складне питання,?!

Вони разом засміялися, а потім Сагайдачний дістав мапу, з нанесеним Чорним Морем і турецькими портами на ньому, і вони з Мазепою довго водили по ній пальцями, подібно човнами і галерами. Деколи били долонями один другого по пальцях, імітуючи знищення. Коли розходилися, були задоволені розмовою і прийнятими рішеннями..

А тим часом одні козаки везли до рідних отриману здобич, другі пропивали її в жидівських шинках. Зайшовши туди в дорогому турецькому одіжі, виходили в одних спідніх і сорочці. Але щоб не говорили поляки про гультайство козацьке, таких було не так вже й багато. І не ці козаки були рушійною силою творення держави.

Доки Сагайдачний виношував плани наступних морських боїв, будував морські човни, турецький султан про нього не думав. Стративши в столиці прилюдно полонених козаків, він ніби й забув про запорогів. В імперії було достатньо інших нагальних справ. Піднімали голову перси, неспокійно було на Кавказі і в північній Африці. А в Європі Папа Римський майже щорічно створював священні союзи проти Турецької імперії.

А у султана, в Європі була лише угода з Польщею, якої король Сигізмунд дотримується. І слово дав султану, що приструнить запорозьких козаків. Воно б на розумну голову, заборони султан своїм васалам, кримським татарам, шастати по півдню Речі Посполитої, дивись і козаки б не турбували міста Великої Порти. Та де ж

там, з кримським ханом султан завше був у родинних стосунках. Та й то сказати, кримські татари поставляли найкращих невільників, смирних роботящих, тямущих. "Хай вже буде як є, не будуть же козаки кожного року турбувати турецькі міста!". Подумав султан після страти козаків, аж поки вони, "скажені пси", знов не нагадали про себе.

Спочатку султан отримав повідомлення про те, що запорозькі козаки, флотилія яких налічує сорок човнів, вночі здійснила напад на місто Трапезунд. Те місто як і Синоп було чорноморським портом Турецької імперії. Воно знаходилося на сході, майже біля самої Грузії, на відстані п'ятсот морських миль від Стамбулу. Султан віддав терміновий наказ про направлення турецького флоту на знищення козаків. Не минуло і доби, а султану доповіли, що козаки на сорока човнах звоювали місто Мінер, яке знаходиться на значній відстані від Трапезунда. Султан скликав диван, щоб розібратися яким чином козацька флотилія, за такий короткий час, оволоділа двома містами, що знаходяться на значній відстані один від другого. Проте, жоден з його воєначальників не міг пояснити цього феномену. З такою швидкістю не могли рухатися не лише козацькі човни, а й інші відомі судна.

І то відповідало дійсності. А задумка Сагайдачного і Мазепи була в тому, що цього разу козацька флотилія була вдвічі більша, але Сагайдачний розділив її на два загони. Причому вони діяли на перших порах окремо і по черзі. Вийшовши на підступи до турецьких міст і дочекавшись глибокої ночі, перший загін здійснив напад на місто Трапезунд. Лишивши місто в руїнах, звільнивши бранців, які тут знаходились і взявши здобич, човни, доки їх було видно з берега, вийшли у відкрите море. Але відійшовши на декілька миль від берега, флотилія човнів першого загону повернула і вздовж берега попрямувала до міста Мінер. Другий загін, відпочивав в районі міста Мінер далеко від берега, вживаючи заходи, щоб не бути поміченим.

Другої ночі вже цей загін напав на місто Мінер, а перший відпочивав. Під час нападу, Збігнев, Максим і Василь знову ганяли по всіх будинках турецьких вельмож міста Трапезунд. Але і тут Збігневу не щастило, Зосю він не знайшов.

Тим часом, обставини ледь не зруйнували надії Сагайдачного на успіх в цій літній морській компанії. Ранком, коли козацькі "чайки" відпливали від зруйнованого турецького міста Мінер, зі сходу від Константинополя з'явилася турецька ескадра. Лише вранішнє сонце, що сліпило туркам очі, дало можливість козацьким човнам, розтанути за морським горизонтом. Але тепер Сагайдачний знав те, на що до цього лише розраховував, Турецька ескадра покинула порти Константинополя, і вони залишені незахищеними з моря.

Це давало йому простір для проведення військових дій в морських портах Константинополя. Сагайдачний від звільнених бранців знав, що в столиці знаходиться двадцять чотири тисячі яничар і шість тисяч сипахів, які складали гвардію султана. Маючи чотири тисячі козаків годі було й думати про напад на столицю. Навіть нічний, раптовий напад, закінчився б загибеллю всього козацького загону. Проте знищення таких важливих портів Константинополя як Мизевна і Архіока, цілком відповідало

виразу Сагайдачного "зацідити в пику". Позаяк як ще назвати відчуття турецького султана, "володаря всього світу", коли під час його полювання козаки серед білого дня спокійно палять околиці столиці. То ж Сагайдачний, знаючи де знаходиться турецький флот, міг спокійно спустошувати місцевість на якій знаходилися розкішні садиби турецьких сановників, торгівельні лавки і склади. А яничари і сипахи хіба на крилах могли прилетіти, щоб дати відсіч козакам. Загрузивши свої човни багатою здобиччю, козаки підпалили портові будови, щоб султан побачив "із своїх упокоїв дими", і зникли в морській імлі.

Такого нечуваного нахабства і зневаги турки ще не бачили. Якщо Синоп був далеко від столиці, то цього разу козаки бешкетували в передмісті столиці. Прийшовши до тями від переляку, султан наказав наздогнати і знищити козаків. Турецький флот під проводом самого Капудан-паші, адмірала всього Турецького флоту, наздогнав запорозьких козаків біля гирла Дунаю.

Але і ця зустріч входила в план, який розробили Сагайдачний з Мазепою. Козаки готувалися гідно зустріти турецький флот. Ще до підходу турецьких галер, Сагайдачний звелів козакам перевантажити награбоване у турків добро в десяток човнів і схоронити їх у плавнях Дунаю. Одночасно з ними схоронилось ще тридцять човнів. Цим він підтримував ілюзію у Турок, що їм дійсно протидіє загін лише із сорока човнів. І одночасно створив стратегічний резерв, про який супротивник не знав, а козаки резерву до настання бойових дій, мали добрий відпочинок.

Коли турецький флот в кількості десяти галер з'явився на горизонті, козаки почали від нього втікати у відкрите море. Гонитва продовжувалася до вечора. Тяжкі галери не могли наздогнати легкі швидкі "чайки", веслувальники яких до підходу галер мали час на відпочинок, в той час як веслувальники галер були досить змучені тривалим переходом. Проте козацький флот далеко не втікав, а тримався на виду у галер. Коли почало сутеніти чайки зробили зворотний маневр і помчали до берега, де в вечірніх сутінках Турки їх втратили з виду. Щоб не потрапити на міліну, галери стали в однострої носами з вояками на бойових платформах до берега, і кинули якоря, в надії вночі відпочити, а зрання знищити козацькі човни.

Знаючи хитрощі запорожців і їх любов до нічного бою, Капудан-паша встановив посилену охорону, але особливо не переймався тим що козаки нападуть на турецькі галери. Йому доповіли, що козаків на сорока човнах може бути не більше двох тисяч, в той час як на галерах знаходилось понад п'ять тисяч турецьких вояків. Потрійна перевага навіть для таких шибайголів як запорожці є доброю пересторогою. Тому, він навіть не планував захисту. Зібравши офіцерів у своїй каюті, яка знаходилась на кормі, він виклав їм свій план, згідно з яким, вони загонять в пастку козацькі човни, і всіх козаків потоплять як сліпих кошенят. Нарада продовжилась за північ, але обговорений план всім сподобався і вони, задоволені собою, розійшлися на відпочинок.

А Сагайдачний, який в бойових походах взагалі дуже мало спав, відпочивши пару годин теж зібрав полковників і сотників на гетьманському човні.

- Панове-товариші! - почав нараду Сагайдачний. - На одній галері Турок

встановлений стандарт-знамено Капудан-паші. Тобто, ми сьогодні маємо честь вступити в бій з турецьким адміралом, командувачем всього турецького флоту. Правда, частина флоту ловить нас біля Трапезунду, але і Капудан-паша має на десяти галерах понад п'ять тисяч вояків. Якщо ми лишимо з човнами завантаженими скарбом сотню козаків, то матимемо проти турок три тисячі дев'яťсот козаків, що, погодьтесь, добре співвідношення. А ми до того маємо ще мудрі козацькі голови. Може хтось думав що я дурно розбив човни на два загони. Так було складніше брати міста Трапезунд і Мінер, але тепер Турки впевнені що нас всього дві тисячі. А за таким співвідношенням лише той хто втратив здоровий глузд візьметься до штурму човнів супротивника.

Не будемо переконувати Капудан-пашу, що маємо здоровий глузд. Саме сорок човнів піде від берега на штурм галер. По чотири на кожную галеру, але тридцять човнів вийдуть в море до того як розпочнуть бій сорок човнів першого удару, без лишнього галасу в повній тиші вони підійдуть до галер з протилежного боку і будуть чекати сигналу до штурму. При чіткому виконанню цього плану чисельна перевага туркам не допоможе. Кожен із полковників має одну із Турецьких галер для нападу. Я беру галеру Капудан-паші, наступні в такому порядку, Дорошенко, Бородавка, Гаркуша, Скороненко, Куліш і інші. Якщо під час бою знадобиться якомусь полку допомога, давайте знати.

А тепер повертайтеся на свої човни, і чекайте сигнал до наступу. Сигналом буде світло ліхтаря на моєму човні. По цьому сигналу човни другого удару відправляються в обхід галер, і якомога ближче підходять до кормових частин галер де непоміченими чекають перших пострілів. Це буде для них сигналом до штурму. На це знадобиться біля години, в цей час світло на моїй галері на деякий час погасне, а коли засвітиться знову, то буде сигналом готовності до штурму, човнів першого удару. Через рівні проміжки часу запалюєте вогні на інших човнах, які очолюють кожен загін по кількості галер. Світло десятого човна буде означати початок наступу човнів першого удару. Чи всім зрозуміло те про що я говорив?

Як завжди підготовка до бою змушувала кожного зосереджуватись, але й відволікатись думками про наступний бій. Тому запитання і пропозиції були. На кожне питання Сагайдачний давав вичерпну відповідь, а пропозиції обговорювались. Лише після цього, полковники роз'їхались до своїх груп човнів, де поставили завдання на наступний бій. Всі пересування проходили в повній тиші.

Через годину на човні Сагайдачного з'явилося світло. Слабенький вогник в темряві було помітно всім козацьким човнам, але його помітили також вартові на галерах. Вони, напружуючи зір і слух, стали вдивлятися в темінь ночі, але більше нічого не помітили і не почули. Тому розслабившись поринули кожен у свої думки. Дехто навіть зумів стоячи задрімати. Коли вогник блимнув знову то не всі його помітили, а ті що помітили вже не так уважно до нього придивлялись.

Вартові Турецької ескадри знову насторожились, коли звернули увагу на те, що вогнів стало вже десять, і вони значно ближче, ніж був той перший. Щоб краще розібратися, що то за вогні, вартові запалили смолоскипи, що знаходились на середині

бушприту, яким закінчувалась бойова площадка платформа галери, на ній сидячи і лежачи спали зі зброєю в руках яничари.

Те що побачили вартові, змусило їх несамовито забити на сполох. Весь простір перед галерами був заповнений козацькими човнами, які тихо рухались в напрямі галер. На сполох схоплювались турецькі вояки, і ще з закритими очима готували зброю і самі готувались до бою. Гармаші почали наводити гармати, яких в носовій частині бойової платформи було три, одна велика і дві малі, на човни запорожців. Вояки з рушницями риштувалися в два ряди і почали заряджали рушниці.

Коли запалали смолоскипи на галерах, козацькі чайки максимально збільшили швидкість і стали стрімко наближатися до галер. В цей час на бойовій платформі галери адмірала вже зібралися всі офіцери а з ними Капудан-паша. Він прибув на бойову платформу в супроводі особистої охорони. Поки яничари готувалися до бою, він разом з офіцерами здивовано дивився на козацькі човни, не розуміючи в чому суть їхнього маневру. Справа в тому, що на човнах не було жодного вояка лише веслувальники зосереджено били веслами а стерновий, здавалося, правив човнами в проміжки між галерами, щоб проскочити у відкрите море.

"Вирішили втекти під покровом ночі? А що, може й мудро поступають, відчувають свою загибель! Але чому попри галери? Був час непоміченими відійти від галер під берегом, і спокійно зникнути в морі. Щось тут не так...". Встиг подумати Капудан-паша. В цей час човни козаків, по два з кожного борту галери, пройшли бушприт галери, і різко зупинились один за другим. Одночасно над їх бортами піднялися ряди козаків з націленими на галеру рушницями. Пролунав залп і миттєво козаки зникли в човнах і знову піднялися, і знову пролунав залп. Ці залпи дуже зрідили ряди яничар. Але Капудан-паша це побачив вже тоді, коли охорона майже несла його по куршелю до каюти. Саме в цей час одною з козацьких куль він був поранений.

Біля каюти Капудан-пашу з його охороною, вже чекали козаки трьох човнів другого удару, які на чолі з Сагайдачним при перших пострілах вдерлися на корму галери. Порубавши перед тим не чисельну охорону офіцерських кают, вони радо зустріли Капудан-пашу, і ніжно, із рук в руки, прийняли його та понесли до власної каюти, де на нього вже чекав Сагайдачний.

Тим часом оговталися яничари і почали в різнобій палити по човнах першого удару, зробили декілька пострілів і гармати. Але "чайки" знаходилися в "мертвій" зоні і жодне ядро в човен не поцілило. А від пострілів яничар з рушниць, козаки сховалися за бортами чайок, тому турецькі кулі попадали в борти човнів, і снопи очерету, що були закріплені на козацьких човнах для захисту від куль. Але тільки-но турки почали перезаряджати рушниці, козаки піднялись над бортами і знову пролунав подвійний залп з усіх козацьких човнів.

Яничари опинилися в скрутному становищі. Бойові платформи призначались для нападу, коли галера брала супротивника "на абордаж", тоді вояки з високої платформи спускалися до ворожого човна і захоплювали його. А при нападі противника на галери на платформі воякам не було де сховатись. Низенький борт у вигляді поручня на

стовпцях, був прозорим і не захищав від куль. Сховатись було можливо хіба під лавками веслярів, але стріляти звідти було не можливо. Тому після другого прицільного залпу козаків, яничари почали шукати захисту від куль.

Розгубленість і відчай, що заволоділи яничарами, використали козаки. По одному човну з кожного боку галери стрімко пристали до галери, і закинувши на борти гаки з мотузками, козаки полізли на палубу галери. Вони робили це швидко і вправно, давався взнаки вишкіл на берегових кручах Червоного Кута Базавлуцької Січі. З човнів, що лишилися на бойових позиціях козаки продовжували посипати беззахисних яничар кулями тому вони не зразу завважили що козаки вже з'являються на галерах. Яничари були повністю деморалізовані. Коли вони побачили на галері козаків, то їх вже було по десятку з кожного борту, і щомиті над бортом наче виринали нові чубаті та вусаті голови. Яничари мусили кидати рушниці і братися за ятагани, але козацька шабля була вдвічі легша і на один помах ятагана козак робив три помаху шаблею, і так чи інакше частіше діставав турка.

Проте, хоч яничар і багато загинуло під кулями, їх було значно більше, і вони поступово почали тіснити козаків. Але на яничар чекало нове диво. По куршелю від каюти Капудан-паші стали теж підбігати козаки, врубуючись шаблями в ряди яничар. А це могло означати лише одне, Капудан-паша захоплений в полон. Частина яничар з криками кинулася назустріч, вступаючи в двобій з козаками і намагаючись пробитися до кают. На куршелі почалася кривава різанина. На веслувальників, які були прикуті до лавок і могли сховатися лише під ними полилася кров яничар перемішана з козацькою.

Тим часом яничари, полишили рушничний двобій з козаками що були на човнах. Тепер вони всі оголили ятагани, намагаючись знищити козаків, які вже були на галері. Козаки, які щойно прикривали товаришів, що брали галеру на абордаж і палили з рушниць, знаходячись в човнах, отримали можливість теж піднялись на галери. Яничари опинились у шабельному кільці козаків, яке спочатку повільно а потім скоріше почало звужуватися...

Втікаючи вранішні сутінки поступово відкривали картину повної поразки турецьких вояків на галерах. Якби хтось зайшов в цей час до каюти Капудан-паші, то подумав би, що в нього на аудієнції зарубіжний гість якоїсь країни, яких за своє довге життя йому доводилось приймати безліч. Правда виглядав Капудан-паша не зовсім впевнено, видавався хворим, і охорона в каюті була з козаків, що не відповідало етикету. Він говорив, а толмач, який добре володів турецькою, не міг перевести Сагайдачному жодного розбірливого речення.

На українській мові це повинно було звучати приблизно так: "То неможливо..., скільки ж було козаків..., а чому ж ви ще вчора не втекли?..."

Сагайдачний зупинив толмача і звернувся до Капудан-паші латиною.

- Praefectus Domine opus mitescere, iam bello amiserit , quae iuvare non possunt. Vos autem in carne non periculum. Pessima plaga tua: non est, nos suadeant te ad pretium et potest ad Constantinopolim.

- Sed tam turpiter vivere? Quid dicam Sultano?

- Vidnesitsya usque ad victum philosophice, et victorias et clades belli ducem omnes sine exceptione. Alia quaestio est, postquam percussit conclusiones, et si amaritudine offendit recipere. Praesertim post cladem ad meliores factos! Sed hic, haec victoria.

- Ego autem non sum fraudatus victoria... Quod ad me attinet, non sperare salutem! Sed non est me. Non potes me, Turetskaya imperium habet ad voluntatem Allah pax!

(- Пане адміралє, вам необхідно заспокоїтися, бій вами вже програний і з цим нічого не вдієш. Вам особисто нічого не загрожує. Рана ваша не смертельна, ми пропонуємо вам сплатити викуп, і ви зможете відправитися до Константинополя.

- Але як я після такого сорому маю жити? Що я маю сказати султану?

- Віднесіться до своєї поразки філософськи, у війні одержують і перемоги і поразки всі полководці без виключення. Інше питання, які висновки робляться після поразки, і чи можуть змиритися з її гіркотою. А саме головне після поразки стати мудрішим і сильнішим! Тільки в такому випадку можливі наступні перемоги.

- Що стосується мене, то перемоги мене не чекають... Скоріше за все і поразку маю останню! Але справа не в мені. Ви не можете зрозуміти мене, Турецька імперія по волі Аллаха володіє світом!)

- Praefectus obsecro Domine non in toto mundo, et in via sic primus! Nouit historia Aegypti, Babylonem, Persas. Alia sunt victi sunt tempora Alexandri Magni, Regnum, quae nec magnitudine nec magnitudine neque numero parem esse cum militum. Sed sunt non lucri! Et in via patrum vestrorum Seljuk Turcarum Nomades Arabiae deserta Byzantina regia percusserunt civitatem!

- Sed erant viri bellatores et patres mei Allah, ad fetere peremogli! Et classe victus ignotum! Post hanc cladem quae ignominia rei publicae, non ad vitam!

- Classis praefecto, magnus et gloriosus, et percussit usque ad statum Kievan Rus! Bellatores Kievan Rus interruptit murum Constantinopolim, ut ne nuntius nobis! Konashevych-Sahaidachny, et nomen meum, et ego exaudiam adhuc ut spero, Turcicum imperium! Tamen dohovorylys habeo communissima rebus redemptione triginta millia tanta dignitate atque opibus. Sentite de Domino Admiral!

(- Прошу пана адмірала, не всім світом, і, до речі, не перша так вважала! Історія знала Єгипет, Вавілон, Персію. Прийшли інші часи і вони були звойовані Олександром Македонським, царство якого ні у розмірах, ні у величі, ні у кількості воїнів не могло рівнятися з ними. А от перемогти їх змогло! До речі і ваші предки турки-сельджуки, кочівники аравійських пустель звоювали величну державу Візантію!

- Але мої предки були воїнами Аллаха, тому вони перемогли! А мій флот розбитий невідомо ким! Після такої поразки, яка є ганьбою всієї імперії, я не маю права на життя!

- Твій флот, пане адміралє, розбитий нащадками великої і славної держави, Київської Русі! Воїни Київської Русі порушували стіни Константинополя, тож і для нас це не повинно бути новиною! А моє прізвище Конашевич-Сагайдачний, і маю надію в турецькій імперії ще його почують! Проте, ми заговорились, у мене досить нагальних справ, а викуп як для такого великого і багатого сановника всього лише тридцять тисяч

золотом. Думайте, пане адміралє!)

Сагайдачний наказав Максиму лишити з адміралом двох неозброєних турок, а самим пильно за ним стежити. Рештки турецьких вояків козаки лишили на семи галерах, знявши з них гармати і потопили. А три галери взяли з собою, і відправилися до Очакова. По дорозі Капудан-паша чи то від ран, чи то від сорому помер. Сагайдачний наказав спалити три турецькі галери, що лишилися, на очах Очаківського гарнізону. А через охоронців адмірала, з якими він відправив його тіло до Очакова передав, що фортецю чекає така ж участь, як і галери.

Після цього козаки без перешкод повернулися до Запорозької Січі.

Розгніваний козацькою сваволею і невиконанням польським королем своїх обіцянок, султан під осінь 1615 року послав татарську орду на Поділля а звідти на Волинь. Гетьман Жолкевський не мав достатньо війська, щоб протидіяти кримському хану. Сейм не прийняв рішення про асигнування польського війська, тому у Жолкевського було лише триста жовнірів! Не піднялася на спротив і польська шляхта. Татарські ординці не зустрічаючи жодної відсічі, залили кров'ю міста і села земель Речі Посполитої. Кримський хан, сповнений пихи від своєї безкарності, написав польському королю глузливий лист в якому хвалився, що повоював двісті міст і безліч селищ у Речі Посполитій. Кожний татарин захопив до десяти бранців і без ліку худоби. "Завоювати інші держави то спадщина передана нам батьками, а вам де братися до воювання? То не ваше діло!"

Приймаючи наругу від татар, польський король ще й мав допомагати в будівництві турецьких фортець на Дніпрі на захист від козаків. Єдине що зменшило розмах гніву Туреччини у відносінах з Польщею, то війна з Персією.

Треба віддати належне султану, він добре визначив час коли послати татар на Річ Посполиту. запорозькі козаки по осені роз'їжджалися до своїх осель, і на Січі лишалась лише застава та низівці в кількості до двох тисяч чоловік. Тому, на деякий час, татари лишалися безкарними, святкуючи перемогу, яка їм далася так легко. Але вже за два місяці, на Січ рікою потік люд з міст і сіл, звоєнованих татарами. Всі горіли бажанням помститися їм, та звільнити з полону рідних і близьких ще до того, як їх продадуть рабами, і вони згинуть безслідно. А це було до снаги, лише запорозькими козаками. Лише вони мали і бажання, і вміння, і сміливість вказати татарам на їх місце.

На Різдво за звичаєм всі козаки, що перебували в зимівниках, на річках, на озерах, у степах і плавнях, поспішали у столицю своєї громади – Запорозьку Січ. Першого січня, за пострілом з великої гармати, козаки зібралися на площі. Вся старшина з непокритими головами без шапок, вийшовши на середину стала в ряд, один біля одного, за старшинством своїх чинів, і вклонилася на всі чотири боки славному низовому товариству. Товариство стало за курінними отаманами, утворивши величезне козацьке коло.

Цього разу, в силу обставин що склалися, козацьке коло не вмістилося на площі. Частина товариства залазила на курені, ставала на вали, розтяглася по високому

берегу Червоного Кута. Як і старшина, всі козаки були без шапок і на поклони старшини відповідали поклонами. Перед початком Ради на площу вийшов настоятель січової Тахтемирівської церкви, який щорічно, обов'язково приїздив на Січ, правити молебнями. На той час на Січі церкви ще не було. Після закінчення служби, Сагайдачний на правах кошового отамана оголосив товариству мету скликання ради.

- Панове молодці! Тепер у нас новий рік, тож за давнім нашим звичаєм слід нам розділити між товаришами всі ріки, озера, урочища, звірині лови і рибні місця!

- Та звичайно слід! Будемо ділити, як споконвіку у нас заведено, за лясами, жеребкуванням! - Відповідало товариство.

Михайло Мазепа, як військовий писар, наперед розписував по куренях всі угіддя на маленьких папірцях, клав їх у шапку і отамани вибирали по черзі папірці, а Мазепа зачитував що якому куреню дісталось. По розподілу не було жодних заперечень, хоч землі і угіддя відрізнялись один від одного: були кращі і гірші. Поділивши всю землю товариство знову зібралося на площі і взяв слово Сагайдачний.

— Панове молодці! У нас сьогодні новий рік, то чи бажаєте ви за старим звичаєм змінити старшину, і обрати замість неї нову?

На мить площа стихла і почувся густий бас Самійла Чуба:

- Ви добрі пани, пануйте ще над нами!

За ним вся площа на різні голоси і лади повторила сказане. Зачекавши якийсь час на випадок якби хтось висловив незадоволення, старшина поклонилася товариству і подякувала їм за честь. Але по куренях ніхто не розходився, Всі знали про кровавий похід татар і чекали слова Сагайдачного. Він знову вийшов наперед, але він вже був зовсім інший ніж хвилину тому.

- Панове товариші! Дітки! Я разом з вами сумую з того зла яке вчинили бусурмани над нашим людом православним!

"Помсти! Помсти! Крові і смерті розбійникам!" - заревіла площа.

Сагайдачний підняв булаву, і площа поволі стихла.

- Ви вже знаєте, що татари, як завжди підло й підступно обійшли місця запорозьких козаків, де могли отримати гідну відсіч, і пішли через волоські землі на Поділля і Волинь. А гетьман Жолкевський, замість захисту міст і сіл Речі Посполитої, стеріг зі шляхтою свої маєтки!

"Ганьба!" — залунало над площею.

Сагайдачний продовжував.

- Ви всі добре знаєте, як ми пошматували міста Турецької Порти, яка нацьковує татар на наші землі. То лише невелика частка того, що нашому люду турки завинили за ті поневіряння і незгоди, які ми від них мали. За ці роки ми багато люду православного визволили з неволі. Але ви добре знаєте хто наших людей неволить і де продає їх в рабство!

"Знаємо! Знищити Кафу місто людського горя! Спалити!"

Громом відгукнулася площа.

- Панове козаки! До нас доходять вісті, що турецький султан послав на нас

морський флот і армію яничар суходолом. А завдання їм дав одне, знищити козаків запорозьких за те, що ми не даємо грабувати нашу землю, за те що не хочемо в неволю! За те що братів визволяємо з неволі! То може ми убоїмося звіра лютого, який за мету поставив наше знищення!

"Не убоїмося, ве́ди нас гетьмане на ворога! Виб'ємо ворога, або самі згинемо!"

- Ні, дітки гинути нам не з руки! Нам діди - прадіди заповідали боронити рідну землю, відновити їх славу! Славу воїнів Київської Русі! Вигнати ворогів з нашої землі і побудувати свою державу!

"Кажі, батьку, що робити, ве́ди до бою!"

- Добре дітки! Я зрозумів ваш наказ і поведу вас до бою! І до перемоги! А тепер розводьтесь по своїх куренях, ваші отамани вам передадуть мої накази, будемо готуватися зустріти непрошених гостей!

Площа ще вирувала, вигукувала погрози ворогам, сміялась і плакала. Козаки розходились до своїх куренів. На них чекала тяжка і смертельна робота - вишкіл у поті чола і кроваві бої. Але такий то був час, така була їхня доля. Єдине в чому їм поталанило це мати такого гетьмана, такого батька, що вів їх до перемоги і невмирущої слави!..

Сагайдачний прийшов до гетьманського куреню, де на нього чекали Максим з Михайлом Мазепою. Збігнев цієї осені поїхав до батьків, треба було хоч повідомити, що живий і здоровий, а не приїздив тому, що не знайшов ще Зосі. То ж буде продовжувати її пошуки. Він давно потоваришував з потурнаком Миколою, і вчив від нього турецьку мову. За два роки вже досить непогано говорив і добре її розумів. Збігнев зізнався Максиму, що хоче піти по турецьких містах під виглядом жебрака, щоб шукати і знайти Зосю. Максим не вважав за потрібне його відмовляти, хоч і не вірив що знайти Зосю можливо. Василя теж не було з Москви. Він кожної осені їхав до дому, але попри батькові умовляння, весною знову повертався на Січ. Його все більше затягувала до себе козацька звитяга, йому не вистачало в Москві того гострого відчуття небезпеки, і радості перемоги над ворогом.

Підійшовши, Сагайдачний закликав Мазепу з собою до куреню, а Максима попросив зібрати полковників. Сагайдачний знав, що султан направив свій флот лише на запорозьких козаків, які дійсно завдали туркам значної шкоди. Хоча, і Річ Посполиту не лишає поза увагою, по даних розвідників, султан готує військо і суходолом через волохів і молдован воно приїде до Брацлавщини та Поділля.

Турки конче воліли знищити козаків. Вони побачили, що з ватаги нічних розбійників, козаки з року в рік перетворюються в грізне військо. І то відповідало дійсності, козаки набиралися сили, вміння і військового досвіду у війні з турками на морі. Вони не використовували уже відомі туркам методи їхнього ведення бою. Взагалі, треба відзначити, що то йшло від Сагайдачного, він у своїй військовій стратегії майже ніколи не повторювався. Це ще один аргумент проти розмов, про його постійне везіння. Повезти може раз від сили два, а перемоги Сагайдачного це глибоко продумана тактика ведення бою, кропітка підготовка всіх його складових.

Як до попередніх морських компаній, Сагайдачний і цього разу старанно готувався до генеральної морської баталії. Те що турки планують знищити запорозьких козаків, не було для нього таємницею. Він мав свій план на цьогорічну військову компанію, і хотів обговорити його з Мазепою та полковниками. А також поставити перед військом завдання, по підготовці до наступних боїв. Рік тільки розпочинався, а у султана свербіли вуха від бажання почути повідомлення від своїх військових начальників про перемоги над ненависними козаками. Сагайдачний же мав на меті його в цьому розчарувати.

- Михайле, хочу щоб ти уважно вислухав мою задумку на цьогорічні військові змагання з турками. Але перше, хочу почути твої міркування про те, чи зуміли ми досягти головного із того, що ставили собі до виконання. Затим що, скажімо, досягнення перших трьох завдань які ми визначили перед собою у турецькій компанії, ніхто під сумнів не поставить. Ми зібрали достатні кошти, щоб озброїти і сформувати козацькі полки не гірше польського кварцяного війська. Козаки отримали безцінний досвід, гарт і вишкіл у боях з турками, на морі і на суші. Ми звільнили велику кількість православного люду із турецької неволі, що принесло нам любов і славу не тільки в полуденному краю Речі Посполитої, але і у всьому християнському світі. То є свята правда, і не піддається сумніву. А от як, щодо нашої потаємної задумки, Михайле, звести у двобої Турецьку Порту із Польським королівством?

- Знаєш, Петре, мені здається, що війна Туреччини з Польщею, то лише справа часу. Ми з тобою знаємо історію світу від стародавнього Єгипту, держав Межиріччя, Греції, до сучасних імперій. Ми можемо прослідкувати їх розвиток від народження і розквіту до занепаду. Я не історик, але мені здається, що імперія як повинь. Весною коли тануть сніги вона набираючи сили затоплює все навкруги, і не має стриму як стихія. Але проходить час і вона втрачає силу, а затоплені місця висихають, або перетворюються в болото. І лише якась нова сила може перетворити це болото в повинь.

- То Туреччина повинь чи болото?

- Думаю ще повинь, але стихаюча. Хоча то дуже важко визначити. Скажімо, коли військо йде звойовувати нові території, і при цьому кількість обслуги у війську більше ніж самих вояків, то вже наполовину військо. І лише справа часу коли воно почне отримувати поразки. А з іншого боку, лише війни по розширенню імперії, спроможні продовжити її життя. Тому кожна імперія приречена на утримання величезного війська, і як наслідок на постійні війни. Турецька імперія не виключення.

- І яким чином це стосується нас?

- Знаєш, Петре, я останнім часом багато думаю, чи то від Бога виходить, чи може від когось із людей, що все так складається як би нам хотілось. Здається, ну хто ми є? І не держава і не військо, але посміли стати проти найвеличнішої імперії нашого часу, і що? Ми її постійно перемагаємо! Це при тому, що знана і поважна держава, Річ Посполита, нишкне і забивається в кут, лише Турецька Порта підвищить голос. Так що я не дуже вірю в те, що Польща насмілиться стати на двобій з Туреччиною.

- Михайле, от ти, нібито задав мені купу запитань, а фактично відповів на мої! І дав

мені впевненість у правильності того що задумав. То ж послухай мій план на цьогорічну компанію, а потім даси йому оцінку.

Як ти знаєш, султан послав свій флот на наше знищення щоб навіть згадки не лишилося про козаків у Чорному морі, яке по праву йому належить. Зверни увагу, отримавши добре в пику, він, як і належиться володарю світу, не криючись, спокійно і впевнено суне до Дніпровського лиману, де обіцяє потопити всі козацькі човни разом з козаками. А сам думає, що козаки зачувши про таку загрозу самі потоплять свої човни і будуть на колінах чекати на березі Дніпра турецькі галери. Чи не так, Михайле?

- Судячи по демонстрації сили, дуже схоже. Хіба він до цього часу не зрозумів, що має справу з Сагайдачним?

- Михайло то ти з мене глузуєш, чи з султана?

- Петре, які жарти! Якби я хоч на хвилину поставив під сумнів твою здатність перемогти, я би зараз впав перед тобою на коліна і благав би не зачіпатися з турками! Але я впевнений в твоїй перемозі!

- Михайло ти мене лякаєш, ще не почув мій план, а вже впевнений у перемозі. Але давай ти послухаєш мій план, і якщо й після цього будеш впевнений в перемозі, заличемо полковників та поставимо перед ними завдання.

Сагайдачний коротко виклав план бойових дій Михайлу Мазепі, який вислухав його не перебивши жодним словом. Коли Сагайдачний закінчив, Мазепа трохи помовчав, наче збираючись з думками і поволі промовив.

- Ти знаєш Петре, я от зараз зрозумів як із звичайних людей сучасники роблять богів. От так живеш поряд з людиною багато років добре знаєш, що то мудра, сильна і незвичайна людина. Але людина! А потім раптом розумієш, що звичайній людині не під силу, не те щоб досягти, а навіть придумати таке! І той хто на таке здатний, не може бути звичайною людиною! А саме цікаве для мене те, що враховуючи наші попередні бої з турками і татарами, твій план наскільки реальний, що я вже тепер впевнений у нашої перемозі!

- Михайле, давай будемо обидва позбуватися запаморочення в голові. До виконання плану, ой як багато ще треба зробити! А що стосується богів, то грецькі міфи лишимо грекам, і не будемо робити з мене сина Зевса. Тим більше, що запорозькі волоцюги ніколи не чули про Зевса. Головне скажи, як тобі мій план?

- Можемо виходити на нараду з полковниками. Я впевнений, що незважаючи на складність, він реальний і полковники тебе підтримають, а з ними і вся громада низовців.

Мазепа підвівся, пішов до дверей і передав Максиму щоб запрошував полковників. Коли полковники сіли на лавки вздовж стін, Сагайдачний підвівся і звернувся до них.

- Панове полковники! Ми з вами декілька років ходили на гостину до турецьких берегів. Чи сподобалися ми господарям то нам знати без потреби, головне, що ми лишилися задоволеними!

А от господарям ми скоріш за все не дуже, бо цього року вже нас не чекають, а щоб ми ненароком не приперлися, самі вирішили прийти до нас на гостину. Добре що ми

завчасно довідалися, то маємо час готуватися до зустрічі!

Це, панове-товариші преамбула! А тепер до суті. Мені доповідають, що султан вже спорядив флот під проводом адмірала Алі-Паші, і через місяць-два він вийде з гавані Константинополя. То буде перша ластівка, а за нею готується друга: піший похід турецького війська на нібито Річ Посполиту, але, зрозуміло, і його ціль знищення Запорозжя. Однак, то буде пізніше. Крім турецьких "гостей" маємо ще й борг перед татарами. І чим скоріше поквитаємося, тим скоріше татари зрозуміють, що ми з боргами не затримуємось. Та й люд земель полуденних буде задоволений від того що крім Жолкевського з його шляхтою та жовнірами, є ще козаки запорозькі, які ніколи татарам спуску не давали!

А план на літню компанію у мене такий. Готуємо три загони. Перший до морського бою поведу я. Турецький флот зустрінемо в Дніпровському лимані. З минулої літньої компанії маємо вісімдесят човнів. Після повернення ми їх відремонтували і тепер будемо їх готувати до походу. Але цих човнів буде замало, я в минулому році на річці Самарі замовив ще пів сотні човнів. Тепер треба їх доставити на Січ. Другий під команду Якова Бородавки потурбує Очаків і його околиці. Ми їм обіцяли зустріч, треба вважати. Третій поведе Михайло Дорошенко на Крим. Народ, який зібрався на Січі, має надію, що ми звільнимо всіх, хто потрапив до татарського полону. Курінні отамани повинні розібратися з поповненням і всіх новаків, гідних до зброї, направити на вишкіл до полковника Олекси Гаркуші. Часу небагато, але нам необхідно встигнути підготувати поповнення до бойових загонів. Чи хто має свої пропозиції до плану проведення цьогорічної компанії, або свої плани, панове полковники?

Полковники мовчали. І не тому, що не мали своїх планів. Як завжди плани Сагайдачного були водночас і зрозумілі кожному, і наскільки несподівані по своєму виконанні, що перш ніж дати свої пропозиції, або щось заперечити, треба було мати час для їх вивчення і осмислення. Хіба потім, через деякий час, могли з'явитись у полковників зауваження чи пропозиції. Загальну думку висловив полковник Дорошенко.

- Пане гетьмане, не думаю що до цього плану можуть бути зауваження в цілому, а от вже по виконанню кожного напрямку бойових дій будуть. Скажімо, похід на Крим для мене не новина, але у взаємодії з іншими напрямками бойових дій у мене багато запитань, і лише потім будуть пропозиції. Скоріш за все, і Яків мене підтримає.

- Пропозиція полковника Дорошенка для мене зрозуміла і слухна. Тому, панове полковники, прошу визначитись, хто в якому напрямі військових дій має бажання прийняти участь, разом допрацюємо їх плани, а потім вже знову обговоримо спільний план дій. До бою з турецьким флотом, я би хотів мати з собою полковників Гаркушу, Куліша і Скороненка.

Березневим ранком, який для цієї пори року був на диво тихим, сонячним і теплим, після вранішньої молитви козацькі полки вирушили в похід. Запорозькі козаки, як і погода на дворі, були спокійні і благосні, ніби їх дійсно осяяла Божа благодать. Вони

ще знаходилися під впливом молитви і відчуття тої великої справи, за яку йшли в бій. Цього разу вони йшли не позбиткуватися над турками і татарами, не пограбувати їх, напавши зненацька вночі і також вночі зникнути з награбованим. Вони йшли творити богоугодну справу, місію справедливості, звільнення братів православних і помсти за сплюндровані міста і села українські, за кров жінок і дітей пролиту татарами. Козаки чи не вперше усвідомлювали, що йдуть на бій захищати Батьківщину. Може вона ще не відбулася, і для когось була просто маревом, проте козаки вже відчували себе захисниками своєї землі.

Сьогодні це Трахтамирів, Черкаси, Січ Запорозька і невелика кількість містечок та сіл навколо. Але турки йдуть загарбати навіть цю невеличку частину законної землі їх предків, землі Київської Русі. Ця земля, крім того ще й подарована їм у вічне користування польським королем Стефаном Баторієм, а вони відплачують за неї своєю кров'ю. Тому вона двічі по закону належала їм. Спільна мета, заради якої козаки ставили під загрозу своє життя, і відчуття за спиною знедоленого безправного народу, який конче потребує захисту, потроювало їх сили і впевненість у перемозі. А ще відчуття єдиної родини, єдиного народу, єдиної держави, на захист якої вони ладні пролити власну кров, а якщо Божа воля, то і життя віддати.

Ця впевненість у перемозі ще ґрунтувалась на вірі в свого гетьмана. Лицаря, який не відсиджувався в позолоченому наметі за їх спинами, коли вони вмирали на полі бою, а плече в плече з ними, з шаблею в руках вибудовував спільну перемогу. І не тільки вибудовував. Він мав голову її спланувати так, що ворог, перебуваючи частіше в більшості, терпів поразку і полон.

Такі думки роїлися у Максимовій голові, коли він звично ковзав поглядом по Дніпровій воді. За останні роки він разом зі своїми побратимами не раз дивився в очі смерті, гоїв рани, відчував гіркоту втрати товаришів. А разом з тим, він частіше думав про батька, якого не пам'ятав, але добре знав що він поклав свою голову за народ український за, землю батьківську, за віру православну. Максима гріло і тішило відчуття того, що він, як і належить сину, продовжує справу батька.

Максим відірвав погляд від річкового берега, на який дивився думаючи свою думу, подивився на товаришів, які сиділи поряд. Вони як і Максим, стали досвідченими вояками, і тепер не залучалися до веслування бо повинні берегти сили для бою. Про що думали вони?

Зрозуміло, Збігнев не полишив думки про свою Зосю. Надія на щасливу зустріч з нею, з новою силою оволоділа Збігневим після того, як при завоюванні Трапезунду, вони звільнили польську дівчину з гарему турецького вельможі, яка потрапила в полон разом з Зосею. Від неї він довідався, що Зосю ще в Кафі купив один місцевий багатий турок доглядати його дітей. З того часу Збігнев думав лише про те, як потрапити до Кафи. І от тепер його мрія близька до здійснення.

Василь потроху забував про свою Ганнушку. В останню зиму, коли він був дома у Москві, то дізнався, що Ганнушка має двох дітей, отже щаслива в шлюбі, і скоріш за все не згадує про їх зустрічі в церкві, тим більше що крім захоплених сором'язливих

поглядів, Василь ні чим не виявив свої почуття до неї. Але від тих часів у нього лишилися світлі спогади про чисте юнацьке почуття, і надія на майбутню зустріч зі своїм коханням.

Максим же за ці дві зими буваючи в Києві, досить часто заходив до сім'ї Сагайдачного спілкувався з Марічкою. Їх почуття міцніли, і вже обоє раділи кожній зустрічі, але природна сором'язливість Максима в спілкуванні з жінками перешкоджала йому освідчитись Марічці. Проте, вони були молоді і ще мали час на щастя в коханні. А тепер на часі були бойові звиятиги зі смертельними ігрищами в боях з ворогом.

Максим, будучи першим серед помічників гетьмана, добре знав план всієї цьогорічної компанії, і був впевнений, як і всі учасники загонуЮ в успішному завершенні бойових дій.

То ж всі три загони, морський на човнах під проводом Сагайдачного, і два кінних сухоходом керованих Бородавкою та Дорошенком, вийшли одночасно з Січі. В цей раз вони не кралися повз острів Тавань. Оточивши турецькі гарнізони в фортецях: на острові Тавань — морський загін Сагайдачного, Кизи-Кермень — загін Дорошенка, Аслам-Кермень — загін Бородавки, в короткому бою знищили їх. Запорожці не мали лишати у себе за спиною, хоч і не великі, але ворожі загони, які могли вдарити в спину. Від острова Тавань морський загін Сагайдачного мав вийти до Дніпровського лиману на зустріч з турецькою флотилією, яка вже вийшла із Білгорода. Дорошенко повів свій загін на Крим, а Бородавка на Очаків.

Першим бойові дії розпочав загін Якова Бородавки. Від Аслам-Керменя перейшовши вбрід річку Інгулець, потім річку Інгул, загін нижче гирла річки Чачаклеї вплав з кіньми подолав річку Буг і вийшов на передмістя Очакова. Дочекавшись появи в лимані "чайок", загін Бородавки оточив Очаків і взяв штурмом очаківську фортецю.

Тим часом, Сагайдачний розділив свою флотилію на чотири загони. Частину човнів Куліш повів до острова Тендра, Гаркуша зайняв місце на правому березі гирла Бузького лиману і схоронився в очеретах, Скороненко провів теж саме на лівому березі Дніпровського лиману, якраз напроти Бузького лиману. Бородавка після взяття Очакова, готував турецькі човни, щоб використати їх, якщо виникне необхідність прийняти участь у бойових діях на воді. Але він мав і головне завдання, зустріти турецьку флотилію, в разі можливої її зупинки в Очакові.

Розмістивши резервні групи по Дніпровському лиману, Сагайдачний з основною флотилією продовжив рух на зустріч туркам, які за повідомленням розвідників вже рухалися по Дніпровському лиману під проводом адмірала Алі-паші.

Зустріч двох флотилій відбулася в Дніпровському лимані між островом Тендра і Очаковом. Турки спішили ще завидна дійти до острова Тавань, і там стати на відпочинок.

Турецька ескадра налічувала до п'ятнадцяти галер і понад сто допоміжних малих човнів, на яких розміщалося біля чотирнадцяти тисяч вояків. Тим часом Сагайдачний разом з резервом мав флотилію із ста шістдесяти "чайок", які несли біля восьми тисяч

козаків. На деякий час обидві флотилії зупинились, турецька від несподіванки, а Запорозька імітуючи несподіванку. Потім стернові і веслярі на козацьких чайках поміняли положення на лавках, і козацька флотилія стала стрімко втікати від турецької вверх по Дніпру. Була друга половина дня, тому Алі-паша знаючи козацькі вподобання вночі ховатися по очеретах, віддав наказ наздогнати козаків, відсікти їх від берега оточити і знищити. В турецькому каравані суден першими йшли швидкохідні галери, за ними малі човни. Відстань між флотиліями почала скорочуватись. Якраз проти острова Тендра, Алі-паша наказав готувати до бою гармати.

В той час коли турецькі гармати зробили перші прицілюючи постріли, запорожці зробили чергову зміну напрямку свого руху. По наказу Сагайдачного козацька флотилія зробила маневр, який нібито передбачав Алі-паша, вона розділилась навпіл і помчала до протилежних берегів лиману. Галери доволі незграбно почали зупинятись і повторювати маневр козацьких човнів. Тобто повертати носами галер, на яких знаходились гармати в бік козацьких човнів. Через деякий час стало зрозуміло, що запорожці не збираються ховатися біля берега вони нібито оточують турецьку флотилію.

Алі-паша не зразу зрозумів черговий маневр противника. Адже щоб оточити турецький флот козацьких човнів було замало. Дійсно, оточувати галери козаки не збирались. Вони йшли на абордаж галер. Такий маневр для Алі-паші був вже зовсім не зрозумілим. Йому не приходило до голови, яким маневром відповісти флотилії козаків. Не могли дати поради і його офіцери. Єдине, що могли робити турки в цій ситуації, це розстрілювати козацькі човни з гармат.

Проте рух козацьких човнів в бік галер був наскільки швидкий, хаотичний і непередбачуваний, що ще жодне ядро не вцілило в човен. Турки були безсилі щось вдіяти, а запорозькі "чайки" невблаганно наближались до галер. Сонце, що котилося до моря за спинами турків добре освітлювало козацькі човни, на яких Алі-паша міг розгледіти мокрі від поту спини веслярів і вояків які стояли біля бортів з рушницями в руках, а ще по другій рушниці мали за спинами, Вони шкірили зуби, прицілювались в турків, сміючись про щось, говорили між собою. Алі-паша чув від тих хто зустрічався в бою з запорожцями, що вони не відають страху, але не дуже в це вірив. А от тепер, коли він вдивлявся в їх обличчя не бачив на них і тіні страху. Складалося враження ніби козаками володіє лише дитяче нетерпеливе збудження і очікування веселої розваги, а не смертельного бою. І головне, було правдиво видно, що вони цілковито впевнені в своїй перемозі!

На кожному козацькому човні, в носовій частині стояло по декілька чоловік, до яких постійно підходили і відходили козаки. По цьому, а також по вбранню Алі-паша зрозумів, що то є козацькі ватажки. Йому навіть здалося, що він побачив Сагайдачного. Правду сказати, жоден козацький човен не мав штандарту командуючого, але саме цей човен був у центрі лінії наступу і першим робив маневр, який повторювали інші човни. І старший козак, який видався йому Сагайдачним, відрізнявся від інших тим що мав довгу сиву бороду. Алі-паша так уважно розглядав його, що йому навіть здалося, що той

повернувся в його бік, підняв погляд і посміхнувся.

У Алі-паші пішов мороз поза шкірою від тої злої, нестримної і впевненої звитяги, яка була в тій посмішці. Він, зриваючи голос, віддав наказ продовжувати гарматний обстріл човнів, але краще цілитись. Одночасно наказав своїм воякам готуватись до протидії абордажу зі сторони козаків. А в цей час йому доповіли, що з тилу на малі човни напали козацькі чайки і вже встигли декілька потопити. Алі-паша швидко перейшов на корму своєї галери, яка була вищою, і дійсно побачив, що в тилу його флотилії точиться бій між козацькими "чайками" і його малими човнами. То ж доки вони маневрували і готувались до бою з ворогом перед собою, другий загін козаків, в кількості до сорока човнів, напав на його флот з тилу. Йдучи з під сонця, вони зуміли непоміченими досить близько підійти до турецької флотилії. Алі-паша дав наказ п'ятьом галерам вийти назустріч цьому загону козацьких човнів, щоб захистити малі човни. І вже сам побачив, що з боку Бугського лиману до місця бою на великій швидкості мчить ще тридцять козацьких човнів. В нього раптом похололо під грудьми і він згадав минулорічну поразку і смерть Капудан-паші.

"Живим в полон не здамся!" гвіздком вистукало в голові. Він поставив руки, які чомусь мілко затряслись, за коштовний пояс щоб цього не помітили оточуючі, і наказав розвернути ще три галери назустріч новому загону козацьких човнів. Оглянувши поле бою він побачив що його думка про смішні намагання козаків оточити турецьку флотилію, була поспішною, бо оточення турецької флотилії човнами козаків дивним для нього чином справджується. Вже більш ніж половину простору навкруг турецького флоту наближаючись і маневруючи зайняли човни запорозьких козаків, а перевага його флоту по чисельності різко зменшувалася.

За час, що минув з початку бою, гармати галер зуміли поцілити в декілька козацьких човнів, але завдяки снопам очерету закріплених на їх бортах човни не затонули, козаки перейшли на інші, а пошкоджені човни веслярі поволі вели до берега. Самі ж козаки вже потопили декілька малих турецьких човнів, вдерлись на дві галери, і брали на штурм ще чотири. Турки, не маючи надії на милість ворога не поступалися у відвазі, але козаки перемагали і захоплювали галеру за галерою. Над лиманом поволі затихали постріли з гармат і рушниць. Човни і галери в запалі бою наскільки змішались між собою, що кожен постріл з гармати міг поцілити в свій човен як і куля з рушниці. Тому всі вояки полишили гармати і рушниці, було чути лише брязкіт шабель, зойки і крики поранених, плюскіт води під тілами вбитих, падаючих із човнів у воду...

Вся вируюча карусель човнів з тисячами чоловічих рук, вимахуючи увінчаними, червоними від крові шаблями, поволі дрейфувала до Очакова. Галеру Алі-паші для захисту, двома кільцями оточили інші шість галер і не давали козацьким човнам до неї доступитися. Бій точився на галерах зовнішнього кільця. Аж тут Алі-паша побачив, що з лівого берега Дніпровського лиману до місця бою рухаються ще з тридцять козацьких човнів, які завершать оточення турецької флотилії. Вперше в Дніпровському лимані зібралась така кількість морських суден, що займала простір майже від берега до берега.

Це був кінець для Турецької флотилії, бій був програним. Алі-паша знову згадав Капудан-пашу. "Живим в полон не здамся!", майже в голос проказав він, і віддав наказ галерам, на яких ще не було козаків виходити з бою і пробиватися до Очакова. Чотири галери, які ще не вступили в бій з козацькими човнами, ставши дві спереду галери Алі-паші, дві з боків, відкрили вогонь з усіх гармат, не розбираючи в мчужі чи свої човни поціляють ядра, набираючи швидкість, роздаваючи човни, що були у них на шляху, вийшли з кровавого бою і набираючи швидкість взяли курс на Очаків.

За перебігом бою спостерігали кінні козаки загону Якова Бородавки. Коли вони побачили, що з бою вийшли п'ять галер, і втікають до моря, вони теж помчали до Очакова повідомити про це Якова Бородавку. За дві години галери вже підходили до Очакова. Назустріч їм вийшли на турецьких човнах козаки загону Якова Бородавки. Алі-паші не потрібно було багато часу, щоб зрозуміти, що на турецьких човнах запорожці. Галери зробили декілька залпів з гармат по човнах запорожців, і пішли від Очакова в море.

За цей час закінчився бій в лимані. Там ще одна турецька флотилія перестала існувати.

Після двох днів відпочинку козаків біля Очакова, і приведення в порядок човнів, Сагайдачний зібрав старшину на нараду.

- Панове-товариші! Ви добре пам'ятаєте, що знищення турецької ескадри, це лише перша частина нашої сьогорічної військової компанії. І не головна. Головне для нас це взяття і знищення міста Кафи, або як кажуть турки "Кафе", цього пекла на землі де приймають муки наші брати православні. А з тим і звільнення всіх невільників, які знаходяться в цьому місті.

Ми почали похід трьома загонами. Загін полковника Бородавки здобув Очаків і виконав своє завдання. Тепер він повинен доправити отриману здобич на Січ. Морський загін човнів зранку виступає на Кафу. Маю надію, що полковник Дорошенко вже в Криму і своїми військовими діями проти татар приверне до себе увагу, чим скористаємося ми. То ж завтра, як годиться, зрання і вирушимо!

Розробляючи план взяття Кафи, Сагайдачний ще за два місяці перед тим звелів курінним отаманам зібрати всіх, хто хоч одного разу був у місті Кафі, чи чув розповіді про нього, а також тих хто розмовляв турецькою мовою.

Зібралися чоловік тридцять. Прийшов і Збігнев Гура. Він хоч і не бував у Кафі, проте вже добре вивчив від потурнаків турецьку мову, а головне, він прагнув ще до бою побувати в місті, і спробувати знайти Зося. Кафа тепер була для нього останньою надією примарно жаданого щастя.

Сагайдачний звернувся до присутніх.

- Панове, мене цікавить все, що ви знаєте про місто Кафу. Морська бухта, підходи до неї, пристані, споруди що там знаходяться. Може хто знає де в місті знаходяться вояки, як розміщені фортечні мури, де знаходяться брами. Головними напрямками наших ударів у місті будуть резиденція Осман-паші, будинки турецьких сановників і

казарми турецьких вояків. Місця проживання православних і католиків, а вони, як правило проживають в окремих районах, попервах будуть нам не цікаві, тому що не є нашими ворогами і ми не повинні на них нападати. Думаю, і вони не нападуть на нас. І в сам кінець головне, ми повинні знати де знаходиться ринок невільників, і в яких приміщеннях їх тримають до продажу.

З розповідей присутніх Сагайдачний добре уяснив собі розміщення районів і споруд міста. Воно розкинулося на схилах вузького піщаного пагорбу, що спускається від Кримських гір до моря. Саме місто складається з внутрішньої фортеці де проживали турецькі сановники і Осман-паша, зовнішньої, яку звали Бірун, тут проживали ремісники та знаходилися торгівельні лавки.

А в пригороді, що звався Хаки, проживали християни та іудеї, яким жити в фортеці не дозволялось. Сама фортеця мала вісім брам і сто сімнадцять сторожових башт. Місто мало чотири тисячі будинків, велику кількість мечетей і християнських церков. Був тут і католицький костюл святого Петра. На підставі отриманої інформації, Сагайдачний з полковниками визначив план майбутнього бою.

То ж козацька флотилія, яка втратила біля двох десятків човнів потоплених турками взяла курс на Кафу. Серед козацьких човнів з'явився один турецький. Його взяли в Очакові і сформували на ньому команду із переодягнених у турецьку одіж козаків, які знали турецьку мову і бували в Кафі. Серед них був і Збігнев Гура. Вони мали завдання під видом турецького човна, увійти в місто, розвідати всі необхідні об'єкти, а вночі сприяти основним силам захопити місто.

Козацька флотилія, обійшовши морську затоку, в якій знаходилося місто Кафу, протягом дня лишалася в морі зі сходу від міста, а турецький човен з переодягненими козаками зайшов в порт міста Кафи. Кожен з козаків мав своє завдання. Збігнев Гура відправився до костюлу святого Петра. Поляки, як і інші католики були його прихожанами, тому Збігнев був впевнений, що саме тут він отримає звістку про Зося. І його надії справдилися! Настоятель добре знав Зося, крім того що вона була благовірною католичкою, ще мала яскраву зовнішність. Не звернути увагу на синьооку красуню з косою кольору стиглого жита, яке не могла сховати темна хустка, було не можливо. Настоятель послав за нею служку і вже через пів години Збігнев і Зося зустрілися.

Не помічаючи часу, перебиваючи один одного, крізь сміх і сльози вони ділилися розповідями про страждання які пережили в розлуці. Першим оголтувався Збігнев, на ньому лежала відповідальність за підготовку завоювання міста. Домовившись де його буде чекати Зося, вони з радісною надією на швидку зустріч розійшлися.

Перед закриттям брам міста на ніч, частина козаків повернулася на човен, а решта лишилися в місті.

Жителі міста Кафи жили своїм життям навіть не підозрюючи, що лишилися лічені часи до смерті одних і щасливого звільнення з неволі інших. Після півночі козаки чотирма колонами зайшли в зовнішню фортецю через чотири брами які відкрили козаки загону Збігнева Гури. За день вони розвідали де і скільки турецьких вояків

знаходиться в зовнішній фортеці і скільки у внутрішній. Вся залога міста Кафи налічувала біля чотирнадцяти тисяч добре озброєних турецьких вояків. Більша частина їх знаходилась на охороні внутрішньої фортеці, а на восьми брамах зовнішньої фортеці було по сотні півтори на кожній. Козаки без жодного звуку знешкодили охорону зовнішньої фортеці. Захоплення внутрішньої було набагато складніше. Турки хоч і були захоплені зненацька зуміли зорганізуватися і кожний будинок вельмож козаки брали зі значними зусиллями. Тому після захоплення будинку і знищення всіх хто там знаходився, будинок підпалювали. Жорстока різанина продовжувалася до ранку.

На одну добу місто Кафа, яке було століттями пеклом для десятків тисяч представників більшості православних народів Європи, де вони з вільних людей ставали рабами, стало пеклом для тих, хто перетворив квітуче, вільне, світле місто Кафас, засноване греками, на місце скорботи і болю. Історики не лишили свідочств про ту різанину, яка була вчинена в Кафі. Але скоріш за все Варфоломіївська ніч по кількості вбитих, і по втраті переможцями людської подоби, значно поступається тому жахіттю, що чинилося в ту ніч звільненими бранцями, які в мить стали катами своїх вчорашніх гнобителів.

На ранок квітуча внутрішня фортеця з прекрасними будинками садами і фонтанами перетворилась на палаючу пустелю вкриту людським трупом. Тут були і чоловіки, і жінки, і старі, і немовлята. Страшне людське зло, що роками стримувалося вийшло назовні.

Зовнішня фортеця, де жили ремісники, художники, купці, музиканти, майже не постраждала. І передмістя, яке наче вимерло в цю ніч, ніхто не чіпав, хіба через нього цілу ніч на пристань до човнів і галер бувші невольники і козаки стягували накопичені десятиріччями багатства заможних жителів міста, яким воно вже було ні до чого. Цього разу козаки не поспішали бо мали декілька днів поки якісь турецькі сили могли морем дістатися до Кафи. Татарів тим часом, по Криму водив Дорошенко. Його загін зненацька нападав на татарське місто, знищував його, і ще до того як головне татарське військо прибувало на допомогу, зникав у степу. Де він мав знову з'явитися було відомо лише йому.

Загону Сагайдачного знадобилося три дні, щоб завершити всі справи в Кафі. Він доручив Платону Кулішу зібрати бранців, які добре знали місто, озброїти їх і доручити їм обійти в Кафі кожний закуток, щоби знайти і знищити всіх вояків турецького гарнізону. В ніч бою, коли козаки стали перемагати, багато захисників розбіглися і поховалися по місту... Заможних міщан, котрі лишились живими, зібрав Олекса Гаркуша і правив з них викуп. Скороненко займався звільненими бранцями. Вони сходилися на берег з різних частин міста, хто з маленьким вузликом, в якому мав саме необхідне, хто з добрячими клунками. Мало хто припас харчі. Всю цю масу людей треба було не тільки доправити на землі Речі Посполитої. В дорозі треба було їм і їсти дати, і напоїти. Щоб після звільнення не згинули по дорозі на волю. А ще розмістити на човнах і на турецьких галерах. Роботи хватало всім і часу на відпочинок майже не було.

Козаки і раніше після завоювання турецьких міст звільняли бранців, але такої

кількості не було в жодному місті. На допомогу Скороненку Сагайдачний відправив Василя Хлистова, Збігнева Гуру і декількох потурнаків. Їм було зручніше, знаючи відповідні мови вирішувати питання формування громад із людей однієї нації.

Збігнев, коли козаки зайшли в місто, перше кинувся до місця де вони домовилися зустрітися з Зосою. Вона з маленьким вузликом своїх речей вже чекала на нього, але була не одна. Разом з нею була ще одна дівчина з таким же вузликом. То як повіла Зося була її подруга по нещастю. Збігнев не маючи багато часу відвів їх на берег до галери, в якій прийшли до Кафи козаки, і велів чекати на нього.

Коли всі ці роботи були завершені, перевантажена козацька флотилія із "чайок" та галер, вийшла в море. Щоб ніхто не здогадувався ні на березі ні в човнах про напрям руху, йшли у відкрите море доки не стало видно берега. Тут човен Сагайдачного, а за ним і вся флотилія, зробили велике коло. Після цього мало хто зрозумів куди вирушила ескадра. На той час Сагайдачний вже знав, що султан коли довідався про напад на Кафу, зібрав велику раду, на якій було прийнято рішення про початок війни з Річчю Посполитою. Султан вже не вірив, що король Польщі зуміє самотужки приборкати козаків. А допустити, щоб не знати яке військо невідомого в світі військового начальника безкарно збиткувалося над військом повелителя світу! Ні, цьому не бути!

Він відправив до Очакова флот під проводом Ібрагім-паші, який повинен був перехопити козаків і покласти край козацьким звиятам, знищивши до ноги всіх козаків. Щоб запобігти тому, Сагайдачний повів свій морський загін через Азовське море та Дон, де завжди міг отримати допомогу донських козаків, з якими Запороги спільно приводили до тями і кримських і астраханських татар. У донських козаків залишилися вчорашні невільники, що були родом з земель московського царства.

Тим часом Ібрагім-паша не дочекавшись козаків біля Очакова послав великий загін звоювати Запорозьку Січ. На Січі знаходилася лише невелика козацька залога. Вона не могла дати гідної відсічі турецькому війську, тому змушена була залишити Січ. Частина козаків потрапила в полон. Турки спалили козацькі курені, захопили гармати, човни і як трофеї та підтвердження своїх перемог, повезли все це султану.

На другий день зі сторони Дону на Січ ввійшло військо Сагайдачного. Побачивши спалену Січ, він миттєво відправляє загін за турками. Козаки наздогнали непроханих гостей біля річки Кінські Води. В короткому жорстокому бою турки були знищені, полонені звільнені, гармати повернули на Січ. Вдруге Ібрагім-паша на Січ йти не насмівся. А Сагайдачний на завершення трирічної морської епопеї, провівши блискучу операцію по розгрому турецького морського загону в Дніпровському лимані і розгрому міста Кафи, досяг поставленої мети, звів до великої війни між собою Турецьку Порту і Річ Посполиту.

Прийнявши рішення про війну з Польщею, султан спорядив тридцятитисячне військо під проводом Алімазар-паші з тим, щоб навести порядок на північному березі Чорного моря та знищити порушників спокою великої Порти, запорозьких козаків. На Волощині до нього долучилися війська володаря Семигородського та Молдавського

Господаря по дванадцять тисяч чоловік.

Гетьман Війська Польського Станіслав Жолкевський, вимушений був збирати своє військо на протидію туркам, хоч до цього планував розправитися з козаками. Король Польщі Сигізмунд III зобов'язав королевича Владислава повернути на південь військо, яке формувалося до походу на Москву. Польські і українські магнати, які мали володіння в полуденних землях під страхом їх позбутися, зібрали свої військові сили. Лише козаки, на яких тільки-но збирали комісію польського сейму, щоб розформувати Запорозьке Військо відмовилось прийняти участь у війні з турками. Відмовилися також Київські міщани дати до польського війська своє ополчення. Тобто, практично вся Україна вперше не прийшла на допомогу Польщі. Від того король і гетьман Жолкевський були дуже злісні на козаків, адже це вони призвели своїми діями до збурення Турецьку Порту, а захищати Річ Посполиту відмовилися!

Проте, і без козаків Жолкевський зібрав досить велике військо. Він став табором над Дністром проти турецького війська, демонструючи готовність до бою. Іскандер-паша бачив, що для перемоги Польського війська у нього сил не достатньо, тому змушений був піти на переговори з Жолкевським.

Переговори продовжувалися до осені. Іскандер-паша поставив дві умови для уложення спільного трактату. В першому пункті турки вимагали кардинальним чином вирішити питання з козаками. Вони не повинні виходити з Дніпра до Чорного моря, не чинити ніякої шкоди в землях, які належать султану. А краще за все їх потрібно знищити.

В другому йшлося про полуденні землі, які поляки давно вважали своїми. Землі на південь від Білої Церкви, Канева, Корсуня, Черкас, Чигирин повинні перейти до Туреччини і бути очищені від проживаючого там люду, а самі поселення в цих містах знищені.

З першим пунктом поляки погодились і навіть взяли самі покарати козаків, а в разі непокори знищити. А другий пункт поляки категорично відмовилися виконувати. Іскандер-паша мусив цим вдовольнитися до кращих часів. Щоб хоч якось себе піднести в очах султана він спалив міста Рашків і Бершади і повернувся до Туреччини.

Підписавши угоду з турками Жолкевський, не розпускаючи військо, вирішив разом покінчити з козаками. Він не забув що козаки відмовилися пристати до польського війська, хоча саме вони призвели до того що ледь не почалася війна з Туреччиною. Спочатку він відправив до козаків посланця, який повідомив про складену з турками угоду і наказував козакам прислати представників до нього на переговори. Сагайдачний як і перед тим проігнорував Жолкевського, і навіть не подумав виконувати його накази. Доповівши королеві про те як складаються відносини з козаками, Жолкевський одержав дозвіл короля на військові дії проти козаків.

У жовтні він всіма військовими силами рушив на київські землі, маючи надію залякати козаків. Проте Сагайдачний теж зібрав військо і вирушив назустріч. Жолкевський став табором на урочищі Суха Ольшанка недалеко від Таращі, а Сагайдачний розмістив свої війська на річці Росі напроти нього. Це була загроза

війною. Але Жолкевський, хоч і мав перевагу у військовій силі, вже знав Сагайдачного і можливості козацького війська, тому сам почав переговори. Проте він не був би Жолкевським, якби не вирішив діяти як в 1596 році проти Лободи і Наливайка інтригою підступом і хитрістю. Він кинув зерно розбрату між старшиною і простими козаками, яких представляв Яків Бородавка. Але після трьох років гетьманства і тих перемог, які одержали козаки з Сагайдачним, його авторитет серед них був беззаперечним. Тому Жолкевський вимушений був піти на переговори з Сагайдачним.

Сагайдачний на переговорах заявив, що він не має наміру протиставитися королівській волі, але і король повинен погодитись із запропонованою декларацією козаків, яка мала дві вимоги.

Перша, кількість козацького реєстрового війська визначають самі козаки, і друга, гетьман Війська Запорозького повинен обиратися козаками, а потім затверджуватися королем, а не призначатися королем. Що стосується угоди Жолкевського з турками то козаки в перемовинах участі не брали і виконувати її не мають бажання.

Зрозуміло, що Жолкевський переповнювався люттю, але проти Сагайдачного був безсилий. Тому прийняли компромісне рішення, винести цю угоду для розгляду на засіданні сейму у 1618 році. Таким чином Сагайдачний за три роки зумів створити передумови отримання української автономії в складі Речі Посполитої, і внести корективи в Люблінську унію. Він створив військову силу, про звияти якої пізнала вся Європа. Польща була підведена до можливої війни на два фронти з Туреччиною і Московським царством, а без козацького війська то було їй не під силу.

Здавалося, відповідь на поставлене життям питання очевидна. До речі, її дав королю Польщі Сигізмунду ще Йосип Верещинський. Сагайдачний добре пам'ятав його виступ двадцять років тому, де Верещинський виклав суть свого трактату "Вірний шлях до заселення пустощів у руських областях Польського королівства і захисту всієї української сторони". Розуміння трактату фактично змінило життя Сагайдачного.

Ну чому королю Польщі, і сейму Речі Посполитої не погодитися на створення навколо Києва державницького утворення, яке буде мати козацьке військо, спроможне захистити полуденні рубежі Речі Посполитої від татарських орд! В той же час Сагайдачний розумів причину небажання короля і сейму послухати пораду Верещинського. Щоб її виконати, треба дати тим теренам, де проживає український люд та його Запорозьке Військо, автономію А проти цього одразу стануть польські магнати, які давно цю землю мають за свою. Але ж з іншого боку, коли Запорозьке Військо стане на бік ворогуючої сторони, то може привести Річ Посполиту до загибелі. На жаль, думати про це в Польщі на той час не було кому.

ВІЙНА З БРАТАМИ

ПО ВІРІ

(МОСКОВСЬКИЙ ПОХІД)

Не один Владислав со своим небольшим войском приближался к Москве: шел на нее с другой стороны малороссийский гетман Конашевич-Сагайдачный с 20000 козаков. Услыхав о приближении Сагайдачного, царь приказал идти против него

Пожарському из Боровска; Пожарский выступил по дороге к Серпухову, но сильно занемог. Тогда государь велел больному Пожарскому ехать в Москву, а товарищу его, князю Григорию Волконскому, велел стать на Коломне и не пропускать Сагайдачного через Оку; но Волконский не был в состоянии удержать гетмана от переправы и должен был заключиться в Коломне. 20 сентября королевич стал в знаменитом Тушине; Сагайдачный появился у Донского монастыря и начал пропускать обозы свои для соединения с королевичем; бояре с войском вышли было из Москвы, чтоб воспрепятствовать этому соединению, но на московских людей, по словам летописца, напал ужас великий, и они без бою пропустили гетмана мимо Москвы в таборы к Владиславу. Ужас москвичей увеличила еще комета, которая головою стояла над самым городом: царь и все люди, смотря на звезду, думали, что быть Москве взятой от королевича.

class="calibre1">

История России с древнейших времен.

С.М. Соловьев.

Комета, яка засяяла над Москвою у 1618 році, була сприйнята царем та Московським людом з містичним жахом, як знак того що Москва буде зойована польським королевичем Владиславом. І то було цілком ймовірно, йому на допомогу йшло двадцятитисячне військо гетьмана Сагайдачного. Так напише пізніше історик С. Соловйов в своїй праці "История России...", про 1618 рік.

А за декілька місяців до того, Сагайдачний у своєму кабінеті уважно вивчав історію відносин Великого Московського князівства з Великим Литовсько-Руським князівством та Лівонською конфедерацією. До того його спонукала нова війна, яка розгорілася між Великим Московським князівством та Річчю Посполитою.

Але то вже було відлуння Лівонської війни, розпочатої Московським царством в січні 1558 року нападом на Лівонію. Підстави для цього у Москви були. Лівонська конфедерація повністю контролювала російську морську торгівлю з Європою, маючи свої порти. Весною 1557 року московський цар Іван IV побудував свій морський порт на березі Нарви, під назвою Розсене. Проте, Лівонія разом з Ганзейським союзом не пропускала європейських купців до московського порту.

Московія, зміцнившись після перемог на півдні над Казанським і Астраханським ханствами, в 1558 році розпочала війну з Лівонською конфедерацією. Війна, що розпочалась досить успішно для Московського царства, закінчилась його поразкою зафіксованою в десятирічному Ям-Запольському перемир'ї з Річчю Посполитою, та Плюсським трьохрічним перемир'ям зі Швецією. На користь Речі Посполитої Московія відмовилась від Лівонії та литовських земель, а Швеції відійшли Копор'є, Ям, Івангород і південні території фінського заливу, що прилягали до них. Московія була розорена, а північно-західні землі обезлюднили.

Ослабленням Московії вирішила скористатися Річ Посполита. Спочатку князі литовські Сапега та Вишневецький задумали посадити на Московський престол свого ставленика. Пізніше Польща намагалася заволодіти Московським престолом, щоб як у

випадку з Литвою приєднати Московське царство до Польської корони. По угоді 4 лютого 1610 року, який було складено під Смоленськом королем Польщі Сигізмундом та московським посольством "Семибоярщини", малолітній королевич Владислав зайняв Московський престол.

Проте вже в жовтні 1610 року боярський уряд королевича Владислава відсторонили, а в 1613 році на московський престол було обрано Михайла Романова, сина Московського митрополита Філарета. Польща вважала такі дії неправомірними, і виставила цілий ряд претензій до Московії. Розпочаті переговори досить скоро зійшли нанівець, і в липні 1616 року московський цар Михайло Романов дав наказ йти війною на Польщу.

Початок війни був для московського царя досить успішним. Річ Посполита терміново зібрала сейм, на якому було прийнято рішення направити проти московських військ королевича Владислава, який мав право на московський престол. На чолі війська повинен був стати Станіслав Жолкевський, тому що був свідком присяги Владиславу на царство московського народу, але той відмовився, мотивуючи відмову в необхідності підготовки до можливої війни з турками. Тому головним воєначальником одинадцятитисячного війська королевича Владислава призначили литовського гетьмана Карла Ходкевича.

Сейм доручав Владиславу не протидіяти можливому вигідному миру з Москвою, а в випадку перемоги і взяття Москви, з'єднати Московську державу з Польщею нерозривним союзом. Спочатку війська Владислава мали успіх. В жовтні Владислав зайняв місто Вязьму і відправив до Москви грамоту:

"От царя, и великого князя Владислава Жигимонтовича всея Руси в Московское государство, боярам нашим.

Как, по пресечении, Рюрикова дома, люди Московского государства, поразумев, что не от царского корня государю быть трудно, целовали крест ему, Владиславу, и отправили послов к отцу его Сигизмунду для переговоров об этом деле. Но главный посол, Филарет митрополит, начал делать не по тому наказу, каков дан был им от вас, прочил и замышлял на Московское государство сына своего Михаила. В то время мы были в несовершенных летах, и не могли принять скипетр Державы. Теперь мы, великий государь, пришли в совершенный возраст к держанию скипетра, хотим за помощью божией свое государство Московское, от бога данное нам и от всех вас крестным целованием утвержденное, отыскать и уже в совершенном таком возрасте можем быть самодержцем всея Руси, и неспокойное государство по милости божией покойным учинить. Мы нашим государским походом к Москве спешим и уже в дороге; а с нами будут Игнатий патриарх да архиепископ смоленский Сергей, да бояре князь Юрий Никитич Трубецкой с товарищами".

Не отримавши відповідь з Москви Владислав продовжив військові дії. В квітні 1618 року його війська зайняли Можайськ і рушили на Москву. Але за час бойових дій військо Владислава витратило військові і продовольчі припаси. В серпні прибув литовський канцлер Лев Сапега, якого Владислав посилав за допомогою і повідомив що

сейм відмовився дати гроші на продовження війни. На ворожій території в оточенні московського війська становище Владислава стало катастрофічним. В державі була лише одна військова сила, здатна прийти Владиславу на допомогу, то Запорозьке Військо. Після морських походів, у боях з турками і татарами, запорожці ставали військом, що здатне стати у двобій і здобути перемогу.

Сапега то знав. Але знав і відношення Жолкевського та короля Сигізмунда до запорожців. То ж це питання міг вирішити лише король Сигізмунд. Але Владислав все ж послав Сапегу до Сагайдачного на допомогу.

Сагайдачний не мав повідомлень про хід цієї війни останнім часом, але досить часто приходив до думки, що участь у цій війні його війську була б на користь. На то було декілька причин. Після заборони Сеймом походів на Туреччину, його військо знаходилося в бездіяльності, та це й чекало комісії сейму, яка мала від двадцяти тисяч лишити три, а інші мали повертатися до панів. Зрозуміло, того Сагайдачний не допустить. Навпаки, він мав бажання після морських боїв ще вишколити своє військо в боях за взяття чужих укріплень та захисту своїх міст. Такою нагодою могла стати участь у московській компанії. Тому він так цікавився військовими "звитягами" королевича Владислава. Війна йшла вже два роки, а кінця її видно не було. Але пропонувати свої послуги Сагайдачний не збирався, лише дуже уважно спостерігав за перебігом подій. Він, як досвідчений стратег, чекав запрошення від польського короля. І такий час нарешті прийшов.

До світлиці, де гетьман працював з державними паперами, стрімко зайшов Максим Лобода.

- Пане гетьмане, батьку, дозволь тебе потурбувати!

- Проходь, Максиме. Та сідай на ослін, розповідай що трапилось, ти так засапався, немов із самої Варшави без коня мчиш!

- Та я з подвір'я батьку, а от посланець від короля, дійсно з далека. Просить аудієнції у гетьмана.

- І яке цього разу має бажанє його світлість? Знову ультиматум про заборону походів на турецькі володіння? Турки вже захопили пів Європи, скоро до Варшави і Відня доступлять, а король зі шляхтою все просить та благає турецького повелителя зважати на складені угоди про перемир'я!

- Ні, батьку, цього разу таке враження, що з подарунками посольство пожалувало. Видко щось просити будуть.

- Просять вони завше одне. Тут не треба великого розуму на здогадку. Якщо просять, то мають намір козацькою кров'ю покращити шляхетне благополуччя, та прихопити дещицю чужої території. Тут питання лише чиеї. І то воно досить просте. З турками шляхта королю не дозволить схрестити шаблі, хіба буде загроза власним майонткам, Швеція не на часі, а от у Москви вони б хотіли самі прихопити шматок земельки. Правда, останнім часом королю шматка замало, він всю Московію під свою корону хотів би забрати. Але шляхта грошей не дає на спорядження війська, і думаю не має великого бажання задовольняти королівські забаганки. Та й то сказати з усіма

сусідами королівство має угоди про перемир'я. І, поки що, навіть Турецька Порта не збирається йти війною в наші терени, має клопіт з Персією. То ж висновок один, королю потрібна дармова козацька кров на захоплення московського престолу. Але ж там королевич Владислав...

От бачиш і відповідь на питання маємо: королевич, скоріш за все, потребує допомоги. Але нам який з того зиск? То що скажемо королю, Максиме?

-Я бачу батьку, ти вже прийняв рішення. Хіба підемо на братів православних?

- Максиме, ти не по роках мудрий. А, тому повинен знати, що Віру нашу православну на Київську Русь привіз із Константинополя Володимир Святославович, тому Патріарх всієї Русі та престол патріарший знаходився в Києві. І саме то було запорукою непорушності нашої Віри. І не турки чи поляки, а саме наші брати по вірі, як нічні злодії забрали і патріарший престол, і патріарха з Києва до Москви. А цілий народ, що став стіною перед монголо-татарською навалою на захист Вітчизни і Віри православної, лишився на поталу татарам і ляхам.

То лише наша заслуга, що ще не покатоличений повністю наш народ. Брати по Вірі навіть пальцем не рухнули на допомогу нам. Вони все данину татарам возили, та скуповували землі Київської Русі. І завваж, у всіх випадках, коли треба було вибирати друзів, вибирали поляків, татарів, і ще казна кого, лише не братів по Вірі. Але не думай, що я ворог Московії. Я розумію, що Московіти будують свою державу і наші проблеми їм ні до чого. То ж най вибачають і вони, ми маємо будувати свою Державу. Мене обрали гетьманом не тільки щоб я булаву носив, та водив козаків вмирати заради власного збагачення. Гетьман мусить і про Державу та народ дбати, а не лише булавою махати.

- Батьку, ти ж знаєш, у всіх випадках можеш на мене розраховувати, досить одного твого слова, щоб я за тебе життя не роздумуючи віддав, як і за народ український!

- Дякую, Максиме, тільки життя за мене віддавати не треба, воно тобі Богом дане. Але ми, щось зарано шаблі правимо. Треба ще посла послухати, що король там має на мислі. Як там посол? Може говорити?

- Змучений і пожмаканий з дороги, але сказав, що готовий стати на ясні очі гетьмана. Закликати?

-Навпаки. Скажи, що гетьман має нагальні справи, а пан посол най трохи відпочине з дороги. Я тим часом помудрую з розумними людьми, а потім, можливо, малий козацький круг зберемо зі старшиною на військову Раду. Але, перше, я хочу трохи з Михайлом Мазепою поговорити, то ж закликай його.

- Повезло тобі, батьку, з таким писарем!

— Повезло. Але не лише мені, а й усьому Війську Запорозькому. Та врешті і Україні-Русі. Багато хто у Варшаві, Кракові, Львові, навіть не підозрює, що вона є Українська Держава спадкоємниця Київської Русі. А українці, такі як Михайло Мазепа її будують! Та полишимо патетику. Клич Мазепу, та сповісти старійшин із тих, що є в Києві, що завтра збираємо Раду.

Сагайдачний настільки звик, що в походах Мазепа завжди був поряд і вони могли

при необхідності обговорити кожну нагальну справу, що в Києві його дратувала необхідність посилати за ним, а потім ще й чекати. Але цього разу Мазепа бачив приїзд посла і сам прийшов до гетьмана майже одночасно з Максимом Лободою.

- Сідай, Михайле, розмова наша надовго. Я затіявся розібратися, що там у Москві Владислав шукає. Чи то він сам туди подався, чи сейм відправив? Ти мені скажи, що ти думаєш про наших шляхетних вельмож, на які авантюри вони намовляють короля? Чи то скоріше своя українська, покатоличена шляхта, у сні і наяву марить про збагачення за рахунок чужих земель. А де ще є землі, які без особливої напруги можна привласнити як не в Московії. Московський цар ще не встиг покінчити повністю з тою багатолітньою смутою.

- Цього разу війну затіяла Москва, а сейм послав Владислава з військом відстояти раніше завойоване. Але до чого тут ми. Я добре пам'ятаю Петре, що з першої авантюри князів Вишневецьких та Сапег, які в 1603 році десь віднайшли "царевича Дмитра", як законного сина царя Івана і претендента на Московський престол, ти був категоричний противник походів на Москву.

- І по цій причині вперше позбувся гетьманської булави. Але не жалкую за тим, і до сьогодні вважаю, що тоді мав рацію. Згадай, чого домігся тоді Самійло Кішка? А чого лише не обіцяли козакам, коли розпочиналося "вербування" до Московського походу?

- На те я генеральний писар, щоб все пам'ятати. Обіцяли визначити Війську Запорозькому зарплатню та сукна, повернути місто Терехтемирів, поновити дію грамоти Стефана Баторія про козацькі виморочні маєтки, аби вони не потрапляли ні до кого крім козаків, судити козаків тільки козацьким старшим або королівським комісаром, заборонити королівським чиновникам брати хабарі з козаків під час приходу війська в українські міста.

- Бач, як гарно обіцяли! А при поверненні з походу що отримали від польського сейму? Те що завше. Ба, більше! Ти пригадай, це ж саме тоді на шляхетному сеймі була видана конституція "Про своєвілля українське"?

- А що тут пригадувати, ця конституція діє і нині. Козаки мають підлягати юрисдикції старостинській, а ті що мешкають в маєтностях приватних, власті своїх панів і їх суду, а також каранню за всякі проступки. На своєвольні купи (військові об'єднання запорозьких козаків) козацькі дається право репресій як на бунтівників.

- Вони самі плюють на цю конституцію. Інакше б не збирали тисячі козаків до свого війська. Та менше з тим, я тебе закликав не про бувальщину поговорити. Прибув посланець від короля, хоче конче зі мною зустрітися.

- Та я то відразу зрозумів. Бачив посла зі свитою, змучених далекою дорогою. Але, то не королівський посланець, то Лев Сапега дає про себе знати.

- А хіба він не в московських землях з королевичем Владиславом?

- Він їде на засідання сейму та послав свого посланця до тебе. Ти ще його грамоти не видів?

- Не видів. Але ж ми з тобою знаємо без того, про що йдеться в тому посланні.

- Поки не почули, напевне не знаємо. Хоч забаганки королевича Владислава давно

відомі в польському королівстві: блиск корони московського царства йому спати не дає.

- От про це і поговоримо. Який зиск Війську Запорозькому приймати участь у поході проти Москви, і які напасті будемо мати, якщо відмовимо королю.

- Думаю, що участь у поході не дасть нічого крім втрат. Посадимо Владислава на Московський трон, Польське королівство досягне такої сили, що зможе і Запорогів приборкати, я вже не говорю про їх власну фронду. Програє компанію Владислав, можемо і ми військо втратити. Москва сили має, а якщо знайдеться кому їх згуртувати, з Московії додому не трафимо. Разом з військом навіки лишимось в московській землі.

- Дуже лячно, але нічим заперечити. Хіба, ось що. Ти був зі мною в поході, коли буря потопила майже всі наші "чайки"? А після взяття Кафи, хто вірив, що живими минемо Очаків? Чи може хтось сподівався, що ми переможемо турок у відкритому морському бою, і знищимо частину їхніх галер, а ті що лишилися візьмемо в полон разом з турками? Чи ми де убоялися поганців? За цей час ми лише бурі морській програли двобій. Чи не так Михайле?

- Правду кажеш гетьмане, але ти знаєш, що приходить час і фортуна міняє свою прихильність. От тоді стережись! І встигай відбиватися! Я би не хотів щоб таке з нами сталося. Проте, це лише моя думка, приймати рішення тобі, ти Гетьман Війська Запорозького. Себе я бачу поряд з тобою у всіх випадках, яке б ти рішення не прийняв!

- Дякую, Михайле! В тобі я ніколи не сумнівався! А при кожній твоїй осторожі, повір, я ще сумлінніше продумую свої рішення. А, що стосується Московського походу, то вислухаємо посланця, потім військову старшину, після чого, маю надію, мені розвідниться. Я тебе прошу, вважай при цих перемогах на всі пропозиції присутніх, а після ще раз поговоримо про московський похід. Заклич мені Максима. А на завтра скличемо старшину, разом послухаємо посла.

Максима не довелось довго чекати, він був поряд з упокоєними гетьмана, готовий до виконання наказів Сагайдачного.

- Максиме, особисто заклич до мене Мелетія Смотрицького, Йову Борецького, Ісаю Косинського, Дем'яна Наливайка і Петра Могила. Проте... Чекай, сідай коней я сам поїду до "братчиків", вони повинні всі бути у Київській школі.

Мелетій зустрів Сагайдачного наче давно чекав. Єдиний за ким довелося посилати був Петро Могила. Інші "братчики" зібралися в братській школі з нагоди приїзду зі Львова Дем'яна Наливайка. Доки, вітаючись гомоніли ні про що, під'їхав Петро Могила. Він хоч і не вчився з братчиками в Острозькій академії, але під час навчання у школі Львівського православного братства був добре знайомий з Петром Сагайдачним і іншими видатними "братчиками". Виходець зі славного молдавського боярського роду, він після того як загинув батько, молдавський господар Симон Могила, разом з матір'ю знайшов прихисток у своїй другій батьківщині Україні, у родині князя Потоцького. Після приїзду Петра Могили Сагайдачний розпочав нараду. Власне то була навіть не нарада, а розмова близьких по духу людей.

- Панове-товариші! Минуло майже два десятиліття з тих пір, як наш духовний батько ясновельможний князь Василь Костянтин Острозький заповів нам покласти

життя, але відстояти нашу Віру православну, створити Державу і військо, здатне її відстояти. Ми з вами розуміли наскільки тяжка і непосильна на той час то була справа. Коли б не так, то ми би до цього часу змогли її сягнути. Але сьогоднішні справи в Речі Посполитій і в околишніх державах складаються так, що ми дуже близькі до мети. На що я сподіваюсь і що маю на увазі, говорячи такі речі.

Як ви добре знаєте, польський король та, власне, і сейм, і шляхта наша та польська мають види на Московську державу. То вже інша справа, чи здатні вони її завоювати та утримати у своїй владі. І я не маю жодних сумнівів, що в цій авантурі король має тверду надію на нашу поміч. Маємо посланця від князя Сапеги, який разом з королевичем Владиславом зорганізували цей похід. Тепер він лишив королевича в Московії і тепер їде до Варшави на сейм, а по дорозі вислав до нас свого посла. Я його ще не приймав, проте, думаю, що знаю з чим він прибув. Саме тому панове, я би конче волів знати вашу думку з питання участі запорожців у московському поході.

Сагайдачний закінчив і поглянув на братчиків. Коротку мовчанку порушив Мелетій Смотрицький. "Братчики" по академії знали його як Максим, але в чернецтві він взяв ім'я Мелетій.

- Пане гетьмане, дійсно, сплило немало води з Дніпра до моря з того часу, як князь Костянтин Острозький передавав нам на виконання справу свого життя: захист Віри наших батьків та побудову власної держави. Мене і тоді і тепер вражає, як він в тобі, Петре, молодому вченому-богослові розгледів майбутнього полководця.

- Максиме, друже, справа не в мені, скоріше всього він побачив в моєму характері дві риси: любов до Вітчизни та відповідальність. Це вони змусили мене долати незгоди, про які дуже хочеться забути, і крок за кроком йти до мети. А сили і впевненості давали ви, мої друзі і побратими. Але ми не про те, я конче хочу знати думку кожного з вас як мені діяти в теперішній ситуації. Від цього може залежати дуже багато.

- Добре, Петре, то дозволь мені, якщо вже я розпочав. Ми з тобою не один десяток вечорів просиділи з планами побудови держави. Як і тоді, так і нині я би волів менше говорити про військовий бік справи. Тут я в повній мірі покладаюсь на тебе. Тому почну з етичної. Московіти то наші брати по Вірі православній, тому приймаючи запрошення короля ми повинні мати вагомі аргументи своїх дій. Я би сказав навіть так, рішення про участь у поході ми можемо прийняти лише в тому випадку, якщо воно буде єдине. Що стосується державницького боку, то поляки можуть піти на великі поступки за ради участі Війська Запорозького у московському поході, навіть на козацький устрій в містах де проживають українці, тобто автономію гетьманську. А у випадку погодження польського сейму на автономію гетьманської Української держави, можна було б поступитися і етикою. Ось таку маю думку.

- Максиме, нашій нації властива така риса, як толерантність.

Відгукнувся Йова Борецький.

В свій час вони разом з Сагайдачним приїхали до Києва зі Львова, де Борецький був ректором Львівської братської школи. А вже в Києві саме він організовував Київську братську школу, і Сагайдачний багато допомагав Борецькому у її створенні. В той час

вони із однодумців стали близькими товаришами, і дружбу пронесли до кінця життя.

- Але вважаю, що ми не повинні надто перейматись щодо того як сприйме військовий поход запорозьких козаків проти народу Московського Вселенський Єрусалимський патріарх Феофан. Ми не один рік благаємо допомоги в створенні патріархії в гетьманській Україні і захисту проти покатоличення українського народу. Адже після прийняття Брестської унії православна ієрархія практично знищена. А без митрополита, єпископів і інших служителів церкви, її відродити неможливо. Проте практичних кроків з його боку поки не має.

Сагайдачний поглянув на Єлисея Плетенецького, який будучи митрополитом Київської лаври частіше всього спілкувався з патріархом Феофаном. При його підтримці Плетенецький створив друкарню в Києво-Печерській лаврі, запросивши до роботи в ній друкарів, вчених, письменників. Той сприйняв це запрошенням до слова.

- Пане Сагайдачний, коли мої товариші ведуть мову про релігійну етику, я з ними погоджуюсь, але смію нагадати вам, Москва ніколи не переймалась питаннями етики чи моралі. У Москви завше наперед власні зиски і амбіції, а вже затим все інше. Чи може вони за нашою спиною не складали мирові угоди з татарами в той час коли татари наш люд на невольницькому Ринку в Кафі продавали? Гадаю Патріарх Єрусалимський Феофан III добре відає про це, а якщо ні, то ми повідаємо. І, взагалі, мирські справи не треба поєднувати з релігійними. Та і те сказати: ми з московітами в різних державах жиємо.

- Думка правдива, я теж так мислю. А як це виглядає на вашу думку пане Дем'яне?

Звернувся Сагайдачний до Дем'яна Наливайка, який під час навчання в Острозькій академії був його викладачем .

- Так ставалося, що з часів завоювання Київської Русі монголо-татарами, наші воїни, то в складі литовського війська, то польського, воювали проти Московської держави. Може причина в тому, що ще в державі наших предків, Київській Русі, Володимирське князівство окремо від Києва творило свою історію поряд з татарами. А пізніше не мало великого бажання об'єднуватися з залишками інших князівств, що складали Київську Русь, як то робили Литва, а потім Польща. Я про інше думаю, які можуть бути наслідки від цієї війни. Де будемо ми при перемозі Польщі, і де при перемозі Москви. Чи приблизимося ми до власної держави, чи будемо чиюсь будувати? Пам'ятаєте як Григорій Лобода разом з моїм братом Северином за неповних два роки зібрали під свою руку майже всі землі Київської Русі, а власна держава так і лишилась маревом, лише загинули жінки з дітьми під жовнірськими шаблями гетьмана Жолкевського. Я розумію, що за пройдешній час багато змін відбулось, але так би не хотілось повторення трагедій.

- Так, пане Дем'яне, ми тоді всією академією сльози проливали за нашими лицарями і народом Українським і, зрозуміло, ніхто з нас не бажає повторення трагедії. Тому й радимося, що непроста то справа. Але ми ще не послушали Петра Могили, він хоч і молодший серед нас, але має досвід і власної держави Молдавії та і власної сім'ї.

- Досвід маю, правда гіркий досвід. Та менше з тим. Як би мова йшла про мою рідну

Молдавію, то я би сказав: якщо є найменша можливість відновлення власної держави, її треба використовувати. Що стосується України, яка вже давно стала мені рідною, тут ситуація трохи складніша, але мети досягає мужній, сміливий і впевнений. А тебе, Петре, я знаю ще і як дуже виважену людину. Скоріш за все, саме ця риса твого характеру дає можливість тобі перемагати, тому вважаю твоє рішення буде найбільш вірним.

- Приємно, товариство, що ви вірите в мене, хоч це й накладає на мене більше відповідальності. Маю я при тих чеснотах про які ви говорили сьогодні слабкі сторони, і головне не завше мене розуміють козаки, і особливо низовці. Тому й переобирали вже тричі. Скажімо, Яків Бородавка своєю запальністю і спрощеним підходом до справи, може переважити мене при обговоренні складних ситуацій. Він ставить питання просто: напасти, перемогти, забрати. І цим запорожцям зрозумілий, бо у них те ж саме на меті. Питання Державності, як і Віри, для них не стоїть на першому плані. Але, то мої проблеми, Бог дасть, не завадить мені Бородавка. Тепер про те, що стосується нагального моменту. Які відповіді я бачу на питання, що виникають в зв'язку з можливим московським походом.

Чи приймати участь у війні? Я знаю настрої у війську, воно горить бажанням повоювати і що гріха таїти, пожитись на цій війні. При моїй відмові зберуть чорний козацький круг і оберуть гетьманом Якова Бородавку, а він не вагаючись поведе козаків на Москву і може загубити військо. Тому у мене немає сумніву: треба годитись на московський похід.

Наступне. Мене, як і пана Дем'яна, хвилює питання, де ми будемо у випадку перемоги однієї із сторін, і в зв'язку з цим, як діяти. Відповідь може бути лише в одній площині, перемога жодної із сторін не на нашу користь. Польща не має бажання дати нам автономію. А Москва навіть про таке ніколи і не думала, їй хіба лише військо наше може знадобитися. Чи спроможні ми одержати її силою? Знову згадаємо спробу Григорія Лободи і Северина Наливайка виділитися від Польщі в окрему державу. В 1596 році, вони зуміли взяти під себе майже всю територію бувшої Київської Русі. Ця територія складалась з земель Брацлавщини, Волині, Чернігово-Сіверщини, Київщини та частини литовських земель.

Чому не утримали? Здається, споконвіку наша земля, і люди на ній проживають наші? А тому, що на нашій землі був устрій чужої країни, Польщі! Устрій країни творила польська шляхта підвладна польському королю і сейму. Хто міг її замінити? На той час, я вже не кажу освіченої української еліти не було, навіть козацька старшина знала лише ази ведення тогочасних бойових дій, що вже говорити про державницькі справи. А шляхта...

Ви ж знаєте українська шляхта не була з народом. Вишневецькі, Потоцькі, Сапєги, та інші шляхетні роди будували польську державу. Вона стала їм своєю. А поодинокі православні представники еліти такі як наш батько князь Костянтин Острозький не могли протистояти міцній державницькій машині Речі Посполитої. Що змінилося за двадцять років? Сьогодні в особі моїх побратимів, яких я маю честь бачити, старшини

Війська Запорозького, "братчиків" Києва, Львова та інших міст, така еліта з'явилась. Це перше.

Маємо також, навчене, загартоване в боях і добре озброєне військо, яке складається з одинадцяти полків і налічує понад десять тисяч люду. Є солідна армата, обоз, озброєння та реманент. При необхідності можемо легко підняти ще двадцять – тридцять тисяч люду до війська. Це друге.

Але це, ще не все що потрібно для побудови Держави. Необхідно відродити розрізнену після Брестської унії патріархію, яка б об'єднала народ в одне ціле і поставила перед ним завдання на творення Держави. Це третє.

Місцеві присуди, старостат, збирачі податей призначені польським сеймом, а повинні бути нашими, та й землі, що приносять багатства, повинні належати не польській шляхті, а козацькій старшині. Це четверте.

Всі ці питання можливо вирішити лише маючи автономію.

То ж і виходить, перше мусимо домогтися автономії, і лише потім зачинати будівництво самостійної держави. Просити автономію у короля і сейму справа досить складна, але можлива. Тільки можлива, я вважаю, при одній засторозі, якщо Польща не здолає Москву. В іншому випадку про автономію в складі Речі Посполитої треба забути надовго. Можна було б говорити про об'єднання України з Москвою. Ситуація, наче б то, сприяє цьому. Але Москва автономії Україні не дозволить в жодному разі. Вона хоче єдиного, щоби ми згодилися піти в холопи до московських царів, іншого об'єднання в Москві не уявляють. На підтвердження нагадаю грамоту, з якою до Війська Запорозького звернувся після обрання на царство Михайло Романов. В ній новообраний цар не пропонує братам православним об'єднатися в захисті Віри нашої православної, а "чолом бити його царській милості і служити йому вірою і правдою".

Та чи ми не те ж саме робимо в польській державі. І яку шану маємо? Таку ж, як і Донські козаки від московського царя. Як би було на інше, то донські козаки не ставали би постійно проти свого царя. Тому, вважаю що від Москви автономії годі чекати. Об'єднання з Московською державою можливе лише в одному випадку, коли Владислав стане московським царем, але буде проводити політику відмінну від польської. В цьому є раціональне зерно, особливо зважаючи на те, що ставши московським царем він прийме православ'я. А ви пам'ятаєте, це головна умова, яку висунули московські бояри, запрошуючи його на царство. Зрозуміло, то дуже не певна справа, хоч і не безнадійна.

Я пропоную наступний план дій. Погодитись на пропозицію короля і сейму, але поставити при цьому такі вимоги:

- розширення козацького устрою на п'ять земель на яких споконвічно проживали наші предки;
- Визнання зі сторони короля і сейму судової та адміністративної влади Війська Запорозького на Київській, Чернігівській, Брацлавській та Волинській землях;
- Ліквідацію всіх заборон і обмежень на православне віросповідання;
- Збільшення реєстрового війська до десяти полків, які сьогодні фактично маємо оружними.

Виконання цих вимог в подальшому може бути підставою для визнання України самостійною державою. А в московському поході Запорозьке Військо буде мати статус фактично союзницький до війська Польського.

- Петре, щоб виручити королевича Владислава з московської скрути король може на все згодитись, але після перемоги зразу ж забуде свої обіцянки. Чи так не було раніше.

- Максиме, правду говориш, проте навіть такий перебіг подій для України буде мати суттєві наслідки. І, особливо, для війська. До цього часу ми одержували перемоги на морі у відкритому бою. А з кримчаками воювали і міста турецькі зойовували скоріше хитрістю ніж у відкритому бою. Я не вважаю, це недостойним, але таке ведення бойових дій дає підстави сумніватися в нашій військовій витримці, дисципліні, вишколі.

Польські вояки вважають нас більше розбійницькими ватагами ніж регулярним військом. І так дійсно було. Отримана перемога у відкритому бою чи взяття приступом фортеці, дає кожному вояку впевненість у власній спільній силі і можливостях всього війська. Тільки таким чином можемо мати військо здатне до перемог. Таке військо змусить поважати себе, а не тільки тимчасово боятись. Я добре розумію, що після спільної перемоги, як то завше буває в Речі Посполитій, лаври переможців одягнуть на польське кварцяне військо, а Запорогів загонять у стійло: кого на Дніпровські пороги стерегти кордони польської отчизни, кого до польських панів в холопи. Але все так не буде.

Сагайдачний говорив спокійно без патетичного забарвлення, трохи роздумливо, неначе більш себе хотів переконати в єдино вірному плані дій. Присутні слухали його уважно, не перебиваючи, як і належить вихованим людям. Але в цьому сприйнятті крім виховання був і захват від розумних і, єдино вірних думок гетьмана, подив від того, яким мудрим державним мужем став той Петро, з яким колись разом осягали ази богослов'я та світських наук. У всіх учасників наради була одна думка: Петро Конашевич-Сагайдачний має чесноти, необхідні для керівника Держави. Його розум, переконання, військовий вишкіл, мудрість у державницьких справах запорука приведення України до самостійності.

Піднявся митрополит Київської лаври Єлисей Плетенецький.

- Я згоден підписатися під кожним словом Петра Сагайдачного, і, вважаю, що він давно заслужив право на гетьманську булаву не лише по обранню на козацькому кругу. Пропоную до вимог, які ми поставимо королю додати таку: скасувати посади польського старшого над Військом Запорозьким і визнати Сагайдачного гетьманом Війська Запорозького, зрівнявши його в правах з гетьманами війська Польського та Литовського.

Пропозиція була прийнята одностайно. Роз'їжджалися окрилені, очищені, як після спільної молитви одностайно, що мали дані Богом можливості побудувати власну державу і довести її до величі, яку мала Київська Русь.

Наступного дня, після вранішньої молитви, біля храму Києво-Печерської лаври зібралася козацька старшина. Разом з Михайлом Мазепою та настоятелем Києво-Печерської лаври підійшов Сагайдачний. Тільки після їх появи Максим Лобода вивів на круг посланця князя Сапеги. Посол уклонившись Сагайдачному, а потім і старшинському колу, розпочав свою промову більше звертаючись до Сагайдачного:

– Пане гетьмане Війська Запорозького! Панове полковники і вся старшина Війська Запорозького! Прошу вашої ласки вислухати мене не гніваючись. Маю доручення мого князя Льва Сапеги передати вам його вітання і дари для Війська Запорозького та запросити вас разом допомогти його високостві королеви Владиславу повернути належний йому московський престол. Десь за два три дні його світлість поїде на сейм де буде вирішуватися питання забезпечення московської компанії, але наперед хотів би знати волю козацької старшини і гетьмана Війська Запорозького про участь їх у цій компанії.

Від козацької старшини, перебиваючи посла, заговорив полковник Яків Народиш Бородавка:

– Пане посол, те що польська влада завше радо положить козацькі голови за свої інтереси в чужих краях нам давно відомо. Козацькими кістками припорошена і шведська земля, і лівонська, і московська. Та й з татарами воюємо постійно, охороняючи кордони ойчизни, але що козаки з того мають? Спочатку обіцянки-цяцанки, а потім до пана в ярмо! Ми підемо воювати, але хай король вирішить наші питання...

Його промову зупинив Михайло Мазепа:

– Пане Якове, а ти не переплутав Раду козацької старшини з чорним колом? Може б ми спочатку дослухали посла, почули гетьманське слово, а вже потім і своє мовили? Чи не так, Якове?

– Стривай, пане Михайло! Хай говорить, ти ж як генеральний писар добре знаєш, що розумна думка легковажна пані, тут вона була, а то вже й здиміла і слід пропав. А, ти грішний потім цілий день ходиш і не можеш згадати, що ти таке розумне хотів сказати. Продовжуй, пане Якове!

Яків Бородавка зиркнув на Сагайдачного, але не побачив навіть краплини іронії в його очах. Проте, зрозумів свою хибу.

– А я все сказав. Мені може серце за козаків більше болить, бо з низових козаків вийшов і їх інтереси для мене головне.

Сагайдачний прийняв натяк Якова Бородавки на свою вченість в академії, але знову не подав виду.

– То я пропоную вислухати всіх хто має що сказати, а потім і мені може дозволите висловити свою куцу думку.

Незважаючи на те, що Сагайдачний говорив спокійно, і навіть якось лагідно, козацька старшина, яка не один раз була з ним у бою, знала круту вдачу Конашевича. В бою за непослух він міг і шаблюкою уперіщити, проте на козацькому чи старшинському крузі-наradі він уважно вислуховував кожного, хто мав бажання слово

сказати, навіть якщо то була відверта нісенітниця. Якось Мазепа запитав у нього, як він ті явні дурниці може вислуховувати. На що Сагайдачний відповів, що не кожен може вміти красно мовити, але кожна людина, що має життєвий досвід може сказати розумну річ хоч і кострубатими словами. Або, скажімо, допоможе тобі знайти вірне рішення. Інша справа, коли хтось дозволяв собі порушувати встановлені козацькі звичаї, тоді Сагайдачний жорстоко присікав таку самодіяльність. Часом і Яків Неродич-Бородавка попадав під гарячу руку. Але Сагайдачний і поважав Якова за сміливість у бою та вміння запалити і повести за собою козаків.

На круг вийшов полковник Михайло Дорошенко.

- Може хтось і забув, панове-товариші, що ми не лише Військо Запорозьке, а й божою милістю ще й піддані короля польського, і маємо виконувати його прохання. А позаяк рішення про спорядження війська на допомогу королевичу Владиславу сейм ще не прийняв, то не вирішено питання платні війську. То ж маю пропозицію дочекатись рішення сейму і отримавши гроші лаштуватися до походу.

Після хвилинного мовчання на круг вийшов полковник Петро Одинець. Сагайдачний добре знаючи про його зносини з Москвою передбачав, про що буде говорити полковник, і не помилився.

- Шановний пане гетьмане, шановна козацька старшино! Чи ж хто з вас не має Христа на тілі, чи ж ми забули, що в Московії живуть наші брати по вірі? Так, ми є підданими польського короля, та коли він згадує про нас, як про своїх підданих? Коли захисту потребує. А коли страхи минають, починає козаків до порядку приводити! То чому ми повинні йому допомагати?

Козацька старшина схвальним гомоном підтримала полковника Одинця.

- "Нехай спочатку за минулі походи розрахується!"

- "Чим він розрахується? Сейм йому грошей не дає, він зі своїм кварцяним військом не може розрахуватись!".

Петро Сагайдачний вийшов на круг і підняв руку. Старшина поволі стихла.

- Вельмишановна громадо! Браття-товариші, славна старшино Війська Запорозького!

Сьогодні я запросив вас на Раду з нагального і вельми непростого питання. Король польської держави просить нас допомоги в відновленні справедливості: повернути королевичу Владиславу належний йому московський престол. Про те, що питання непросте ми бачимо із виступів шановних полковників Війська Запорозького. То ж прошу вислухати і мою думку.

- "Говори, батьку, говори! Хто як не ти, вельми вчений у державних справах, знаєш як поводитися в цій ситуації!" - загукала старшина. Сагайдачний перечекав окрики і продовжив.

- З одного боку у скрутний час московської смуті бояри і народ московський цілували хрест на вірність Владиславу як московському царю, а обравши царем Михайла порушили прийняті на найвищому рівні домовленості. Більше того, обраний царем Михайло замість владнати спірні з Річчю Посполитою питання, розпочав війну.

Зрозуміло на чиєму боці правда. А якщо додати до цього, що ми є підданими Речі Посполитої, то немає сумніву, як ми маємо діяти. То ж цілком справедлива пропозиція Михайла Дорошенка.

А, що з іншого боку? А з іншого боку має рацію полковник Петро Одинець. Віра наших батьків для нас свята і ми ладні за неї життя віддати, а брати по Вірі є істинними братами. Єдине чого хотілось би, щоб і брати так вважали і хоча деколи підтримували нас як братів. У боротьбі з покатоличенням ми навіть моральної підтримки від братів по вірі не маємо. Але братів не вибирають. Та й розуміння, що таке братство у кожного своє. Тоді що з цього маємо? Братів треба поважати, але інколи і про себе треба подбати. Серед братів слов'ян лише ми власної держави не маємо. І в цьому нам ніхто не допоможе, хіба самі собі. От і виходить, що правий Яків Бородавка. То ж я пропоную послухати, що король нам пообіцяє, і вдіяти так, щоб не даром кров свою козацьку пролляти. То ж як браття-товариші козацька старшино?

Михайло Мазепа сховав усмішку в довгі вуса: "Ну, Петро, ну Сагайдак, всім вгодив, навіть Якова Бородавку великим стратегом зробив. Оце гетьман!" Такої ж думки була і вся козацька старшина, яка підтримала свого гетьмана схвальними вигуками.

Сагайдачний спокійно вичекав реакцію старшини на його промову і звернувся до посла.

- Пане посол, передайте його світлості все, що бачили і чули. Пан Сапега, канцлер литовський, чоловік великої мудрості і зуміє донести сейму наші ниці прохання, а тоді й ми зрозуміємо, як королю втрафити. А наші прохання викладемо в грамоті до короля польського. Ми з генеральним писарем паном Мазепою її підготуємо. Панове я щиро дякую всім присутнім за участь у нараді та небайдужість до державних справ.

Після виступу гетьмана, старшина і інші учасники Ради поволі розійшлись. Біля Сагайдачного лишилися Михайло Мазепа та Максим Лобода.

- Михайле, готуй грамоту. Потім разом обговоримо і відправимо її з послом до канцлера Льва Сапегі. Максиме, а ти знайди Василя Хлистова і Збишка Гуру і до мене. Але не баріться, я чекаю.

За пів години Максим, Василь та Збігнев зібралися у резиденції гетьмана Конашевича-Сагайдачного. З часу морських походів вони настільки зблизились, що після останнього походу до Стамбулу, зовсім мало часу побувши дома, Василь а за ним і Збігнев, знову приїхали до Києва. Привітавши хлопців, Сагайдачний зразу ж перейшов до справи.

- Ну, хлопці-горобці! Втім, прошу вибачення, це я люблячи вас. Бог не дав мені синів, але я був би щасливим мати кожного з вас за сина. Проте не зважайте, це я певно від старості так розчулився.

- Пане гетмане, ты не единожды во время морских походов спасал нас от смерти, и мы давно твои сыновья, и с полным правом считаем тебя батькой.

Максим і Збігнев на знак згоди захитали головами.

- Ну, то тепер вже як рідня перейдемо до справи. Ви знаєте, що три роки точиться

війна Московського царства з Річчю Посполитою. Правда, треба визнати, дивна якась війна, як на мене. Московські бояри з людом посполитим цілували хрест на московський престол за Владислава, а потім обрали царем Михайла Романова. Василько, то правду кажуть, що він скоріше Захарьин?

- Отец мне говорил, что его дед, родственник жены Ивана Грозного Зинаиды Захарьиной, а отец царя, митрополит Московский Филарет, в честь деда стал звать себя Романовым.

- Отак, дійсно, деколи правду кажуть люди. Ну, і як він керує Московським царством, він же ще не досяг повноліття?

- Не достиг. В государственных делах ему помогает мать, старица Марфа.

- Збишек, ти чуєш з ким королевич Владислав війну затіяв? І що про це в Варшаві говорять?

- То, пане гетьмане, залежно де слухати. Королевич Владислав mocno заморозився на зиму у Вязьмі і напевне буде там зимувати, бо конфедерація не заплаченого війська відмовила на воєнні дії з Москвою і жовніри покидають військо. А в Варшаві чекають на сейм, який має відбутися скоріше всього в цьому, альбо наступному місяці. Там повинні вирішувати питання фінансування війська Владислава. Але сенатори на сеймі кредити для війни Владиславу давати не збираються. Кажуть, круль має надію лише на козацьке військо, єдину силу, яка може змобілізуватися моментально, щоб витягнути московську військову компанію і королевича з того багна, в якому він так сумно застряг. І пенсьйонзів для них багато не потрібно.

- То ми маємо споглядати на війну між жінкою та недосвідченим воєначальником, який до того ж війську не платить. Кажу ж дивна війна. А якщо додати до того, що пройшла купа літ, як в Москві обрали нового царя, а Варшава тільки тепер схаменулася і згадала про права королевича на московський престол. Але грошей не має на його повернення, має лише надію на Запорозьке Військо. Та ще має легендарного гетьмана Жолкевського, який разом з комісарами менше року тому інспектував наше військо, та так злякався його сили, озброєння та вишколу, що підготував на затвердження сейму ухвалу про скорочення реєстрового козацького війська до однієї тисячі.

- То пан гетьман знає про це?

- Ще б пак! Коронний гетьман майже все життя, починаючи від першої війни з козаками під проводом Лободи і Наливайка, в якій він здолав козаків лише з віроломною хитрістю, боїться козаків і виношує плани їх знищення. А не може.

- А почему, пане гетмане?

- Васильку, як будеш вдома спитай у батька, він же давно в посольському указі служить, то повинен знати, що Жолкевський вже постарів, а в жодній битві без козаків не отримав Вікторії ні над турками, ні над московітами, ні над шведами. Хіба татари від нього втікали, так ті вступають в бій лише коли їх в сто раз більше ніж супротивника. Але, менше з тим, що нам гетьман Жолкевський, у нас досить своїх нагальних справ. Як ви добре розумієте, війни, що точиться між Річчю Посполитою і Московським царством нам не уникнути, так складаються обставини, цього хоче король Польщі,

цього хоче Військо Запорозьке і врешті цього хочу я.

– А как полковники, войсковая старшина?

— Василько, думки у старшини різні, а вірніше, цілком протилежні: від "збиратись і виступати вже", до "ні в якому разі не воювати з братами по Вірі, проти цього буде і Вселенський патріарх".

– Батьку, а чому ти прийняв рішення брати участь у цій, як ти кажеш смішній війні? Я вважаю, це особливо турбує мого побратима Василя. Я був присутній на нараді зі старшиною і розумію тебе. А крім того повністю тобі довіряю...

– Максим, а почему ты думаешь, что я меньше доверяю гетману? Если бы у меня были сомнения, я бы их высказал. Но не сомнения в правильности решений, принятых гетманом, а вопросы у меня к гетману есть.

— Панове-молодці, від сьогодні й надалі, я хотів би мати вас радниками, незалежно від того приймете ви участь у поході за визволення королевича, чи ні. Ми з вами разом хрещені і водою, і вогнем, і шаблею то я маю і можливість і бажання викласти свої думки з цього приводу як на духу, а потім задасте питання та приймете своє рішення.

Маю маленьке пояснення перш ніж перейти до суті справи. Війну між собою ведуть дві держави, з якими ми в дуже тісних відношеннях. Московське царство є правонаступником Володимирського, Новгородського, Рязанського князівств, Київської Русі. Ми, козаки і люд Руський є правонаступники Київського, Галицько-Волинського, Брацлавського та Переяславського князівств Київської Русі. Тобто вийшли з однієї держави, в якій наші предки і Віру православну отримали.

Однак, треба зазначити, що за останні двісті з чимось років, ми значно віддалились від Москви. Московіти більше мали справу з монголо-татарами, з їх допомогою будували державу. Ми ж об'єдналися з литовськими братами, а вже потім в складі Литовсько-Руського князівства, де ми мали рівні права, створили з Польським королівством республіку Річ Посполиту. Все було б добре та от біда, Віру маємо різну з поляками. Причому для нас це не має значення, а от езуїти нагло взяли всіх нас покатоличити. От і не маємо єдності. Деколи стає гірко від тої дурості людської: Ісус нам дав розуміння Віри в єдиного Бога, а нерозумні люди почали ділити Віру на більш правильну і менш правильну.

А що з того вийшло самі бачите. От тепер і поставте себе на моє місце: з одного боку народ близький по Вірі, але держава-монархія далека по духу і бачить в Україні лише холопів, а тому вороже до нас налаштована. З іншого держава-республіка, частиною якої є наш народ, і перед якою ми маємо обов'язки, але поставила собі за мету перевести нас в свою Віру і розтворити серед поляків. Однак, ми маємо не тільки Віру від батьків, але й мову, територію, традиції. То чому ми повинні зрікатися своїх дідів прадідів? Вони створили могутню процвітаючу державу саме тут на берегах Дніпра ще тоді, коли на території багатьох європейських держав, в тому числі і Польщі, їх предки ще жили племенами. Я вибачаюсь за емоційність, але так воно є. То й виходить, що ми по своїй доброті і дурості повинні віддати державу, створену нашими предками і тихенько сидіти по кутах та вчити дітей чужої мови. Чужим звичаям. А

може ми маємо силу і свою державу збудувати? Що скажете побратими мої молоді?

- Пане гетьмане, батьку, я сейчас услышал от тебя то чего не знал, и если честно не очень уразумел. Я верю каждому твоему слову. На многое готов ради тебя, но не смогу воевать против своей Родины. И если даже правда не на ее стороне, я не смогу ее предать.

- Заспокойся, Василько, я не вурдалака і не дозволив би собі схилити тебе до зради. Зовсім навпаки, у мене до тебе, як і до твоїх побратимів, особливе прохання-завдання. Я прошу бути моїми очима і вухами у цьому поході. Я маю постійно і, саме головне блискавично, впливати на хід бойових дій. Але так, як передбачаю, буде проходити похід, один за всіма полками я не услідкую. Крім того мені постійно буде необхідно спілкуватись з військом королевича Владислава і не втрачати можливості знати як буде діяти цар Московський в тій чи іншій ситуації. Я зовсім не маю на увазі, Василько, плани бойових дій московського війська, а от час, коли цар прийме рішення про мирні переговори, хотів би знати. Бо ж вони, патріарші особи, мають звичку при складанні мирних угод забувати тих, хто здобував для них перемогу. Це ж не буде зрада твоєї вітчизні?

Доводи гетьмана як для Василя Хлистова, так і для Збігнева Гури були зрозумілі і переконливі. Тому вони разом з Максимом пішли готувати пропозиції про створення вістового загону, а до Сагайдачного зайшов Михайло Мазепа з проектом грамоти до короля. Після годинного обговорення, до грамоти були включені такі умови участі запорозьких козаків у Московському поході:

- розширення козацької території на ті місця де проживає руський народ;
- зняття заборон та обмежень на православне віросповідання на Україні-Русі;
- збільшення чисельності реєстрового козацького війська;
- визнання з боку Польщі судової і адміністративної автономії України-Русі.

Коли Польський король погодиться на ці умови козаки готові прийняти участь у війні за наказом короля.

Це були фактично умови створення автономії України-Русі в складі Речі Посполитої. Але сказати, що така постановка питання була чимось надзвичайним не можна. Фактично вона повторювала умови Люблінської унії 1569 року, про які польський король разом з сеймом воліли не згадувати, а українська шляхта поступово приймала католицьку віру і не переймалася таким станом речей.

Коли Лев Сапега повертався з сейму, в Слонімі посланець Сагайдачного передав йому вказану грамоту. Король, зрозуміло, прийняв умови і дав наказ козакам на участь у московській війні. А крім того асигнував козакам двадцять тисяч золотих "для заохочення".

Підготовка і формування війська закінчилась влітку.

Перед початком походу Сагайдачний зібрав військову Раду.

- Панове-товариші старшино козацького війська! Чи готові полки до виступу у військовий похід?

- Готові, батьку!

- Може є якісь перепони, що заважають виступити в похід?

- Немає, батьку!

- Тоді я, волею Війська Запорозького обраний гетьман Петро Конашевич Сагайдачний, наказую з цього часу ввести у війську закон військового походу. Вимагаю довести це козакам у кожному полку. Про початок походу повідомлю додатково. Попередньо скажу, що військо буде рухатись трьома загонами. Командиром першого загону призначаю Якова Бородавку, другий загін очолить Михайло Дорошенко, керівництво третім лишаю за собою. Напрями та види маршу оговоримо з наказними отаманами загонів. Хочу повідомити, що з метою забезпечення тилів війська ставлю завдання: під час походу на Москву оволодіти рядом міст та фортець.

Панове полковники, старшина козацького війська! Час, який маєте до початку походу використайте на вишкіл кожного підрозділу. Особливу увагу зверніть на відпрацювання взаємодії підрозділів під час нічного бою. Доводжу до відому військової старшини і всього війська, що для особистого керування військом мною створено вістовий загін під командою Максима Лободи. Для тих хто не знає, повідомляю, то є син славетного гетьмана Війська Запорозького, Григорія Лободи. Учасники морських походів, думаю, запам'ятали Максима і його побратимів. Чи є запитання?

- Немає! Максима добре знаємо!

- Ну, тоді до справи! Хай Бог та Свята Покрова береже військо в поході!

Вже на другий день Сагайдачний запросив до себе Якова Бородавку і Михайла Дорошенка.

- Панове полковники, ми могли би йти прямо на Москву з тим, щоб скоріше з'єднатися з військом королевича Владислава. Але в цьому випадку ми лишимо у себе за спиною міста і фортеці з військом. По моїх підрахунках в цих містах князівств московського царства, від п'ятнадцяти до тридцяти тисяч війська, і серед них більше половини навчених ратників. І чим більше міст ми лишимо незайманими, тим більше військо може йти за нами слідом, а потім під Москвою ми будемо в оточенні. Але застерігаю, наш похід має ціль в першу чергу переконати населення міст стати на сторону королевича Владислава, а вже потім, в разі відмови, знищення ратної сили можливої армії супротивника, та залякування всього населення, яке лишиться у нас за спиною. Вони повинні думати лише про одне, як вижити, а не про напад і знищення нашого війська. Це зрозуміло?

- Петре, що тут не зрозумілого, міста повинні бути спалені, фортеці зрівняні з землею, люд знищений!

- Якове, ми не монголо-татари, а населення Московії не бусурмани. Я, здається, сказав зрозуміло: населення повинно бути налякане і думати лише про одне, як вижити і захистити свої міста від можливого повторного нападу. При підході до міст, ми в першу чергу повинні пропонувати населенню перехід на службу до законного царя, якому московський люд присягав на вірність. А вже потім від імені законного царя чинити суд над непокірними. Населення московського царства повинно розуміти, що

ми вершимо законну справу, а не загарбання московських земель. Треба наводити приклад по Смоленській землі де воеводи присягали на вірність Владиславу і приєднувались до його війська. Головний наш аргумент той що московські бояри перше присягали королевичу Владиславу, а вже потім по незаконному підбурюванню бояр та люду московського митрополитом Філаретом, вони цілували хрест на царство сина Філарета, Михайла Романова. Це в повній мірі відповідає дійсності. В цьому поході наше завдання відстояти справедливість по відношенню до королевича Владислава, і мати московитів більш на своєму боці ніж ворогами. Ти мене зрозумів Якове?

- Петре, я запорозький козак маю шаблю і мушкета, та вірних братів козаків. А ще, з малечку привчений зброєю володіти. Проте, ти гетьман і в поході твоє слово закон. Але бій така справа, що ніколи не знаєш як поверне. Правда Михайло?

- Петре, в якійсь мірі Яків правий. Не тобі розповідати, ти сам рубака справний, то знаєш, у бою є дві думки: як вижити самому і як знищити супротивника.

- То в бою. А я веду мову про переговори до бою, та після бою з мирним населенням міст. Ще раз наголошую, ми не завойовники, а поборники справедливості. На цьому ми повинні стояти в московському поході, про це повинен знати кожен козак нашого війська, а також московський люд. Вирушаємо завтра вдосвіта. Якове, ти на Ливні, Єлець і далі цим напрямком на Москву. Ти, Петре, на Лебедин, Данків, Скопин. Я з резервом та обозом на відстані денного переходу за вами. В разі необхідності буду готовий надати вам у скрутний час допомогу. Якове, з твоїм загоном йде підрозділ вістової сотні на чолі з Василем Хлистовим. З тобою, Михайло, буде підрозділ Збігнева Гури. Вони лишаються в моєму підпорядкуванню. З їх допомогою я буду знати стан справ і вживати необхідні заходи по керівництву походом. Я про це наголошую на той випадок, щоб ви не використовували їх у бойових діях. Їхнє завдання вести попередні переговори з воеводами міст та вчасне повідомлення мене про стан справ. Це зрозуміло? Мої накази будете отримувати через Максима Лободу або від мене особисто. Якщо немає запитань, то до справи, панове полковники!

Вдосвіта, по літній росі, загони Якова Бородавки і Михайла Дорошенка вирушили в похід. На другий день, також вдосвіта, знялися в похід основні сили козацького війська на чолі з гетьманом Сагайдачним.

Бойові дії розпочав загін Якова Бородавки облогою міста Ливна. Згідно наказу Сагайдачного, призначенці вістового підрозділу Василя Хлистова вступили в перемови з воеводою міста Петром Даниловим. Вів їх особисто Хлистов.

- Господин воевода! Мне поручено, во избежание кровопролития, довести к вашему сведенью, и сведенью всех жителей города, что наш отряд представляет войско королевича Владислава. Он принял во владение московский престол по просьбе бояр и всех жителей московского царства. Во время целования креста на царство Владислав пребывал в младых летах и поэтому, не мог вступить в царствование. Сейчас королевич Владислав вошел в зрелые годы и принял решение вступить в законное владение Московским престолом, поэтому он призывает подданных Московского царства

признати в нем законного царя, а не Михаила Романова, которого митрополит московский Филарет незаконно привел к присяге.

Воевода презирливо посміхнувся.

- В годы смуты на московское царство претендовало много самозванцев, и ваш королевич Владислав не исключение. Пять лет назад мы целовали крест на верность законно избранному царю Михаилу и на том стоять будем. И, если на то будет воля Божья, смерть примем! Другого ответа у меня для вас не будет!

Василь зрозумів, що іншої відповіді від цього суворого ратника він дійсно не отримає. Тому мовчки вклонився воеводі і маленький загін Хлистова повернувся в козацький табір. Тут його зустрів Яків Бородавка. Він по виразу обличчя Василя зрозумів що перемови не дали результату. Очі Якова бризнули люттю, а рука потягнулася до шаблі. Але він опанував себе.

- Можеш доповісти гетьману про свої перемови-розмови з воеводою. Та скажи, що загибель козаків від того що ми не напали на місто зненацька, на його совісті!

Яків Бородавка мав рацію. При завоюванні фортеці, напад зненацька половина успіху, а це збережені життя козаків. При штурмі фортеці кількість нападаючих повинна бути мінімум втричі більша. Лише раптовий напад міг зрівноважити можливості нападаючих із захисниками та зменшити втрати. Така можливість, в даному випадку була втрачена. Правда, Яків був не такий вже й простий. Особливої надії на перемови він не мав. Тому ще вночі, він таємно послав сотню козаків до міста. Вони непомітно зайняли позиції під стінами з протилежного боку від вхідної брами і чекали сигналу від командира.

Не гаючи більше часу, Яків дав команду про напад. Бій був жорстоким. Попервах ратники мужньо захищали вхідну браму міста. В перших рядах захисників вправно володів мечем воевода Петро Данилов. Не одного козака дістав його меч. Лише побачивши, що козаки із засідки оволоділи не надто високими дерев'яно-земляними стінами міста і вдарили їм в спину, захисники почали втрачати мужність. В цей час загинув воевода Данилов. Рештки ратників під керівництвом воеводи Микити Єгунова-Черкаського відступили за стіни церкви, де вже перебували жителі міста, які встигли лишити свої домівки. Переможці, розпалені боєм, розлючені втратами товаришів, чинили розправу над тими хто не встиг заховатися за церковними стінами, під шаблі попадали як ратники так і жінки та діти.

Василь Хлистов вважаючи на такий перебіг подій кинувся до Бородавки:

- Пане полковник, остановите кровопролитие! Вы же овладели городом, имеете полную победу!

- Ты вважаєш, легко зупинити козаків? Піди спробуй, але за твоє життя я відповідальності не несу!

- Тогда, что нам делать?

- Треба щоб жителі міста, які знаходяться за стінами церкви склали зброю і попросили миру. Ти маєш ще одну спробу на перемови.

Але в цей час церковна брама відчинилася, і звідти під проводом священника і

воеводи без зброї вийшли жителі міста. Цього було досить, щоб бій припинився.

Василь Хлистов, щоб не бачити вчиненої наруги над жителями міста з тяжким серцем відбув до Сагайдачного. За своє молоде життя він не один раз бачив військову січу, сам вправляв шаблюку, але то було в Туреччині, а тут на його очах вмирали захисники його землі, яку він сам повинен був захищати...

Але життя продовжувалось. Вислухавши Василя, Сагайдачний на якийсь час замислився.

- Ти знаєш, Васильку, я проаналізував дії твої і Якова, ви жодним чином не припустилися помилки. Більш того, як на диво досить стримано вів себе Яків. Ти повинен погодитись що він правий в тому, що захопивши зненацька місто ми би не мали втрат, альбо вони були б мінімальними. Що стосується власного твого відчуття вини, скажу тобі наступне. Військові дії розпочала московська сторона по вказівці царя Михайла Романова. Вони захопили Литовські міста і лише після цього сейм прийняв рішення збирати військо.

Крім того для твого сумління немаловажним повинен бути той факт, що разом з Владиславом на Москву йдуть князі Трубецькі та багато іншого служивого московського люду. Послугуюють Владиславу також донські козаки. Вони під проводом своїх отаманів воюють на його боці. Дорогобужський воєвода Іван Ададуров без бою здав місто королевичу і приєднався до його війська. А ти лише застерігаєш підданих своєї держави від безглуздої смерті. Але в мене надалі є план яким чином ще зменшити спільні втрати. На Єлець я сам поведу військо.

Сагайдачний прибув до міста Єлець, коли військо Якова Бородавки вже тримало місто в облозі. Декілька атак козаків результату не дали. Об'їхавши місто та оцінивши його укріплення, Сагайдачний зібрав Раду, де вислухав пропозиції старшини про дальший хід бойових дій та взяття приступом міста. Старшина одностайно пропонувала підтягнути армату, закидати місто палаючими бомбами, а потім легко здолати палаюче місто. Вислухавши всіх Сагайдачний взяв слово.

- Всі пропозиції, які щойно пролунали, мають сенс і, вважаючи їх слушними, я цілком з ними згоден. Ми таким чином брали не одне місто чи фортецю. Але сьогодні не повинні забувати, що головна наша ціль йти на поміч королевичу Владиславу і якомога скоріше об'єднатись з його військом, а не здобувати московські міста. Ви розумієте, що облога і штурм займе багато часу. Тому, завтра знімайте облогу і продовжимо похід на Москву.

Старшина розходилась, незадоволена незрозумілим рішенням прийнятим гетьманом.

- Якове, а ти лишишся, обговоримо подальші дії та маршрут руху.

- Петре, ти бачиш, що старшина не задоволена твоїм рішенням? Я, тільки знаючи тебе, стримався, щоб не заперечити. Ти ж, якщо не по тобі, можеш і булавою дістати.

- Бачу, що незадоволені... Якове, ти як мислиш, дорого нам обійдуться облога і взяття штурмом міста? Я оглянув стіни і укріплення на них. Думаю, то була б не проста

справа брати ці стіни штурмом. Та й брама зроблена на совість, залізом кована.

- Але ж, Петре, ми маємо міцну армату і...

- Армата то так, свою справу зробить. Але ж козаків покладемо силу-силенну.

- Ну, знаєш, штурм то є штурм. Безкровним він не буває. Але до чого ти ведеш? Я ж бачу маєш план. Чого при всіх не говорив?

— А я не збираюсь міняти прийняте на Раді рішення. Проте, є одна задумка, яка плану не міняє, але може внести до нього корективи. Ця задумка розрахована на воеводу. От скажи, щоб ти робив, якби ворог зняв облогу і пішов геть від міста?

- Звісно що, я би через деякий час напав на ворога і добре б його поколошматив. А потім героєм повернувся в місто. В марші захищатися досить важко і гріх цим не скористатись.

- А ти думаєш воевода Андрій Полев дурніший за нас? І не використає таку можливість?

- Знаєш Петре, для цього ще й відваги треба трохи мати. Скажімо, я би не вагаючись напав в такій ситуації...

- Та я знаю, Якове, чого, чого, а відваги в тебе вистачає. Та річ тепер не про тебе. Ти до облоги пропонував воеводі здати місто?

- Так, маю твій наказ без перемов не починати бою. Хоч і не розумію воюємо чи граємося.

- Здається, я про це вже один раз говорив.

- Та говорив, пам'ятаю і тебе добре знаю, тому і граюсь в дипломата.

- То як ти думаєш, він не розумів, що втримати місто не зможе? Але ж не злякався, не пристав на твою пропозицію. Саме тому ми зніmemo облогу і підемо від міста. Але ти підбери дві три сотні добрих козаків вичекаєш з ними в засідці, а коли прийде час візьмеш місто.

- Ну, і хитрий ти до біса, Петре! Як задумав!

- Якове, а чому хитрий, а не розумний?

- А яка різниця? Чіпляєшся за слова.

- Різниця велика. Коли не хочеш визнати що хтось розумний завжди говориш, що хитрий. А хитрий, воно, наче, й не дуже розумний. Бо для розуму ще й знання якісь потрібні. А хитрий і так хитрий. Та менше з тим. Якщо воевода все таки не вийде з міста, то він і пізніше не вийде і не вдарить нам в спину. А ти в цьому випадку нас доженеш. Є питання?

Після цих слів Яків зрозумів, що це вже наказ. І пішов давати розпорядження. Подальші події розгортались як і передбачав Сагайдачний, місто Єлець було зайняте без значних втрат з обох сторін а сам воевода Андрій Полев потрапив у полон.

Це був не перший полонений. Загін Василя Хлистова, поспішаючи з донесенням до Сагайдачного, взяв у полон московське посольство до кримського хана. Василь прийняв єдино вірне в цьому випадку рішення, полонив московське посольство, і привіз до Сагайдачного. Посли вже зрозуміли до кого вони потрапили, але продовжували з безпідставним гонором грати роль недоторканих осіб.

- Мы послы его величества царя Московского Михаила Романова и требуем к себе соответствующего пиетета.

- І що то за цабе таке: піетет? Його помацати можна, чи на зуб взяти?

- Это значит, мы послы и лица неприкосновенные. Поэтому требуем к себе особого отношения и толмача для разговора, чтобы вы нас понимали, и потом не возникло дипломатических осложнений.

- Овва, а то з якого дива ви вирішили, що ми вас не розуміємо? Василько ти мене розумієш? Чи може тобі толмач потрібен?

- Пане гетмане, очень хорошо понимаю. И с первого дня понимал без толмача.

- Ось бачите, розуміє! Але, що воно, молоде, зелене розуміє в піететі, я старий і то не можу второпати. Васильку заклич Михайла Мазепу хто-хто, а він повинен щось в цьому піететі розуміти. А крім того, що він толмач, по сумісництву ще й канцлер. Васильку запитай їм канцлер для піетету підійде?

- Господа послы, гетман спрашивает: вам канцлер для разговора подойдет?

- Мы канцлера Мазепу не знаем, мы знаем литовского канцлера Льва Сапегу. А Мазепа, это чей канцлер?

— Господин Мазепа генеральный писарь Войска Запорожского, а эта должность соответствует должности канцлера. Во всяком случае, все отношения с представителями иностранных держав и переписка с ними, от имени гетмана и Войска Запорожского, находится в его виденье.

Сказавши це Василь вийшов покликати Мазепу, а Сагайдачний, який зрідка міг дозволити собі поглузувати над пихатістю і зарозумілістю панською, яка незалежно звідки пан чи "уродзёний" шляхтич чи московський "господин" у всіх однакова, продовжував грати вар'ята. Він, прицінюючись, подивився на послів, потім раптом, ніби щось згадавши, різко встав, витягнув наполовину шаблю із піхов, уважно на неї подивився, задоволено мугикнув, знову засув і сів на ослон. В цей час зайшов Михайло Мазепа, а за ним Василь Хлистов.

Мазепа поклонився Сагайдачному.

- Слухаю вас, пане гетьмане.

- Михайле, уважно подивись папери цих лазутчиків, яких спіймали в розміщенні війська. Якщо вони дійсно московські послы, то ми з ними поговоримо, а якщо ні то ти знаєш, що з ними робити. Тільки вони чомусь мови нашої не розуміють то ти з ними по-московськи поговори.

Мазепа тільки тепер уважно подивився на послів, побачив скриньку у одного з них, він звернувся до нього:

- Вы действительно послы и имеете верительные грамоты? Прошу вас мне их показать.

Послы знітілись, поглянувши один на другого, потім той що мав скриньку, і напевне був головнішим, силкуючись стримувати переляк, підвівся.

- Мы имеем верительные грамоты и секретное обращение к крымскому хану от московского царя, и под страхом казни не имеем право их показывать никому другому.

— Господа послы, я, надеюсь, вы не совсем потеряли разум и понимаете, что находитесь в расположении Запорожского Войска, представляющего литовско-русское княжество, входящее в состав Речи Посполитой. Не думаю, что для вас является секретом тот факт, что Войско Запорожское по просьбе королевича Владислава, законного владельца московского престола, направляется в Москву помочь ему вернуть престол, незаконно занятый Михаилом Романовым. Поэтому вы, как представители незаконного Московского царя, должны быть казнены или, если по незнанию ему служите, в чем я сомневаюсь, можете обратиться к законному царю с просьбой о помиловании. А сейчас, я бы вам рекомендовал передать мне грамоту, которую вы везете крымскому хану и рассказать, что на словах вам велено передать. Если скажете правду законный царь, вероятно, вас помилует.

Посол мовчки тремтячими руками передав скриньку Мазепі. Той передав скриньку Сагайдачному. Розкривши скриньку, Сагайдачний витяг грамоту, зламав печатку і уважно прочитав лист. Задумливо подивився на послів і звернувся до них московським говором.

– Господа послы, я теперь точно знаю, что вы направляетесь к крымскому хану с просьбой о военной помощи, и с полной уверенностью могу подтвердить слова генерального писаря о вашей участи. Советую вам ответить на все вопросы, которые вам зададут, и вы сможете рассчитывать на помилование законного московского царя Владислава, в противном случае по закону военного времени вы будете казнены.

Старший із послів зібрав до купи всю свою хоробрість і тремтячим голосом промовив:

– Мы послы, и настаиваем на том, что вы должны обращаться с нами соответствующим образом, и не имеете права нас задерживать!

Сагайдачний перейшов на рідну мову.

– А хто вам повідав, що ми не маємо права вас затримувати? І де є така сила, яка нам це заборонить?

– Есть такая сила, это московская рать царя Михаила!

– То призначте когось зі своєї свити, хай їде до вашого царя і повідомить, що я вас затримав. А якщо козацька старшина вирішить, то скараю на горло. Нехай висилає ратних людей, щоб відбили вас у запорожців! Хотів би побачити цих ратних людей, а то вже який день на Московії, а ратних людей вашого царя не зустрічав. Скоріше за все він їх і не має.

– У царя Михаила много других более важных дел, он может и не прислать ратных людей.

– А, менше з тим, ми уважимо царя Михайла самі до нього прийдемо!

И знову перейшов на московський говір.

– Царь Михаил еще не понимает, что теперь у него одна забота и зовут ее Сагайдачный!

Повернувшись до Мазепи він підморгнув йому і продовжив:

– Михайле, забирай їх до себе, а ти Василько лишишь.

Коли здивований Мазепа, він вперше бачив Сагайдачного в такому грайливому стані, вийшов з послами, Сагайдачний звернувся до Хлистова.

- Василько, от якби ти був Московським царем і на тебе йшло військо іншої держави, але б ти знав, що воно, це військо, однієї з тобою Віри, а ті кому воно служить другої та ще й утискають це військо за віру, як би ти чинив?

- Пане гетмане, ну это же очевидно, я бы обратился к руководству этого войска и попытался бы их привлечь на свою сторону. Еще можно действовать по церковной линии. Попросить Вселенского патриарха посодействовать в этом вопросе!

— Васильку, ти де вчився?

- Как и все - в посольском указе, у дьяка Игнатия.

- Думаю, що мудрий ваш дяк Ігнатій, жаль що Михайло Романов у нього не вчився. Але ж митрополит Філарет досвідчений інтриган він повинен робити правильні кроки, як ти гадаєш? В чому тут справа?

- Я думаю, он, имея договор с Речью Посполитой, не может его нарушать. Да и Филарета сейчас нет в Москве, его задержали в Варшаве.

- Не може коли це йому вигідно. Але ти знаєш, що Московське царство знаходиться у стані війни з Литвою і Польщею, а коли вже йде війна то угоди перестають діяти. Чи не так? От те що Філарета немає - суттєво міняє ситуацію. Але все одно, справа в дурості і зарозумілості від дурості. То що я повинен робити коли і там і тут дурні?

- Думаю тяжело в таких случаях.

- Тяжко. В цьому випадку живеш надією, що і мудрих є досить, головне їх зустріти і зуміти переконати в своїй правоті. Я тебе переконав?

- Без сомнения я на твоей стороне!

- От і добре. Мені дуже важливо щоб ти мене розумів. Ви зробили велику справу, відпочивайте.

Тим часом Сагайдачний постійно отримував вісті від Збігнева Гури про пересування загону Михайла Дорошенка. Збігнев доповідав про успішне взяття міст Лебедян, Данків, Скопин і Рясський. Але в Рязанському князівстві справи пішли значно гірше, Загін Дорошенка взяв в облогу місто Переяславль, але здолати відчайдушний опір захисників не зміг. Складалося так, що козаки могли надовго лишитися під Переяславлем, що не входило в плани Сагайдачного. Крім того, з Московських джерел він отримував вісті про збиткування козаків над місцевим населенням. Особливо неприємними були повідомлення про вбивства дітей та священників. Виходячи з того, Сагайдачний наказав Дорошенку лишити Переяславль і йти на з'єднання з основним військом до Єльця. Після прибуття Дорошенка з загоном, Сагайдачний зібрав старшину на Раду.

- Панове старшина Війська Запорозького!

Прийшов час оцінити пройдений шлях, отримані перемоги та допущені промахи. На мій погляд стратегія походу в повній мірі себе виправдала. На шляху до Москви за короткий час здолане шість значних міст, які могли б виставити проти нас до семи-восьми тисяч війська. На сьогодні населення цих міст перелякано сидить за своїми

стінами, а при нашій загальній перемозі з радістю визнає королевича Владислава царем Московії. У всякому разі, у них не скоро виникне бажання вийти проти нас зі зброєю.

Але мене турбує те, що Московські землі повняться чутками про звірства нашого війська. Те що при військових діях проливається кров це неприємно і жахливо, але на жаль війна без цього не буває. І тут головне наскільки виправдані кровопролиття. Коли гинуть воїни то вони вибрали собі таку долю, і свідомо піддають себе щоденній загрозі втратити життя, чого не скажеш про мирне населення. А тим більше, коли мова йде про жінок, немовлят, або божих людей. Ні людський, ні божий суд нам цього не пробачить! Ми з вами не якісь нехристі тому я схильний вважати, що то є перебільшення або поклеп на наших козаків. Чи не так пане полковнику Дорошенко?

Увесь час промови Сагайдачний говорив досить спокійно і доброзичливо. Його погляд переходив від одного полковника до іншого. У нього не було звички дивитись вбік або поверх голів тих до кого звертався, якою б неприємною не була розмова. При останніх словах його голос почав глухо бриніти, складалось враження, що в нього не ставало сили вимовляти слова, а очі примружувались і виблискували, наче були готові загорітись, щоб палити все навколо.

Той хто довший час був з Сагайдачним у походах знав, що в таку мить він міг прийняти найжорстокіше рішення. При цьому воно було холодно виважене і ніколи не відмінялося. В такі хвилини запорозьких козаків охоплював невимовний жах, хоч цих, обпалених життям, щоденними ігрищами зі смертю волоцюг, здавалось, нічим злякати не можливо. Дорошенко не один рік був з Сагайдачним, і не один раз бачив скору розправу гетьмана власноручно над винним. Але Дорошенко добре знав і те, що навіть в таких ситуаціях Сагайдачний голови не втрачав і при аргументованому поясненні міг так же миттєво змінити прийняте рішення на протилежне. Тому, не роздумуючи, різко зробив крок вперед.

– Пане гетьмане! Я розумію про що йде мова і прошу слова для пояснення.

Сагайдачний не зменшив свого напруження, але ледь прикрив повіки і трохи іншим голосом вимовив:

– Говори!

– Військова старшина, що була зі мною в загоні, може підтвердити, що я діяв так як було домовлено на Раді. У всі три міста спочатку направляв парламентарів з пропозицією перейти на бік законного московського царя Владислава. Жодне з них не зголосилося, але мало можливість підготувати оборону. Це стало однією із причин того, що кожне місто доводилося брати в жорстокій січі. За зброю бралися і чоловіки й жінки. Серед загиблих дійсно знайшли одного священика, але він був не в рясі а в панцирі і шоломі. Що стосується немовлят, такий випадок стався в Скопині, з одного будинку вилетіла жінка з немовлям, і від переляку впустила дитину під копита коню. От від цих випадків і пішов поголос. Це можуть підтвердити жителі міста і настоятель місцевої церкви.

Після цих слів запанувала тиша. Всі розуміли що перевірити сказане складно, а

припинити поголос, що пішов по московській землі про звірства "Запорогів", взагалі неможливо. Але впевнена відповідь Дорошенка зробила свою справу.

Сагайдачний з хвилину помовчав, і не сказавши до Дорошенка більше жодного слова перейшов на інше.

- Як би там не було, наше головне завдання лишається без змін. Наша ціль Москва, а, вірніше, Борисів, де нас чекає королевич Владислав. Загони Якова Бородавки і Михайла Дорошенка мають добу на відпочинок і далі на Москву. Всі крім полковника Милостивого, Лободи та Хлистова можуть відпочивати.

Старшина розійшлася, лишивши у похідному курені гетьмана, полковника Милостивого та Максима з Василем.

- Сідайте до столу. Поки буде відпочивати основне військо, ти, Степане, зі своїм полком повинен взяти місто Михайлів. На шляху до Москви ми мусимо перше переправитись через ріку Оку в місті Коломна, звідки вже шлях на Москву відкритий. Але у нас за спиною лишиться місто Михайлів. Як мені доповіли розвідники, місто знаходиться на березі річки Проня і має вигідне становище, займає високий берег, до того ж, коли йдуть дощі, рів що викопаний навколо міста, заповнюється водою. А це, як ви розумієте робить його майже неприступним.

Василько ти часом не бував у місті проїздом до Києва?

- Нет, пане гетмане, как правило, дорога из Москвы на Киев лежит через Тулу и Брянск. Но я слышал, что Михайлов, достаточно хорошо укрепленный город.

- Те ж саме доповіли розвідники. Саме тому, Степане, ти повинен здійснити напад вночі...

- Батьку, а разве ты не предложишь жителям города перейти в подданство к королевичу Владиславу? - Запитав Хлистов.

- На жаль, в цьому вже нема необхідності. В місті добре знають про наш похід, там збираються ратники з інших навколишніх міст і будуть нас чекати. Ми у Єльці знаходимося більше трьох днів, місто мало час звернутися з пропозицією про мирну угоду, але того не сталося. Це говорить про їх рішення дати нам бій. Розвідники донесли, що в місті є біля двох тисяч війська. Полку досить щоб взяти місто зненацька. Я вибрав, Степане, саме тебе, бо ти вмієш це робити. Якщо ж не станеться так як плануємо, то будемо брати місто в облогу, але мені дуже цього не хочеться. Ми й так згаяли досить часу. Максиме, вибери хороших хлопців з твого вістового загону і сам підеш з полком Милостивого, я мушу мати постійно зв'язок. Думаю, Збишко найвідпочине, а ви їдьте з Васильком, здається роботи вистачить для обох. Перед від'їздом ще зайдете до мене.

Сагайдачний лишився один і, не роздягаючись, приліг на лавку. Останнім часом у нього почала боліти простуджена в морських походах спина і він, при можливості, лягав на тверду лавку, випростовувався і декількох хвилин було досить щоб спина переставала боліти.

Розслабившись, він навіть на деякий час задрімав. Його розбудив брязкіт вуздечки і тихий храп коня. За хвилину до куреню зайшов, згинаючись в низьких одвірках куреня

високий дебелий парубок.

- Батьку, може що треба?

- Та ні, Самійло, трохи відпочину за день. Як засну розбудиш при потребі.

Самійло тихо вийшов. З того часу як Сагайдачний створив вістовий загін і Максиму доводилося приділяти йому багато уваги, він привів Самійла з тим, щоб той був біля Сагайдачного і охоронцем і джурою і зв'язковим коли потрібно.

Через якийсь час до куреня зайшли Максим з Васильком.

- Батьку, загін готовий до маршу!

- Головне ваше завдання, при необхідності вчасно дати знати про стан справ, щоб я підійшов на поміч. Мені тепер ні до чого втрати, попереду можуть бути значні баталії.

Хлопці, уклонившись, вийшли, лишивши по собі на деякий час, затихаючий тупіт кінських копит. Петро, трохи подрімавши, вже не міг заснути. Так було досить часто, коли він, не міг заснути до ранку, а потім забував про сон до вечора. Сказати, що Сагайдачний переймався майбутніми боями то ні. З розповідей Василя Хлистова та й інших джерел він добре знав, що сили гідної протиставити йому московський цар не мав. Аби мав, то давно вигнав би Владислава з московських земель. Половина ратних людей то Донські козаки, які дивляться, хто більше заплатить, за тими і обстоюють, поки є гроші.

А ратних людей після довгих років Смути в Московії нікому в добре військо зібрати. Це не турецькі яничари, в боях з яким він гуртував козаків у військо. Хоча правду сказати, і у Владислава справи не набагато кращі, особливо після збурення війська, якому нічим платити. Турбувало Сагайдачного інше: як змусити короля і польський сейм виконати укладені перед походом угоди. Його завжди вражала дурість людська, як можна не розуміти, що то добра угода для всієї Речі Посполитої. На умовах автономії кожної із сторін, що уклали унію, була створена Річ Посполита. Могло ж Литовсько-Руське князівство десятки років дружно жити і успішно захищатись від зовнішніх ворогів! Звідки цей шляхетний гонор та затуманення розуму? Хіба від Бога?! Ні, і ще раз ні! То як польська шляхта не може зрозуміти, що народ наш волелюбний не скориться, не зможе довго бути холопами біля шляхти, хіба вибити весь до ноги?...

Чи він один це розуміє, чи то його марення про самостійну Державу нездійснене? Думи, думи...

Ще добре, що йому дав Бог розуму і сили хоч щось зрозуміти і робити державницьку справу. І деколи досить успішно. З часу його перебування на Запорозжжі багато зроблено. Про це говорили і його побратими по академії, та й він сам при своїй внутрішній невпевненості бачить плоди своїх багаторічних трудів. Але як то мало для творення Держави! Такої як була Київська Русь. Хоча ні. Держава, яка не може забезпечити спокій і процвітання для народу довго не протримається. То і дитині зрозуміло. Чому ж то не зрозуміло шляхетній еліті державній? Важко сказати, певне, Бог розуму не дає, А чи дасть колись?

Отже дав Аллах розуму Османам, он яку створили імперію! От, імперію. До них була Римська імперія, московіти пнуться створити свою імперію, Чингізхан мав

імперію. Може імперія то краще для народу ніж республіка? Ладу більше коли один керманич. В такому випадку все залежить від одної мудрої людини? Скоріше надто мудрої. А чи можливо це? І що тоді краще? Певно не в цьому головна сутність, повинен бути закон. І в республіці, і в імперії повинен правувати закон. Біблейський закон, десять заповідей Божих, то є закон? Закон. Але і він порушується. А повинен бути непорушним жодним віруючим. А людські закони, які утримують держави? Хто має право їх порушувати? Ніхто. А імператор? Імператор також. Якщо закон допустимо порушити одному то обов'язково знайдуться інші бажаючі...

До чого тут закон? Так. На жаль угода, яку склали з королем Сигізмундом і сеймом ніколи не стане законом. Що може зробити він, Сагайдачний, маючи гідне військо, щоб змусити короля і сейм визнати угоду законом? Хіба розпочати війну з власною державою. А чи Річ Посполита то держава для України-Русі? Скоріше ні. І навіть для Литви вона не є державою. Польща для себе будувала цю державу, використовуючи і литовців і українців. Істини ради, треба визнати, що кожен литовець і українець отримав право стати поляком і католиком. Тобто забути все, що надбано за тисячоліття предками: мову, культуру, звичаї, власну історію. От така математика і така риторика!

Сагайдачний встав і вийшов з куреня. Небо на сході посвітлішало: скоро світанок. Але ні, то ще не світанок, то блискавиці небо загравою світять. Десь далеко на сході світять, бо не чути грому. Що тут дивного, серпень пора грозових дощів.

Гроза застала загін полковника Милостивого за годину маршу до міста Михайлова. Грозова злива, та ще прихід до Михайлова перед зливою ратників з міста Сапожкова, звели нанівець плани Сагайдачного. Козаки підійшли до Михайлова коли зовсім розвиднилось. Побачивши, що у відкриту браму міста заходить військовий загін, полковник прийняв рішення разом з ними, або як кажуть військові, "на їх плечах" зайти в місто. Але не врахував, що після зливи глинистий берег рову навколо міста, наповненого водою, зовсім розкис. Коні передніх вершників до пів метра застрягали в баговинні, падали на передні ноги, а позаду напірали інші розгарячені швидким бігом. Таким чином козаки перетворились в ціль для мушкетів і луків захисників міста, не маючи змогу не те нападати, а навіть дати відсіч, щоб хоч підібрати поранених і вбитих.

Невдача, що спіткала загін полковника Милостивого змусила козаків стати табором до підходу Сагайдачного з головними силами та штурмовими і вогневими металевими машинами. Дві доби місто закидали палаючими ядрами і стрілами з вогнем. Коли місто перетворилося на єдине палаюче вогнище, козаки припинили обстріл і рушили на Коломну. Справу забезпечення тилів було завершено. Жителі спалених і сплюндрованих міст не могли навіть думати про переслідування козаків, до зими їм хоч би землянки вирити, щоб мати де перезимувати. Що тут можна вдіяти, така суворість дійсності військового часу. А військо козаків продовжило похід на Москву.

Восени 1618 року Москва жила двома головними подіями: на місто наводила жах поява "хвостатої" зірки-комети, яка зависла над містом і ніхто не міг сказати, що вона віщує. Другою була звістка про підхід до Москви на допомогу Владиславу війська

запорозьких козаків під проводом гетьмана Сагайдачного. Поеднуючи ці дві події, всі були схильні вважати, що то є знак: перед московським царем Михайлом Романовим виникла реальна загроза лишитися царського трону, і на московський трон сяде королевич Владислав. Вірогідність цього з очевидністю підтверджував стрімкий розвиток подій. До цього війна між московськими та польсько-литовськими військами йшла " як мертве горить". То одна то інша сторона отримувала тимчасову перевагу, після чого бойові дії на довгий час затихали. На початку серпня місто Борисів спалене і кинуте московськими військами, зайняли війська Владислава. Сюди до них прибув Лев Сапега, який їздив у Варшаву за грошима але привіз лише обіцянки. Почувши про це жовніри збунтувались і цілими юрбами почали кидати Владиславове військо, адже дехто з них неділями не бачив куска хліба. Складалося враження, що комісари умисне готували військо до поразки з тим, щоб розпочати перемови з Москвою про мирні угоди. Лише коли табір польських військ покинули чотири хоругви, комісари пообіцяли виплатити гроші 28 жовтня. В Москві, знаючи що військо Владислава не отримуючи платні збунтувалось, теж чекали коли королевич Владислав попроситься на мирні перемови.

І раптом, як грім серед ясного неба, звістка про підхід двадцятитисячного козацького війська на допомогу Владиславу, замість татарського з Криму, про яке цар просив у кримського хана. І наче одночасно з ним на небосхилі засяяла "хвостата" зірка. Вдень і вночі засідала боярська дума, намагаючись знайти вихід з положення, що склалося. Але реального виходу не було. Проти двадцятитисячного війська "черкесів" Сагайдачного, цар зміг виставити лише сім тисяч ратників разом з Донськими козаками.

Зважаючи на це, цар Михайло Романов 9 вересня скликав собор де проголосив, що віддасть всі сили на боротьбу з Владиславом, але Москву від ворога захистить. А люд московський цар просив стояти з ним в облозі проти ворогів, і битися з ними не жаліючи свого життя. На соборі були зроблені розпорядження кому і як захищати Москву. У всі міста московського царства направлено грамоти з проханням допомогти захисникам Москви людьми і грошима.

Сагайдачний отримував вісті про стан справ у Москві, і знав, що рано чи пізно назустріч йому вийде московське військо і спробує йому зашкодити переправитися через річку Оку. Тому ще з Єльця він послав розвідників до міст Коломни і Зарайська, які вважались неприступними фортецями, та на ріку Оку в пошуках переправи.

Не доходячи до Зарайська на відстань кінного переходу, передовий загін козаків зупинився в невеличкому поселенні і після перепочинку Сагайдачний разом з Яковом Бородавкою, Самійлом, який тепер був завжди невідступно з гетьманом, та козаками вістового загону на чолі з Максимом Лободою, вивчали місцини, які Максим вибрав для розміщення обозу. Виїхавши на підвищення, щоб краще розгледіти відкриту від лісу долину, вони побачили невеликий загін вершників, який рухався в їхній бік і теж помітив Сагайдачного з козаками. Зустрічні вершники зупинились і деякий час порадилися, потім від них відділилось двоє і направились до загону Сагайдачного.

Максим з двома козаками виїхав назустріч. Зустрівшись, вони майже зразу разом поскакали до загону Сагайдачного. Яків Бородавка, який теж пильно вдивлявся в зустрічну групу вершників першим розгледів хто то є.

- Ти, знаєш Петре, побий мене грім, то дончаки!

Тепер і Сагайдачний по одягу та озброєнню зрозумів, що то були Донські козаки. А один із вершників, які наближались, взагалі здався йому зовсім знайомим. Коли вершники наблизились Петро побачив, що не помилився, один із вершників був Савелій Булавін, воєвода донських козаків. З часу кримського походу вони не бачились, але були добре знайомі. Спішившись, вони обнялись.

- Петр, а ты все воюешь? Мало тебе турок и татар так ты теперь за Московское великое княжество принялся! - сміючись заговорив Булавін.

- Савелію, а ти ж знаєш, мені без різниці з ким воювати, лишень би шаблюку з піхов витягти, щоб не заржавіла! Я дуже радий тебе бачити! А то злі язики брехали, що тебе скарали на горло.

- Еще не выковали топор, который может мне голову отрубить! И даст Бог, не выкуют!

- Я щиро радий! Почекай хвилюк зараз поїдемо до мене.

Він відкликав Максима із Яковом, наказав закінчити вибір місця, а сам з Самійлом та Савелієм Булавіним в супроводі козаків вістового загону і дончаків поїхали до козацького табору.

Помивши руки з дороги, Петро з Кіндратом зайшли до похідного куреню. Петро пригостив Кіндрата обідом, під час якого вони згадували про спільні походи проти турок і татар, про спільних товаришів, а потім непомітно перейшли до днів сьогоднішніх, до бойових дій.

— Савелію, я так собі міркую, що ти знаєш, про мій похід на поміч королевичу Владиславу, законному царю Московського царства.

- Что, идешь на подмогу королевичу, знаю, а о том, кто более законный царь Владислав или Михаил не знаю. Последнее время с московскими царями полная неразбериха. Не успеваешь замечать, когда они меняются. Постоянным остается только то, что каждый зовёт умирать за него, и при этом не платит жалованье! Вот и сейчас, позвали нас с поляками воевать и за два года всего один раз жалованье заплатили. А, намеренны, вызвали к царю и приказали идти на Сагайдачного. А я, кроме Петра Сагайдачного, старого побратима, другого не знаю. Так стану ли я против него воевать! Да еще сначала Пожарского поставил царь во главе войска московского, тот известный воин, но он заболел, открылись старые раны. Теперь князь Григорий Волконский с товарищами руководит. Боярские сыновья, которые еще меч в руках не держали, норовят рассказать моим казакам, как воевать! Мы бросили подразделения и стали во Владимирском уезде.

- Так наче ж не пасує, Савелію, кидати товаришів, якщо зголосилися допомагати.

- Я же толкую тебе, уговор был воевать с поляками за жалованье, а нам жалованье не платят, да еще с братьями казаками воевать велят! Ты бы воевал с казаками

донськими?

- Знаєш, брате, я щось не чув про війни, що були між козаками, а нам з тобою взагалі не личить воювати коли разом проти турок воювали. А коли Запороги биті були, то до вас втікали, а вже потім до себе за пороги. Хіба то забудеш?

- Вот и мои казаки говорят о том же.

Савелій хитро посміхнувся.

- Да и то, говорят, что у тебя войска видимо-невидимо, половину городов в Рязанском княжестве пожег, разорил и взял под себя. Куда нам с такой силой управиться. Это царь тебя не знает, я-то знаю!

- Війська у мене, дійсно, багато, стільки ще не збирав. Хоч правду сказати, не на братів по вірі його гуртував. Сам добре знаєш на кого, але так сталося. А те що міста під себе взяв то брешуть. Вони мені ні до чого. У нас своєї землі і міст достатньо, от лишень поки на ній не ми правуємо. Але маю надію, що час прийде. І хочу тобі широко сказати: не мав наміру палити і розоряти міста рязанські. Кожному пропонував стати на бік законного царя. Але коли відмовлялися не міг лишати за спиною ворожі міста.

Ти кажеш, що не знаєш хто законний цар, а я знаю, що московський люд з боярами цілував хрест на московське царство королевича Владислава, а після цього Михайла Романова, що не є законним. Я тобі більше скажу, Владислав веде родовід від князів Київської Русі, чого не скажеш про Михайла Романова-Захар'їна. Він, як відомо, веде родовід від жінки Івана четвертого Марфи Захар'їної. Але то не мій клопіт, у мене як і у тебе свої цілі у московському поході. Проте формальний бік справи я витримав: допомагаю законному царю московському і виконую волю сейму Речі Посполитої, яка в дійсності мачуха, але вважається для козаків і люду руського матір'ю, моєю законною державою.

- Петр, вот когда ты начинаешь говорить, у меня рот сам по себе раскрывается, ума у тебя палата. Если бы Бог мне дал, сколько ума, я бы давно царем московским стал, а ты за чужую державу воюешь, почему не за свою?

- Не чіпай, Савелію за хворі місця! Повіриш, сам про це постійно думаю. І справа зовсім не в моєму апломбі, за народ серце болить за віру і закони батьків наших, які зараз плюндрують ті кому я служу. Але, ой як не просто державу збудувати коли скільки років панам чужим служили! Та й не вміємо ми бути такими підступними як ляхи.

От просять допомоги, золоті гори обіцяють, а як потреба відпала, мало що дякую не скажуть, так ще й норовлять перепони всілякі творити. На море не ходи, турок, татар не чіпай! Та ми б і ладні не чіпати, вдома роботи вистачає. Господарства хиріють без чоловічих рук, які шаблю роками не випускають. А ти ж у Кафі не раз бував знаєш, що продають там в більшості наших жінок! То як я повинен відноситись до людоловів? Чи може то ми турків чи татар на невільницьких ринках продаємо?

Та менше з тим, знаю що і у тебе такі ж болі. А от що тобі по правді скажу, не прибідняйся, розумом Бог тебе не обділив, був би в тебе батько митрополитом московським з тебе б такий цар вийшов, що і я б залюбки такому царю послужив. Чи ти

думаєш Михайло Романов академії закінчував? Ото ж воно й є. Один царем народжується, інший рабом! Але якщо надумаєш йти на царство то клич, повір у пригоді стану!

- А, ты не смейся, вот возьму и поверну как Иван Болотников на Москву, да еще Братчиков с Дона позову. Подсобишь?

- Ще й питаєш! Обов'язково підсоблю! І впевнений, що зможеш лад навести в Московському царстві, а ми би з тобою порозумілися. Але скажи візьмемо Москву, і що далі?

- Это точно, нашли бы общий язык. Но ты прав, не пришло время.

- Так, не час, але Бог дасть прийде і наш час!

- А может сыновей наших, если не наше. У меня Афанасию уже третий годок пошел!

- Щось ти, брате, пізно сина зладив.

- А сначала дочери были, а вот теперь сын. Почему поздно, в самый раз! А твоему сыну сколько?

- А в мене донька, на сина часу не стає!

Вони, якось разом замовкли. Радість від зустрічі пройшла, а турботи, які їх не полишали, як і кожную думаючу людину, знов нагадали про себе.

- Ну, что Петр, увидел тебя и сил прибавилось! И рад, что не на конях с саблями друг против друга, а за столом как братья. Пора и честь знать!

- Кто честь має, той про неї й дбає! Кіндрате я був щасливий тебе бачити. Дай Боже ще зустрітись.

- Дай Боже!

Луною відгукнувся Савелій Булавін. Вони тричі обнялися, Савелій скочив на коня і цокіт копит коней його загону лишив після себе невелику куряву. Земля після дощу лише підсихала.

З другої сторони під'їхали Яків та Максим з козаками. Вислухавши їх, Сагайдачний звелів Максиму на вечір скликати військову Раду і пішов трохи відпочити.

На Раду він прийшов посвіжілий і навіть, здавалось, помолоділий. Після відпочинку він ще раз проаналізував план дій, і тепер чітко виклав його козацькій старшині.

- Панове-товариші! Старшино Війська Запорозького! Ще декілька зусиль, і ми з'єднаємося з військом королевича Владислава і разом візьмемо Москву, а законний цар займе Московський престол. Для цього нам необхідно переправитись через ріку Оку, здолавши Московське військо, яке йде з Москви, та не дати ратним людям Коломни і Зарайська вдарити нам в спину. Але скажу вам що в ньому немає ладу, тому отримати над ним перемогу нам під силу. На що необхідно зважити. На перепоні у нас крім московського війська є два досить укріплених міста.

Зрозуміло, взяти їх справа часу. Але втрачати час не будемо, а військову силу тим більше. Тому пропоную такий план дій. Михайло Дорошенко зі своїм полком візьме в облогу місто Коломну, а Яків Бородавка Зарайськ. Ваші дії повинні впевнити захисників міст, що штурм планується з години на годину. Необхідно тримати їх в постійній

напрузі. Штурмові загони, як круки повинні кружляти навколо, вишукуючи слабкі місця. Підтягніть гармати, проти вхідних брам ставте штурмові машини, але так щоб мушкетні кулі та гарматні ядра супротивника їх не досягали. Оборонці не повинні мати сумнівів щодо ваших намірів. Михайло, ти зосередиш війська облоги таким чином, щоб шлях на головну браму Коломни був майже свободний. Брама міцна і ти, нібито будеш здійснювати штурм в інших місцях. А якщо московське військо захоче схоронитися в місті дозволь їм це зробити. Якове, у тебе таке ж завдання, але біля Зарайську. Проте мислю, що до Зарайську московіти не будуть відступати. То їм не з руки, та й місто менше. Я з основними силами вступаю в бій за переправу. А щоб скоріше нею заволодіти маю задумку. Якщо питань немає, то розпочинайте готуватися вже.

Коли козацька старшина заклопотано розійшлася, Сагайдачний послав Максима за полковником Гаркушею.

— Олексю, я хочу доручити тобі делікатне завдання. Розвідники доповіли, що крім основної переправи є ще одна вище по річці. Нею користуються рідко, бо далеко від міст Коломна і Зарайськ. Я з військом піду на головну переправу, а ти вночі підеш на дальню. Маю надію, що там тебе чекати не будуть. Тихо переправишся і зайдеш московітам в спину. А я вже їх пропущу до Коломни. Нехай хороняться там і чекають доки ми будемо Москву брати. От такі наші дії. Як вважаєш Олексю?

— Що я маю сказати: мудро! Ти все так розклав, що навіть думати не треба лише виконувати.

Те що Сагайдачний розділив своє військо на чотири загони, мало як плюси так і мінуси. З однієї сторони він створив видимість готовності взяти і місто і переправу, що сіяло паніку у ворога. А з другої був ризик розкриття задуму, і як наслідок поразки. На головній переправі зав'язався жорстокий бій, в якому два дні не було помітного переможця. Волконський навіть вирішив послати до Коломни своїх представників з вимогою виступити з міста, і напасти на Запорозьке Військо з тилу. Це могло поставити Сагайдачного в скрутне становище.

В цей час Волконський отримав повідомлення, що частина війська Сагайдачного переправилися через Оку біля міста Ростиславля-Рязанського і вже московські війська з години на годину опиняться в оточенні переважаючих сил козаків. Йому лишилося одне, спішно відступити і схоронитися у місті Коломні.

Сагайдачний отримав чергову блискучу перемогу. Шлях на Москву був відкритий. Міста Ярославль, Переяславль, Романов, Кашира і Касимов, навіть не робили спроб боронитися. Війська Сагайдачного без перешкод дійшли майже до Москви і зупинились в селі Броницях Коломенського округу. Тут Сагайдачний дав війську невеликий відпочинок, і звелів полковникам гідним чином підготуватися до зустрічі з королевичем Владиславом. Звідси він відправив послів до королевича із звісткою про своє прибуття, і попросив аудієнції.

З послами відправився Збігнев Гура. Він мав завдання розвідати настрої комісарів сейму і їх плани на подальші дії та проведення переговорів з московськими боярами. Таке ж завдання отримав Василь Хлистов, що відправився до Москви. Сагайдачний

знав, що переговори між московськими боярами і комісарами польського сейму не припинялись за весь час військових дій, які були лише аргументом в отриманні більших зисків при укладанні майбутньої мирної угоди. Хоча не можна було виключати і дійсного бажання польського сейму "посадити" Владислава на московський престол. Така інформація йому була потрібна для подальшого планування своїх дій. Владислав особисто зустрів послів і на radoщах одарив подарунками, а Сагайдачному через послів передав щедрі дари, знамено, литаври і булаву.

Двадцятого вересня під містечком Тушино, що за сім верст від Москви, відбулося об'єднання військ Сагайдачного та королевича Владислава. Перед тим Сагайдачний став військом біля Донського монастиря щоб пропустити обоз. Московські ратники вийшли назустріч щоб перешкодити з'єднанню ворожих сил, але Запорозьке Військо мало таку вражаючу силу, що на московських ратників напав невимовний жах, и вони не спромоглися зрушити з місця. Пропустивши обоз Запорозьке Військо неспішним майже парадним маршем рушило до Тушина. На світанку королевич Владислав зі своєю свитою у супроводі канцлера Сапеги, гетьмана Ходкевича та комісарів польського сейму, виїхав з Тушина зустрічати запорозькі полки.

Це було для змучених дворічною "смішною", як говорив Сагайдачний, війною поляків вражаючим видовищем. Попереду полкових колон їхав хорунжий із знаменом, яке подарував королевич, за ним на чорному арабському жеребці з булавою, подарунком Владислава, їхав Сагайдачний, на два кроки від нього хорунжі з військовими стягами запорожців і козацька старшина. За ними рухались військові колони козаків. Причому, вони були вишикувані не як завше по куренях, що було зручно в бою, а на європейський манер: першими йшли кінні козаки. Їх було стільки, що здавалося ліс списів рухався по шляху, виблискуючи на сонці. Далі йшли піші вояки озброєні вже не луками, а мушкетами, за ними колоною армата на кінній тязі, а в завершення обоз.

Великі вози навантажені набоями до мушкетів, ядрами до гармат, провізією, та іншим добром, крім перевезення вантажів мали і інше, суто військове призначення. Ніхто краще козаків не вмів за лічені години будувати в чистому полі неприступний табір-фортецю, і за його стінами відбивати ворожі атаки. А робилося це так, вози виставляли чотирикутником, а всередині ставили другий ряд возів і зв'язували до купи цепами. З зовнішніх сторін копали рів глибиною до двох метрів, а викопаною землею засипали вози. На верху, таким чином зведених стін, встановлювали гармати і влаштовували свої шанці вояки з мушкетами. Висота таких фортечних стін могла сягати разом зі стінами рову до чотирьох метрів. За такими стінами, при наявності набоїв, їжі та води, козаки витримували облогу тижнями.

"Ну хто мені зможе перешкодити з такою силою стати Московським царем!" – радісно думав королевич Владислав, вітаючи помахом руки військо Сагайдачного.

Під'їхавши за декілька кроків до королевича, Сагайдачний хвацько зіскочив з коня, якого за вуздечку спритно підхопив Максим Лобода, і підійшовши до королевича, застиг в шанобливому поклоні. Королевич теж зійшов з коня і привітавшись з

Сагайдачним злегка обійнявши його за плечі. Це не відповідало етикету, але мимоволі вилилось тим почуттям подяки і пошани, яке переповнювало королевича.

Це почуття пошани до видатного воїна Речі Посполитої, Владислав проніс через весь час їхнього знайомства хоч і був той не поляк, а русин і сповідував іншу віру. На вечір, після розміщення військ Сагайдачного, королевич Владислав провів урочисту аудієнцію, під час якої Сагайдачний передав королевичу полонених воевод і царських послів Хрущова та Бредіхіна, затриманих з листами до Криму.

В той же день на вечір, королевич Владислав призначив велику військову Раду, на яку були запрошені польські комісари, литовський гетьман Карл Ходкевич з польськими військовими начальниками, литовський канцлер Лев Сапега, гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний з полковою старшиною. Приміщення, в якому засідала Рада було не велике, а учасників аж забагато, і ще до прибуття королевича було набите високопоставленими шляхетними особами. По їх поведінці можна було зразу визначити хто є хто.

Представники сейму і короля Польщі, комісари, зрозуміло, вважали себе головними на цій нараді, і тому зверхньо поглядали на литовців, хоч ті і були вищі по посадах в державній ієрархії. Литовці виглядали змученими і невпевненими. Ця, на перший погляд невідповідність пояснювалась просто: Лев Сапега ніс відповідальність перед королевичем і військом за те, що не привіз гроші, а це спричинило до бунту жовнірів. І хоч всі добре розуміли, що грошей не отримали від сейму, але вину поклали на канцлера Сапегу. Бойові дії і напрям руху війська визначали комісари, а за поразки і прорахунки відповідати Карлу Ходкевичу.

Сагайдачний зі старшиною розмістилися окремою групою і лише зрідка перемовлялись, вони ще не встигли відпочити але поводили себе незалежно і зовсім не зважали на гонорових комісарів. Коли зайшов королевич в оточенні близьких сановників та московських бояр, що стали на бік королевича, комісари за деякий час замовкли.

Королевич Владислав, переcheкавши гомін, почав нараду:

— Вельмишановне панство! Я зібрав вас на Раду, щоб сьогодні визначити час штурму і завоювання Москви. Після чого я, законно обраний цар московський, займу свій трон. Вважаю відкладати штурм Москви, коли до мого війська, приєдналося Запорозьке Військо, з гетьманом Сагайдачним, сміливим і вмілим військовим керівником, немає сенсу. Прошу панове висловити свої пропозиції.

Першим, як то і пасує у військових Радах, взяв слово Карл Ходкевич:

— Вельмишановне панство! Сьогодні ми знаходимося за декілька кроків від завершення нашого многотрудного походу. Збільшення військової сили за рахунок козаків забезпечить нам успішний штурм, і захоплення Москви в короткий час. А далі вже справа дипломатів. Ваша високосте! Нам потрібно до двох днів, щоби внести корективи в попередні плани і ми приступимо до облоги та взяття міста.

Під час його виступу польські комісари продовжували розмовляти і деколи досить голосно. Коли Ходкевич закінчив свій виступ, з місця заговорив один із комісарів

Костянтин Плихта, не даючи королевичу вести Раду.

— Пане гетьмане, ви тут нам розповідаєте про плани захоплення Москви, а скажіть, ви хоч знаєте висоту кріпосних стін? Та може й це не головне, комісарів турбує чи в спроможі ви ще зібрати своїх вояків, вони у вас розбігаються цілими хоругвами!

— То, прошу пана, питання до сейму, а радше до його комісарів, з ласки яких вояки голодні і без жалування два роки!

Різко відказав Ходкевич.

— Ви, пане гетьмане, не шукайте причин, з яких не вмієте керувати військом. Ви ж не пастух, а гетьман, то правуйте військом, в цьому ваше завдання, а не комісарам роботу знаходити. А наша справа бути вухами і очима сейму в поході, та вчасно доповідати сейму і його величності королю про недалугі дії військових.

Під час його короткого виступу, а вірніше сварки з гетьманом, комісари підтримували його вигуками: "достеменно так!", "то є факт!", "про що мова!". Тим хто був уперше на такій нараді стало зрозуміло, що це не перша їх сварка. А полковники Запорозького Війська, які ніколи не були на засіданнях сейму, а на військових нарадах у гетьмана говорили лише тоді коли гетьман запитає, не могли зрозуміти хто керує військом польським.

Королевич, щоб припинити сварку надав слово Сагайдачному.

Сагайдачний піднявся, але комісари не звертаючи на нього уваги продовжували паплюжити дії гетьмана Ходкевича. Почекавши хвилину Сагайдачний голосно і доволі різко звернувся до королевича:

— Ваша високість, якщо це військова Рада, в якості кого тут присутні ці горласті пани? А якщо то є засідання сейму, то я не маю честі на ньому бути присутнім! Дозвольте мені з полковниками піти з наради!

Комісари враз затихли. Сагайдачного вони не знали, але були вражені зухвалістю цього холопа, якому надана така не по рангу честь. Місце холопа за дверима підводити коня до пана та допомагати пану ногу в стремено ставити, а він голос тут підвищує! Але королевич не дав їм це вимовити в голос, він підвівся і високим фальцетом напружуючи голос викрикнув:

— Панове комісари, я прошу до уваги!

Королевич вперше за час походу підвищив голос на комісарів. Це була друга поспіль несподіванка для комісарів, і вони якось враз потухли і замовкли. Зрозуміло, Сагайдачний в їх особі знайшов надійних ворогів, але це його не дуже хвилювало бо друзями, ба навіть союзниками вони б йому ніколи не стали, хоч він і був такий же шляхтич і підданий Речі Посполитої. Для комісарів він був схизматик і не захотів стати католиком, чим відніс себе до людей нижчого сорту. Сагайдачному це добре було відомо, тому він, більше не звертаючи уваги на комісарів, продовжив виступ.

— Я вважаю, що його високість, королевич Владислав поставив нам військовим завдання і ми розробимо план дій, щоби потім його узгодити з його високістю. Панове розуміють, що військовий план тільки тоді буде мати сенс, коли буде відомий і

утриманий в таємниці, а не на такій нараді. Це забезпечить добре його виконання. В мене все, панове.

Сагайдачний сів, хоч присутні чекали, що він після такого різкого початку буде продовжувати сварку з комісарами. Всім давно була в печінках їх пихатість та зарозумілість і хотілось, щоб цей сміливець, який зумів показати їх місце, ще трохи по них потоптався. Але Сагайдачному було не до вистав, він зрозумів, що від комісарів допомоги він не дочекається, хіба перепон. Проте мовчання затяглося, і щоб якось вийти з положення, знову заговорив королевич.

- Я пропоную облогу Москви доручити гетьману Сагайдачному. Мислю, що учасники наради зі мною згодяться, і на цьому всі можуть бути вільні.

Коли Владислав сповістив про закінчення наради, Сагайдачний мав надію, що він продовжить її у вузькому колі з ним та гетьманом Ходкевичем. На його запитання про це, королевич відповів: - Пане Сагайдачний, я не маю військового досвіду, і не зможу радити таким досвідченим воякам, тому повністю покладаюся в військових справах на вас. А участь у вашій нараді може взяти пан Сапега. Канцлер знаходився поруч і почувши своє прізвище підійшов до королевича з Сагайдачним.

- Слухаю, ваша високість!

- Пане Сапего! Я вам доручаю провести нараду з гетьманами про деталі спільного штурму і взяття Москви. І будете мені доповідати при необхідності залагодження спірних питань.

Сапега зупинив Гетьмана Ходкевича, який вже виходив, і підвів до Сагайдачного:

- Здається, панове гетьмани, ви ще зблизька не знайомі. Це моя провина, наплив подій сьогодні такий, що я не встиг, але здається тільки тепер ця необхідність виникла. Чи не так?

Після привітання Сагайдачний без прийнятого в таких випадках вступу, перейшов зразу до справи.

- Пане гетьмане, ми з вами повинні скласти план облоги, визначити час штурму і дії наших військ при цьому. Я маю досвідчених полковників ви також, тому пропоную через деякий час зустрітися і обговорити ці питання у вузькому колі.

Ходкевич здивовано подивився на Сагайдачного:

- Вам доручено облогу Москви то маєте військо і проводьте облогу, я маю своє завдання.

Сагайдачний ще стримував себе:

- Як я маю розуміти пана гетьмана? Здається я не вийшов на прогулянку по московському царству, а поспішав на допомогу королевичу і вам у тому числі. Чи не так пане гетьмане?

Лев Сапега, знаючи Сагайдачного, по його напруженому обличчю зрозумів, що розмова між гетьманами не складається, зробив спробу згладити напруження.

- Пане Сагайдачний, ви так зразу про справи...

Сагайдачний повернувся до Сапегі:

- Пане канцлер, це вам дипломатам відомі придворні правила етикету, я проти них

нічого не маю, але вважаю, сьогодні вони ні до чого. Я вже давно людина військова і розумію так, якщо на мене покладено завдання мені його і виконувати. А для цього у мене повинна бути повна ясність що зробити, якими силами, і в даному випадку як взаємодіяти з союзницькими військами, що мені не підпорядковані. А ще хотілось би знати на кого буде покладена відповідальність за поразку, від якої ніхто не гарантований? Бо після такої, з дозволу сказати, військової Ради лише винних шукають. Ви знаєте, в Запорозькому Війську теж багато галасують, навіть до шабелъ доходить при виборі кошового отамана, але коли вже обрали то всі стуляють писки і слухають його одного, в іншому випадку легко голову втратити. А у нас сьогодні на нараді два гетьмана, таке можливе лише на королівському балу. Чи може я помиляюсь?

Ходкевич змучено посміхнувся:

- То може пан Сагайдачний хоче мати мене за свого полковника чи старшину?

Сагайдачний не повертаючись до Ходкевича, різко зреагував на його слова:

- Мені це без потреби, маю на військо досить полковників, одначе, пане, гетьмане вважаю що потрібно бути вам присутнім при нашій нараді, щоб ми порозумілися перед штурмом і мали чіткий план взаємодії.

Ходкевич уважно подивився на Сагайдачного потім на Сапегу, хвильку помовчав потім промовив:

- Вибачте панове, я щось зле себе почуваю, прошу перенести нашу розмову. Вибачте.

Він злегка вклонився Сапезі і Сагайдачному і вийшов з приміщення. Сапега відчув ніяковість від такої його поведінки.

- Пане Сагайдачний, заспокойтесь, все владнається, ми зустрінемось і обговоримо питання штурму Москви. А поки маєте виконати наказ королевича і військової Ради, взяти в облогу місто.

Вони відкланялись і Сапега подався виконувати свої справи, яких мав досить. А до Сагайдачного зразу ж підійшов Мазепа, який спостерігав його розмову із Ходкевичем, та Сапегою.

- Петре, не переймайся. І на Ходкевича зла не тримай, йому сьогодні гірше всіх.

- Чому так?

- А ти сам не бачиш? От ти привів двадцять тисяч війська, сам королевич зійшов з коня і привітав тебе як тріумфатора. Зрозуміло, що то є справедливо, але не гонорові польські шляхтичі то можуть розуміти. Ти добре знаєш, що Ходкевич після Жолкевського другий визнаний у Речі Посполитій головнокомандувач і сьогодні завдяки тобі, хоч ти того і не хотів, Ходкевича комісари привселюдно в багнюці виваляли.

- Михайло, я щось перестаю тебе розуміти, ти волів би щоб мене в багнюці виваляли?

- Петре, ти сьогодні щось дуже гарячкуєш. Не на часі. Я зовсім про інше. У всьому Запорозькому Війську ти лише мене по старій дружбі деколи можеш послухати, і то коли захочеш. А хто, хоч один, має право слово тобі поперек сказати? Хіба зовсім

дурний, або той що смерті собі бажає. Ти вирішуєш, потрібна порада – питаєш, не потрібна — дієш на свій розсуд. Ти в поході диктатор, Олександр Македонський! А Ходкевич? Він наче й головнокомандувач, а скоріше, ніби свиней у комісарів сейму пасе. А тепер, подібно, і у тебе за підручного. То як йому відчувається?

– Чекай, до чого тут комісари від сейму, а королевич Владислав?

– Королевич не король, та й молодий занадто. Він хоч і "не пасе свиней", а без комісарів кроку не ступить. Оце лишень тебе привітав, комісарів не спитавши. Але кажу ж, по молодості того не відає. А Ходкевич старий рубака і гонор не безпідставний має, то добре розуміє, що у комісарів на ланцюгу ходить.

Сагайдачний хвильку помовчав, а потім посміхнувся.

– Михайле, я от інколи думаю, як я тебе такого мудрого біля себе тримаю. От Яків Бородавка від тебе здихався б відразу. Не може бути в одному коші двоє мудрих – затісно. Взагалі, я мислю, що ти би, при своїй мудрості, був би ще той гетьман!

– То я Петре біля тебе мудрий, а біля Якова був би дурним. Та й то сказати, дав би мені Яків отак розп'якувати як ти мені дозволяєш!

Згадавши Якова і те як часто його Мазепа виставляв за дурня вони разом засміялись.

– Добре, Михайле, що тут заперечиш, маєш рацію, але ми повинні вживати термінові заходи в цій дурній ситуації. Ти Василька вже бачив?

– Приїхав і Василько і Збишек. Вони давно рвуться до тебе, мають досить нагальної інформації.

– То я тепер звільнився візьми їх, та ще Максима прихопи, і ходіть до мене.

Розмова з Мазепою як завжди в таких випадках Сагайдачного зовсім заспокоїла, і він разом з Самійлом подався до своєї резиденції.

За якийсь час примчали і хлопці з Мазепою. Після коротких привітань приступили до справи. При таких нарадах Сагайдачний приймав заходи перестороги і тому наказав Самійлу не відлучатися від свого куреню.

– Панове-товариші, обставини складаються так, що ми повинні врахувавши всю інформацію, що маємо, прийняти найбільш виважене рішення. В сьогоднішньому протистоянні привід до дії мають польсько-литовські сили, тобто наші союзники. Що ми знаємо про їх плани і чи є вони? Повинен сказати, нарада, яка щойно відбулася, показала: комісари мають план, скоріше всього погоджений з королем і сеймом. В іншому випадку вони б не були такі знахабніло самовпевнені. А от Ходкевич в цей план не посвячений.

Побачивши нетерпеливе нерозуміння в очах Максима і його побратимів, Сагайдачний застережливо підняв правицю: щоб не збивали з думки. Він мав таку особливість свого розуму, що часом пояснюючи те чи інше питання, він і себе або переконував в справедливості того про що вів мову, або знаходив вади в своїй аргументації. Тобто то були думки в голос, але ще й для слухачів.

– Більш того, мислю що і королевич в плани комісарів не посвячений. Тому що на мою пропозицію обговорити план дій разом зі мною і Ходкевичем нічого не відповів.

Отже що то може бути за такий план військової операції, про який не повинні знати головнокомандувачі військ, в той час як відповідати, в разі поразки, належить їм? От тепер я хочу вас послухати, якщо маєте сказати те чого я не знаю. Максиме, давай спочатку послухаємо Збігнева і Василька, а потім і ти скажеш свою думку, але перше і головне моє прохання – побільше інформації.

– Я, за той час побував у польському таборі, зустрів декого із знайомців, послухав, навіть і випитувати особливої необхідності не мав, всі говорять про одне: в грудні військо вирушить до Варшави. Спочатку я не переймався, вважав, що то звичайні плітки, але потім, помисливши над тим що чув у Варшаві, а от тепер послухав вас, пане гетьмане, і впевнився: саме так воно і є. Я поясню. Пам'ятаєте, пане гетьмане, ви назвали цю війну смішною?

– Збишку, я тоді мав на увазі, що військами керують не досвідчені воїни, а з одного боку жінкаЮ а з іншого молодий королевич, який вперше отримав можливість керувати.

– Саме так, батьку, але сьогодні, враховуючи те, що чули на нараді, ви сказали, що польсько-литовськими військами керують комісари.

– Це щось міняє?

– На моє переконання, розставляє все на свої місця. В Варшаві я чув розмови, як на мою думку, досить близькі до правди про те, що наш король більше переймається Шведським престолом ніж московським. А сейм головним сенсом компанії бачить лише повернення литовських міст, які московіти відібрали у Речі Посполитої, і знову ж, московський престол сейму без потреби, він переймається полуденними справами. Турки, не криючись, готуються загарбати всі полуденні території Речі Посполитої аж до самого Києва і Львова.

– То ти хочеш сказати, що ні в Польщі, ні в Литві Москва нікому не потрібна. То навіщо козаків кликали?

– От цього я і не розумію, то лише ти, батьку, можеш зметикувати.

– Збишку, ти додав туману а не інформації. Хоча...

Сагайдачний трохи замислено помовчав.

З іншого боку... Васильку, а як Москва пояснює собі цю дивину, яку в Варшаві обзивають війною?

— Я хочу напам'ятати, пане гетьмане, для справедливости и более точного воспроизведения событий, что войну начали по указанию московского царя Романова. Это он, нарушив предыдущие договоренности, отвоевал ряд литовских городов. И протекала война с переменным успехом. Вступление в войну королевича Владислава придало войне подобие справедливого возвращения московского престола законному владельцу Владиславу. Вам это известно. А вот теперь главное, что я хочу сказать. Бояре, вместе с царем, когда узнали о двадцатитысячном Войске Запорожском, да слышали о его подвигах, полностью потеряли разум от страха. Два дня назад они послали боярина Федора Ивановича Шереметьева, князя Данилу Мезецкого и дьяка Болотникова на переговоры к польским комиссарам. По словам отца, они имеют

приказ царя Михаила предотвратить штурм Москвы любыми способами.

Всі учасники цієї невеличкої наради застигли, не маючи, що сказати, наскільки їх вразило почуте.

Хіба не Сагайдачного. Але першим заговорив Максим.

– Пане гетьмане, невже таке може бути, невже комісари за спиною королевича ведуть перемови з московськими боярами і підуть на таку зраду, який їм зиск в цьому?

– Е, Максиме, от тепер навпаки, у мене туман розвіявся, є повна ясність того, що сталося і планується. Деколи здається, що слова матеріалізуються. Скажеш щось не задумуючись, а потім виявляється, наче в воду дивився все так і сталося. Я назвав цю війну смішною особливо не вкладаючи в ці слова якогось потаємного змісту. Але тепер, скажу чому ця війна смішна, це не війна а дипломатичні перетягування канату!

– Щось ти, Петре, намудрив так, що і я старий не вслідкую за твоєю думкою.

– Може й перемудрив, Михайле, але ви всі уважно послушайте, а після цього і побачимо наскільки перемудрив. Так от, співставимо факти, які маємо. Сейм, відправляючи військо на Москву, дав термін до року на залагодження всіх справ. І які ж то справи? А такі собі, дрібненькі, всього лишень посадити на московський престол свого царя. І дійсно, московські бояри ж самі того хотіли, от і візьміть. Але забули, що просили вісім років тому, коли Московію накрила велика смута. Але тепер і Москва інша і бояр, які просили Владислава на московський престол, немає. А московський люд давно забув про Владислава. Як у вас, Василько кажуть: "Дорога ложка к обеду"? До речі, ми це добре побачили коли пропонували перед штурмом містам переходити на бік законного царя. Жоден воєвода не зголосився, правий був Яків Бородавка, що дурно людей втратили.

– Батьку, щось смішного тут мало!

– Ти, Максиме, правий, це зі сторони, не знаючи нашу шляхту, можна було б посміятись, яка вона дурна. А насправді тонкий дипломатичний хід. Збирають військо і посилають на Москву, але крім воєвод, до війська приставлені комісари від сейму. Хтось би спитав, а вони навіщо? Збишку, ти знаєш комісарів, вони воєводи?

— Та ні, пане гетьмане, один єпископ, два каштеляни, два старости. Вони не для війни, вони переговори ведуть з боярами.

— От тепер ви розумієте, чому смішна. До того вони три роки не могли поділити смоленські землі, в яких зацікавлена литовська шляхта. Московські бояри не витримали, послали ратників і відвоювали їх. Повинна була Річ Посполита щось відповісти? Відповіла. Теж військо зібрала, але віддала його призначеним комісарам, дала їм ще грошей і королевича Владислава в додачу: ось вам гроші, військо, гетьман до війська і рік часу, ідіть хлопчиськи, заберіть смоленські міста та посадіть на московський престол королевича Владислава, ніби його там зачекалися. І почалася ця смішна війна. Бо, якщо воювати без сміху, то треба дати війська більше і кращого, і грошей побільше, а не комісарів. А то бач через місяць гроші закінчились, а сейм більше не дає. От так і воювали, але час біжить а результатів нуль. Щоб ти Максиме робив? Грошей не має, військо розбігається. Ще одного царя московіти не хочуть, і

свого нічим кормити.

- Навіть не знаю, батьку...

- Бач, і я б не знав, але пан канцлер Лев Сапега, мудрагель не нам рівня, він придумав. От скажіть, що робить господар щоб відігнати птицю, яка на огород повадилася?

- Та що, опудало ставить, птиця думає що то людина і не летить на огород. Але до чого тут огород і опудало.

- А до того, Максиме, що пан Сапега вирішив козаками налякати московітів. Але комісари навіть не чекали, що ми так швидко прийдемо під Москву. Вони самі в смерть налякані нашим військом і не знають що з ним робити. Але це вони. Ми теж повинні думати як нам повестися. То як вам моя казочка на ніч?

- То, Петре, така казочка, що мороз поза шкірою. І саме страшне в ній, що вона дуже на правду подібна. І, навіть не знаю що тобі на неї сказати.

- А я вот не могу уразуметь, что страшного произошло. Москву действительно напугали, а это значит, что запорожцы отработали полученные от короля деньги и могут возвращаться победителями домой.

- Васильку, я скажу тобі чого боятися в Москві, Мазепа і я разом з ним. Щоб вважати себе переможцями треба принаймні взяти штурмом Москву і замість Михайла на московський трон посадити Владислава. А хто є батько молодого Михайла царя? Митрополит московський Філарет. Чи не так, Васильку? А тепер скажи, може його Москва не бажає мати митрополитом?

- Да нет, пане гетмане, не только в Москве, но и в других княжествах Филарета любят и уважают. Сказывают, что скоро Вселенский патриарх Феофан III из Греции приедет, чтобы посвятить Филарета в патриархи.

- От тепер, Васильку, ти сам зрозумів і, маю надію, все наше товариство, чому у нас з генеральним писарем мороз поза шкірою.

- Да, теперь ясно, и какой выход из положения? Или нет выхода?

- Дивлячись, що вважати виходом. А от діяти ми можемо в такі способи.

Перший спосіб, що лежить на поверхні, це прийняти участь у штурмі. Але якщо комісари вже ведуть переговори з Московськими послами та ще й на прохання зляканої Москви, то вони мають можливість отримати бажане без штурму.

- Або якимось чином зірвати штурм!

- Так, Максиме, а скоріше, і зірвати штурм, і отримати бажане. Але змусити це зробити чужими руками. Скажімо, руками запорозьких козаків, для комісарів це був би найбільш бажаний варіант, або руками гетьмана Ходкевича, що гірше, але прийнятне для них.

Другий спосіб, це відмовитись від штурму і тим самим взяти всю відповідальність за поразку на себе, чим дуже допомогти комісарам і нашкодити королевичу.

Третій - попросити аудієнції у королевича і все йому доповісти. Але тут можливі перепони, або мене не допустять до королевича, або він мені не повірить, достовірних фактів ми не маємо. То який вихід найбільш прийнятний, чи хто знає ще інші виходи?

- Петре, найбільш прийнятний перший. А інших, крім тих що ти назвав, я поки що теж не бачу. Однак, що стосується першого, наскільки я зрозумів, ти сам не знаєш коли і яким чином буде початок штурму.

- Так, Михайле, не знаю. Але маю надію що буду знати. У всякому разі я буду керувати облогою, і якщо Ходкевич без мене піде на штурм я все одно буду знати місце і час штурму. Єдине, чи встигну я зреагувати в такому випадку. Максиме, направиш козаків вістового загону у всі полки і попередити щоб доповідали про найменшу дрібницю мене особисто, або через тебе. Збігнев, а від тебе я хотів би мати інформацію про дії комісарів. Саме вони є рушійною силою всіх подій, які повинні статися. А тепер, Максиме, доручи вістовим зібрати полковників до мене.

Нарада з полковниками була дуже короткою. Сагайдачний в першу чергу наказав їм заблокувати головні брами Москви, з тим, щоб при отриманні команди на штурм зручно їх зламати і увійти в місто. Довжина фортечних мурів міста Москви понад п'ятнадцять кілометрів, і при наявній військовій силі запорожців, не складала особливих труднощів для надійної облоги їх та тридцяти чотирьох брам, серед яких Сагайдачний виділив чотири головні і поставив на них кращі полки, Арбатську браму він доручив полковнику Дорошенку, Нікітську полковнику Гаркуші, Тверську полковнику Бородавці, Петровську полковнику Одинцю.

Інші полки були розміщені під стінами Москви так, щоб у випадку здобуття одної із брам, суміжні полки мали можливість швидко дійти до брами на допомогу. А після цього розвинути наступ на Московський кремль через земляне і біле місто. Вістовий загін Максима Лободи мав забезпечити постійний зв'язок між полками. Сагайдачний сам керував розміщенням полків, і здається передбачив все, лише не міг передбачити в повній мірі дії комісарів, про яких знав лише, що вони ведуть переговори з московськими боярами.

Завершивши облогу Москви Сагайдачний чекав, що його запросять на зустріч з королевичем чи гетьманом Ходкевичем, тому його коні стояли на готові. Але запрошення ні до королевича, ні до гетьмана не було. Замість цього примчав Максим з повідомленням, що до Сагайдачного приїхав князь Новодворський, і просить нагальної зустрічі. Хоч Сагайдачному не представили керівництво польсько-литовськими військами, він знав, що той один з командирів польських жовнірів, тому не гаючись запросив того до себе.

Високий, ставний, впевнений у собі, кавалер мальтійського ордену, Новодворський виглядав, таким собі, презрілим героєм-коханцем, незмінним учасником шляхетних гульок і балів, однак на здивування Сагайдачного, той звернувся до нього з повагою та щирою посмішкою, яка зразу ж налаштувала Сагайдачного на зустрічну щирість.

- Пане гетьмане, я маю достовірні відомості про ваші зв'язки на морі проти турок і в цьому блискучому поході через московські землі до нас на допомогу, тому прийміть мої найщиріші завірення в захопленні вашим військовим таланом! Для мене велика честь брати участь у штурмі Москви разом з вами. Гетьман Ходкевич висловив жаль, що раптово захворів і не має можливості разом з вами виробити план дій. Саме тому він

доручив це мені.

Справа в тому, що я маю завдання взяти приступом Арбатську та Тверську брами, після чого в оперативному зв'язку з військами пана гетьмана захопити місто. Виглядати це повинно так: ваші війська, що взяли місто в облогу пропускають мої підрозділи до брам, я захоплюю їх, і ми разом двома колонами через земляне місто рухаємося на кремль. Я прошу пана гетьмана познайомити мене з командирами підрозділів, які розміщені біля Арбатської та Тверської брам.

Сагайдачний уважно слухав Новодворського і з радістю думав, що нарешті вперше після об'єднання з військами королевича з ним ведуть мову про конкретну справу. Тим більше, що польський офіцер, який стояв перед ним і його життя давно було оповите легендами. Вони були майже ровесниками. Життя князя Новодворського було не менш бурхливим ніж у Сагайдачного.

В молодості Бартоломей Новодворський товаришував з майбутнім королем Польщі Стефаном Баторієм. Після ненавмисного вбивства королівського охоронця впокоїв, вимушений був втікати до Франції, де служив королям франції Генріху III та Генріху Наварському. З листами від останнього потрапив до Мальти, там він вступив до Мальтійського ордену, приймав участь у бойових діях. За бойові заслуги був посвячений в кавалери Мальтійського ордену. Після повернення до Польщі служив у короля Сигізмунда III. Все це Сагайдачний знав про нього, але те, що зустрів Новодворського тут було приємною несподіванкою.

- З вашого дозволу, пане Новодворський, я закличу полковника Дорошенка, який опікується Арбатською брамою і полковника Бородавку з Тверської брами, і ми спільно обговоримо план дій. Але я маю до вас декілька питань і волів би їх вам задати. Пан може мене зрозуміти: я повинен вести військо на штурм міста не знаючи з ким я буду взаємодіяти. Дивна склалася ситуація, мені краще відомі війська супротивника ніж союзника.

Новодворський знітився.

- Розумієте, специфіка нашої військової компанії в тому, що справжня ціль цієї, з дозволу сказати війни, відома лише комісарам, які в військовій справі не мають жодної уяви. А ввести в курс своїх задумок командирів війська, мабуть не мають за потрібне. От тому ми так і воюємо. Але, я вважаю, що сьогодні у нас є конкретне завдання, і його виконання корінним чином змінить ситуацію і у війську, і відношення до війська.

Доки Сагайдачний з Новодворським знайомились, прибули Михайло Дорошенко і Яків Бородавка. Відправивши їх з князем Новодворським, узгодити план спільних дій, Сагайдачний вирішив дати собі відпочинок. Як буде складатись ситуація невідомо, а він під час бою повинен бути біля війська і приймати швидкі та розумні рішення.

Крізь дрімоту він почув мелодійний передзвін московських дзвонів: "завтра Покрова, то велике свято". Згадав Петро засинаючи. З дитинства мелодія дзвонів навіювала Петру спогади про православні свята, і завше налаштовувала на тиху радість і спокій...

Сагайдачного розбудив стукіт кінських копит, а потім неголосна розмова Самійла з

Максимом.

- Максиме, гетьман лише заснув, нехай трохи поспить!

- Самійло, думай що говориш! Поляки почали штурм не повідомивши нас, я повинен терміново доповісти батьку. Пропусти!

Сагайдачний вийшов в сіни, де Самійло закривав собою вхідні двері.

- Самійле, пропусти Максима, яке тут спання, коли ти чекаєш бою, а тебе гетьмана війська, не вважають за потрібне повідомити про початок! Говори Максиме!

- Батьку, прибув вістовий від Арбатської брами!

- Ну, і що там?!

- Полковник Дорошенко його відправив до тебе тільки-но поляки зламали пригородок і пішли до брами. Вже в дорозі, хвилин через десять, він почув мушкетні постріли.

- От, бісовий кавалер не сказав, що знає про час початку штурму!

Вилаявся Сагайдачний.

За мить вони з Максимом скочили на коней, і в супроводі двох десятків козаків вістового загону, помчали до Арбатської брами.

Свій табір Дорошенко розмістив за пів кілометра до брами у невеликому переліску. Спішившись біля куреня полковника Дорошенка, Сагайдачний з Максимом зайшли в середину. Курінь був добре освітлений свічками, і вони зразу ж побачили Бартоломея Новодворського, який лежав на кошарі. Лице його було блідим, але спокійним. Побачивши Сагайдачного він винувато посміхнувся і піднявся.

- Не піднімайся. Розкажи що сталося, але перше скажи, що в даний час відбувається біля брами.

- То краще скаже полковник Дорошенко, після мого поранення, його козаки з моїми охоронцями забрали мене сюди, а бій ще продовжувався.

Сагайдачний повернувся до полковника, який стояв поруч. Дорошенко як завше, видавався спокійним, і нічого не говорило про те, що годину тому йому довелося виводити вояків із смертельної січі, про яку він сьогодні не знав, ні сном, ні духом.

- Пане гетьмане, по вашому наказу ми з князем виїхали до Арбатської брами вивчили місцевість, визначили наші дії під час можливого штурму і я поїхав до себе готуватись. Через пару годин до мене прибув вістовий від сотника Друзя і повідомив, що пропустив князя Новодворського до брами. Я дав команду до бою, і сам рушив до брами. Під'їхавши зрозумів, що поляки почали штурм і послав до вас з повідомленням. Коли князь встановлював петарду під браму з башт над брамою полетіли смолоскипи і розпочався шалений мушкетний вогонь. Першими кулями був поранений князь і загинуло багато польських жовнірів. Московські ратники вийшли за браму добити поляків. Я зрозумів що наші плани міняються, ми раніше з князем домовились що мій полк повинен був приєднатися до поляків після підризу брами. Тому я не гаючись з двома сотнями кинувся на допомогу полякам. Побачивши нас, московські ратники відступили за браму. Ми забрали вбитих та поранених і повернулися на вихідні позиції. Серед поранених був князь. Його поранено в руку.

- Пане Новодворський, ваше пояснення.

- Пане гетьмане, то є зрада. Про місця штурму знало обмежене коло людей, а про годину штурму не відав навіть я.

- Ви сказали місця штурму, штурмували ще одну браму?

- Так, Тверську, але на жаль з петардою вправлятися можу лише я, тому фортечні стіни біля Тверських воріт повинні були здолати з допомогою штурмових драбин.

- Максиме. Де вістовий від Бородавки?

- Ще не було. Але Тверська брама на більшій відстані, а вістовий поскаче спочатку до вашого куреню, пане гетьмане, він же не відає, що ми тут, тому буде пізніше.

- Пане гетьмане, в зв'язку з тим, що я одержав наказ терміново розпочати штурм, то так його і почав. Але штурм Тверських воріт наше військо почало пізніше, коли отримали мій наказ.

- Зрозуміло, князю. А тепер скажіть, чому ви вважаєте, що має місце зрада. І звідки вона йде?

В цей час до світлиці вбіг полковник Яків Бородавка. Його очі горіли гнівом, правиця стискала ефес шаблі, здавалося він когось шукає.

- Де той шляхетний сучий син, я з нього друзок нарубаю!

- Заспокойся Якове!

- А і ти Петре тут! Ти що не знав, що від шляхти тільки зради можна чекати!

- Стули пельку! А то я тобі її стулю!!

Всі присутні злякано подивились на гетьмана, мало хто бачив Сагайдачного в такому стані. Бородавка теж якось зразу знітився і опустив голову. Сагайдачний вже спокійно звернувся до Максима.

- Дай йому стілець. Сідай Якове і спокійно розповідай. Маю надію, що бій вже закінчився?

- Так.

- Тоді чітко по порядку про все, що сталося, а потім будемо вирішувати: була зрада чи не була.

Бородавка сів не піднімаючи голови.

- Максиме дай йому води. Нехай прийде до тями. Якове, хто тебе не знає може подумати, що в тебе був перший бій. Чи може тебе ніколи не зраджували.

- До чого тут це! Уяви собі, Петре, вони принесли драбини, які ледь до середини стін досягають!

- Я ж тобі велів чітко по порядку, а ти мені тут причитаєш мов бабця стара. Лишилося ще заголосити.

- Петре, нехай тобі поляк розповість він певно знає, чому так вийшло, що їх під мушкетний вогонь московітів виставили, і чи потрібний був такий штурм?

- Якове, от ти керуєш полком непогано, і рубака справний, ще би говорити навчився ціни б тобі не було! Ти можеш мені просто сказати що сталося? Просто перелічи події від тої хвилини як ви від мене вийшли. А потім скаже князь Новодворський, і ми можливо щось зрозуміємо. А не зрозуміємо, маємо у кого спитати,

може тоді твоя шаблюка знадобиться.

Від цих слів Бородака повеселішав і вже повністю себе опанував. Окинувши оком курінь, він тільки тепер побачив Новодворського з перев'язаною рукою.

- Так от у чому справа! Виявляється, то скоріше поляків зрадили ніж нас. Так от, погодивши з Новодворським план дій, я подвоїв кордонні пости, і вирішив об'їхати визначену мені ділянку облоги. Коли повернувся мене вже чекав інший польський офіцер, з двома сотнями жовнірів. Офіцер повідомив, що отримав наказ князя терміново оволодіти брамою, і назвав знак, який подасть коли захопить браму. Після цього поляки рушили до неї. Я тим часом розіслав вістових по сотнях, щоб готувалися до штурму. Не пройшло і пів години, як загорілася брама. Правда потім я зрозумів, що то мені здалося. Московіти зі стін накидали смолоскипів під браму і там стало видніше ніж вдень. А потім, коли я з козаками біг до брами, то бачив як поляків зі стін сікли мушкетним вогнем. Добре що поки ми добігли смолоскипи майже догоріли, та ще поляки їх тушили. Але побито поляків досить, загинули і в мене двоє козаків, які відносили поранених поляків, скільки поранено козаків і поляків, ще не знаю. Ми відступили на попередні позиції, і я особисто помчав до тебе, щоб узнати що діється.

- Пане Новодворський, ви перший сказали слово зрада, тепер і у нас немає в цьому сумнівів. Звідки зрада і чому ви знаєте краще нас, але тепер, після спільного бою, і ми повинні знати все. Бо за нами люди і ми не тільки з них питаємо та на смерть посилаємо, а й перед ними звітні. Вони можуть і криваво спитати!

- Пане гетьмане, я щиро вдячний вам і вашим козакам, вони врятували мене як найменше від полону, що для мене гірше смерті. І моїх вояків не кинули на полі бою, про що я буду завше пам'ятати! А що стосується зради, я не маю жодного сумніву, що нас зрадили. І хто зрадив у мене жодних сумнівів: комісари сейму. Лише вони мають всю інформацію про стан справ, вони знають чому ми тут знаходимося і до якого часу. І врешті не від гетьмана Ходкевича, і не від королевича Владислава я одержав наказ про штурм Арбатської та Тверської брам, а також дізнався про час і місце штурму. Але, ви ж розумієте, комісари то за зраду не вважають, то їхньою мовою є слідування "вищим інтересам отчизни". Тому вони не підсудні і нікому спитати їх за смерть моїх жовнірів і ваших козаків.. Але це тут біля Москви. В Варшаві я їх спитаю... Лише боюся, що знову отримаю нагоду втікати до Парижу, а може й на Мальту.

Новодворський закрив очі, і повернувся до стіни. Йому безкомпромісному і сміливому військовому офіцеру було соромно перед цими простодушними козаками, які лише годину тому, не роздумуючи кинулись під мушкетні кулі рятуючи життя йому і його воякам, вже знаючи, що їх зрадили. А зрада вийшла від його сановних співвітчизників. І приймали вони рішення виходячи з найвищих інтересів, ніби життя людей до цих інтересів не має жодного відношення...

Сагайдачний підійшов до Новодворського, потис йому руку.

- Я маю надію що цим походом наше життя не закінчується. І не потрібно на Мальту, краще до нас - за пороги. У нас є досить лицарів, але кавалерів Мальтійського ордену жодного! А якщо серйозно, то Річ Посполита сиротіє при відсутності таких

героїв-легенів. Відпочивайте, завтра зустрінемося у королевича. Маю надію на його молодість, бо з комісарами ми спільної мови не знайдемо. Панове полковники, дайте раду пораненим і вшануйте загиблих. Про дальші плани поговоримо після наради у королевича.

Сагайдачний розумів, що на жаль все відбувалось по гіршому сценарію. Єдина надія у нього була на королевича Владислава. При першій зустрічі він побачив у його очах ще не втрачену людяність і розум.

Військова Рада пройшла під зловісний хор звинувачень гетьмана Ходкевича у повному невмінні організувати військо. І саме тому, говорили комісари, їм необхідно взяти керівництво військовою операцією у свої руки і довести її до переможного завершення. Зрозуміло, про взяття Москви після такого невдалого штурму не може бути мови, але комісари тепер знають як виконати рішення сейму і наказ короля.

Ходкевича на нараді не було, а Сагайдачний не мав бажання щось відстоювати, тим більше що про запорозьких козаків мова не йшла. Які б не були комісари нахабні і самовпевнені, але Сагайдачного побоювались. Давалося взнаки враження від зустрічі з полками Війська Запорозького. А з другого боку Сагайдачному не було що закинути, він чітко виконав наказ королевича, Москва була в надійній облозі. У невдалому штурмі польські комісари звинуватили Ходкевича. Так і розійшлися Сагайдачний з комісарами сейму з цієї Ради, тримаючи збройний нейтралітет.

Московський цар мав привід святкувати перемогу: поляки привівши під Москву військову силу, здатну забрати не лише царську корону, а й цілу державу, "погрозили пальчиком" і лишили Москву в спокої. Ще буде досить випадків, за трьохсотлітню історію царської династії Романових, коли фортуна буде до них поблажливою, але цього разу випадок був унікальний. Прийде час, і нащадки поляків втративши державу дуже пожалкують, згадуючи таку легковажність комісарів сейму, але часу не повернеш.

У королевича Владислава теж був шанс вийти тріумфатором з цієї війни, але тільки разом з Сагайдачним. Той запропонував королевичу план завершення походу перемогою.

Зміст плану полягав у тому щоб не йти з Московських земель. Навесні взяти Москву штурмом і повернути собі царську корону. По цьому плану королевич ставши московським царем сприяв би виходу з Речі Посполитої України-Русі, і підписанню з нею угоди, як з рівноправною державою. Сагайдачний переконував Владислава в тому, що тільки в угоді їхніх християнських держав і можливому приєднанні до них інших держав Європи, запорука перемоги над Османською імперією, і витіснення її за межі християнського світу.

Владиславу план подобався, але лише в першій частині. А що стосується виходу України-Русі з під впливу Польщі, то він не зважаючи на молодість, розумів, що польська шляхта ніколи не піде на втрату полуденних земель і надання Україні не то самостійності, а навіть автономії. Польський король Сигізмунд III теж приставав на план Сагайдачного в першій частині. Він навіть призначив сейм по цьому питанню на початок 1619 року. Свою підтримку королевичу пропонували і донські козаки. Але

справу вирішили комісари сейму. Підписанням першого грудня 1618 року Деулінської угоди з Московським царством про перемир'я на чотирнадцять років і шість місяців, вони поїхали до Польщі тріумфаторами. Згідно угоди королевич Владислав відмовлявся від корони московського царства, а Речі Посполитій Москва повертала Смоленські землі, Новгород-Сіверський, Стародуб, Сіверські землі, Чернігів, Почеп і Трубчевськ. Угода забезпечила східні кордони Польщі від нападів, і дала можливість зосередити сили на полуденному напрямі, а також запросити Москву до участі у анти мусульманській коаліції. Власне, це була головна причина, з якої поляки так поспішали закінчити війну з Москвою. Сагайдачний не знав змісту угоди. Знявши облогу Москви він вирішив ще почекати на рішення королевича в місті Калуга, яке він захопив разом з містом Серпухів, пішовши від Москви.

Таким чином, Деулінська угода, хоч і не стосувалась Запорозького Війська, перекреслила всі сподівання Сагайдачного на створення Руської держави вже після Московського походу.

ТВОРЕННЯ ДЕРЖАВИ

(Частина друга)

"Деулінська угода перекреслила всі наші сподівання на створення Руської держави!" - В котрий раз подумалось Сагайдачному. А чи були в нього сподівання? Сподівання були. А підстави для сподівань? Підстави...

Не дочекавшись відповіді від королевича Владислава, Сагайдачний зробив спробу порозумітися з Московським царем Михайлом Романовим. Через Василька він попросив думного дяка Хлистова домовитися на зустріч з царем. Відмовився цар зустрічатися з Сагайдачним. Даремні були сподівання. Така вірогідність була найбільш очікувана. Напевне, ці сподівання були ще більш примарні, ніж можливість домовитися із королевичем. Цар Михайло не самостійний в прийнятті рішення.

Сагайдачний до незначних дрібничок пам'ятав розмову з Григорієм Хлистовим.

"Господин гетман, не удивляйтесь, что я, опытный дипломат, согласился на встречу с вами. Во-первых, я не сомневаюсь, много зная о вас из рассказов сына, что наша встреча останется в тайне, а вы, как и я будете считать ее частной. За годы пребывания Василия в Запорожском Войске, я, сколько наслышался от него восторженных рассказов о вас, что сам очень хотел, с вами встретится. И перво-наперво поблагодарить вас за ту неоцененную науку, которую он за это время получил в общении с вами. Он возмужал, как воин и получил, опыт, который будет очень важен для его дипломатической карьеры. В свою очередь, и я хочу оказать вам помощь, о которой Василий меня просил. Сложность решения вопроса об организации вашей встречи с царем состоит в том, что отец царя епископ московский Филарет задержан поляками, все вопросы внутренней и внешней политики решает мать царя. А она такое решение без Филарета не примет. Но мы старые товарищи с главой посольского приказа думным дьяком Иваном Палицыным, может он поможет встретиться с царем Михаилом".

Не допоміг Іван Паліцин. Головних причин відмови було дві. Після Московського

походу Сагайдачного і пережитого в зв'язку з цим страху, цар навіть думати не хотів про зустріч з ним. А друге, що стояло на перепоні, це необхідність виконання Доулінської угоди. Вона конче була потрібна не тільки Польщі, а навіть в більшій мірі Московії. Роки смуту поставили царство на межу загибелі, а угода давала чотирнадцять років спокою і можливості зміцнитися. Тому питання об'єднання з братами по вірі, а скоріше розширення царства за їх рахунок, були в той час на десятому місці, або й взагалі без потреби.

Цар мав, як він вважав, довготермінові і надійні угоди з татарами і не татари, а козаки запорозькі і донські разом з польсько-литовським військом брали Москву. То цар пам'ятав добре. А Турецька Порта була до Московії далеко, як і Чорне море. У Москви на часі було продовження справи Івана четвертого, "грозного" – вихід на Балтійське море. Як пізніше внук Михайла, Петро I образно назве цю справу: "прорубить окно в Європу!".

Невдалою виявилася і друга спроба об'єднання з братами по вірі. Через два роки після московського походу, послів Сагайдачного з почестями прийняли в Москві, але пообіцяли в подальшому лише використати Запорозьке Військо якщо виникне необхідність і по всьому. Більше спроб до об'єднання з Московським царством Сагайдачний не робив. І творення власної держави продовжував в середині Речі Посполитої. Саме тут в останні роки життя він найбільше послугував своєму народові і християнству у боротьбі з Турецькою навалою.

То ж московський похід запорозьких козаків закінчився Доулінською угодою між Польщею і Московією, а козаків Польща використала лише для залякування московського царя та бояр, щоб вони були більш поступливі. На початку літа 1619 року Сагайдачний з військом повернувся до Києва. Це вперше військо поверталось з походу не на Запорожжя, а до столиці своєї майбутньої держави Києва. Жителі зустрічали військо Сагайдачного як колись київських князів. Серед зустрічаючих був і київський воевода. Син польського канцлера Замойського, Томаш Замойський, котрий став воеводою замість покійного Януша Острозького, маючи польський гонор, не вважав за потрібне зустрічати Сагайдачного, цього холопа безрідного, який на його думку безпідставно славиться. Проте король Польщі Сигізмунд III доручив йому довести до Сагайдачного і всього Війська Запорозького свою грамоту і універсал, в якому визначив нову комісію про впорядкування Війська Запорозького. А Замойський вважав, що саме на зустрічі доречно оголосити грамоту і універсал короля, щоб козаки зразу прийшовши з походу знали своє місце, і забували про те, що їм обіцяв до московського походу польський король.

Запорозьке Військо ввійшло до Києва по вишгородській дорозі. Військо мало майже такий порядок руху, яким воно йшло на злуку з військом королевича Владислава під Москвою, і справляло не менш захоплююче враження. Пройшовши вулицями нижнього міста, минаючи Київський замок по дорозі Кожемяк полки козаків зайшли в верхнє місто. Перед Софіївською площею Сагайдачний, а за ним і вся старшина, а також

кіннота спішилися, і знявши шапки пішли до Київської святині пішки. Майже всі жителі Києва вийшли з корогвами, іконами, хрестами й значками цехових братств Києва зустрічати своє військо. Попереду стояло духовенство київських церков, руська і польська шляхта, братчики і спудеї Київської братської школи. У всіх церквах урочисто гули дзвони.

Максим з Васильком прибули разом з військом і йшли в його порядках серед старшини, одразу за Сагайдачним. Збігнев ще зимою прямо з Москви поїхав до дому, і тепер приїхав до Києва з Зосею і Оксаною. Після звільнення з неволі в Кафі, Оксана жила у Зосиних батьків. Вся її родина під час нападу татар була вбита або потрапила в неволю, і Оксана лишилася одна. Приїхавши до Києва, він разом з дружиною та дочкою Сагайдачного, був серед зустрічаючих.

Сагайдачний а за ним старшина підійшли до духовенства, яке очолювали Єлисей Плетенецький, Іова Борецький, Ісайя Копинський, Мелетій Смотрицький, Захарий Копистенський, Петро Могила, вклонилися до пояса і стали поряд. Першим, зійшовши на невелике підвищення, до всіх присутніх звернувся Єлисей Плетенецький.

- Шановні жителі древнього славного міста Києва! Звертаюся до вас зі сльозами радості і зворушення. Для всіх нас, як і жителів всього руського народу, що входить до Речі Посполитої, сьогоднішній день, Богом даний, знаменний день! Понад триста років пройшло з часу монголо-татарської навали, яка знищила і місто наше православне, і державу нашу, Київську Русь. Тяжкі то були роки, але місто наше встало із руїн! А сьогодні ми маємо щастя зустрічати своє військо, як колись наші прадіди зустрічали військо князів київських, після величних славних походів!

Король Речі Посполитої, коли просив запорозьких козаків допомогти королевичу Владиславу, дав згоду на обрання нами самими старшого над Військом Запорозьким. Тому сьогодні я пропоную проголосити обраного низовим Запорозьким Військом гетьмана Сагайдачного, Гетьманом України-Русі і всього Війська Запорозького! Вся Софіївська площа зустріла пропозицію Єлисея Плетенецького криками "Слава!".

Після Плетенецького до слова став Київський воєвода Томаш Замойський.

- Я маю честь виконати доручення його величності короля Польщі Сигізмунда III і довести до Запорозького Війська королівську грамоту!

В грамоті король Польщі висловлював подяку гетьманові Війська Запорозького, козацькій старшині, і всьому війську за його заслуги перед Річчю Посполитою у московському поході. На перший погляд король віддавав належне війську, яке в скрутний для держави час виступило озброєно і зорганізовано на її захист і своїми вмілими сміливими діями сприяло одержанню беззаперечної перемоги в московському поході королевича Владислава.

Однак зверхній, бундючний тон, яким Замойський зачитував грамоту говорив скоріш про зневагу до козаків, ніж визнання їх заслуг. Але не це було головним в королівській грамоті, що спочатку насторожило, а потім збурило козаків так, що не дослухавши воєводу козаки вголос, перебиваючи його, почали висловлювати своє обурення. Стало зрозуміло, що грамоту король писав разом з коронним гетьманом

Польщі Станіславом Жолкевським. І головним чином вона була направлена на протиставлення Сагайдачного разом зі старшиною, козацькому війську, особливо "низовцям".

Король в своїй грамоті відзначав не заслуги війська і козацької старшини в поході, а дякував Сагайдачного за те : "що гамує він і карає Військо Запорозьке, а особливо тих, що називають себе козаками, не належачи до Війська Запорозького. А також тих хто самовільно без дозволу короля нападає на турецькі міста і псує трактати з цісарем турецьким, забороняє їм ходити на Чорне море, і всяку зичливість та послужливість показує з іншими старинними товаришами своїми нам і Річі Посполитій".

Не дослухавши Замойського, наперед вискочив Яків Бородавка. Весь почервонілий від обурення він захлинаючись слиною не добираючи слів почав викрикувати свою промову.

- Панове-товариші! Низовці, брати мої! Ще не знало Запорожжя подібної зради! Ми з вами кров проливали, втрачали товаришів щоб біла кістка, старшина наша, одержувала королівські привілеї а нас козаків запорозьких до польського пана в ярмо. Вас козаки в неволю, а Сагайдачному його родині і потомству королівську ласку і опіку!

Сагайдачний, слухаючи нового київського воєводу хмурнів, але стримувався, готуючись після його виступу спростувати зміст королівської грамоти. Звиклий до екстремальних непередуманих вчинків полковника Бородавки, він спочатку вирішив і його не перебивати, проте випалені бездумно слова Бородавки були наскільки образливі і принизливі для нього, що його рука вмить була на поруччі шаблі і лише Михайло Мазепа, який був завжди поруч встиг стримати руку Сагайдачного і відвернув непоправиме. Одночасно полковники Дорошенко, Куліш і Гаркуша, обступивши Бородавку відтіснили його далі від Сагайдачного, а той лишився попереду і миттєво оцінивши ситуацію звернувся до війська і киян, які заповнили Софіївську площу.

- Шановний Людо київський! Братове-товариші, Військо Запорозьке! Ми зібралися з вами на цьому святому для всіх нас місці не для того, щоб заслуховувати польського шляхтича Замойського. Ми його ще не знаємо, але вже видно що то не рівня нашому славному батьку Василю Острозькому. Який десятиліття був київським воєводою, дбав про розквіт Києва, віри нашої православної і добробут України-Русі! Та й то сказати, ми не потребуємо ласки шляхтича Замойського, бо не він а король польський просив у нас допомоги для королевича Владислава, і від короля ми почуємо як він виконає дані нам обіцянки. От тоді і ми подумаємо чи приставати надалі на його прохання, чи нехай сам вправляється зі своїми ворогами. Він висилав до нас з проханням допомоги канцлера Сапегу, от з ним ми до короля і поїдемо, і від короля будемо знати, яка нам подяка за московський похід. А сьогодні маємо свято і право на відпочинок, то ж скористаємося своїм правом. На відпочинок мало часу, попереду нові походи і битви з ворогами віри християнської! Панове полковники, розмістіть полки та забезпечте всім необхідним!

Довбиші вдарили в литаври, в Київських церквах задзвонили святкові дзвони. А Сагайдачний запросив до себе всю козацьку старшину, яка брала участь у

московському поході. Сагайдачний бачив, що його зустрічали дружина з донькою, але тому що сталося на Софіївській площі необхідно було дати оцінку і убезпечитися від повторення. Бородавка, і не він один вже рік чекають на виконання даних королем обіцянок. А те що сьогодні дозволив собі Замойський мало один наслідок, розбрат серед козаків. Єдине, чого не розумів Сагайдачний – за чієї ініціативи діяв Замойський.

Справа в тому, що польсько-турецькі відносини продовжували погіршуватись. Доходили звістки, що сам турецький султан збирається з військом проти Речі Посполитої, щоби забрати всі полуденні землі до самого Києва, чим убезпечити себе від походів запорозьких козаків. А без козаків стримати турецьку навалу полякам не по силі. То ж чвари між козаками не з руки королю. Тому Сагайдачний схилився до думки, що Замойський все-таки проявив дурну ініціативу, а його завдання загасити полум'я, яке ще не розгорілося.

Полковники теж розуміли складність моменту, тому швидко давши розпорядження сотникам зібралися у Сагайдачного. Яків Бородавка розумів, що мова піде в першу чергу про його вчинок. Але був налаштований на виправдання своєї поведінки. Сказане Замойським обурило не тільки його. А головне було досить подібне до правди, у всякому разі було в дусі польської політики по відношенню до козаків. Не боявся він і різких заходів з боку Сагайдачного. Похід закінчено і закони військового часу перестали діяти. Проте доки до світлиці не ввійшов Сагайдачний всі полковники напружено мовчали.

Сагайдачний зайшов у супроводі Михайла Мазепи і Максима Лободи, помолившись на образи, пройшов до покуття і мовчки сів на лаву. Трохи помовчавши підняв очі від столу і подивився на полковників. То були його побратими, з якими він був у десятках смертельних боїв. Там вони, не задумуючись, закривали собою один другого від ворогів, і вмивалися кров'ю, не відчуваючи своя то кров, чи кров побратима... Але то в бою. А проти підступу і підлоти більшість із них пасувала. Серед козаків підлість то річ не часта, а то і взагалі не можлива. Козаки були довірливі мов діти. Не зважаючи на те, що в бою вигадували скільки хитрощів та збивали цим ворога з пантелику. Але то в бою... Може тому вони так часто програвали в перемогах, особливо з поляками.

Складність розмови з полковниками полягала в тому, що Бородавка мав підстави так говорити і у нього були одностайні. Та що там! Сагайдачний, маючи трохи більше інформації, напевне знав, що поляки уклавши угоду з Москвою мають на меті розібратися з козаками, число яких постійно росте і поляки вже давно не мають на них управи. Саме тому Жолкевський згадав свої підлі звиятиги, які він використав у боротьбі з Наливайком та Лободою ще в перші козацькі війни, і намовив до їх використання короля. На що той з задоволенням погодився. То ж Сагайдачний, навіть без цього інциденту, мав необхідність дати собі раду. І вже знав що сказати полковникам. Прийняте ним рішення було єдиним, проте далеко не бездоганим.

– Якове, ти знаєш чим ворог різниться від побратима, який тебе зрадив?

Всі присутні чекали різких неприємних слів від Сагайдачного і більшість зрозуміла би гетьмана. Щоби хто не говорив, чи то Замойський, чи хто інший, але те, що

полковник Бородавка дозволив собі висловити перед військом і киянами не піддавалось виправданню. І тим більш несподіваним був спокійний ледь стомлений голос Сагайдачного. Бородавка не знав чи відповідати щось на це питання, чи чекати, що далі скаже гетьман. А Сагайдачний продовжив не чекаючи, що скаже Яков.

- Ти завше знаєш як буде діяти ворог. Коли він сильніший — зробить спробу тебе знищити, коли слабший — попросить милості, а при нагоді встромить ніж в спину. Від побратима ти не ховаєш спину, знаєш при небезпеці він тебе захистить. І ти ніколи навіть в найстрашнішому сні не сподіваєшся на зраду. Тому побратим який зраджує, якщо він навіть діє з найкращих мотивів, в десятки раз страшніший ворога. І його власна дурість не може бути йому виправданням.

Яків зробив спробу піднятися і щось сказати, але Сагайдачний підняв застережне правицю.

- Зачекай, Якове, дослухай. Я тебе не вважаю зрадником, та від цього не легше. Ось перед тобою сидить Максим Лобода. Він, в два роки лишився круглим сиротою. Його батько, може ти й не чув, був лицарем Війська Запорозького, і буде жити в пам'яті козаків доти, доки буде жити Військо Запорозьке. Ми студенти, Острозької академії, оплакували його загибель. Але особливо серце боліло від того, що не в чесному бою загинув гетьман Григорій Лобода. Його стратили найближчі побратими, про що він не міг навіть сподіватися. Козаки повірили ворогу, тому самому Жолкевському, який тобі задурих сьогодні голову. Може ти не знаєш, що сталося потім, я нагадаю аби ти деколи і думав трохи.

Козаки стратили гетьмана Лободу, а самі разом з жінками і дітьми через два тижні були вирізані до ноги жовнірами Жолкевського! Здається то не може бути правдою, але ось син Григорія Лободи, ось я що маю добру пам'ять, і сьогодні моє серце крає той спогад. Живий і Жолкевський, і його заповітна мрія знищити козаків, щоб і спогади про них розвіялися в Дикому полі. Та здається мені, його час настане скоріше. Так хто тоді ти Якове? Мій побратим, чи мій ворог? Чи може тобі Жолкевський побратим?

Яків Бородавка встав. Було видно, що він розгублений, проте Сагайдачний знову його зупинив.

- Не треба більше слів Якове, зрозумієш - тобі на користь, не зрозумієш зла на тебе тримати не буду.

Панове полковники, а тепер до справи! Доки ми з вами були в Московії поляки відійшли від московських страхів, розправили крила, і король з Жолкевським готує нову комісію Війська Запорозького. А татари, за рік нашої відсутності, зовсім страх втратили. Гуляють по руських землях наче у себе в Криму, пора їм нагадати хто тут господар. То ж пропоную щоби полковники Дорошенко, Бородавка, Милостивий, зі своїми полками перевірили як живеться татарам, а ми з Гаркушею, Скороненком, Кулішем підготуємо військо до сеймової комісії. А крім того є ще одна дуже важлива справа, пора і ксьондзів з єзуїтами поставити на місце бо не стає життя від них руському православ'ю! Ось такі плани. Чи будуть зауваження або інші пропозиції?

Полковники мовчали. Вони може вперше відчували наскільки вирізняється серед них

Сагайдачний. У війську завжди було прийнято старшого і мудрішого називати батьком, хоч деколи то було і смішно, коли старший по віку але менше побувши на Січі називав молодшого батьком. Але Сагайдачний у всіх відношеннях був їм, сивочубим полковникам, батьком. Після короткої мовчанки за всіх як було досить часто, відповів Михайло Дорошенко.

- Мудро кажеш, батьку, так і зробимо.

Завжди після таких нарад присутні розходились не зразу. Ще про щось перемовлялися, обмінювалися думками, домовлялись про наступні зустрічі. Але цього разу полковники розходились майже мовчки. Вони були змучені багатоденним переходом, стривожені подією на Софіївській площі. Виступ Якова Бородавки то лише вершина айсбергу того незадоволення, яке росло серед козаків, особливо низовців, наслідками московського походу. А грамота, яку зачитав київський воевода, то була як лій до вогню. Вона дала зрозуміти низовцям, які й так не дуже жалували козацьку старшину, що вона отримала від короля свої привілеї в той час як прості козаки ще навіть платні не отримали. Воевода своїм куцим розумом не досягав того, що розбрат серед козаків приведе до втрати такого надійного союзника у війні з турками, яка мала розпочатись з місяця на місяць. Але чим міг зарадити Сагайдачний?..

Коли полковники розійшлися, Максим підійшов до Сагайдачного.

- Пане гетьмане, батьку, може й нам вже пора, пані Анастасія з Марічкою вже напевне змучились чекати. Та й гостей маєте, Збігнев з Зосею приїхали нас зустрічати і Оксана з ними, Вони ще з площі забрали Василька і дядька Степана. Чекають лише нас з Вами.

Поглянувши на Максима Сагайдачний ніби лише тепер зрозумів, що він вдома, в Києві, що лише здаля бачив рідні обличчя Стасі і Марічки. І відчув як заскучив за ними. Десь під грудьми відчув тепло яке розлилось по всьому тілу і розпукло в голові думкою: "Який же я щасливий!". Люблячі дружина і донька де б він не був завжди його чекають!

Стася так і не звикла до його козацької долі. До походів, з яких він міг не повернутися. Та хіба до того звикнеш! Але більше ніколи не намагалася говорити з ним про це. Вона просто кохала свого Петра і жила цим коханням, чекаючи його з походів.

За якийсь час в будинку Сагайдачних знялася весела "хурделиця". Жінки бігали виставляючи страви та напої на столі в світлиці. Василько з Максимом, сміючись, допитували Збігнева чи не зобиджає його молода дружина, і при цьому по черзі дивились на дівчат, що снували з кухні до світлиці. Василько на Оксану, Максим на Марічку. У всіх був святковий веселий настрій. По кожній дотепній дрібниці, сказаній кимось, всі дружно і весело сміялися.

Вже після випитого келиха грецького вина, Сагайдачний скоріш не від вина, а від щастя захмелів і з щасливою дитячою посмішкою дивився на свою помолоділу Стасю. Правда вона, незважаючи на роки, лишалась такою ж стрункою й тендітною, як в ті юні роки, коли він пристрасно закохався в неї і навіть сьогодні не бачив жінки гарнішої за свою Стасю. Так сталося, що Бог не дав їм власних дітей і лише Марічка принесла

радість і щастя батьківства у їх дім.

Після одного із жорстоких боїв в Криму, коли вже козаки поверталися додому, Сагайдачний побачив серед звільнених бранців і бранок, ще зовсім молоду золотокошу дівчину, яка притискаючи до себе маленьку рочків двох чорнявеньку татарську дівчинку, гірко плакала. То було так не звично, звільнені з неволі і жінки, і чоловіки завжди були безмежно щасливі. Сагайдачний зупинився біля дівчини і вона розповіла йому чому плаче не від щастя, а від горя. В Кафі її купив татарський вельможа і взяв за наложницю. От вона і народила свою донечку від нелюбого гвалтівника, а тепер не знає як повертатися додому.

Сагайдачний погладив дівчинку по голові взяв на руки і вона певне злякана тим що мама весь час плакала якось заспокоїлась і прихилила голівку йому на груди. У Сагайдачного зайшлося серце, від жалю за цією дитиною, якій доля нічого хорошого не віщує. Він відправив дівчину в Київ до Стасі, щоб вона якось їй допомогла. Дівчина лишила малу в Анастасії, щоб спочатку приготувати батьків до того що має дитину від татарина, а потім забрати її. Але так і не приїхала за дитиною. Що з нею сталося, Анастасія з Петром не знали, а донечку полюбили як рідну, як найкращий дарунок від Бога. А Марічка, так її назвала Анастасія відповідала їм чистою ніжною дитячою любов'ю.

Але ж якою красунею стала Марічка! "Свої, рідні завжди здаються красивішими!", подумав Сагайдачний. Він перевів погляд на Зосю, Оксану, потім на юнаків. Та вони всі були красиві своєю впевненістю в щасливе майбуття. Йому теж понад усе хотілось, щоб всі вони були щасливі у цьому світі, даному Богом людині для щастя! Чому ж людина не живе по-божому? Звідки ж ця дурість людська? Чому ці мужні красиві і дужі юнаки вже мають досить примітних рубців на обличчі і руках від чужої зброї і мозолі на долонях від шаблі, а не від поруччя плуга чи молота коваля?

Бог є любов, і головна його заповідь людині "не вбий!", а війнам не кінця не краю. Красиві, молоді, створені Богом для щасливого життя і праці юнаки беруть в руки зброю і йдуть вбивати таких самих молодих і красивих. Заради чого? Якби хто знав! А чи ж можна жити по іншому? Чому ні? Ось сидять за одним столом мостовин Василько, поляк Збігнев, українець Максим. Міг би замість Марічки поряд сидіти татарин. Вони щасливі вони приятні один до другого, чому повинні заради королівських, чи царських, чи гетьманських забаганок вмирати на полі бою? Чи може в світі є щось велике й незбагнене людським розумом ради чого треба вбивати? Що є вищим від Бога? А Бог сказав "Не вбий!"...

Може колись таке й буде. Повинно бути! Ця думка його майже заспокоїла і він тихенько піднявся із-за столу і пішов відпочивати, тішачись миттю щастя даною Богом.

А вже на другий день Сагайдачний з Мазепою прийшли на зустріч з Борецьким, Смотрицьким, Могилою до резиденції митрополита Київської лаври Єлисея Плетенецького. При зустрічі на Софіївській площі не було часу поговорити, єдине домовились, не відкладаючи зустрітися. Час вимагав звірити свої уяви про дальші дії, і

це було конче необхідно в першу чергу Сагайдачному. Якщо в справі військовій для нього була повна ясність, то в духовних він мусив отримати інформацію від побратимів про один з головних напрямів творення держави духовно-світський. Як не старався Сагайдачний обставити свою участь в московському поході необхідністю справедливого вирішення спірних питань між двома державами, і участь козаків на боці польського короля, підданим якого було Військо Запорозьке, на законній підставі, похід був проти братів православних. Так його і сприймав Вселенський патріарх Феофан.

Нараду розпочали ніби лише вчора розійшлися. Сагайдачний розповів про перебіг подій під час Московського походу. Детально зупинившись на безпідставних звинуваченнях війська. Виклав своє бачення невдалої облоги Москви, а також спроби укласти угоди з Московським царем Михайлом Романовим.

- Сьогоднішнє керівництво Московського царства навіть чути про якісь угоди з Запорозьким Військом не хоче. Чому говорю керівництво, бо рішення приймає мати короля монахиня Марфа і батько митрополит Філарет, який тільки-но звільнився з польського полону. По-перше для них дуже важлива і необхідна Деулінська угода з поляками, яка дозволить зміцнити державу після десятиліть великої смуги, по-друге вони не можуть собі уявити, що мають справу не лише з військом а й з цілим народом що сповідує віру православну і не має бажання переходити до католицької.

Особливо при тій нарузі, яка при цьому чиниться духовною і світською владою Речі Посполитої. В цьому питанні, на мою думку, може допомогти лише Вселенський патріарх Феофан. Тому я просив би вас, панове, взяти на себе це питання. Що стосується військового забезпечення, то я разом з військом у вашому розпорядженні.

Особисто я мушу владнати два складних і нагальних питання: забезпечити непорушність Війська Запорозького, тобто вберегти його від розколу і не дати Жолкевському використати в можливій війні з турками. А друге змусити короля виконати свої обіцянки дані перед московським походом, чого він не збирається робити.

Братове-товариші! Ми з вами маємо ще одне вельми складне питання. Від розумного його вирішення, на мою думку, може залежати майбутнє нашої Державності. Це питання великої війни Туреччини з Річчю Посполитою, яке турецький султан для себе вже вирішив. Не будемо тішити себе ілюзіями, що саме наші досить успішні військові дії проти Порти, головна причина майбутньої війни. Питання гегемонії в Європі, в Туреччині ніколи сумніву не піддавалось. Із ближчих до кордонів Туреччини християнських країн саме Австрія і Польща протистоять турецькому руху на північ. А наші зусилля лише прискорили неминучість цієї війни, і стали зручним приводом для початку.

Маємо три можливості до дії: ухилитися від участі у війні Речі Посполитої проти Турецької Порти. Прийняти участь у війні, і як завжди, нічого не отримати. Хоч і малоімовірно, маємо також можливість, прийнявши участь у війні, разом зі спільною перемогою отримати власну Державність. Але необхідною умовою цього, повинно стати відродження православ'я. Сьогодні сейм представляє Річ Посполиту як республіку з

населенням, у якого відсутні протиріччя з мовних і релігійних питаннях.

На перший погляд це відповідає дійсності. Рішення Брестської унії прийняті православним населенням, а польська мова є державною і здається литовсько-руська шляхта не має нічого проти. У всякому разі, по смерті Костянтина Острозького, жоден її представник у сеймі не піднімав питання відновлення православ'я. Зовсім по іншому буде виглядати ситуація після його відновлення. Республіка постане перед християнським і мусульманським світом як країна що складається з двох груп населення, як то було до Люблінської унії. Одна католицька, яка має свою віру, свою мову, своє військо і свою територію і державність. А друга православна, яка має такі ж ознаки державності, а самої держави не має.

- Пане гетьмане, коли ми приймали рішення про участь у московському поході королевича Владислава, то не думали що він буде таким кровопролитним. І головне, як вважає Вселенський патріарх, то в першу чергу вина Запорозького Війська. З вашої розповіді ми зрозуміли що це не відповідає дійсності. Для розмови з патріархом мені необхідний детальний опис походу з усіма битвами, особливо при взятті міст Ростовського і Московського князівств.

- Пане Плетенецький, наш генеральний писар, пан Мазепа, вів детальний опис походу, він його вам вручить, а при необхідності я готовий на хресті засвідчити правдивість опису.

- Ну що ж, вважаю того буде досить. Ми з паном Борецьким як найскоріше вирушимо до Москви, де тепер знаходиться патріарх і погодимо з ним приїзд до Києва.

- А я мав відомості, що він знаходиться в Криму.

- Так, пане Сагайдачний, він майже на рік зупинявся у татар направляючись до Москви. А тепер вже в Москві, де повинен висвятити Філарета на московського патріарха.

- Ну, то все складається так, щоб ми саме тепер розпочали повернення нашої Віри. То ви братчики їдете до Москви, а ми з полковниками маємо порозумітися з коронним гетьманом війська Польського паном Жолкевським, який в черговий раз буде робити спробу підрізати крила Війську Запорозькому. А ми будемо пручатися, щоб цього не сталося. То ж панове до зустрічі! Нас чекають полковники Війська Запорозького.

Сагайдачний разом з Мазепою поїхали до гетьманської резиденції де на них чекали полковники Гаркуша, Скороненко, Куліш та інші.

- Панове полковники!

Розпочав нараду Петро Сагайдачний.

-З вашого дозволу я надам слово Генеральному писарю щоб він просвітив товариство про те, що на нас вже чекає в подяку за Московський похід і допомогу королевичу Владиславу. І ви зрозумієте, чому я відправив більшість низовців у похід на Крим. Прошу, пане Михайле!

- Панове полковники славного війська козацького! Доки ми з вами були в Московських землях гетьман Жолкевський завзято робив свою справу по скороченню війська козацького і намовляв до цього короля Сигізмунда. Думаю ви всі зрозуміли з

якою метою перед військом була зачитана королівська грамота з вдячністю до гетьмана нашого Сагайдачного. Добре що козаки не зовсім все зрозуміли і не підтримали Якова Бородавку. Але то справа часу, якщо не вживемо заходів. Та це ще не все. Ми маємо перехоплені листи Жолкевського до молдавського господаря Граційні і Іскандер-Паші.

До молдавського господаря він пише: "...на сих розбійників треба ужити зброї. Давніше, коли число їх занадто виросло також не було іншого способу привести до порядку, як тільки сила і зброя, прийшлося мені їх погромити в декількох кривавих битвах. І тепер нема на них іншого способу. Я обіцяю щиро, що ми знайдемо спосіб на приборкання і приведення до порядку сих злочинників".

Такі ж обіцянки він дає Іскандер-Паші, запевняючи його, що козаки в море ходити не будуть і човни всі буде знищено. Нам же він пропонує йти за пороги а потім на татар, лишень на море не ходити. А сам, ми це достеменно відаємо, готує військо щоб несподівано заскочити нас і перебити. У змові з Жолкевським король готує універсал про нову комісію. От таку маємо королівську подяку.

По закінченню виступу Мазепи піднявся Сагайдачний.

– Як бачимо, панове полковники, нічого не міняється в Речі Посполитій, як були ми пасинки, а то й вороги-зłodії, так і лишаємося як би королю не догоджали. Але й ми, панове, вже не ті козаки яких бив Жолкевський в першій козацькій війні. Вони збирають комісію, а наше завдання підготуватися до комісії, як до справжньої війни. А щоб Жолкевському спокійніше було, то частина війська пішла на татар. Сьогодні Бородавка нехай краще татар вчить розуму, ніж тут буде смуту наводити!

Полковники задумливо мовчали, ситуація була дійсно не такою, яку вони повинні були б мати після вдалого походу на користь Польщі. Замість подяк і нагород ніж за спиною.

Піднявся полковник Гаркуша.

– Петре, то може в цій ситуації не треба було ділити військо, коли низовці довідаються про те, що маємо за похід не подяку, а сеймову комісію по приборканню козаків, то скличуть Раду і оберуть Бородавку гетьманом, а то для нас розкол і поразка.

– Правду кажеш, Олексю, так поляки і задумали, а тепер досить вдало здійснюють свої наміри. Якщо Яків мене не зрозумів, то ми нічого не вдіємо, так і буде. Але ми повинні довше тримати спокій у війську, тому військові дії у Криму, а я маю надію що успішні, дадуть нам можливість раніше дати відсіч комісії, а потім на Раді вирішувати питання єдності війська. То ж полки повинні бути готові до зустрічі з військами сеймової комісії. Лише наша впевненість і сила остудить Жолкевського і не дасть розпочати війну проти козаків. З тим і відправилися полковники в свої полки.

Підготовка до комісії, як з однієї так і з іншої сторони, велась таємно, але досить старанно. То ж коли в кінці вересня Жолкевський зі своїм військом прийшов під Наволочи і розмістив свій табір над річкою Роставицею, Сагайдачний привів військо під Білу Церкву і став табором на річці Узині. Козацьке військо нараховувало понад десять

тисяч добре озброєних, з міцною арматою, пройшовши бойовий вишкіл вояків. Військо нічим не нагадувало те, яке мали проти Жолкевського майже двадцять років тому Лобода і Наливайко. Вже не кажучи, що в таборі не було жінок і дітей. По свідченням комісарів, козаки поставили на реєстр одинадцять полків, в яких по прописаному реєстру 10800 козаків, майже всі з огнистою зброєю. Впорядкована армата має до двісті козаків обслуги з рушницями, а обоз має підрозділ могильників-саперів, яким немає рівних у створенні із возів окопаних ровами неприступного табору.

Вислухавши уважно комісарів Жолкевський відмовився від думки розгромити козаків. Він згадав свої тяжкі кровопролитні бої з козаками двадцять років до того. Тоді він був молодим, завзятим, мав добре кварцяне військо і армату, тим часом, як купи козаків Лободи і охочих людей Наливайка були озброєні луками і списами. Згадав як відважно билися козаки у своєму таборі-фортеці зібраному з возів. А потім наслідки арматного обстрілу табору козаків важкими гарматами, привезеними з Києва. Вид понівечених жіночих і дитячих тіл в захопленому козацькому таборі до сьогодні часто приходять до нього у снах, хоч як він і не відмовляється в костюлі.

Вислухавши комісарів, Жолкевський подумав:

"Так, то вже не ті козаки, і Сагайдачний не рівня Лободі і Наливайку. Та й то треба зауважити, в той час у війську було багато отаманів, а тепер Сагайдачний таку силу взяв, що поряд з ним мало хто може стати!"

Розпочинати війну з таким військом, згуртованим і вишколеним в Московському поході було необачно, особливо вважаючи на військо Іскандер-Паші, яке стоїть в Молдавії і готується забрати полуденні землі Речі Посполитої. Треба йти на переговори. Жолкевський жодного разу не зустрічався із Сагайдачним, хоча у нього давно свербіли руки поставити на місце цього зарозумілого хлопа. А він якось непомітно набирав силу, а після морських походів проти турок і особливо після московського походу набрав такої сили, що при королівському дворі тільки й розмов, що про Сагайдачного. Деколи Жолкевський навіть жалкував, що відмовився повести війська на Москву. А потім згадуючи безславну участь у цих подіях польського війська радів, що мав розум передбачити це і не втратити в ту безславну халепу.

"Так, треба йти на переговори!". Твердо вирішив Жолкевський. Йому, правду сказати, дуже хотілося зустрітися з Сагайдачним в словесній баталії. Козацькі отамани, як правило пасували перед ним, давалася в знаки його велич і військова слава. Хто були вони? Верховоди на рік! А хто Жолкевський! За останні десятиліття в Речі Посполитій не було гідної постаті, яка могла у справі військовій суперничати з ним. Та і у дипломатії він не бачив рівних собі. Особливо коли мова йшла про козаків, татарів чи турок.

Жолкевський звелів встановити свій намет для проведення перемов, які він з представниками козаків буде вести особисто, на нейтральній території. Після цього відправив до козацького табору листа з запрошенням на перемови. Гетьман Жолкевський мав смак і як кожний істинний шляхтич любив розкіш. А так як половину життя провів у походах, то його похідний намет був не менш розкішним ніж кімнати в

палаці, який знаходився в його столиці, місті Бар. За довгий час військових походів, він приймав у своєму наметі велику кількість послів і переможених військових начальників, із тих, з якими мав бажання домовитись.

Але якого б рівня не були гості, процедура прийому мала ту особливість, що він приймав послів сидячи в той час як вони стояли. Справа в тому, що в наметі було лише одне крісло, гетьманське. Жолкевський вже й не пам'ятав, коли встановилась така традиція. Скоріш за все, то починалося під час великих походів, коли під його рукою було велике військо і сила шляхти в ньому. На нараду намет набивався вщент, так що стільці не було де ставити, а потім пізніше їх взагалі перестали брати в походи. Ті хто не одноразово бували у Жолкевського на радах або з посольською місією, то знали і приймали як належне, те, що гетьман сидів а вони стояли.

Сагайдачний жодного разу не зустрічався з Жолкевським, вони лише листувалися. Після розгрому козаків Лободи і Наливайка, Жолкевський став для нього уособленням зла і снобістського відношення поляків до козаків, і він не був впевненим, що при зустрічі стримає свою ненависть до нього. Проте, цей випадок був особливим. Тому Сагайдачний вирішив особисто зустрітись з Жолкевським і сказав про це Михайлу Мазепі.

- Маєш рацію, Петре, але нам потрібно подумати як тобі себе вести в цій ситуації. Жолкевський коронний гетьман призначений королем, то ніби по військовому статуту він вищий за обраного гетьмана Війська Запорозького. То ж стояти тобі перед ним по чину, а з другого боку, домовленості з королем Польщі мають пункт, згідно з яким взявши участь у Московському поході ти стаєш гетьманом земель, і воєводств Руських Речі Посполитої. Тому стояти маєш лише перед королем. Тобто ви з Жолкевським не рівня, а ти навіть стоїш вище. То він повинен стояти, а ти сидіти в кріслі! Або маєш послати нас з полковниками, а ми підпишемо лише те що ти скажеш.

Сагайдачний посміхнувся, уявивши картину як він сидить в кріслі, а Жолкевський стоїть перед ним.

- Михайле, давай пожаліємо старого, його серце не витримає такої наруги! А їхати треба мені. Розумієш, Жолкевський не має рівних у вмінні вести дипломатичні баталії. Він зможе заговорити навіть тебе, зважаючи на магію його легендарної постаті, тому я маю бути на цій зустрічі. А зберегти гідність Гетьмана Руських воєводств, я маю надію, зможу. Ти не забувай, що після прийняття Брестської унії мені доводилося вести диспути із єзуїтами, а то по молодості була добра школа! А крім того, я не маю великого бажання грати з Жолкевським дипломатичні ігрища. Забагато честі! Комісари бачили наше військо, а на кордонах стоїть Ібрагім-паша, то він має вибрати!

Михайле, ти мене зрозумів? Заклич Максима дам розпорядження і вирушаємо!

Максим, як завжди, був поруч і зайшов одразу. Вислухавши Сагайдачного Він запитав:

- Батьку, а то безпечно? Може провести застережні заходи?

- Максиме, там де польський вельможа Жолкевський для козака завжди небезпечно. При першій ліпшій можливості він не задумуючись розгромить козацьке

військо. Проте, ситуація сьогодні не та щоб затіяти баталію. Комісари вже повідомили йому про наші полки, а він як ніхто інший знає коли і на кого можна напасти, а з ким улесливо поговорити, та щось пообіцяти. Але твоя правда, обережність не завадить. Візьми сотню надійних козаків з вістового загону, щоб у випадку появи в голові Жолкевського дурних думок, на кшталт затримки козацьких полковників у своєму таборі, вони би нас звільнили.

Та передай полковнику Гаркуші, щоб його дві-три сотні були на поготові десь поблизу польського табору. І нехай дуже не хороняться, поляки повинні видіти з ким будуть мати справу. А інші полки мають бути в разі необхідності готовими до бою. Думаю, цього буде досить. Віддай накази, і будь готовий супроводжувати мій виїзд до польського табору.

Перед польським табором, Сагайдачного з полковниками зустріли руський воєвода Данилович, і київський воєвода Замойський. Побачивши козацький вістовий загін, що супроводжував полковників, Замойський хотів щось сказати Сагайдачному, але Данилович зупинив його заперечним помахом голови і вони разом заїхали в табір, а потім у слід за воєводами Сагайдачний з полковниками зайшли до намету Жолкевського. Той, як і передбачав Мазепа, сидів на своєму кріслі і зверхньо тримаючи голову мовчки і непорушно дивився на полковників, які штовхаючи в тіснєві один другого, заповнювали простір приміщення перед кріслом Жолкевського. Лише пташине перо прищеплене заціпкою з коштовним каменем до капелюха ледь коливалось разом з головою, видаючи чи то хвилювання, чи то старість коронного гетьмана.

Коли прибулі разом з челяддю коронного гетьмана, що вже була в приміщенні, нарешті перестала тупцювати, наперед вийшов воєвода Київський Януш Замойський і на правах воєводських звернувся до Жолкевського.

- Ясновельможний пане гетьмане! З вашого наказу на заклик сеймових комісарів прибули козацькі делегати, а я маю честь їх вам представити. То є полковники, старшина Війська Запорозького, на чолі з полковником Сагайдачним, обраним козацьким кругом кошовим отаманом низових козаків.

На цьому місія Київського воєводи закінчувалася і він став поряд з делегатами. Жолкевський поволі оглянув присутніх, не зупиняючись поглядом на жодному, помовчав і піднявши очі догори, і не звертаючись до когось конкретно, поволі заговорив.

- Я закликав козацьких делегатів з тим щоб нагадати в їх особі всій козацькій старшині про виконання Ольшаницької декларації, затвердженої його величністю королем Польщі Сигізмундом III. Нагадаю вам, що декларація зобов'язує вас виключити з війська всяких "неприкаяних людей", які пристали від п'яти літ до козацького війська, а число самого реєстрового війська визначить його величність король Сигізмунд III. Наперед всі морські походи маєте занехаяти, морські човни, які ще zostалися понищити, а учасники останніх морських походів повинні бути покарані. Король знає полковника Сагайдачного, і віддає йому належне, але настановлювати

старшого над козацьким військом буде коронний гетьман, а не козацька Рада.

Коли Жолкевський почав вести розмову про покарання за морські походи полковники незадоволено загомоніли, а по останніх словах хтось сказав вголос: "Не бути цьому!". Сагайдачний підняв догори правицю. Голосно і різко вимовив:

- Увага!

Полковники враз змовкли, навіть на Жолкевського теж подіяв впевнений і владний голос Сагайдачного, і він змовк разом з полковниками. Потім побачивши, що Сагайдачний мовчить і уважно дивиться на нього, продовжив.

- За покірність, яку козаки показали та за московську службу, козацьке військо від 1620 року, буде діставати за службу не десять тисяч злотих на рік, а сорок. Крім того буде виплачено двадцять тисяч злотих за московський похід, а ще на армату і козацьку старшину біля чотирьох тисяч злотих. Вважаю, що козаки повинні бути вдячні милості і великодушності короля польського.

Жолкевський замовк прикривши повіки. Присутнім здалось що він знесилився і задрімав від тої напруги, з якою він виголошував свою промову. Проте це був такий його дипломатичний хід. Рідко хто після цього насмілювався ще щось говорити супроти сказаного самим коронним гетьманом. Як правило це був знак закінчення аудієнції.

На Сагайдачного то не подіяло. Він наскільки це можливо, спокійно слухав Жолкевського, а коли він скінчив, не звертаючи уваги на дипломатичні хитринки супротивника зробив крок уперед голосно, чітко і впевнено виголосив свою промову. Це була досить різка і відверта констатація фактів без страху перед військом, яке зібрав Жолкевський супроти козаків і розрахована в першу чергу на власних полковників, підняття їх бойового духу.

- Ваша ясновельможність! У нас з полковниками склалося враження, що ваша милість щось трохи сплутала в часі і повела розмову про речі, які втратили актуальність два роки тому. Я маю на увазі Ольшаницьку угоду. Події, які пройшли з того часу кардинальним чином змінили стан справ у державі, і хочу нагадати не козаки були їх ініціаторами. Козаки були услужні виконавці королівської волі! Саме на підставі королівського універсалу, а не по бажанню козацької Ради низовців чи реєстрових козаків, було збільшене козацьке військо. Більше того, від канцлера пана Сапеги нам добре відомо, що король звернувся до козаків тому, що в той час в Речі Посполитій не було війська здатного витягти королевича Владислава з того болота, в яке він потрапив під Москвою.

Про те говорила вся Варшава. Власне польське військо лишало бойові позиції під Москвою цілими хоругвами! До речі, ваша ясновельможність, ви теж не зголосилися допомогти королевичу. Та це й зрозуміло. Сказати, що то легка справа за три місяці зібрати і підготувати військо до походу може лише лайдак, що не розуміється в військовій справі. Зрозуміло пан коронний гетьман до таких не належить. Боронь Боже! Не має Річ Посполита рівного по досвіду і звиятам полководця! То ж козаки зібрали таке військо і не тільки. Пану коронному гетьману, маю надію, добре відомо, що ми пройшли з боями по землях московського царства не отримавши жодної поразки

та звільнивши королевича з оточення, стали йому надійною опорою. То які нагороди повинно мати Військо Запорозьке? Щонайменше виконання обіцянок даних його величністю королем Польщі. А натомість Військо Запорозьке має сьогодні сеймову комісію, яка ніби з Москви чи Турецької Порти призначена, і шукає ворогів серед тих, хто своєю кров'ю заплатив за славу Отчизни!

А що стосується морських походів то вони є лише відповідь на наругу, що чиниться з нашим народом. Я впевнений, ми би давно з Турками порозумілись, але дипломатичний етикет не дозволяє нам вести перемови за спиною королівської влади. Ми би поставили умову не йти туркам і їх васалам татарам з війною на наші землі. А натомість і ми би не виходили в море, і не плюндрували турецькі міста. І наостанок скажу, козацька старшина, розуміючи невчасність можливих заворушень в середині держави підпише реверса з вашими умовами, але звернеться до короля з проханням по вирішенню питань, по яких ми не маємо згоди з сеймовою комісією.

Жолкевський навіть не сподівався на таке закінчення різкої промови Сагайдачного, але продовжував виконувати роль суворого повелителя.

- Пане Сагайдачний, хтось послухавши ваші жалі може б заплакав, але я людина військова маю не плакати, а виконувати королівський універсал. То ж він зобов'язує мене діяти як належить вірному королівському слугі!

- Бог вам в поміч! - З ледь прихованою іронією відказав Сагайдачний. - Пане Жолкевський, маю до вас одну справу віч-на-віч, якщо дозволите.

Жолкевський поважно схилив голову на знак згоди. Коли вони лишилися наодинці, Сагайдачний поволі пройшов по намету, в якому тепер було доволі місця, розминаючи затерплі від довгого стояння ноги, і спокійним впевненим голосом, як до рівного, звернувся до Жолкевського.

- Пане гетьмане, ми добре знаємо як відносимося один до другого, але мова тепер не про нас. Ми з вами повинні потурбуватись про державу, більше нікому. Чи може ви маєте надію що самі без козацького війська подолаєте Турецьку навалу? Чи може грішним ділом впевнені, що господар молдавський пан Граціані вас помирить з Іскандер-Пашею знову?

- Пане Сагайдачний, ви хочете сказати, що з волоцюг зробили достойне військо, яке здатне захистити Отчизну?

- А пан коронний гетьман може сам подивитися на військо. Це воно наводило жах на московських ратників і одержало на морі над турецькими вояками перемоги, про які досі говорить вся Європа! Більше того маю представника Австрійського цісаря, який запрошує козаків на службу. То ми тепер вирішуємо прийняти запрошення чи ні.

- То вам вирішувати, а Польща, дякувати Богу сама має сили, щоб без волоцюг гідно захистити Отчизну!

Жолкевський відповідав Сагайдачному на підвищених тонах, а при останніх словах його голос зірвався на фальцет. На Сагайдачного це не справило враження якого чекав Жолкевський. Він спокійно, без жодних емоцій вислухав коронного гетьмана і співчутливо відповів:

- Прошу пана так не хвилюватися, здоров'я гетьмана то є скарб Речі Посполитої, бережіть його! Хай Бог допомагає гетьману у його важливих державних справах! Залишайтеся здорові!

Сагайдачний наостанок дав волю почуттям і дозволив собі презирливу посмішку. Жолкевський аж зайшовся від люті, де й ділась його величність. В кріслі сидів старий безпомічний чоловік...

Зрозуміло, підписання Сагайдачним реверсалу була чиста формальність. Козаки за дев'ять місяців не виконали жодного його пункту. Однак шкоду він заподіяв значну. Якщо до війська полковники довели вістку, що делегати підписати реверса лише в частині збільшення платні за служіння королю, а інші питання будуть вирішуватися з королем. Жолкевський доповів королеві, що делегати згодилися на всі умови комісії і настав "глибокий спокій на Україні". В підтвердження цього він, в двадцятих числах жовтня від'їждить з Паволочі, лишаючи лише три роти на випадок якщо "ви пищики будуть збиратися в купи", та від нападу татарів. Все інше військо він відправив до угорського і сілезького кордонів де треба було берегтись від угорських "лісовичків".

Про відведення польських військ з українських земель і запевнення Жолкевським короля про настання спокою, стали відомі на Запорозькій Січі. І Яків Бородавка, забувши про слова Сагайдачного, в повній мірі використав вдалий похід козаків під його проводом на Крим. Він зібрав Козацьку Раду, умисно не запросивши Сагайдачного і його прибічників, розповів про підписаний Сагайдачним реверса, яким той зрадив низових козаків, отримавши взамін від короля ласку і опіку собі, родині і потомству, і тим кинув козаків і не може бути кошовим отаманом. Зрозуміло в цій ситуації Яків Народиш-Бородавка був обраний кошовим отаманом.

Коли Мазепа доповів Сагайдачному про те, що сталося на Січі той на якийсь час замислився, потім невесело посміхнувся.

- Так воно й виходить Михайле, як в народі повідають: "немає нічого поганого щоб не вийшло на краще!"

- Може так і говорять в народі, тільки ти мені нерозумному поясни, що ж хорошого з того вийде!

- А давай разом поміркуємо! Що там Іскандер-Паша, які в нього плани відносно Польщі?

- Нічого доброго Петре, він готується до нового нападу на Річ Посполиту, бо Жолкевський не виконав обіцяного, і до речі надто не переймається тим. Жолкевський впевнений, що має досить війська щоб домовитись з Іскандер-Пашою, або прийняти бій.

- Коронний гетьман під своїм військом розуміє і низовці Якова Бородавки, і реєстрових козаків, але все зробив для того щоб козаки не прийняли участі в бою проти Турок. Козаки не рушають з місця доки не будуть вирішені їх питання. Тим більше що практично всі низовці по рішенню сеймової комісії поза законом і повинні бути роззброєні! А три тисячі козаків, які лишилися законними по рішенню комісії, погоди не роблять. До слова, я, коли лишився з Жолкевським наодинці, говорив йому саме

про це. Ну що ж, лишимо Жолкевському його клопоти, маємо свої. Я вже отримав звістку від пана Борецького. Він тепер в Москві і домовився з патріархом Феофаном про його приїзд до Києва. Наша турбота зустріти патріарха і приправити до Києва.

Лютневої морозної ночі 1620 року, Сагайдачний зі своїм полком зустрів патріарха Феофана на кордоні Московського царства і доправив до Густинського монастиря, де той знаходився до березня.

За цей час в Києві підготували Богоявленський монастир для роботи патріарха по відтворенню православ'я в Речі Посполитій. Справа в тому, що по Брестській унії для відправлення духовних потреб по східному обряду підготувати і висвятити духовних осіб не було жодної можливості. Вищі духовні посади польський король роздавав лише уніатам в той час як православне духовенство зменшувалося. В країні не було жодного православного єпископа.

Приїзд митрополита тримався в суворій таємниці, але це не завадило направити до Києва представників від церков і монастирів усього бувшого Литовсько-Руського князівства, котрим патріарх роздавав благословення і грамоти. А коли Сагайдачний запевнив патріарха що гарантує йому повну безпеку від польської влади, 13 серпня він звернувся до всіх вірних, що проживали в Речі Посполитій з проханням обрати собі єпископів. В жовтні в Богоявленській церкві був висвячений на Перемишльське та Самбірське єпископство Ісая Копинський, на Турівське і Пінське грек Аврамій. Архієпископом Полоцьким, Вітебським і Мстиславським висвячено Мелетія Смотрицького. А Київським митрополитом став Іова Борецький. Весь час відродження православ'я проходило під надійною охороною козаків Петра Сагайдачного. То була заключна вирішальна справа для творення власної держави.

С Л А В А Г Е Р О Я М Н А

В І К И !

(Хотинська битва)

Відновлення православ'я, Сагайдачний разом з братчиками проводив у повній таємниці, хоч зробити це було не легко, велика маса людей була задіяна до тої справи. Проте поляки мали свої нагальні клопоти і не зауважили на ці події. З полудня 1620 рік затемнів для Речі Посполитої чорними хмарами з великими громами і блискавицями. Угода, яку уклали менше року тому, не дала перепочинку країні, а скоріш була початком великої війни з Портою.

І справа була зовсім не в морських походах козаків, і не в порушенні Польщею умов зложеної угоди. Те що польський уряд підтримав цісаря Фердинанда у війні проти союзника Туреччини семигородського воєводи Бетлен-Габора, а польські "лісовички" на Угорщині погромили військо турецького васала Бетлен-Габора, було лише приводом.

Залагодивши справи з Персією підписанням мирної угоди, Туреччина повернулася до своїх планів завоювання Європи, з якими вона ніколи не крилась. А Польща видавалася Туреччині найслабшою ланкою, серед європейських держав. Молодий султан, для свого утвердження, вирішив сам очолити похід на завоювання Польщі. А

наперед нього на Молдавію пішов Іскандер-Паша. Його завданням було замінити воєводу Граціані, який перетворив Молдавію із турецького васала в союзника Польщі.

Посланця Граціані, який алярмовє доскочив до Жолкевського в його столицю місто Бар, коронний гетьман слухав неуважно. Нічого нового він йому не сказав. Тому Жолкевський, передавши через посланця своє завірення Граціані, що польські війська не гаючись прийдуть на допомогу, засів у своєму кабінеті і надовго задумався. То було вперше, за його бурхливе, сповнене перемогами і поразками життя військового, коли він не мав достойного плану дій.

Мав свідчення про те, що Іскандер-Паша йде з великою силою, крім того на підході він мав ще Кримську орду і війська Бетлен-габора. Всього, як доповіли Жолкевському, об'єднане військо буде нараховувати біля ста тисяч. А він міг зібрати в десять разів менше. Граціані мав свою армію до двадцяти тисяч. Але того було замало, щоб змусити Турків до перемов. Можна було найти привід і ухилитися від війни, лишивши Граціані наодинці з турками, а самому за той час зібрати військову силу здатну протистояти Іскандер-Паші. Проте за останній час старий гетьман наслухався скільки нарікань на своє небажання вести бойові дії, а все зводити до перемов, що ухилитися він просто не міг.

Зрозуміло, він мав достойний вихід з ситуації що склалася. Як завжди, йому стало б у пригоді козацьке військо. Він все життя боровся проти них, боячись постійного збільшення їх кількості і сили, яку вони набирали в країні. І одночасно з тим, повинен був звертатися до них за допомогою. Козаки забували минулі образи, і знову згоджувалися допомагати коронному гетьману, знаючи що він знову їх обдурить. Але війна то було їх життя, і діватися їм особливо було нікуди. Та й то сказати, хоч платили їм зарідко і не вчасно, проте у війнах козаки завжди мали можливість пожитися за рахунок тих проти кого вели війну. Але то була звичайна справа в ті часи. Може в турецькому війську не було проблеми неплатежів, а інші армії в більшості жили за рахунок узаконеного грабежу.

Проте цього разу Жолкевський не міг звернутися до козаків. Ні, його зовсім не мучило сумління, то відчуття було для нього незнайоме. Його стримувала впевненість, що цього разу козаки його не послухають. Він особисто зробив все щоб так сталося. Але ж як блискавично змінилася ситуація! Менше року тому він мав військо на яке зважав Іскандер-Паша, тому не насмівся розпочинати військові дії. Він погодився на перемови з ним, при сприянні воєводи молдавського Граціані. З допомогою цього війська він привів до тьми козаків, не заплативши їм за московський похід.

Жолкевський часто згадував минулорічні протистояння з козаками під Білою Церквою, і то як жорстко він поставив козаків на місце. А понад те свою розмову віч-на-віч з Сагайдачним. Нібито і мудрі речі той говорив, і вів себе з відповідною шаною до нього, але не міг Жолкевський стерпіти того що цей лайдак без роду племені мав сміливість порівнювати себе з ним, уродзьоним шляхтичем, визнаним військовим стовпом Речі Посполитої! Мінялися королі, а він лишався. І жоден король не міг обійтися без його поради і допомоги. Сейм, правду сказати, не завше дослуховувався до

нього коли треба було зміцнювати військо.

Останні роки він декілька разів доводив сейму про необхідність збільшення війська до ста тисяч, щоб раз на завжди закрити Туркам бажання звойовувати полуденні землі Речі Посполитої. Та де там! А як татари чи турки з'являються то кричать: "Гвалт, пробі, рятуйте пане гетьмане!". То так. Але як не крути, той лайдак Сагайдачний мав рацію! Якби з козаками вчасно розрахувались за московський похід, то сьогодні не було б того роздраю між козаками. А на це він сам короля намовив. Та й на комісію. Тільки скористався з того не він, а Яків Бородавка. Що хотів — те маю, розсварив козаків між собою, мають козаки двох ватажків і не мають єдності.

Та от скористатися йому з цього зась, Сагайдачний втратив силу над козаками, а Бородавка за гроші пішов би і світ за очі, та верховодою став тому, що звинуватив у змові з польським урядом Сагайдачного, то як він підніме козаків на допомогу Жолкевському. На то потрібен час, а його зовсім не лишилося. Та і донесли йому, що не отримавши платні Бородавка з низовцями налаштував двісті човнів і вже ладен вийти в море на Турків. То ж вибору не було, треба виступати проти Іскандер-Паші.

Сагайдачний бачив як справджуються його пророцтва, але радості з того не мав. Коли Турки зайдуть на полуденні землі Речі-Посполитої, то буде надовго. І думати Руському люду про власну державу треба забути. А з іншої сторони хоч і мав можливості підняти достатнє військо щоб допомогти Жолкевському, не мав бажання спішитися, зовсім недавно пропонував. Тепер хай самі попросять, от тоді і поговоримо! Однак все ж зробив "жест доброї волі", відправив на допомогу Жолкевському полк чисельністю 1600 козаків. Для Жолкевського то була крапля в морі, але час гордувати пройшов, брав що давали, тим більше, що то були не низовці, а заможні міщани. Разом з ними та слугами, Польське військо вже мало понад десять тисяч.

А з Молдавським військом то вже була сила, з якою можна йти на зустріч з турками. Тим більше, якщо співставити повідомлення, які йому надходили, він не вірив в стотисячну турецьку армію. То ж відкинувши всі сумніви і страхи Жолкевський направив своє військо в Молдавію. Перше розчарування чекало його при зустрічі з Каспаром Граціані. Він привів до війська лише дев'ятсот своїх прибічників. Сталося так, що Граціані зустрів посланців Іскандер-паші, які повинні були відвести його в Стамбул, розуміючи що його там чекає страта за непослух, він перебив турецьких посланців і відправився до поляків. Проте більшість молдован, боячись турецької кари його не підтримали. Розум підказував Жолкевському повернутись, але він вже перейшов Дністер...

Жолкевський вибрав дуже вдале місце для встановлення свого табору на лівому березі річки Прут. То була долина з трьох боків захищена річкою, а з четвертої піднімалася до гір. Років тридцять тому тут влаштовували укріплення польські війська і вони тепер знадобилися. Саме тут польське військо і тепер прийняло бій. Першими на польські позиції пішли кіннотники Кантемір-мурзи, після них вступили основні сили Іскандер-паші. Жорстокий бій тривав до вечора і не виявив переможця. Насправді об'єднані війська Турків налічували від п'ятнадцяти до дев'ятнадцяти тисяч, тобто

Жолкевський тут не помилився. На другий день Жолкевський провів передислокацію військ. На флангах він розмістив рухомі табори з возів, як це завжди робили козаки. В таборах розмістилися жовніри з вогнистою зброєю і армата. Вони повинні були стримати татарську кінноту. Табори підсилив кінними "лісовичками" і молдованами. По центру стали п'ять кавалерійських полків на чолі з Жолкевським по центру, Корецьким і Конецьпольським, по флангах. Цього дня бойові дії розпочало Польське військо. Жолкевський віддав наказ до бою рухомим таборами. Почавши досить успішно, але не маючи відповідного досвіду такого бою коли фланги повинні рухатись одночасно, праве крило рухалось значно швидше і не завважили як оголили тили.

Татари Давлет-Гирея не гаючи часу вдарили в слабе місце. То був початок трагедії якою стала битва під Цецорою. Молдовани, які повинні були захищати тили перейшли на бік Турок, а "лісовички" залишивши позиції кинулися втікати до земляних укріплень. Там де зрада, там страх і паніка. Гармаші та жовніри з рушницями лишившись без прикриття ховались від татарських шабел під возами, або теж втікали до земляних укріплень. До того ж, коли оговтався Конецьпольський, і віддав наказ табору відступити, вози не могли рухатися, джури польських вельмож випрягли коней з возів, і на них також втекли з поля бою. Таким чином татари перебили захисників табору і захопили гармати. Була знищена і оборона лівого рухомого табору, яка складалася з німців і польських жовнірів. Всього втрати польських військ складали біля трьох тисяч чоловік. Втрати Іскендер-паші були вдвічі менші.

Здавалось би, бій був рівний навіть не зважаючи на зраду в польському війську. Але польське військо настільки втратило бойовий дух і впевненість у собі та командуванню, що повірило в чутки про бажання Жолкевського покинути табір. А привід для чуток дали польські магнати і Каспар Граціані, які по сигналу сурмача на повернення в табір, сідали на коней і тікали до річки, намагаючись врятуватись. Частина втікачів тонула в річці, а тих хто вибирався на берег ловили татари і молдовани. Тільки це зупинило військо від масового дезертирства. Жовніри заспокоїлися лише тоді, коли Жолкевський присягнув на Євангелії, що не збирається кидати табір.

Наступні декілька днів активні бойові дії сторонами не велись. Турки не мали артилерії і достатньої кількості сил щоб штурмувати польські укріплення. А Полякам не дозволяв іти в контратаку низький моральний дух, і недостатня кількість боезапасів та продовольства. Ці обставини змусили обидві сторони розпочати переговори. Одночасно Жолкевський після довгих вагань і сумнівів, написав листа до козаків з проханням прийти на допомогу. То було вірне рішення, в той час в Речі Посполитій не було сили спроможної надати його військам, що попали в скруту гідної допомоги, а головне швидкої. Однак провівши ще одну безсонну ніч, Жолкевський прийняв рішення не чекати допомоги, і таємно вночі вивів польські війська з зайнятих позицій. Влаштувавши рухомий табір польське військо почало відступати до Могильова на Дністрі. Таке рішення Жолкевський прийняв не тому що не був впевнений у козаках. Десятки років він гнобив зраджував, знищував їх, однак при скруті вони забували про це і згоджувались допомогти. Його шляхетний гонор не міг знести такої наруги! Адже

Сагайдачний чітко в останній розмові йому сказав: "Крім нас нікому захистити Річ Посполиту!", і то була істина! Але як йому гоноровому шляхтичу, визнаному воєначальнику, було чути ці слова, та ще й на додаток побачити презирливу посмішку, так званого, гетьмана тих волоцюг?! Краще смерть!

Так і сталося. Турки Іскандер-паші не дали полякам врятуватись. Вже біля Дністра в останньому бою польське військо було розбите і розпорошене. В цьому бою, як і належить гідному воїну, з шаблею в руках на чолі війська прийняв смерть семи десяти дворічний Станіслав Жолкевський. Він увійшов в історію Речі Посполитої як людина яка все своє життя віддала отчизні. І в той же час, маючи можливість створити разом з козаками військо гідне на рівних вести боротьбу не тільки з турками, цього не зробив...

І от тепер Річ Посполита лишилася перед Турецькою загрозою беззахисною. Іскандер-паша міг пройти до самої Варшави і не було сили яка б його зупинила. Однак він лишив цю честь для молодого султана.

Сагайдачний в цей час займався справами далекими від військових. Патріарх завершив відновлення православної єпархії в Речі Посполитій, і Сагайдачний з ескортом козаків провів його до Молдавського кордону. Тим часом уніати забили на сполох вважаючи дії патріарха не законними. Особливо були незадоволені наставлянням Метелія Смотрицького главою у Вільно, який зайнявши брацький монастир почав виконувати свої функції. Уніатська єпархія відчула велику в тому загрозу і звернулася до короля, виставляючи патріарха самозванцем і агентом турецьким, що приїхав бунтувати козаків. Король разом з сеймом опинилися в скрутному положенні: з одного боку вони були зобов'язані допомогти уніатам проти відновленої православної ієрархії, з другого боку, за відновленням стояли козаки, без допомоги котрих, не встояти проти Турок. Але католицька сутність короля взяла гору над розумом, він видав універсал, в якому наказував арештувати Борецького і Смотрицького. В Києві були козаки, тому Борецький був в безпеці, а в Вільно, Полоцьку, Вітебську почалися сутички між православними і уніатами. Крім того було розпочато судочинство проти Смотрицького.

Всі ці дії короля і уряду спричинили до бурі протестів руського населення Речі Посполитої. Спротив очолив митрополит Київський Йова Борецький. Він звернувся до всього руського православного громадянства з закликом прибути на загальний собор до Києва, щоб разом обміркувати становище і вирішити далші способи боротьби за свої права. В Київ з'їхалися представники православ'я всієї Речі Посполитої і всіх верств населення, лише православних священників триста чоловік і п'ятдесят ченців. Нарада відбулася в Сухій Долині, її відкрив Йова Борецький митрополит Київський.

- Браття во Христі! Православний люд руський! Випала нам не проста доля. Ми живемо в країні де віра наша свята гнітиться, топчеться, нищиться! І потурає цьому король і уряд, який повинен захищати всіх підданих держави. Адже ми православні робимо добро для країни як інші, то чому не маємо рівних прав у віросповіданні. Як можна розуміти двурушність короля? Він пише листа до патріарха з проханням

вплинути на козаків щоб вони стали на захист Польщі, і в той же час називає його турецьким шпигуном. Закликаючи козаків допомогти визволити королевича, обіцяє визнати православну ієрархію, а замість цього піддає репресіям всіх хто підтримав гідність новопосталенної ієрархії!

Він засунув руку за пазуху і підняв над головою сувій паперу.

- Ось лист, який я отримав від православних Волині. Я вам прочитаю лише частку того, що діється там з нашими братами.

Починаючи від Кракова по всіх більших містах церкви наші запечатані, маєтності церковні опустошенні, по монастирях худобу замість монахів замикають. В князівстві Литовському, навіть у містах пограничних з Московською державою Могильові і Орші, церкви запечатані, священників розігнано. Монастир Лещинський на корчму обернено. Через се діти сходять зі світу без хрещення, тіла мертвих вивозяться з міст без церковного обряду як стерво. Люди без шлюбів живуть в нечистоті не сповідаючись, не причащаючись з світу сходять. Невже це не самому Богові образа? Монахів, що до унії не пристали, в Новгородку й по інших містах уніати грабують і кидають до в'язниць. Коротко сказати давно вже великі нечувані кривди виносить народ наш руський як у короні, так і у великому князівстві Литовському!

Під час читання того листа присутні постійно зривалися криками обурення. Все про що говорив митрополит кожний постійно відчував на собі. Треба було покласти край утискам за Віру. Після Борецького слово взяв Сагайдачний.

- Вельмишановні панове делегати! Я повністю розділяю ваше обурення, тому як сам все своє свідоме життя боровся за відновлення Віри наших батьків. І ми через десятки років за допомогою патріарха Феофана, при підтримці Війська Запорозького, відновили нашу православну ієрархію. І робили ми це за домовленості з королем Польщі, коли він нас просив визволити королевича Владислава. Але як то завжди буває з королями, козаки справу зробили, то за них і забули.

А ми повинні послати до короля від нашої Ради посольство і спитати в нього, як повинні вести себе козаки. Я маю листа від патріарха Філарета, в якому він зважаючи на звернення до нього короля Польщі, просить нас допомогти війську Польському у боротьбі з турецьким султаном, який веде на Річ Посполиту двохсоттисячне військо. Такої сили поганів ми ще не бачили! То я як і наш митрополит Київський запитую товариство: чи може бути турецьким шпигуном людина, яка закликає козаків йти на захист Речі Посполитої!?

Останні його слова потонули у викриках схвалення. Сагайдачний витягнув лист показав учасникам Ради поцілував його і сховав.

- А тепер перед вами всіма я присягаюся боронити Віру нашу православну поки житиму! Присягайте і ви братове?!

"Присягаємо!", "Присягаємо, "до горла боронити!", зірвалася громом козацьких горлянок Суха Діброва.

А на другий день в середині круга поставили дві діжки, покрили килимами, то спорудили підвищення для виступу королівського посланця. Він сказав коротку

промову про те що всі і без нього знали: турецьку загрозу що насувається від Дунаю, про загибель Польського війська під Цецорою, і те, що король хотів би від козаків послуху і допомоги в захисті Речі Посполитої, нашої спільної отчизни від турецького поневолення. Його промову весь час перебивали вигуками: "Ми добре відаємо, що хоче король, а він не хоче дізнатись, що козаки бажають?", "Най у комісарів запитає скільки козаків лишили по реєстру! Чи тих доста щоб з Турками воювати!". "Польща для нас отчизна, коли її захищати треба, а коли руським людям до Віри, то езуїти і храми православні позакривали!".

По закінченню його промови, кошовий отаман Війська Запорозького Яків Бородавка віддав наказ стріляти з рушниць і гармат. Що то мало означати, чи сприйняття слів королівського посла, чи вигуків козаків, чи може те що слово взяв кошовий отаман, ніхто не зрозумів. Але зразу по тому, Яків став на місце посла і виголосив промову.

- Панове-браття козаки Запорозькі! Ви слухали посла від короля великої гонорової Польщі. І що хоче король цієї великої потужної держави? А хоче, і слізно просить допомоги у тих волоцюг без роду-племіні, допомоги! А що ж то Польща, не здатна сама впоратись? А не здатна! Бо немає в світі війська ліпшого від Запорогів! Коли йде Запорозьке Військо, то земля тремтить і Польська і Турецька, і весь світ перед нею стає в пошані!

Чи то від довгої стрілянини, чи від того, що вже перед тим накричались, але великої підтримки промова не мала, хіба козацька сірома, яка вже встигла "розговітись" після вчорашнього в різнобій викричала "Слава!". Після цього козаки присягнули королю на вірну службу в скруті, що стала з Польщею, а в заміні просили сповнити всі їх законні прохання. Третього дня визначили сотників, полковників, отаманів майбутнього походу проти Турок, а також відправили послів до короля. Посольство мав очолити Сагайдачний разом з обраним православним владикою козаків Курцевичем. То було гідне посольство, Сагайдачний на відміну від Бородавки був завжди лояльним до короля і був у великій пошані королевича Владислава. Курцевич "князь-чернець, вихованець перуанського університету пан з роду, і європеець з виховання". Під рясою ігумена козацького монастиря і мітрою відновленої ієрархії, він об'єднував в собі всі політичні течії тогочасного політичного життя руського населення Речі Посполитої.

Провівши цю досить нудну справу, перейшли до розподілу грошей, які король жалував для спорядження війська. Вирішили давати лише тим, хто має добру зброю і приймав участь у московському поході та морських боях проти Турок. Навіть при такому розподілі на двох козаків прийшлося по одному золотому, що було дуже мало для спорядження до війни. По цій чи іншій причині було спровоковано інцидент у Білій Церкві.

В коморі у одного єврея знайшли обезчещену християнську ікону. Цей випадок дав Бородавці привід дозволити козакам грабувати євреїв по всіх землях Речі Посполитої де знаходились козаки. Крім них козаки, латаючи свої злидні по волостях королівських і

панських так старанно їх оббирали, що гвалт пішов по панських кругах. На той гвалт козаки мали одну відповідь, на все що вони чинять є дозвіл короля. А якщо пани не згодні військо підтримати, то віддадуть свої статки до гроша, та ще й разом з головою, Туркам.

Посольство від козацької Ради на чолі з Сагайдачним і Курцевичем прибуло до Варшави в липні. Король прийняв посольство козаків привітно і прихильно. Досить розлого і не по справі, король пояснював послам чому до цього часу не виконав обіцянки, дані ним при початку московського походу на допомогу королеви Владиславу. Запевняв козаків, що розуміє їхні жалі і скрути, тому не вважає на їх провини, маючи надію на порозуміння самих козаків. А на завершення сказав звертаючись до Курцевича: "Маєш ласку нашу! Скажи й іншим аби вчинили як ти, теж - дістануть ласку нашу!". З того туману Сагайдачний зрозумів, що король не буде вживати езекуцій за самовільне поставлення православними влади на єпархіях. Все це було сказано королем на словах, щоб при нагоді відректись від сказаного. Що після Хотинської битви і сталося.

Але Сагайдачний був втішений і вдоволений королівською аудієнцією, і з великим задоволенням віз королівську відповідь Запорозькому Війську. А в руських кругах було прийнято за факт, що король пообіцяв уладнати релігійне питання. В наступнім місяці зібрався сейм, щоб обговорити нагальні військові питання, Турецька армія вже перейшла Дунай. Приїхали на сейм і православні владики щоб пояснити, як того хотів король свої самоправні дії. Однак їх питання на сеймі не ставили, а самі вони вважали не делікатним виставляти свої проблеми в такий складний для країни час.

Сагайдачний після королівської аудієнції вирушив під Хотин де вже стало табором Польське військо і повинні були поставити військовий табір козаки. Його зустрів гетьман Ходкевич. Перша їх зустріч під Москвою лишила у Сагайдачного не дуже приємні спогади і тепер він побачивши Ходкевича налаштувався на холодний прийом.

Однак ці його побоювання не справдилися, Ходкевич з радісною посмішкою пішов йому назустріч, і навіть несподівано для Сагайдачного обійняв за плечі, як три роки тому королеви Владислав. Хоча за час, що вони не бачились у кожного із них пройшли великі зміни. Тоді Сагайдачний, прийшовши з вадцятитисячним військом, був визволителем, а тепер не був гетьманом і прийшов без війська. Ходкевич під Москвою був воєначальником без права керувати військом, а лише приймати на себе всі прорахунки невдалого походу. Тепер після загибелі Жолкевського, став єдиною надією Речі Посполитої у війні з Турецькою загрозою. Тим приємнішою для Сагайдачного була така зустріч Ходкевича.

- Пане Сагайдачний, дуже радий бачити вас у своєму таборі! До річч, мої почуття розділяє все військо Польське.

- Пане гетьмане, я щиро вдячний вам за добрі слова, хоч не виправдав, на жаль, ваші сподівання. Як бачите я прямо з Варшави і був впевнений, що Військо Запорозьке вже злучилося з військом пана гетьмана, а виявляється, що невідомо де воно зараз знаходиться.

- Так дійсно було, і ми дуже хвилювалися з того, але два дні перед тим від Бородавки були посланці на чолі з полковником Дорошенком. Вони донесли, що козаки знаходяться в Молдавії наводять спустошення Турецьким союзникам і вже готові, після повернення з доброю звісткою посольства козацької Ради від короля Польщі, до злуки з військом Польським. Саме тому, пане Сагайдачний, я вас прошу відпочити і вже зрання відправитись до козаків і повісти їм про аудієнцію у короля, я маю надію, що вона була успішною.

- Я теж маю надію, хоча й як завжди є застереження, але козаки своїми діями і військовими звичаями їх розвіють. Головне тепер донести до козаків, що король виявив ласку до них, і обіцяв прощення самовольства православної ієрархії.

- То ми маємо однакові думки з цього приводу. Я придаю вам для охорони дві хоругви козаків і півсотню польських жовнірів і прошу як скоріше відправитись в табір козацького війська. Мені доносять розвідники що турецький султан віддав наказ перешкодити злуці наших військ, щоб знищити поодинці. Ми не можемо цього допустити.

Побоювання гетьмана Ходкевича були не безпідставні. Підготовка до Хотинської битви показала наскільки різними воєначальниками були Бородавка і Сагайдачний. Причому, Бородавка мав прекрасну можливість вчитися у Сагайдачного, але йому це було без потреби. Бородавка був гетьманом партизанської війни. То була його стихія. Підійти непоміченим стрімко і відважно напасти на ворога, не давши йому оговтатися, розбити, взяти здобич і зникнути в невідомому напрямі. В цьому йому рівних не було. Але регулярний військовий похід, стратегічний задум і його здійснення це для нього була китайська абетка. До речі, як людина маюча розум, він то знав, але особливо тим не переймався. Козаки його шанували і так. Він умів їх запалити, а для козацької голоти був зрозумілим і прийнятним. Але чеснот, які він мав не ставало, коли мова йшла про необхідність вийти на оперативний простір і стати у двобій з досвідченими воєначальниками.

Це й привело його до особистої трагедії, яка сталася під час Хотинської битви. Здавалося б всього два роки тому він приймав участь у військовому поході на Москву, де при всіх негараздах Запорозьке Військо показало себе з найкращого боку. Ну, по мавпуй трохи з Сагайдачного! Що той робив? Розділив військо на два загони і пройшов по містах які мали хороші військові загони, здатні при об'єднанні стати військовою силою спроможною організувати достойний спротив, розбив їх, а населення деморалізував, розоривши міста і прийшов під Москву переможцем.

То роби те саме з небезпечним союзником Турків Молдавією. Він, здається, то і зробив, але яким чином? Він розпорошив військо на "чати", тобто відносно невеликі загони, дав їм повну свободу дій, в більшості навіть не знаючи де вони знаходяться. Сагайдачний в своє гетьманування, маючи велике військо користувався вістовим загоном Максима Лободи, який забезпечував постійний зв'язок з загонами, і дозволяв Сагайдачному вчасно впливати на хід подій. А Бородавці такий військовий підрозділ був без потреби.

Сагайдачний обраний послом від козацької Ради до короля, від'їжджаючи до Варшави, закликав до себе Олексу Гаркушу, Платона Куліша, та Федора Скороненка і доручив їм готувати полки до Хотинської битви. Готував свій підрозділ і Максим Лобода. Так як Гетьман Бородавка не мав потреби в вістовому загоні, то Максим з вістовим загоном вирішив влитися в полки Сагайдачного. А перед тим, виконуючи вказівку Бородавки його загін, в неповних три сотні, відправився до Молдавії щоб за рахунок молдавських міст забезпечити себе зброєю, порохом і всім іншим начинням необхідним для війни. Вони спустошили міста Кутнар і Сичаву, а потім направилися до місця з'єднання з основними силами самотужки і на власний розсуд. Як, до речі й інші загони. І все це відбувалося тоді, коли з дня на день в Молдавію повинні були підійти Турецьке і Татарське військо. Їм не потрібно було великого зусилля, щоб знищити поодиночі розпорошені козацькі загони. До речі, декотрі козацькі чата були таким чином і знищені. А загону Максима Лободи дісталася особлива героїчно-трагічна доля.

Яків Бородавка не спішив виконувати отриманий наказ головнокомандувача об'єднаними Польсько-козацькими військами гетьмана Яна Ходкевича про слідування в табір Польських військ під Хотиним. Він чекав повідомлення послів Козацької Ради про аудієнцію у короля Польщі. Цілком логічно він, як і вся козацька старшина, вважав, що поляки можуть видати козаків Туркам, як головних винуватців і призвідників війни. Тому Бородавка не реагував на те, що Ходкевич посилав гінців до козаків, стоячи під Хотиним, і не виходив з Могилева. В той час коли козаки захопили сторожу Молдавського господаря і той з переляку втік назустріч Турецькому війську, воно вже переправилось через Дунай і рухалось до Хотина. Отримавши повідомлення від розвідників, що Бородавка збирає козаків в Могилеві, а багато козацьких загонів ще розпорошені по Молдавії, султан прийняв рішення прискореним маршем пройти через Сучаву і Ботошани до Дністра, де відрізати козацьке військо від польського, знищивши їх по одинці.

В цьому ж напрямі рухаючись до Могилева, загін Максима Лободи, зупинився на відпочинок на березі річки Прут. Скелясті береги Прута чимось нагадували місця на Дніпрі біля порогів. Однак довго милуватися краєвидами річки Прут йому не дали посланці від розвідки, яка йшла в ар'єргарді. Зморені швидкою їздою, розвідники доповіли Максиму, що в годині їзди за ними рухається велике татарське військо. Максим знав, що Турецьке військо вже перейшло Дунай, а чи об'єдналися вони з Татарами то йому не було відомо. Однак часу було обмаль, треба було приймати рішення на подальші дії. Максим віддав наказ припинити підготовку до відпочинку і зібрав раду. Крім Василя Хлистова і Збігнева Гури були ще три сотники. Коли всі зібрались він коротко передав повідомлення розвідників.

- Наші розвідники продовжують стежити за пересуванням татарських військ, і коли зрозуміють, рухається за нами розвідувальний загін, чи все татарське військо, повідомлять нас про це. Але, як би то не було, ми повинні прийняти рішення чи нам тепер продовжити без відпочинку рухатись до Могилева на з'єднання з основним військом, чи терміново встановити табір і вступити в бій з татарами. Які будуть

пропозиції панове?

Підсвідомо наслідуючи Сагайдачного, запитав Максим. Сказати що звістка була несподіваною для старшини загону було б не зовсім вірно. Кожний знав, що з дня на день ворожі армії будуть під Хотином. Єдине чого не чекали, що це буде так швидко. Від того місця де вони тепер знаходилися до Хотина як і до Могилева була однакова відстань, понад тридцять верст. За наказом гетьмана Бородавки всі загони, що нищили молдавські міста, повинні бути в Могилеві не пізніше двадцять сьомого серпня. А це означало, що військо козаків ще знаходиться в Могилеві, а Польське в Хотині, і якщо за декілька верст від них знаходиться об'єднане татарсько-турецьке військо, то йому потрібна доба часу щоб стати між польським і козацьким військом. А це катастрофа. Всі подумали про це але говорити почав Збігнев.

- Панове! Маю надію, що це лише татарська розвідка, що за звичкою на відстані дводенного переходу рухається перед основними силами. Тому пропоную стати тимчасовим табором, дати відпочинок коням і гідно зустріти татар, які, впевнений, будуть змучені. Змусивши татар втікати будемо мати час доскочити до Могилева.

- Збишко, то було б дуже добре, якби ми знали, то татарська розвідка чи основні сили. Якщо то основні сили то вийти звідси нам не дозволять.

- Максим, думаю, у нас нет выбора. Надо принимать бой. Если это татарская разведка, поступим, как сказал Збигнев, если основные силы, мы должны здесь их задержать. В противном случае они за сутки будут на Днестре где-то в районе Козлова и войска Бородавки до Хотина не дойдут.

- Васильку, я жену від себе ці думки, але правди ніде діти, згоден з тобою. А це означає, що нам треба міцно вритися в землю і чекати ворога. Маємо двісті шістдесят шабель, списів і рушниць, а вісті доходять що Турок зо двісті тисяч. Та якби й п'ятдесят тисяч, вони можуть нас скинути в ріку і не помітити.

- А ми повинні дати ся чути. Та так щоб збити Турецький гонор! А то вони після Цецори нас взагалі за військо не вважають!

- Мають підставу, Збишку. То був дійсно сором і трагедія Речі Посполитої. Але коли нам не сила відомстити за полеглих під Цецорою, то бій дати ми в силі! Панове, маємо десять хвилин на оглядини місцевості і збираємося тут з пропозиціями.

Зібралися навіть трохи скоріше. Горів нетерпінням озвучити пропозицію Василь Хлистов.

- Максим, давай я первым расскажу, у меня информация очень обнадеживающая!

- Васильку, хіба то має значення, починай ти.

- Я обследовал тот скалистый участок берега речки Прут и у меня сложился план боя с татарами. Дело в том, что ложбина между двумя возвышенностями, имеет много следов, копыт коней и колес возов. Скорее всего, здесь переправа. Во всяком случае, в этом районе здесь наиболее удобный спуск к реке. Но это только вступление. В десяти метрах от воды, в скалах, есть вход в пещеру, а от нее прекрасный сектор обстрела подхода к реке. Небольшой отряд может в этом месте сдержать большие силы противника. А если еще один отряд расположить километром выше по дороге к берегу,

то небольшой отряд противника будет в капкане. В том случае, если это основные силы, их здесь можно задержать пока пройдет войско запорожцев к Хотину.

- Чудове повідомлення. Васильку, а ти подивився, чи має печера другий вхід?

- Максим, я приказал подготовить факела для осмотра пещеры и проверить глубину реки, чтобы удостовериться есть брод или нет.

- А я послал розвідників в верх і вниз по течії, через хвилин десять вони будуть, тоді ми будемо знати чи є поблизу ще підходи до ріки. - повідомив Збігнев.

Дальша розвідка місця зупинки показала що то був дійсно брід через річку, а на відстані кілометра вверх і вниз по річці кращого підходу до річки Прут немає. Тим часом з'явилися розвідники, що спостерігали за противником, сумніви відпали, йшло все військо, попереду загони татар, а за ними добірні турецькі сили. Сотники ще раз зійшлися на коротку нараду. Вирішувати треба було питання власного життя або смерті.

- Дорогі мої побратими, важко приймати рішення коли поряд немає батька Сагайдачного. Тому пропоную визначитись. Маємо лише два можливих рішення. Перше, не відпочиваючи йти на Хотин. В цьому випадку ми відірвемося від переслідування і уникнемо бою, бо Турки з Татарами підуть на Могильов. Вважаю ніхто не звинуватить нас в боягузстві. Кількість ворога така, що лишивши проти нас полк в тисячу вояків, Турки не ослаблять свої сили, бо фактична їх кількість по тим даним що вони самі озвучують, втричі перевищує об'єднані польські і козацькі сили, які до речі ще й не об'єдналися.

І друге рішення - прийняти бій. Це рішення має сенс лише в тому випадку, якщо вверх і вниз по річці Прут немає близько броду. Пошуки його, як і будівництво тимчасового моста, займе у Турків досить часу, тому вони змушені будуть знести нас зі своєї дороги, а ми повинні протриматися стільки, щоб козаки пройшли до Хотина. Сьогодні маємо двадцять шосте серпня, завтра козацьке військо вирушає до Хотина на з'єднання з Польським військом. То є дводенний перехід. В підсумку маємо протриматись два дні. Чи можливо це зробити, вже не питання, якщо ми пристаємо до другого рішення. Що скажете побратими?

- Максиме, нам з тобою нічого обирати коли мова йде про Отчизну. Кожний камінчик в її оборону то загальна стіна проти смертельного ворога. Султан турецький Осман II не криючись означив кордони своєї майбутньої імперії, і Речі Посполитої, навіть васально залежної, йому не потрібно. Маю одне застереження, наш побратим Василько не повинен приймати участь у цьому бою. По-перше він державний чоловік Московського царства і не має права легковажити своїм життям, а по-друге...

- И, во-первых, и во-вторых, Збигнев, ты не прав. Я, действительно, человек государственный, но кто сказал, что государственные люди бессмертные? Моя жизнь не принадлежит мне только во время выполнения государственного дела. А я сейчас гость моих побратимов. Им угрожает враг, и я просто обязан прийти им на помощь! И, вообще, Збигнев, сколько раз мы рисковали жизнью за последние годы, и ты никогда не вспоминал, о том, что я государственный человек. Давайте и сегодня не будем об

этом вспоминать.

- Збишку, я згоден з Васильком. То ж браття-товариші, готуємося до бою. Було б дуже добре використати печеру, але треба обов'язково перевірити чи є у неї другий вихід. Якщо ні, то це не прекрасна позиція а пастка. Затримати ворога криючись там можливо, але вийти звідти живими, ні.

- Максим, я совсем не имел ввиду, чтобы всему отряду хоронится в пещере, тем более что это и невозможно. Там разместится меньше сотни воинов. Остальные должны избрать другую позицию.

- Добре кажеш, Васильку. Тут напрошується єдино правильне місце для бою другого підрозділу, це рухомий табір на другому березі Прута напроти переправи. А перша частина загону, як і пропонує Василько, схорониться в печері.

Прийнявши рішення і визначивши диспозицію на наступний бій, командири підрозділів відправились до своїх сотень, і козаки швидко зайняли визначені позиції. Василь Хлистов з неповною сотнею в сімдесят козаків зайняв печеру, а Максим Лобода та Збігнев Гура з рештою загону переправились на другий берег Прута, і стали рухомим табором, не розпрягаючи коней з возів, напроти переправи.

Татари не забарилися. Спочатку на в'їзді в звуження долини між скель до переправи з'явилася перша сотня татарських вершників. Побачивши козацький табір, татарський мурза, що був на чолі загону віддав наказ зупинитись, але татарський загін, ще деякий час рухався до переправи під тиском прибуваючих вершників. Коли загін повністю зупинився, до мурзи під'їхали сотники, вони провели коротку нараду і знову повернулися до своїх підрозділів. Річка на місці броду звужувалася, тому відстань між татарами і козацьким табором була не досить велика. Козаки добре бачили, що татари не мають рушниць і озброєні луками, списами і шаблями.

Чекати атаки довелося не довго, пролунав наступний наказ, і татари знявши луки почали методично пускати стріли в козаків, які були до цього готові. Вони схоронили коней за возами і самі захистилися від стріл, уважно спостерігаючи за діями татар. Однак як не намагалися козаки старанно захиститися, хмара стріл, що безупинно летіла в козацький табір, знаходила ціль. З'явилися поодинокі поранені, проте козаки вогонь у відповідь не відкривали.

Підбадьорені цим, а також послідуєчим наказом, татари разом сховали луки, вихопили шаблі і з криком а-л-л-а, кинулися на козацький табір. Берег річки був кам'янистим і не надто замуленим, і вони швидко влетіли в воду, але глибина ріки ближче до козацького берега сягала до метра і це сповільнило рух вершників. Саме в цей момент Лобода віддав наказ відкрити вогонь. Козаки всі мали на озброєнні по дві рушниці і стояли під прикриттям возів, а під возами конюхи заряджали рушниці. Тому вогонь з рушниць як і з татарських луків був безперервним. Козаки, як і татари били майже не цілячись, різниця була в тому що відстань між противниками і скупчена маса татарських вояків та їх коней, яким ніде було схоронитись, дала вражаючий результат. За лічені хвилини майже половина татар, що залетіли в воду, була вбита. Попливли по річці і забиті коні. Річка стала червоною від крові людей і коней. Ще деяку мить

татарські вершники по інерції рухались в бік козацького табору, але потім дружно без всякого наказу почали розвертати коней і втікати до свого берега. Козаки продовжували стріляти і зупинилися лише тоді, коли останній татарський вершник вискочив з річки на свій берег.

За перебігом бою пильно стежили з одного берега Максим, а з іншого Василь. Домовленість між ними була така, тільки у випадку значної переваги татар над козацьким табором, козаки, що схоронилися в печері, повинні були вдарити татарам в спину. Але татари понесли такі втрати, що необхідності в розкритті схованого резерву не було. Тому Василь пропустив татар, що швидко втікали до своїх, не вступаючи в бій. Під час бою Максим вивчав татар, які деякий час ще прибували. Примітивши що більше вершників не прибуває, він прорахував, що проти них діє загін до трьох тисяч татарів. По озброєнню та одягу було добре помітно, що в загоні лише татари.

То була значна перевага. "Майже один до десяти!", але козаки досить часто воювали в такій меншості, і перемагали. "Сьогодні те відношення різко зміниться і не на нашу користь". Механічно подумав Максим. Але й завдання сьогодні інше. Важко сказати наскільки складне, треба було не перемогти, а стримати ворога дві доби, щоб встигли пройти основні сили козаків до Польського табору. Пороху і набоїв було досить, "гуляючи" по Молдавії запаслися вдосталь. Тим часом татари основного загону, зустрівши учасників бою не обертаючись до річки, переповненої загиблими товаришами, зникли за скелями повороту дороги, якою підійшли до річки.

Козаки розуміли, що вони дуже швидко повернуться. А якщо й не швидко, міняти місце свого розташування вони не могли, та й не було в цьому поки що необхідності. Доки татарів не було, вони перев'язували поранених, заряджали рушниці, кормили коней, їли самі. Невідомо було коли повернуться татари, і як довго буде продовжуватись наступний бій.

Татари не забарилися зробити другу подібну до першої спробу знищити козаків, які перекрили їм рух. Але тепер висипавши із-за скель, вони розбились на три загони, один більший лишився на місці і почав засипати козацький табір хмарою стріл. Два менших знову рушили до переправи. На березі вони розійшлися в різні боки, тримаючись в зоні недосяжності від козацьких куль і почали переправлятися на конях вплав через річку. Маневр був оправданий і розумний, вони вирішили оточити козаків. Маючи десятикратну перевагу знищити табір козаків була лише справа часу.

Проте і річка Прут була не на боці татарів. Пробурюючи собі шлях в камінних скелях, вона тут звузилась і як наслідок мала досить швидку течію. Коли коні мчали по мілководдю броду, те було майже не помітно. А коли татарські загони почали переправу вище і нижче броду, коней, які втратили дно під собою, просто понесла течія. Виконуючи наказ, третій загін зробивши обстріл козацького табору стрілами, кинувся долати брід. В цей час по задумці перші два загони повинні були зайти зліва і справа, розпочавши оточення козацького табору.

І сталося те чого не передбачили татари. Загін що переправлявся нижче по течії річки, знесло і він долав болотистий берег метрів за двісті від броду в густих очеретах,

а другий знесло на брід, і в той час як їх коні почали відчувати тверде дно броду рушив в атаку третій загін. Вершники третього загону роблячи обстріл табору не зразу зауважили те що сталося з першими загонами. А пустивши коней галопом, щоб швидше проскочити річку вже не могли їх зупинити і почали врзатися в своїх товаришів, яких знесло на брід. На переправі створилося таке скупчення з людей і коней, що марні були намагання їх розвести. Напевно сам Сагайдак не зумів би задумати пастку, яку створили собі татари.

Деякий час козаки здивовано дивились на маневри татарів і не могли зрозуміти, що то, наслідки непередуманих дій і незнання місцевості татарами, чи якась мудра стратегічна задумка. Першим прийшов до тями, як то і належить командиру, Максим Лобода. Він віддав наказ до бою і татарські вершники повторили долю товаришів, які лише годину тому знайшли смерть в водах ріки Прут.

Рушниці козаків знову били без зупину, а татарам ще складніше було вибратися на берег. Зрозуміло, про атаку ніхто з них не думав. Але в цей час вибралися з очеретів татарські вершники першого загону і чимдуж помчали на козацький табір. Якби це сталося на десять-п'ятнадцять хвилин раніше, вони б ще мали можливість виправити стан справ. У татарів було достатньо сил, щоб до темна знищити козацький табір. Але залишки інших двох загонів вже вибиралися на свій берег, і козаки перенісши вогонь із рушниць на перший загін, почали методично його знищувати. Тому третьому загону татарських вояків нічого не лишилося як приєднатися до своїх товаришів і втікати на свій берег. Таким чином друга атака татарів закінчилася ще більш трагічно ніж перша. І головне, татари не могли зрозуміти як таке могло трапитися. Лише якась невідома сила могла допомагати козакам, іншого пояснення вони не мали. Тому повести татарів у третю атаку не зміг би жоден самий ліпший воєначальник.

Другий відпочинок козаків був значно довший. Максим з товаришами не міг знати, що не тільки прості татарські вершники були налякані таким незрозумілим невезінням. Татарський хан, який очолював загін, був наляканий так, що навіть не наважилися готувати третю атаку. Він послав за допомогою до султана Османа II.

Підійшовши до переправи турецькі воєначальники оцінили поле бою і прийняли рішення підтягнути гармати. З вищого берега ріки було зручно розстріляти козацький табір. Гармати встановлювали в якихось тридцяти, сорока кроках від входу до печери, де схоронився Василь Хлистов разом з козаками. Спостерігаючи за перебігом другої атаки, Василь також не визнав необхідним напасти на татар. Бо навіть якщо б козаки знищили весь татарський загін, все одно не змогли б піти від цієї переправи. Треба було вистояти ще й наступний день, лише в цьому випадку вони убезпечують з'єднання козацького війська з Польським в Хотині.

І от тепер прийшов час Василька і його загону. Турки підтягнули вісім гармат і ядра до них, та розпочали їх встановлювати. Зрозуміло, про те, що зовсім поруч знаходяться козаки обслуга не відала, тому не мала додаткової охорони і достатнього озброєння. Турецькі і татарські підрозділи були взагалі за скелями де було досить місця щоб розмістити велику кількість війська. Тут формувалися загони, які після гарматного

обстрілу повинні були добити залишки козаків. Ближче до гармат були турецькі офіцери, вони з допомогою татар вивчали підступи до броду та складали плани бою і подальшого руху війська.

За наказом Василя Хлистова частина козаків вискочила з печери і побігла до турецьких гармат. Гармаші готуючи гармати до бою спочатку навіть не зауважили, що до них рухаються козаки, а коли звернули увагу на тупіт козацьких чобіт, та побачили поряд козаків залякли від жаху і одночасно прийняли смерть. Знищивши обслугу гармат, козаки, які мали справу з гарматами, розвернули їх в бік турецького табору і запалили гноти. Стріляли не маючи цілей, але декілька ядер розірвалися серед турецьких вояків.

Аж тепер козаків побачили і турецькі офіцери, які готували план бою, а на постріли гармат по турецькому табору із-за скель вибіг підрозділ турків, щоб розібратись звідки ведеться обстріл. Тим часом за наказом Василя козаки вхопили гармати і потягли їх до печери. Василь був далекий від думки, що у турок немає більше гармат, але щоб їх доставити і підготувати до бою потрібен час. З іншого боку розкривши себе козаки його загону взяли вогонь на себе. Тепер турки повинні спочатку знищити їх, а потім козацький табір на другому березі річки Прут.

Так і сталося. Коли турки розібралися в чому справа і доповіли Осману II, який зі свитою вже теж підійшов до переправи, про ще один загін козаків, той зайшовся від люті, і пообіцяв своїм воякам винагороду за кожну козацьку голову. Але вибити козаків з печери було практично не можливо. Бій біля печери, тривав декілька годин, аж комусь із турецьких старших прийшла до голови думка розпалити вогнище і викурити звідти козаків. І коли печера набралася диму, Василь зрозумів, чому Максим заперечував його план схоронитися в печері що не має другого виходу. Проте, вірогідність того що татари з турками взагалі дадуть їм можливість піти живими була лише маною. Коли вже зовсім стало неможливо дихати, Василь зібрав козаків і повів їх на прорив. Бій був коротким і жорстоким. На кожну пару козацьких шабель було до десяти турецьких. Останнє, що відчув Василь, то удар по голові пірначем, і він весь порубаний шаблями, впав на землю...

Тепер Турки могли взятися за знищення козацького укріпленого табору на другому березі ріки. Вони, викуривши з печери і розбивши невеличкий загін козаків, раділи неначе знищили половину війська Речі Посполитої. Тепер вже спокійно і впевнено встановлювали гармати, глузливо поглядаючи на малюсінський табір козаків, що мов сирота на белебні ніяково визирав з очеретів. Туркам здавалося що він вже вимер від переляку. Та й то сказати дві сотні козаків на голому березі перед двоохсоттисячною грізною непереможною армією володаря світу, турецького султана Османа II!

Та вони помилялися. Козаки виконували наказ Максима вирити по глибше лежаки під возами, щоби схоронитися і вижити під час гарматного обстрілу, і зовсім не думали про те скільки ворогів мають перед собою. І то була не дурна бравада. Хіба має значення скільки перед тобою ворогів? Чи дві тисячі, чи двадцять, чи двісті? Лише Богу відомо коли кому написано на роду вмерти, і від кількості ворогів ця вірогідність не

міняється. Можна мати сотисячний загін, назустріч якому трапиться лише один ворожий воїн, він випустить стрілу, яка влучить тобі в серце і ти приймеш смерть. І нічим не допоможуть тобі твої брати по зброї, стріла шукала і знайшла саме твоє серце. Зрозуміло, козаки так не думали, та й взагалі про смерть не думали. Що про неї думати, коли вона завжди поряд. А от про збереження свого життя подумати завжди доречно. Воно потрібне для бою з ворогом. То ж вони старанно готували лежаки.

Максим і Збігнев з тугою дивились на протилежний берег, де біля печери лежали посічені їх побратими. Вони ні чим не допомогли їм, коли ті приймали смерть. Та що вони могли, хіба вмерти поряд. Але для цього мусили б вийти з табору. І вони б без сумніву зробили це, та не мали права. У них завдання було не менш складне ніж у Василя Хлистова з козаками: протриматись ще добу. Хоча сказати "складне" не вірно, то було завдання не можливе до виконання...

Вони силували зір, намагаючись побачити Василька, але то марна справа. Максим згадав як був категорично проти того щоб Василько з загоном схоронився в печері. А перебіг бою загону під проводом Василька показав, що то було мудре рішення. Скільки протримаються вони не відомо, а от загін Василька вже стримав Турецьке військо на переправі майже шість годин. "Василька вже не має!" раптом шугонула йому в голову страшна думка. І лише тепер він згадав, що вони не попрощались з Васильком. "Прощай брате! Прости що не зумів тебе зберегти!", подумки звернувся до побратима, а в голос звернувся до Збігнева.

- Збишку, ми не простилися з Васильком, тримайся поряд мене коли прийде час.
- Ще маємо купу часу, ціла доба попереду!
- Думаєш протримаємося?
- Мусимо, Максиме. Хіба є інша можливість?
- Немає, брате. Протримаємося...
- Ну, Максиме, тримаймося! - То Збігнев побачив, як гармаші запалили гноти.
- Стережись, братове!

Голосно віддав наказ Максим. Проте, козаки закінчили копати свої схованки і вже сховали шаблі в піхви теж спостерігали за діями гармашів. Коли пролунали перші постріли з гармат, козаки були в своїх схованках, а конюхи стримували коней, щоб вони з переляку не понеслися від табору. Проте відстань до гармат була значна та й вітер відносив звуки пострілу, тому коні спокійно лежали під возами. Лише коли ядра падали в козацький табір, вони тривожно іржали і прищували довгі вуха до грив. Великих втрат від гарматного обстрілу, як на то розраховували Турки, козацькому табору вони не завдали. Всі його захисники надійно окопалися, хіба були прямі попадання, але їх було мало. Вистрелявши велику кількість ядер, Турки припинили гарматний обстріл, і в атаку пішли кінні підрозділи. Вони врахували помилки татарів і переправляючись на другий берег не відразу атакували козацький табір, поступово оточуючи його накопичували сили по всьому фронту, а потім одночасно кинулись на штурм.

Максим і Збігнев зрозуміли, яким чином турки планують здолати табір, і розмістили козаків і набої по всьому периметру табору. Біля кожного козака з

рушницею був заряджаючий і достатня кількість набоїв. Коли турецькі вояки наблизилися на відстань пострілу над возами з'явилися козацькі чубаті голови і гримнули один за другим два потужних залпи з рушниць. Перші ряди наступаючих наче косою скошені впали під ноги своїм товаришам що підбігали, ті, оминаючи лежачих товаришів, продовжували бігти до табору. Козаки не зупиняючись стріляли залпами, після кожного з яких кількість забитих збільшувалась. Такого щільного і прицільного вогню Турки не сподівались. Вершники почали зупинятись і розвертати коней. В цей час задні ряди, які бачили гори забитих коней і товаришів, вже мчали до переправи.

- Максиме! - В розпалі бою закричав Збігнев, підбігши від возів, де він стріляв з рушниці разом з іншими козаками, до Максима, що уважно спостерігав за боєм готовий надати при необхідності допомогу.

- Максиме, дозволь я вискочу з загonom і довершу справу!

- Збишку, ти трохи розпалився, забув скільки їх і яке маємо завдання?!

- Твоя правда! - Збігнев присів біля возу, який правив загону і командним пунктом, над яким хорунжий тримав прапор, і спостережним пунктом Максима, і місцем проведення коротких нарад під час бою. Помовчавши він звернувся до Максима.

- Але ж файно ми їх пригостили! Вони думали, що ми з переляку на метр в землю закопалися і будемо там сидіти!

— Збишку, ти вчасно згадав за окопи. Братове! Надайте допомогу пораненим, а всім крім дозорних схоронитися самим і схоронити коней! Гадаю будемо мати знову гарматний обстріл!

Цього разу гарматний обстріл продовжувався вдвічі довше і поранених в козацькому таборі було більше. Загинуло з десятка три козаків. Штурм після другого гарматного обстрілу розпочинався як і перший. Але цього разу Турки, оточивши табір, спішилися і лишивши коней пішли на штурм козацького табору пішим строєм. Козаки чекали коли вони підійдуть на відстань рушничного пострілу, щоб розпочати бій, але Турки за наказом лягли на землю і продовжили повзти до табору, весь час криючись за вбитими кіньми і людьми. Зрозуміло, про залповий вогонь не могло бути мови, його результативність була б невеликою.

"Турки то не татари!", подумав Максим напружено вишукуючи, як діяти в цій ситуації.

- Уважно цілься, братове! Стріляти тільки на враження!

Козаки вміли мітко вразити ціль, вишкіл давав своє. Проте хоч результативність була високою, і більшість куль мали свою ціль, але то був зовсім інший бій. І Турки поступово звужували кільце навколо козацького табору. Максим бачив, що цього разу Турки не отримають такого відкошу як минулий раз, скоріш за все більше двох залпів козаки не зроблять, після того як Турки підуть на штурм.

- Братове!- передав він по ланцюгу захисників табору, - після двох залпів у шаблі!

Наказ пролунав дуже вчасно, через якусь мить турки піднялися в рист і кинулись на штурм. Два залпи з рушниць вложили перший ряд нападаючих і трохи похитнули

рішучість ворога. Але то була лише мить, і нападаючі вперто пішли на штурм табору. Проте, хоч перевага в кількості була безперечно на боці турок, вони були в досить не вигідному становищі. Свою перевагу в кількості вони могли використати лише в часі. Тобто вони не мали можливості вп'ятеро чи десятеро оточити одного козака. Вони могли лише по черзі вступати в бій. А козаки маючи по дві шаблі встигали вразити і суперника з яким були в двобою, і того хто чекав своєї черги. За короткий час перед возами лежали мертвими десятки турецьких вояків, а наступаючі повинні були ступати по їх тілах щоб досягнути до козаків. Такого довго витримати було неможливо. Турки відхлипнулися і вхопились за рушниці, але то була помилка. Спочивши за вози козаки знову стали не вразливими для турецьких куль, та до того ж у кожного були по дві заряджені рушниці. І знову Турки не встигли зарядити свої рушниці падали вражені козацькими кулями. Штурм захлинувся. Турки бігли до своїх коней і знову відходили на безпечну відстань. Втрати серед турецьких вояків були вражаючими. Але танули сили і захисників табору. Та вже й день здається знесилився від тої страшної січі, почало сутеніти, наставала ніч.

По всьому було видно, що Турки не готують черговий штурм. Відійшовши на безпечну відстань вони почали готуватися до відпочинку. До них підходили через брід нові підрозділи, за рахунок яких кількість облоги збільшувалася. Зважаючи на це, Максим Лобода лишивши на варті дозорних, зібрав козаків на Раду. Максим з сумом дивився на козаків, що підходили і сідали коло возу з прапором. Майже всі вони були поранені. Більше третини були вбитими і тяжко пораненими. Коли козаки розмістилися біля возу, Максим підвівся, дозволивши сидіти змученим козакам.

- Браття-товариші, славні лицарі Запорозькі! Сьогодні ви всі заслужили це горде ймення. Сьогоднішній бій, то є ще одна сторінка слави Війська Запорозького! Але, брати мої, на жаль того замало. Ми повинні вистояти ще одну добу, лише в цьому випадку наші брати, Військо Запорозьке, об'єднається з військом польським і разом стане на захист Вітчизни. Я впевнений, що ми втримаємось перед ворогом, але хочу звернутися до вас, ми вже зробили більше ніж людині по силі, якщо хто не може продовжувати бій...

- Максиме, не продовжуй цих слів, - трохи затинаючись тихо промовив старший козак поранений в голову.

- Ти молодий отаман, але правуєш мудро і гідно. Мені випала честь приймати бій, а можливо і смерть під керівництвом сина славетного козацького гетьмана Григорія Лободи. Цей бій то є гідне продовження його слави. І ти прийняв єдино вірне рішення, стояти до скону за братів наших. А ми одне ціле з тобою, то ж не питай нас про те, що принизить запорожця, готуй до бою!

Всі присутні козаки схвальними вигуками підтримали його виступ. Максим мовчки підійшов до старшого товариша, нахилився, незграбно обійняв, і боячись розслабитися промовив: - Дякую панове-товариші за розуміння, але бачу турки переносять бій на ранок, то ж маємо відпочинок, а можливо поміркуємо і щось втнемо для них в подарунок.

Дійсно, стало зовсім темно і Турки вирішили перенести штурм на ранок. Вони запалили вогнища навкруг козацького табору так, що його було добре видно. Від турецьких вогнищ потягнув димок із запахом смаженого м'яса. Козаки теж дістали свої харчі: в'ялене м'ясо, сухарі, воду і теж підкріпилися. Максим обійшов козаків, які відпочивали на місцях звідки стріляли і виходили назустріч турецьким воякам, запитуючи про їх нагальні потреби. Потім присів біля Збігнева.

– Збишку, а тобі не здається, що нам треба змінити місце для табору, Турки добре пристрілялися. А щоб влучно палити по другому місцю, вони будуть змушені і гармати переставляти, і пристрілятись, а то час.

– Максиме, та й ми будемо мати роботу, знову треба окопатися, та й місце гідне підшукати.

– Місце я приглянув, ось там, ближче до скель. Тут вони нас оточили, а там то буде зробити складніше. А шлях до Хотина звідти добре прострілюється.

– Максиме вони так щільно нас обложили, що складно буде вийти із оточення.

– Складно, але можливо. Давай зберемо старшину, порадимось.

Обговоривши пропозицію Максима, вирішили що вона слухна і почали готуватися до її здійснення. Перше схоронили своїх полеглих товаришів з почестями, які могли собі дозволити. Потім коней підвели за дишла возів і одягнули упряж, склали на вози все спорядження і підготували штурмовий загін. Ближче до півночі, коли Турки змучені походом і боями з козаками, та ослаблені ситою вечерею поснули, лишивши лише вартових, а вогнища стали потроху згасати, козаки були готові до прориву облоги.

По команді Максима вози пішли в рух, розкрили проїзд для кінних козаків, і одночасно рушили. Порубавши облогу, яка закривала напрям руху козаків, табір набираючи швидкість понісся в створений прорив. Сказати, що маневр козаків застав турок зненацька, було б не зовсім вірним. Ще року не пройшло від битви під Цецорою, де гетьман Жолкевський, наслідуючи козацькі способи бою, здійснив подібний маневр. Тому і від козаків чекали чогось подібного. Протягом дня турецькі воєначальники були страшенно розлюченими, через те, що не могли здолати козаків і понесли величезні втрати. А головне нічим було виправдатися перед султаном за поразки, крім того, що козаки не вміють воювати цивілізовано, тому їх не можливо передбачити. Тепер вони мали надію, що під час руху козаки будуть більш вразливими, і як поляки будуть врешті-решт розбиті.

Зрозуміло, на перших порах козаки мали перевагу в раптовості маневру, але турки швидко оговтались і почали переслідування козаків. Вони не сподівались, що козаки так швидко стануть новим табором. А штурмувати козацький загін вночі не зважилися, знаючи що можуть наразитися на нові козацькі хитрощі і знову понесуть втрати. Тому козаки мали час розставити вози засипати їх землею і викопати нові окопи шаблями. До ранку вони зовсім мало відпочили проте добре підготувались до бою.

З самого ранку турки визначившись з облогою нового табору, підвезли гармати і гармаші побачили що позиція для обстрілу значно гірша. Якщо перший козацький

табір був в низині, а гармати на підвищенні, то тепер все було навпаки. Козаки розмістили табір біля скель, які закривали табір з тилу, так що оточити його було не можливо. Крім того він знаходився на підвищенні, що дуже ускладнювало розрахунок обстрілу. Ця обставина та безприкладний героїзм козаків дали можливість, незважаючи на безперервні атаки, протриматись козакам до вечора.

Саме приклад цього кровавого бою з козаками переконав султана і його воєначальників, що в першу чергу в наступних битвах під Хотиним вони повинні здолати козаків, або переманити їх на свій бік...

Під вечір козаки загону Максима Лободи зовсім знеслилися і використали майже всі набої. Їх лишилося біля тридцяти чоловік, які після двох діб проведених без сну і відпочинку, ще відбивали атаки добірних загонів Турецької армії.

-Панове-товариші! - тихо звернувся до них Максим.

- Ціною життя своїх товаришів ми з вами утримали на дві доби Турецьке військо, тепер наші брати вже в Хотині і разом з Військом Польським будуть відстоювати нашу Вітчизну і Віру християнську від Турецького поневолення. І нехай Бог допоможе їм у їх справедливій борні. Ми зробили свою справу і тепер маємо право пробитися до своїх братів або вмерти тут на березі Прута. То ж попрощаємося, і з Богом в бій, братове!

Козаки обіймалися зі словами: "Прости мене брате грішного, і я тебе прощаю брате!". Потім кожний склав молитву і мовчки вишикувались в штурмову колону. Попереду стали Збігнев з Максимом, з боків козаки, які більш вправно володіли шаблею, а в середині ті, хто краще вправлявся рушницею, розділивши залишки набоїв козаки рушили на ворога.

Турки не чекали такого зухвальства від жменьки козаків і навіть спочатку подалися в розсипну, а козаки напружуючи останні сили побігли до зарослих чагарником скель, але то була лише мить, а наступної вони всі були скручені мотуззям. Султан дав наказ взяти живцем козаків, що залишилися.

Тим часом Сагайдачний гадки не мав, що зовсім поруч в якихось сорока верстах стоять на смерть його названі сини, стримуючи Турецьку армію. Він вже знову гетьман Війська Запорозького, і веде військо на смертний бій з правителем всього світу і його непереможною армією. Це для всього світу непереможною. Сагайдачний її перемагав і на суші і на морі! Правду сказати, ще жодного разу не вступав в протиборство з такою величезною армією, яку цього разу повів на Річ Посполиту Турецький султан Салім II, майже двісті тисяч! Але і Сагайдачний ніколи не вів за собою понад сорок тисяч війська. І в союзниках не Жолкевський, від якого козакам не дивина отримати зраду. То благородний гетьман литовський Ходкевич.

А ще веде військо найманців королевич Владислав, вони троє вже зустрічалися в союзниках при облозі Москви, але там їм не дали довести справу до перемоги комісари, вирвали її з рук. Тут під Хотином буде все по іншому! Все складалося на те, що саме так і буде. Тепер крім пораненої руки Сагайдачного турбувала постійно думка де загін Максима. Той завжди вирізнявся дисциплінованістю, і те що не прибув у зазначений

термін до табору не давало покою Сагайдачному. Його міг затримати лише бій, в цьому він був впевнений. Але те, що загін Максима стоїть на смерть щоб дати можливість йому з військом пройти в табір під Хотин, що саме вони кладуть першу таку вагому цеглину в стіну його майбутньої перемоги, Сагайдачний навіть не сподівався...

Виїхавши за декілька день до цього в козацький табір він ледь не загинув, натрапивши замість козацького на турецький табір. Передові турецькі загони носилися по всій Молдавії вишукуючи і знищуючи козацькі чати, які бездумно відправив на пошуки здобичі Яків Бородавка, а тепер вони самі ставали здобиччю турків. Сагайдачний з невеликою охороною, яку йому дав Ходкевич, прийняв бій з великим турецьким загonom. Але сили були нерівні. Охорона Сагайдачного була розсіяна швидко, а він сам, лише дякуючи тому що настала ніч, зумів відірватися від погоні і дійти пораненим в руку до козацького табору під Могилевом. Боже провидіння врятувало його може лише для того, щоб не вмираюча слава перемоги над ворогом біля Хотина була назавжди пов'язана з його іменем!

Полкова старшина зустріла Сагайдачного з непідробною радістю. Полковники і сотники його полку, який налічував понад три тисячі козаків, вітали свого полковника наче роками не бачили. Власне, полк Сагайдачного, то був досить потужний загін, в який входили полки Гаркуші, Скороненка, Куліша. Зрозуміло, з полком був і Михайло Мазепа, і виконував свої функції генерального писаря, хоч під час обрання Бородавки кошовим, обрали іншого Генерального писаря Війська Запорозького. Низова голота, яка була рушійною силою при обранні Якова Бородавки кошовим, вже лишилася тої ейфорії, що панувала після кримських перемог з Бородавкою, і тепер мала велике незадоволення від його керуванням військом. Вона теж радо зустріла Сагайдачного, хоч і був він надто суворий, але з ним завше була впевненість в перемозі. Всі вже зрозуміли, що Яків Бородавка ще не доріс до підготовки і керування такими баталіями, яка тепер чекала на військо.

Полковники загону Сагайдачного повели свого отамана до місця знаходження полку. Поки Сагайдачний обмивався, переодягався і відпочивав козацька старшина в той же день підготувала козацьку Раду. Відкриття її було традиційним і до слова зразу ж запросили Сагайдачного.

Той вийшов на підготовлене підвищення і тисячі пар очей з радістю та надією, а також тривогою направили на нього свої погляди. Весь табір вже знав про пригоду, яка трапилась з ним і ледь не вартувала йому життя, було відомо про те, що Сагайдак отримав поранення в руку. Зрозуміло він ще не встиг добре відпочити, і на його обличчі з досить помітними синцями під очима проступала втома пережитих пригод. Козаки загомоніли жаліючи його, а Сагайдачний обвів поглядом козацький круг посміхнувся, і підняв знайомим рухом правицю, закликаючи до уваги. Площа в єдиному русі видихнула: "Слава!", і одразу ж змовкла, щоб не пропустити жодного слова сказаного Сагайдачним. І він впевненим рівним без напруги голосом промовив:

- Панове-товариші! Браття мої по крові! Я хочу щиро привітати вас перед початком великої битви християнського світу з військом Поганів. Вони прийшли на нашу землю

щоб до самого Києва і Кремінця забрати наші землі, зруйнувати міста і поневолити народ. Така ж доля чекає й Польське королівство. Рішенням козацької Ради ви послали нас з владикою козаків, паном Курцевичем, до короля щоб він затвердив на митрополії і владичтвах посвячених патріархом. Король дав слово що полагодить релігійні справи, скасує універсали видані на православних, а також виконає обіцянки дані перед московським походом!

По козацьких лавах знову пронеслися вигуки схвалення. Сагайдачний продовжив.

– То ж, панове лицарі козацькі, наше завдання, швидким маршем йти на з'єднання з польсько-литовським військом і стати під Хотином на бій з турецьким султаном Салімом II, який на нас злісний ще за пограбовані околиці Константинополя!

Коли Сагайдачний закінчив промову, поклонився козацькому колу і зійшов з підвищення, до слова став полковник Олекса Гаркуша.

– Панове лицарі Війська Запорозького! Ми разом з вами два роки тому на заклик королевича Владислава пройшли з боями землі Ростовського і Московського князівств і виручивши королевича взяли в облогу Москву. Потім ви під проводом Якова Бородавки добре повоювали кримських татар і вирішили, що Бородавка зручніше поведе справи у війську. Може воювати кримських татар Якову Бородавці було по силі! Але Турецьке військо то не татари! Підготовка до війни показала, що Яків до таких справ не доріс, бо не скажемо, легковажить. Через два дні турки будуть у Хотині, а Військо Запорозьке розсіяне чатами по всій Молдавії, і загони навіть добре не знають місце для збору перед виходом до злучення з польсько-литовським військом! А хто займається створенням запасів пороху, куль, провіанту і фуражу? Може тим займаються старшини полків, а скільки всього запасів треба на час боїв хтось порахував?

– А хто відповість за загиблих козаків, що розпорошено блукають по Молдавії як розбійники, а не загони Війська Запорозького?

То вставив своє запитанням Платон Куліш. А Гаркуша продовжив.

– Питань до кошового отамана Якова Бородавки багато, але не на часі розбиратися з ними. Я хочу задати славним лицарям запорозьким лише одне нагальне питання, може надто тяжка гетьманська булава для Якова Бородавки?

Круг козацької Ради загудів так, що чути було лише крики: "Кари Бородавці!", і "Сагайдачному Булаву!!".

Сагайдачний вийшов на підвищення, яке після виступу лишили Гаркуша і Куліш. Він знову підняв руку щоб заспокоїти площу і коли гамір трохи затихнув вдруге звернувся до козацької Ради.

– Панове-товариші! Вважаючи на алярмову нагальність прийняття рішень і смертельну небезпеку, яка невблаганно наближається до нас, я згоден повести в бій Військо Запорозьке, якщо такою буде ваша воля! Але маю одне прохання не поспішати з покаранням Бородавки. Такі питання не вільно вирішувати нашвидкуруч!..

Згадуючи козацьку Раду він знову й знову питав себе, чи добре повівся згодившись на керівництво військом. Аргументів як за таке рішення, так і проти, було досить. Поразка козаків під проводом Бородавки лише б додала слави Сагайдачному і в

польському і в козацькому стані. Та чи потрібна йому така слава? А з іншого боку хто гарантує йому перемогу? Хіба під Цецорою не було краще Польське військо і значно менший Турецький загін, але поляки під проводом легендарного, досвідченого, розумного Жолкевського отримали страшну поразку. Чи ж сьогодні хтось убезпечить їх від повторення Цецори? Султан веде військо, якого ще не бачили в Європі. По кількості, озброєнню, і оснащенню воно переважає об'єднане військо як мінімум втричі. І султан з військом в двох переходах від Хотина, в той час як військо козаків лише рухається до Хотина, а королевич Владислав у Львові.

Та сказати правду, і це не є аж таким важливим. Головне це те, що козаки виборюють в цій війні. Він сказав козакам на Раді, що король дав слово, а хіба він вірить у королівське слово? Чи Сигізмунд III, найзапекліший ворог православ'я погодиться з розвитком і розширенням православ'я в Речі Посполитій? Ні! Він скоріше ладен країну втратити, ніж поступитися своїми єзуїтськими переконаннями! Сагайдачний в цьому впевнений на сто відсотків. Чому ж він запевнив козаків в тому чому сам не вірив?..

Від тяжких дум його відірвав Платон Куліш. Його полк був у хвості військового табору, яким рухалось козацьке військо до Хотина. Сагайдачний зумів так встановити табір, що то була велика рухома фортеця, на яку постійно вдень і вночі нападали передові татарські і турецькі загони, але завдати жодної шкоди не могли. За весь похід від Могилева до Хотина загинув лише один козак і той випадково. Виконуючи завдання свого сотника він потрапив у полон.

Куліш під'їхав до воза, в якому поранений гетьман досить часто відпочивав, коли рана боліла нестерпно.

- Батьку, гетьмане, дозволь тебе потривожити по нагальній справі. Маємо посланця від турецького султана, і разом з ним зраниений один з наших командирів розбитої чати.

- Платоне, ти відаєш хто то є? То командир загону не наших полків?

- Не можу сказати достовірно, батьку. Справа в тому, що він дуже зраниений і не при свідомості. І лице в крові я не міг пізнати, хоча посланець назвав мені хто то є, але я ж кажу не можу признати.

- Платоне, що ти муркаєш? Що каже посланець, кого він привіз і що задумав султан, на яку справу хоче нас намовити?

- Батьку, давай краще я не буду толмачем, а ти сам з Михайлом Мазепою розпитаєш султанового посланця. Правда, він потурнак, то з ним без толмача можна говорити.

- Щось я тебе Платоне, не розумію. Клич Михайла Мазепу і веди посланця.

Сагайдачний знову відчув себе зле, до болі в руці додався болючий щем під серцем недоброго передчуття. Турки, як і татари, мали зловісну звичку послати до ворога його ж напівмертвого воїна, чим попередити, що з усіма буде те ж саме. Чекати довелося не довго, Мазепа під'їхав до воза Сагайдачного разом з турком середнього віку, в якому ні обличчя, ні одяг не нагадував звідки він був родом. Турок та й турок.

- Петре, я почав з ним розмову, але він говорить такі речі, що я вважав необхідним алярмове вести його до тебе. Кажі гетьману що велів передати йому султан.

Звернувся він вже до турка.

Той з острахом подивився на Сагайдачного, він був упевнений, що доручення султана то є його смерть. Але що мав діяти, лише виконувати.

- Пане гетьмане!

Розпочав він козацькою вимовою.

- Султан все, що мав сказати, повідав полоненому. Тобто вашому сотнику, але він дуже зраний, і по дорозі часто втрачав свідомість, а після довгої дороги й зовсім заслаб і не приходить до тями. А мені султан наказав довести його живим до гетьмана Війська Запорозького і привезти від гетьмана відповідь, чи то письмово, чи на словах.

- Михайле, ти бачив сотника, признав його?

- Бачив Петре, і зрозуміло признав, дякувати Богу то наш Максим.

- Максим!!?-

Майже прошепотів Сагайдачний. Його лице і до того хворобливе бліде, стало кольору його сивої бороди. Він трохи помовчав збираючи сили. Потім вже опанувавши себе, голосніше звернувся до Михайла Мазепи.

- Михайле, я, щось не розумію. Максим помирає, а ти дякуєш Бога.

- Петре, що ти таке говориш! Максим дуже порубаний і побитий, але живий і буде жити. Смертельних ран не має, а слабкий і не при свідомості, бо крові багато втратив. Хлопці там над ним чаклюють, кажуть через годину можна показувати батьку.

Сагайдачний заплющив очі і як сидів на возі так і приліг на спину. В такому положенні серце поволі відпускало. Біль повернулася в поранену руку, а він декілька хвилин лежав мовчки не маючи сил ні рухатися, ні говорити. Мазепа з султановим посланцем мовчки їхали поруч. Сагайдачний знову сів і повернувся до Мазепи.

- Михайле, ти їдь до Максима і будь там доки він не прийде до тями. Потім і я під'їду, щоб поговорити з ним.

Почекавши деякий час, що здався Сагайдачному вічністю, він наказав джурі подати коня і сам поїхав до воза на якому лікували Максима. Той вже був помитий, перев'язаний. На обличчі було лише одне розсічення і пізнати Максима було легко, хіба обличчя було мов вимашене крейдою. Проте побачивши гетьмана він навіть радісно посміхнувся, але потім лице знову похмурніло і по-дитячому скривилось ніби він хотів заплакати.

- Батьку, я не зберіг хлопців! Я не зміг!

- Максиме, синку заспокойся, відпочинь, потім все повіси що маєш сказати!

- Ні, батьку, не вільно чекати! Я маю до гетьмана усне послання від самого султана. Власне лише тому я зараз перед тобою. Накажи щоб всі нас залишили!

Сагайдачний обвів поглядом навкруг і всі хто був поряд віддалилися. Максим знову подумки повернувся до подій минулих двох діб.

- Батьку, загинув увесь загін, Василько загинув і Збігнев... Хоча ні, Збігнев буде жити доки не буде повідомлення від тебе!

- Максиме, або давай перенесемо розмову, або заспокойся і говори, що маєш передати від турецького султана.

- Взагалі я повинен то повісти гетьману, але Бородавка...

- Бородавка вже не гетьман, з учорашнього дня я веду військо до Хотина, Рада козацького війська вчора обрала мене кошовим.

Максим почувши цю звістку знову посміхнувся.

- То мудре рішення Ради! Батьку, я вже чую що втрачаю сили. Тому скажу головне. Султан Салім II лишив життя мені і Збігневу лише з тим, щоб я передав тобі його пропозицію. Йому про мене все розповіли, тому що він так до мене звернувся:

"Мені повіли, що ти син гетьмана Запорозького Григорія Лободи, якого поляки вбили разом з твоєю матір'ю і він тебе має за названого сина. Чи то правда?" Зрозуміло я підтвердив, лише сказав, що не ти гетьман. На що султан відповів: "то не надовго! А ти запитай у Сагайдачного чи вірить він у те, що і його поляки, як твого батька, не втрачуть?" А пропонує він щоб козацьке військо лишило поляків і перейшло в його союзники, при цьому він лишить за козаками право створити державу на їх землі, і стане її покровителем. Він навіть пропонує взяти нам за столицю місто Київ або Кременець. Якщо я не приїду з відповіддю то буде страчений Збігнев!

- То кажеш з тим він тебе послав? А як ви до нього потрапили?

- Згідно наказу Бородавки ми повинні були повернутися в табір під Могилевом не пізніше 27 серпня, бо на той день призначено вихід до Хотина. Ми поверталися від Сичави звоювавши там місцевий гарнізон і забравши весь запас пороху, куль і вогнистої зброї. На березі Прута мали зробити перепочинок. А відти за один перехід дістатися Могилева. Але розвідники доповіли, що за годину кінного ходу за нами рухаються головні сили Турецько-татарського війська. Не треба мати великого розуму, щоб вирахувати місце де воно зупинить Запорозьке Військо між Могилевом і Хотиним. Вихід у мене був один, затримати Турок на дві доби, щоб ви встигли пройти в Хотин.

- Максиме, ви чули скільки війська має султан?

- Батьку, а далеко до Хотина?

- Години чотири руху.

- А Турецьке військо поряд з нами?

- Ні, Максиме, йому треба добу щоб дійти Хотина, так розвідка доповідає... А що ти маєш на увазі?

- Маю заперечення до твоїх слів, батьку, але вихований не перечити старшим, то і не буду... А з твого дозволу трохи відпочину доки ти приймеш рішення.

Останні слова він мовив майже пошепки і втратив свідомість. Сагайдачний хвилину мовчки дивився на Максима, потім підняв голову побачив Михайла Мазепу і під'їхав до нього.

- Михайле, ти щось чув про бій загону Максима на річці Прут?

- За годину перед тим я спілкувався з потурнаком. Він мені в деталях розповів. Маєш час слухати його?.

- Ні, Михайле, ти краще повідаєш, я звик до твого викладу.

Дійсно, Мазепа вмів передати суть події не засмічуючи розповідь незначними деталями. І головне вдало коментуючи незрозумілі для слухача речі. Вислухавши його

Сагайдачний задумливо промовив:

- Якщо вірити потурнакові, то маємо гідну молодь, та що там, те що ти розповів до снаги здійснити лише найвидатнішим лицарям. Лише якось надто все вдало у них вийшло.

- А що тобі сказав Максим?

- Відносно бою майже нічого, крім того що вони знали що стали проти всього Турецького війська, і поставили собі за мету стримати його дві доби, щоб ми встигли без перешкод пройти до Хотина. Та то не все. Він мені передав пропозицію султана. Здається дуже приваблива пропозиція. Автономію козацьких воєводств зі столицею у Києві під Турецьким протекторатом. То те, про що ми давно мріємо мати в Речі Посполитій і робимо все для здійснення. Якби Польський король то запропонував, він би нас ошчасливив і мав би союзника такого, якого сьогодні не має, і ніколи мати не буде. Та йому краще козаків за ворога мати, ніж за союзника.

- То ж бо й є, Петре, Вони мають нас за ворога, а ми станемо на смерть щоб їх державу відстояти. Щось ми не так робимо гетьмане. Хіба ти віриш, що король виконає дані обіцянки?

- Дуже хотілось би вірити, але... Михайле, не ятри душу, ми що, маємо в цьому випадку можливість діяти по іншому? З якими потугами завезли патріарха, відновили ієрархію. Більше того, король хоч і лютує про себе, але пообіцяв стримати екзекуцію мандатів і пробачити вину самовільного поставлення православним владикам. Все це відомо патріарху Феофану і всьому християнському світу, який покладає на нас надію, а ми приймемо пропозицію султана? Хоча з іншого боку виглядає не ліпше, ми, маючи силу військову здатну відстояти свою ідентичність і збудувати власну країну, подібно убогим не розуміємо, що нас використають поляки, а потім не дадуть жодного шансу цього зробити.

То, Михайле, наша трагедія і трагедія нашого народу, який толерантність перетворив у догідництво безпідставне. Мені дуже болить ще й від того, що то я відповідаю за це. І ніхто не питає шляхетних панів, що підписали Люблінську унію, чому піклувалися лише про себе, не вписали права цілого народу, що є кров від крові великої держави – Київської Русі.

І як з того кута нам виходити? Згадаймо, чого ми вже досягли? Що ми мали після Брестської унії і розгрому Жолкевським першого козацького війська Лободи і Наливайка. Засилля уніатів, знищення православ'я, а замість війська — ватаги грабіжників за порогами!

А сьогодні ми відстояли право на Віру батьків, маємо військо, що пройшло вишкіл у боях на морі і на суші. Сьогодні найбільше і наймогутніше військо Турецьке горить бажанням помірятися з нами силами. Не з військом Польським, яке вони розгромили під Цецорою, а саме з військом козаків, над яким вони ще перемоги не отримували ні на морі ні на суші! Чого нам ще бракує? Визнання! Визнання нашої державності від сусідів. Королівства польського, Московського царства, Турецької Порти, Литовського князівства. Проте, ми з тобою добре знаємо, що того бути не може. І якщо ми станемо

війною проти короля Сигізмунда III, то всі сусіди підтримають Польщу а не нас. Така дійсність. То чи на часі повернути на другий шлях, розпочати війну проти Польщі, щоб бути відкинутими на двадцять років назад? Чи може я не правий Михайле?

- Дуже хотілося щоби ти помилявся, та що маю вдіяти, правду кажеш, Петре, лише жаль мене бере за долю нашу безталанну, а головне, що дуже мало люду нашого тебе розуміють.

- Скоріше, не розуміють того, що без держави наші звияти розтануть як вранішній туман на сонці, і ніхто їх не згадає, хіба полякам припишуть! А я що, я звичайна людина, мене можна і не розуміти!

Вони помовчали прислухаючись до різноманітних звуків багатотисячної маси війська, що рухалося до слави, якимсь буденно, навіть трохи невпевнено. Ніщо не віщувало що цей рухомий козацький табір, вимушений щогодини відгиркуватися від татар, змучений переходом і непевністю в наступних боях з непоборним Турецьким військом, стане непорушною стіною разом з об'єднаним Польсько-Литовським військом, забуваючи постійні образи від мачухи-вітчизни і зупинить назавжди рух Турецької Порти в Європу. Мовчання порушив Мазепа.

- Петре, я зрозумів яку турецькому султану готувати відповідь, а як же Збишко?

- Михайле, ти пам'ятаєш Айзика, єврея, що мав шинок на січі?

- Чому мав, він і тепер має. А син його, якщо пам'ятаєш, вихрестився і став добрим лицарем запорозьким. Здається у Дорошенка в полку, Василь Перехрест. А що ти раптом згадав Айзика?

- А ти кого ще знаєш, щоб послати до турків і викупити Збишка. Чи ти думаєш я відправлю Максима до султана щоб він їх обох стратив?

- Я думаю, Петре, та не встигаю за тобою думати. Чекай, то я повинен розуміти твої слова так, що ти прийняв рішення не вступати в переговори з турецьким султаном?

- А він мені дав таку можливість? Посилаючи до мене Максима з пропозицією султан не чекає на мою відповідь. Його підрозділи весь час атакують наш рухомий табір. То що ми маємо вийти на братання? Думаю навіть Яків не додумався б до того. Та менше з тим, головне викупи Збишка, і грошей не жалій, за добрі гроші віддадуть Збишка. А от Василько... Що маю його батьку сказати?

Якимсь мертво промовив Сагайдачний.

Чутка про героїчний бій вістового загону Максима Лободи проти всього Турецького війська, миттю розлетілася по козацькому табору. Навіть зважаючи на те, що про відвагу козаків у бою складали легенди, цей бій не мав собі рівного. Розповідаючи і слухаючи перекази про нього козаки уявляли себе частинкою загону Максима Лободи. Так, кожний міг бути вояком того загону і стати на смерть проти поганів.

Ще було досить часу до вечора, коли козацьке військо прибуло до Хотина і розпочало влаштовувати укріплений табір на місці вказаному Ходкевичем. Часу було мало, розвідка доповідала, що Турецьке військо за декілька годин досягне Хотина. Та перші загои Турецького війська з'явилися під Хотиним лише на другий день.

Сагайдачний, знаходячись на спостережному пункті, керував розміщенням та укріпленням табору, коли сторожа доповіла йому про появу Турецького війська. Спочатку на трьох горбах, які полого спускалися до Хотинської фортеці, з'явилися хмари пилу, серед якого Сагайдачний розібрав велику кількість верблюдів, ослів і возів з поклажею і вже через деякий час, коли пил потроху спадав, пагорби забілили турецькими наметами. Їх було так багато, що вони повністю вкрили пагорби, перед якими в долині ріки Дністер їх чекав супротивник, і десятки тисяч пар очей зі страхом і невпевненістю спостерігали за розміщенням цієї злої, самовпевненої, непереборної армії, яка змītала все на своєму шляху.

Об'єднаний Польсько-Литовський табір розмістився навкруг Хотинської фортеці флангами впираючись в берег річки Дністер. В центрі стояли війська Ходкевича, по праву руку Любомирського, спереду лісовички і прибуваючі війська королевича Владислава. З лівої руки Ходкевич визначив місце для розміщення козацького табору.

"Ще би пів дня і з Турками можна говорити, але немає... Султану не потрібен діалог, монолог то звичайний для турок стан спілкування. Хіба для них одних?". Думав Сагайдачний, спостерігаючи як Турки спокійно і впевнено влаштовують табір. Треба було терміново збирати полковників на Раду. Але полковників збирати не довелося, вони самі віддавши розпорядження в полках, зібралися біля куреня гетьмана. Вітаючись вони стали півкільцем навколо Сагайдачного, так, щоб одночасно спостерігати за турецькими загонами, які не криючись розміщали штурмову лінію. Сагайдачний уважно обвів поглядом полковників, жодної тіні страху чи навпаки зневаги до супротивника. Полковники мали досить клопоту в зв'язку з нестачею часу. Крім того, ведучи бої по Молдавії, вони вважали, що керівництво військом в особі Бородавки підготує і провіант, і фураж для коней, але цим ніхто не займався. Ще була надія на Ходкевича, але досвід спільних боїв не давав підстав для таких сподівань. Полковники чекали, що скаже Сагайдачний, лише він міг знайти вихід з положення.

- Панове полковники! Сам не тішу себе надією, і вас не можу потішити. Турки готуються з маршу напасти саме на наш непідготовлений табір, та кожний із нас зробив би те ж саме, ситуація складна, та ми братове інших і не знаємо. Єдине, що не ми будемо диктувати хід бою, а турки. Наша справа встояти. Я послав до Ходкевича гінця з проханням підтримати нас, думаю він допоможе. Ось все, що мушу сказати. Чи є запитання?

Полковники мовчали. Які питання, треба займатися звичайною справою, воювати. А питання є, але тепер не на часі.

- Що ж панове полковники з Богом!

Ситуація була не та щоб довго говорити, тим більше, що то були його перевірені побратими і добре розуміли своє завдання. Полковники скочили в сідла і помчали в полки. Ніби і нічого не сказав Сагайдачний особливого, але того було досить щоб зрозуміти: нині завдання одне: встояти! А все інше, то завтра...

Турецькі загони з усією люттю, яка накопичилася ще з дводобового бою на переправі річки Прут проти неповних трьох сотень козаків, вдарили по козацькому

табору. Бій був тяжким для козацького війська, але вони мужньо тримались. За перебігом бою уважно спостерігав гетьман Ходкевич, щоб підтримати козаків він віддав наказ переправитися з лівого берега трьом тисячам піхотинців полковника Денгоффа. Вчасно надана допомога вирівняла сили воюючих сторін. Одночасно сам Ходкевич вийшов двома полками на підтримку лісовичків, які теж потрапили під турецький вогонь. Однак цей маневр був не досить вдалим, захопившись полки вийшли під обстріл турецьких гармат. При всьому тому, бойові дії закінчилися з настанням сутінок, не давши переваги жодній із сторін.

Сагайдачний розумів, що турецького султана ніяким чином не може влаштувати позиційна війна, і він зробить все щоб зломити опір козаків. Під час бою Сагайдачний мав можливість спостерігати, як турки виставляли гармати. Він мав достатній досвід у цій справі і оком досвідченого гармаша побачив, що завтрашній штурм почнеться з гарматного обстрілу центра козацького табору. Ці спостереження наштовхнули його на сміливий, хоч і в деякій мірі авантюрний план бою в наступний день. По закінченню бойових дій він знову закликав полковників.

– Панове-товариші! Дякую вам за хоробрість і витримку яку ви продемонстрували сьогодні. Не можу, на жаль, сказати, що в наступний день буде полегшення, скоріш навпаки. Вважаючи на це пропоную план наших дій. Ми з вами не встигли виконати всі роботи по підготовці табору до майбутніх боїв. Ночі для цього не досить, треба ще не менш доби. Тому полишимо це і дамо козакам відпочити. А тепер власне план. Ви звернули увагу, що розміщаючи армату турки визначали сектор обстрілу середину нашого табору.

– Батьку, ти вважаєш, що завтра турки знову почнуть з нас?

– Продовжують, Федоре! У всякому разі, обстрілювати з гармат будуть нас, а якщо арматна підготовка проти нас, то і штурм турки планують нашого табору. При цьому я не виключаю, що будуть атаковані об'єднані війська по всьому фронту. Але то турбота гетьмана Ходкевича і королевича Владислава. А ми, якщо турки знехтують нашим табором, допоможемо Польсько-Литовському війську. То наш обов'язок. До речі, ви були свідками як вчасно гетьман Ходкевич надав нам допомогу. Повертаючись до завтрашнього бою пропоную до виконання такий план. За гарматним обстрілом буде штурм нашого табору. Ми не встигли підготувати оборонні укріплення, тому вояків з центру табору необхідно максимально вивести на фланги, а позиції лишити так щоб Туркам видавалось, що вони готові до бою. Коли Турки підуть на штурм, то мають якомога далі зайти у табір. І от вже тоді фланговим вогнем з гармат і рушниць привітно їх зустріти як належить господарям.

Кінні підрозділи треба розмістити з флангів, один від лісовиків, другий від річки. Коли Турки міцно сядуть в нашому таборі під обстрілом з гармат і рушниць, я поведу кінні підрозділи на Турецький табір. Не все ж туркам швендяти по гостинах, хай і самі приймуть гостей! Якщо ж дадуть нам спокій, то як я говорив, будьте готові надати допомогу Польсько-Литовським військам. Все зрозуміло? Тоді маю для всіх хто не чув повідомлення. Один із наших загонів, прямуючи до табору в Могильові на переправі

річки Прут зустрів передові загони Турецько-Татарського війська і козаки прийняли рішення затримати турок доки основні наші сили не дістануться Хотина. Загін, що мав двісті шістдесят козаків затримав Турецьке військо на дві доби. Завдяки їм, у нашому переході до Хотина ми не натрапили на все Турецьке військо.

Полковники зашуміли, більшість про цю подію вже відали.

- Батьку, а з якого полку загін? І чи хто лишився живим?

Першим запитав Дорошенко.

- Михайле, то мій вістовий загін, а живими лишилися лише Максим Лобода і Збігнев Гура. Та й то, Збишко, весь зраний, як і Максим лишився у султана в заручниках, доки я, разом з вами, не згоджусь перейти на бік Турок.

- Я не знаю як ти батьку, але мені здається треба зовсім здуріти щоб погодитися!

- Панове полковники! Чи всі такої думки?

Полковники дружно закивали головами, "Які розмови з бусурманами!", "Вони нам швидко за морські походи нагадають!"

- Ну, то на тому і порішили! Відпочивайте панове полковники! А полковників Скороненка, Гаркушу і генерального писаря прошу на хвилюку лишитися, маю до вас одну нагальну справу.

Коли всі розійшлися, Сагайдачний відчув себе зле, нестерпно боліло поранене плече. То помітили і полковники, і Мазепа.

- Петре, може відпочинеш, а ми пізніше підійдемо?

- Ні, Михайле, переговоримо потім мене хлопці перев'яжуть, плече вогнем горить. Так от, Михайле, ми говорили про викуп Збишка, то лишається в силі. А вас, Федоре і Олексю, я прошу щоби ви своїм сотникам наказали при першій можливості, коли будемо в Турецькому таборі, то в обозах і шатрах хай шукають Збишка. Я не думаю, що його стратили, турки шляхтича можуть використати і при обміні на свого вельможу, і тримати для одержання викупу. Ваші сотники всі були в морських походах і в московському, то Збишка знають добре. Скажіть хлопцям, що то моє особисте прохання. А тепер до відпочинку!

Ранок, як здавалося козакам, благословився надто швидко. Так ніби його турки підганяли. Лишень звечоріло, не встигли зірки проявитися на небі, а вже й вранішня зоря заповум'янілася. А Турки тільки цього й чекали. Гармати досить голосно стали плювати ядрами в бік козацького табору. Те що полки козаків зосередилися по рубежу табору та під возами, а кіннота в лісочку по праву руку від табору і по ліву біля річки, турецькі гармаші не помітили, і палили по створених нашвидкуруч фальшивих укріпленнях і окопах. Провівши двогодинний гарматний обстріл козацького табору, султан послав кращі підрозділи, в яких приймали участь майже всі яничари, на його штурм.

Кінні підрозділи, а за ними піші, вдарили з усією міццю і не зустрічаючи опору заглибилися на більшу половину козацького табору. Лише тоді по знаку Сагайдачного з флангів від возів піднялися козаки з рушницями, які під час гарматного обстрілу

хоронилися під возами. Вони відкрили шалений вогонь з рушниць і гармат. Турки фактично потрапили в вогняне кільце. А тим часом кінні загони на чолі з Сагайдачним кинулися на майже беззахисний Турецький табір. Незабаром бій розгорівся на території двох таборів козацького і турецького. Турки не очікували такого розвитку подій, і спочатку ними оволоділа паніка, лише через деякий час вони почали розуміти ситуацію і бій ставав все жорстокішим. Сагайдачний не зважаючи на поранення сам носився по всьому полю бою, охорона за ним ледь встигала. Під час сутички в турецькому таборі Сагайдачний захопив у полон турецького пашу, якого потім передав гетьману Ходкевичу у подарунок.

Коли козаки ввірвалися у турецький табір, султана терміново відвели в безпечне місце. Сагайдачний і козаки Гаркуші та Скороненка по всьому табору шукали Збігнева Гуру, проте без результату. Пізніше від полоненого довідались, що той знаходився біля султана. Під час бою турецький табір був настільки зруйнований, що султан був вимушений змінити місце його розташування.

В другій половині дня турки отримали підкріплення і почали витісняти козаків зі свого табору. Ходкевич для підтримки козаків, ввів у бій три польські хоругви на чолі з полковниками Вайнером і Лермутом. Лише на вечір бій, між знесиленими супротивниками, припинився. В наслідку бою Турки мали великі втрати, а саме головне, вони втратили віру в перемогу. Турецький султан плакав від злості і безсилля. Козаки, погромивши табір, ще й встигли взяти в турецькому таборі великі трофеї.

Наступні дні турки не проводили військові дії, чекали поповнення, приводили в бойовий стан новий табір. А в козаків тим часом з'явилися великі проблеми. Сагайдачний не готував військо до походу, а прийнявши булаву не мав часу розібратися з забезпеченням війська продовольством і фуражем. Битва проходила на обмеженій ділянці землі і якщо й була дещиця трави то вже в перший день її повипасали. На біду, Ногайська орда Кантемира закрила дорогу між Камінцем і Хотиним, по якій Польсько-Литовське військо одержувало провіант і набої до рушниць та гармат.

Першими, як завжди, почала виявляти незадоволення козацька голота. Великим натовпом вони прийшли до Сагайдачного вимагаючи провіанту і одночасно вимагаючи кари Якову Бородавці, який, на їхню думку, був головним винуватцем того, що велика кількість козацьких загонів до табору з Молдавії не прийшла, а була розбита Турецьким військом. Його також звинувачували в тому що у війську не заготовили провіанту.

Сагайдачний, не зважаючи на хворобу, сам вийшов до козаків. Але ті підняли такий гвалт, що говорити було неможливо. Сагайдачний підняв булаву і мовчки чекав. Поволі юрба стихла. Лише після цього Сагайдачний обвів поглядом юрбу, "саме юрбу!" подумалося йому. На військо козаки, що підняли гвалт мов ображені жінки, були мало схожі. Досить тихо але твердо він звернувся до них.

- Панове товариші, здається лише вчора ви були військом та таким, що вас поважали ваші вороги. А тепер скажіть, ви самі себе поважаєте? Ви вимагаєте кари Якову Бородавці, то не мені вирішувати прийде час зберете Раду і вирішите. Ваше

право! А мені дайте відповідь на таке питання: ви панове, куди збиралися, на війну чи до куми на пироги?! Якщо на війну, то хто відмінив закон про те, що в обозі повинно бути на кожні п'ять коней віз фуражного зерна? Ви про своїх коней подумали? Як би я готував військо до походу, ви б мені відповіли!

Сагайдачний на деякий час замовк, від хвилювання різко заболіло поранене плече. Він легенько потер його долонею і вже іншим тоном продовжив.

- Проблема є, і треба її вирішувати разом. Ви пошукайте трави чи листя з дерев, а я поїду до гетьмана Ходкевича хай і він поділиться припасами. Та разом з ним подумаємо як Ногайську орду скинути з дороги на Камінець. А ви займіться справою.

Він повернувся і зайшов до куреню. Юрба козаків як зібралася, таким же чином розійшлася, але невдоволення лишилося. Коли Сагайдачний відправився до Ходкевича, козацька сірома таки знайшла вихід своєму невдоволенню і злості. Без рішення Ради стратила Якова Бородавку. За такі справи їх чекала швидка розправа, але полковники вважаючи на безперервні бої, відклали цю справу до інших часів. Козацькі закони військового часу мали одне рішення за непослух, смерть.

Гетьман Ходкевич виглядав змученим і хворобливим, проте побачивши Сагайдачного розпрямився і з щирою посмішкою пішов назустріч дякуючи за відважну і стійку боротьбу з поганями.

- Пане Сагайдачний, те що робили козаки в бою не піддається ніякій логіці. Після гарматного обстрілу, який, здавалось, від табору лишив лише купи землі, Турки від тих куп отримали такий вогонь з рушниць і гармат, що встеляли густо ті купи своїми тілами! Окремо хочу подякувати за подарунок. Той паша, якого ви прислали для мене, є запорукою нашої спільної перемоги!

- Пане гетьмане! Дякую за розуміння і підтримку, без неї, особливо в перший день, ми би не встояли, не були готові. Проте то вже вчорашній день. Сьогодні, від того що не розвинули успіху, і не пішли всім об'єднаним військом на Турка, ми багато втратили. Мої розвідники доповідають, що до султана щоденно підходять нові сили, а ми з вами допомоги не будемо мати!

- Пане Сагайдачний, я з вами однієї думки, але королевич Владислав разом з комісарами заборонили навіть думати про наступ. В якійсь мірі вони праві, турки мають більш ніж подвійну перевагу в військовій силі, а при такому співвідношенні повинна бути оборонна стратегія, а не наступальна!

- Пане гетьмане, не вільно мені суперечити, то відповідає дійсності. Проте ми з вами знаємо досить історичних прикладів, коли військо перемагало в меншості, згадаємо лише Олександра Македонського, який всі свої битви приводив до перемоги маючи, часом вдвічі менше вояків. Велике значення має бойовий дух війська, його націленість на перемогу ну і, зрозуміло вишкіл!

- Що тут можу заперечити? Згоден з кожним вашим словом, але це не про Польсько-Литовське військо і його бойовий дух. Та і вишколом не можемо похвалитися. А головне, над нами замість бойового духу витає пам'ять про Цецору та загибель коронного гетьмана Жолкевського, з іменем якого пов'язані всі значні перемоги в

битвах останнього десятиліття!

- Але ж, пане гетьмане, оборонна стратегія ведення війни не підтримана запасами в озброєнні і продовольстві то наперед програна війна! А що у нас? Ми маємо п'ятий день війни, а вже не стає продовольства і фуражу. Ще один бій і будемо мати нестачу пороху і куль. Власне, це одне з питань, яке я маю до гетьмана.

- В цьому я можу допомогти хіба на день два. Може ви вже чули, що ногайська орда Кантемира перепнула шлях комунікацій з Кременця. А запасів лишилося на тиждень не більше.

- Тоді на часі друге питання, з яким я приїхав до гетьмана. Мої полковники розробили план військової операції, вдале проведення якої, може стати початком перемоги в усій війні.

- Ви готові його повідомити?

- План розробили полковники Гаркуша і Куліш. На мою думку при підтримці об'єднаного війська виконання цього плану принесе перемогу.

Сагайдачний коротко виклав Ходкевичу яким чином мають діяти військові підрозділи і тому план сподобався.

- Пане Сагайдачний, повинен визнати, хороший план, проте має багато складових і тому його розгляд потребує загального обговорення. Не відкладаючи, сьогодні ввечері зберемо Військову Раду і разом розглянемо план ваших полковників. А одночасно і вирішимо питання розблокування дороги до Кременця, тим часом присилайте вози за фуражем.

- Пане гетьмане, єдине прохання не кличте на Раду комісарів!

Ходкевич спохмурнів, певне згадав московський похід і роль у ньому комісарів.

- На жаль не можу. Таке рішення міг би прийняти королевич Владислав, але він має страшну пропасницю, вже третій день хворує, не приходить до свідомості. То ж без комісарів не обійдеться. Але то зовсім інші люди ніж ті, що змусили нас втратити перемогу під Москвою.

На вечір Ходкевич зібрав Військову Раду, на яку запросив головних командирів збройних сил, що приймали участь у Хотинській війні. Прибув і Сагайдачний зі своїми полковниками. Зрозуміло, вони тут були тріумфаторами, але розуміючи, що справу далеко не зроблено більше думали про наступні бої і перемоги. Раду розпочав великий гетьман Ходкевич.

- Панове лицарі Речі Посполитої! Сьогодні ви стали на рубежі землі християнської і від вашої звитяги залежить чи впаде вона до ніг поганів, чи буде жити і процвітати волею господа Бога нашого! Перші бої показали, що ми здатні протистояти переважаючій силі ворога землі християнської. Але за цей час виявилось і достатньо проблем. Головна з них та що орда Кантемира відрізала нас від постачання, перекривши дорогу на Камінець. Якщо терміново не вжити заходи нас чекає поразка в цій війні. Вихід з цієї ситуації пропонують полковники козацького війська, а деталі операції доповість кошовий отаман Війська Запорозького Петро Сагайдачний. Прощу, пане Сагайдачний.

- Пане коронний гетьмане, панове! Ситуація що склалася

не є якоюсь дивиною, то є війна і ми завше повинні бути готові до найскладніших ситуацій. В Запорозькому Війську є закон, яка б складна ситуація не виникла дій на упередження противника і так щоб він цього не чекав! То головна запорука успіху. В нашому випадку поки турки готують новий наступ, ми повинні вдарити першими! А от яким чином, запропонує полковник Гаркуша.

- Пане гетьмане! - Гаркуша вклонився гетьману Ходкевичу.

- Панове! Як ви знаєте після того, як ми трохи похазяйнували в турецькому першому таборі, вони поміняли його місцезнаходження. Але за дві ночі розвідники вивчили підступи до нього. Турки про це ще не знають. А от ми знаємо, що турки добре збиралися на війну, не нам рівня, то ж провізії мають вдосталь. А тому вечеряють смачно і добре після вечері сплять. Нам же на голодний шлунок не до сну, от ми з полковником Кулішем і розробили план як завести вночі під самі шатра хоч десять, хоч двадцять тисяч вояків так, що жоден турок не проснеться! І потім вдарити по табору, щоб мокрого місця не лишилося! А якщо в цей час козаків підтримає все об'єднане військо, то можна розраховувати якщо не на перемогу, то у всякому разі на початок переговорів з нашою суттєвою перевагою. Ось такий маємо план. Панове! Приймаєте?

Піднявся Любомирський.

- Пане, гетьмане! Я як і все сьогоднішнє високе зібрання, маю велике бажання нанести втрати Турецькому війську. І, як на мене, план козаків досить сміливий і перспективний. Проте, він настільки ж і ризикований. Несподіваний напад дає велику перевагу, але перевага в численності майже втричі Турецького війська не дає повної впевненості у перемозі. Виходячи з того взяти на себе відповідальність і затвердити такий план, на мою думку має право лише королевич Владислав.

По цих словах гетьман Ходкевич спохмурнів і присутні фізично відчули, що він тяжко хворий. На допомогу гетьману став Сагайдачний.

- Пане гетьмане! Дозвольте мені слово сказати!

Ходкевич зрозумів, що Сагайдачний пропонує допомогу, мовчки схилив голову і сів у крісло.

- Панове, я цілком згоден з паном Любомирським. Ми не маємо права приймати такі відповідальні рішення без його високості королевича Владислава, але всі добре відають, що він вже не перший день має пропасницю і лежить хворий не при свідомості. То чи ми маємо в такому випадку скласти руки і чекати доки королевич дасть вказівку як воювати? А потім на нього і покладемо відповідальність за поразки? Що стосується козаків, то для нас головнокомандувач об'єднаними силами гетьман Ходкевич, і військо козаків виконає всі його накази. А що стосується запропонованої військової операції, то козаки вже були в турецькому таборі. Правда не в такій кількості, як сьогодні плануємо. Для успішного проведення операції козакам потрібна підтримка всього об'єднаного війська, але воно ризикує настільки, наскільки ризикувало в попередніх боях. Адже то війна, пане Любомирський! А війна то завше смертельний ризик .

Сагайдачний сів і одразу ж піднявся гетьман Ходкевич. Тепер він зібрався і твердо та впевнено промовив.

- Не думаю, що королевич Владислав одужавши буде нам дякувати за те що ми замість битви з турками ховалися за валами і чекали доки він одужує. Ми стали на захист Отчизни і сьогоднішня ситуація вимагає активних бойових дій. Перші дні показали, що коли ми притиснемо то і турок втікає з поля бою, хоч і має велику перевагу в силі. То я, владою даною мені королем, затверджую військову операцію, а деталі ми обговоримо з панами Любомирським, Сагайдачним, Вейгером і Русинським.

Коли Ходкевич лишився з командирами об'єднаних військ, вони обговорили стратегію операції, послідовність введення в бій бойових підрозділів, системи зв'язку, і роз'їхалися до своїх військ. Рівно о півночі козаки, сотня за сотнею баюрами і поза кущами, поповзли до турецького табору.

На протязі двох-трьох годин під шатрами супротивника, в повній тиші зібралося біля двадцяти тисяч козаків, готових по першому сигналу вдарити на сплячих ворогів. Але сигналу до бою не було.

Як виявилось, командири польсько-литовських підрозділів зберігаючи в таємниці запланований штурм, з вечора не повідомили вояків про підготовку до бою. Підняті о півночі польські жовніри і німецькі наймані війська в темноті збиралися надто повільно. Виступили на вихідні позиції лише перед самим світанком. І в цей час корективи в плани об'єднаних сил внесло Боже Провидіння.

Важко сказати на чиєму боці воно було. Справа в тому, що в цей час театр бойових дій накрила така злива, що в лічені хвилини вояки були мокрі мов миші. В балочках і баюрах появилися калюжі, що весь час збільшувались. Але головне було в тому, що не вільно було використовувати вогнисту зброю. А в ситуації меншості при нападі, то єдина зброя, вмиле володіння якою давало б козакам значну перевагу. Сагайдачний вимушений був дати відбій, про що повідомив Ходкевича.

Козаки мокрі, злі, невиспані повернулися у свій табір. Не змовляючись полковники потягнулися до куреня Сагайдачного. Той зійшов з коня, але в курінь не заходив. Чекав коли всі підійдуть. Та мовчанку не витримав Платон Куліш.

- Батьку, що то в біса за війна! Мали гарантовану перемогу, а замість цього повинні шаровари сушити!

Його підтримав полковник Скороненко.

- Батьку, як вони взагалі битви виграють, коли за три години зібратися не можуть до бою!?

- Федоре, то у них своя тактика, нам її не зрозуміти. Проте хочу нагадати вам, що в перший день, коли ми ще й не отаборилися, а турки нас добре затисли, Ходкевич вислав нам допомогу і тим не дав туркам нас розбити. І згадайте, як тоді німці поряд з нами били яничар. Тому не будемо хаяти союзників, але щоб наші козаки не злостилися, то ми самі проведемо нічний бій, як то ми вміємо!

- Батьку, то ти плануєш нічний бій!?

- Платоне, назвемо це по іншому. Якщо планувати бій, то я маю доповісти про це

головнокомандувачу гетьману Ходкевичу. А ми проведемо нічний бій-розвідку на своїй ділянці протистояння з Турками. І зробимо це силами добровольців.

Тому, панове полковники, відберіть добровольців найбільш метких і спритних козаків, таких, як Перебийніс, Чуб, та з молодих вишколених козаків, і нехай помацають турок за вим'я. Платоне, ти любиш такі справи, то може з Федором обмізкуєте план нічної вилазки і проведете її. А Гаркуша з Дорошенком забезпечать прикриття. Ото і оскому зіб'ють козаки, і пошугаємо турок. Як панове полковники? Згода!

Полковники повеселішали, і пожвавленим гомоном погодилися з Сагайдачним.

- Панове-товариші, ще про одне хочу вас попередити. Ситуація в таборі складна, не мені вам про це говорити. Те що голота незаконно стратила Якова Бородавку не дочекавшись рішення Ради, то великий удар по дисципліні і нашому з вами авторитеті. Треба взяти до уваги всіх горлопанів, яких у бою не побачиш серед перших, а самосудами займатися їм до снаги, та мати поряд з ними мудрих козаків, щоб ви знали вчасно що затівається і вживали заходи стриму. Війна продовжується і надії на полегшення чекати не варто, тому ми повинні міцно тримати управління полками. А тепер йдіть в полки і заспокойте козаків.

Полковники розходилися вже зовсім впевнено, а Сагайдачний ще покликав до себе Олексія Гаркушу.

- Олексю, як там Максим Лобода, підлікувався трохи?

- Так батьку, дякувати Богу вже встає, але надто переймається долею Збишка. Проситься в бій щоб найти його. Я зібрав одчайдухів і вони разом з Перебийносом шукали Збишка в Турецькому таборі, коли ми чотири дні тому його повоювали. Але не знайшли. Від полонених довідалися, що султан передав його татарському хану для отримання викупу. Я то розповів Мазепі, ти ж йому доручив питання викупу.

- Добре, Олексю, як буде Максим почуватися краще нехай приходить до мене. Мені часом його не вистачає.

Відпустивши полковників, Сагайдачний теж пішов трохи відпочити. Коли він години через дві вийшов то побачив Максима, який сидів біля входу. При появі Сагайдачного, він піднявся і пішов назустріч. Обидва виглядали не кращим чином і в обох защеміло під серцем від жалю. Сагайдачний обійняв Максима і так вони декілька секунд простояли.

- Ну, ти як себе відчуваєш, синку?

- Серед близьких серцю людей, болі не відчуваєш, та й дядько Степан мене взяв у свої руки, а він вміє ставити на ноги! Тільки серце болить за хлопцями. Батьку, я тебе хотів просити щоб ти дозволив мені поїхати на місце бою. Ми ж не мали можливості навіть похоронити моїх хлопців.

Голос його затремтів, але він взяв себе в руки і продовжив вже спокійніше.

- Ти знаєш, мені щоночі сниться наш бій і Збишко з Васильком здорові...

- Не сумуй так, сину. Ми вибрали самі собі долю воїна, то ж смерть і ходить з нами поряд. Тобі вже Михайло Мазепа говорив що Збишко у Татарського хана, як

повідомляли полонені, у нього і ті шляхтичі яких взяли в полон при Цецорській битві. То ж повернення Збишка то справа часу. А от Василько...

- Батьку, ти знаєш. Ми хотіли Василька ще до бою відправити у табір, але він категорично відмовився. Сказав що і на морі у всіх боях був разом з нами, і в Кафі... То як ти, дозволиш мені поїхати?

- Так синку поїдеш. Готуйся. Думаю, після завтра. Скажу Гаркуші, щоб дав тобі сотню козаків в охорону. Одночасно розвідаєте турецькі тили. То ж збирайся, а я маю перевірити як іде підготовка до нічної операції. Приїдеш, знову будеш зі мною. Складно мені без твого вістового загону. Я вже полковнику Гаркуші то сказав.

Поговоривши з Сагайдачним, Максим як завжди відчув приплив сил. Хоч голова ще боліла постійно, але рани від шабель швидко гоїлися від мазі дядька Степана, деякі навіть свербіли, а то вже знак, що загоїлися. Максим аж надто спішив на місце бою, тому що весь час мав відчуття, що Василько живий. Вірогідність була надто мала, але ж і мертвим він його не бачив. То ж з надією він пішов до полковника Гаркуші передати розмову з Сагайдачним та готуватися в дорогу. Вже надвечір його сотня, проскочивши турецькі застави, помчала до переправи на річці Прут, де він разом зі своїм загonom стримував Турецьке військо.

А вночі два полки козаків знову були під шатрами у турецькому таборі. Їм тепер не потрібно було когось чекати, на когось сподіватися, а тактику нічного бою в розміщенні ворога полковники Куліш і Скороненко знали відмінно. І козаків зібрали тих, які в таких боях були з ними десятки разів. Вони наскільки добре знали справу, що всю підготовчу роботу робили майже зовсім мовчки. Потім зойкнула нічна птаха, може трохи незвично, проте вона завжди кричала вночі. І хто крім козаків міг подумати, що то подає сигнал до бою полковник Куліш? Але що то був за бій! То вихор-буревій носився між Турецькими шатрами! Одиниці з тих турок, хто лишився живий, відповідали коли в них питали що бачили: "Нічого не бачив, бачив як падали воїни, бачив як летіли зрубані голови! І більше нічого не бачив".

А козаків з шаблями?

Не бачив козаків, не було козаків, Шайтан був!"

Козаків здається ніхто не бачив, але на ранок турки побачили розорені свої шатра і більше тисячі вбитих турецьких вояків. А самого турецького візира Хусейна-пашу ледь знайшли аж по обіді в лісі у вовчій ямі. Ця нічна атака козаків хоч і незначна в плані участі вояків з обох сторін, але мала гнітюче враження на турок. Складалося враження, що козаки можуть робити з ними все, що захочуть, а у Турецькому втричі більшому війську, відсутні засоби протистояння.

В той час, як вони збирали вбитих, та рахували що забрано козаками, ті перебували в прекрасному настрої. Раз по раз то там то інде в козацькому таборі лунав гомеричний регіт козаків. Вони вже добре поласували принесеними турецькими припасами і перебирали та міряли на собі турецьку одіж і прикрашену коштовностями зброю. Найбільші веселощі були біля куренівців. Об'єктом козацьких насмішок на цей раз був Іван Перебийніс. Дозволити насміхатися міг не кожен бо Іван був швидкий до

розправи, коли запідозрював що над ним пробують глумитися, але цього разу він з хорошого настрою сам чудив, або як казали козаки дуркував. Він розповідав про свої пригоди біля шатра Турецького візира Хусейн-паші.

- Я ж не до куми збирався, а до турок в їх шатра, то і прихопив лантуха. А щоб не тримати його в руках, бо ж шаблюку треба тримати, підв'язав ним шаровари бо очкур порвався. Так от я до шатра, перед тим поклав біля входу чотирьох яничар, а звідти великий візир прямо на мене пре, бульки з переляку ледь не на носі. А на ходу шубу з песцю покриту золотом одягає. Я за шубу, а він мене вздрів, бульки ще більше вилупив і кидає шубу, і навтьоки до лісу! Отут, браточки, я і схибив. Пожалів шубу! Зриваю з себе лантуха і пхну туди шубу. І забув, що очкур в шароварах порваний. Я лантуха на спину і за візиром, а шаровари впали...

- А візир як вздрів тебе без шаровар, то напевне взагалі голову втратив! Га-Га-Га! Продовжив розповідь Івана якийсь козак із юрби. І юрба аж зайшлася сміхом. Іван сміявся разом з усіма. Погладжуючи чудовий ворс шуби. Козаки сміялись до сліз, дехто присідав тримаючись за живіт, котрийсь лежав на спині, дригаючи ногами. Вони веселилися мов безтурботні діти.

Стороння людина навіть уявити б собі не змогла, що саме ці "діти" декілька годин тому в кількості двох-трьох тисяч були в самому центрі стоп'ятьдесятитисячної Турецької армії. Перекреслюючи всі закони військової тактики і стратегії вони не просто отримали перемогу, вони захопили в полон декількох воєначальників і ледь не полонили самого головнокомандувача війська супротивника.

Хіба ще було в світі подібне військо, яке б мало такий військовий потенціал і так бездарно і злочинно використовувалося керівництвом країни. Рано чи пізно така країна повинна перестати існувати. Але козаки думали не про високі матерії, вони так жили. Лише дурень міг сказати, що вони не мали страху, козаки були звичайні люди. Але вони вміли бороти той людський страх, і тоді вишкіл, який вони мали з малечку, робив їх непереможними воїнами. Один з яких замінював десятьох. А отримавши таку страшну дозу адреналіну, вони тепер по закінченню бою отримали і гормон щастя, який складався з відчуття того, що досхочу позбиткувалися над самовпевненими "володарями світу", і що гріха таїти, козаки були горді від своєї сміливості і вправності. Тим і жили...

Тим часом у султана, який впродовж боїв не мав жодної доброї звістки про бажані перемоги з радістю зустрів чотиритисячне військо бейлербея Буди Каракаша-пашу. Той мав славу визначного воїна, султан особисто зустрів його і подарував коштовний халат зі свого плеча. В свою чергу Каракаш-паша, вивчивши порядок розміщення бойових частин Турецького війська і війська супротивника, отримавши відомості про перебіг боїв у попередні дні, запевнив султана, що розіб'є цей нікчемний натовп людей які звуться польською армією в один день. Потрібна лише одна бойова операція і розбитий супротивник приповзе на колінцях. І то було не пусте бахвальство, то була істина правда. Його бойовий досвід і величезна військова сила, яку мало Турецьке військо, була тому запорукою. Але війна деколи може йти попри всі військові закони.

Каракаш-паша, може від того щоб краще прислужитися султану, чи від нетерпіння отримати перемогу, яка прославила б його в історії Турецької Порти, зробив лише одну помилку. Полководець, у якого для атаки тридцятитисячне військо і більш ніж стотисячний резерв, не мчить поперед війська на білому коні, а маючи три сотні вістових керує військом з командного пункту, де бачить перед собою весь театр бойових дій. Ця помилка вартувала йому життям, а Турецькому війську гарантованої перемоги. В першому ж бою Каракаш-паша був вбитий. Без нього "блисуча" операція розроблена талановитим воєначальником привела турецьке військо до поразки. А султан отримавши чергову поразку, в розпачі прийняв рішення про заключення мирної угоди.

Поляки чекали такої звістки від султана, гетьман Ходкевич ще в серпні послав до нього на переговори полковника Веллера, і от тепер через місяць султан дає згоду на переговори. Проте виникла нова перепона, помер гетьман Ходкевич. Власне то не була перепона, але звістка про смерть гетьмана, могла змусити султана змінити своє рішення, що потім і сталося. Коронний гетьман Ян Казимир Ходкевич помер 24 вересня о 19 годині. Незважаючи на спробу приховати звістку про це на якийсь час, вже на вечір все об'єднане військо про це знало. А через дві години до Сагайдачного зайшов Михайло Мазепа.

- Петре, маємо нагальну звістку про смерть Ходкевича. Може зібрати полковників на Раду? Я маю повідомлення, що поляки вже ведуть перемови про мирну угоду з турецьким султаном Османом II.

- Михайле, вони почали їх ще до початку війни, але твоя правда, тепер треба чекати змін. А з польськими комісарами зміни можуть бути лише на гірше.

- Ти вважаєш, що вони знову, як під Москвою, зрадять військо?

- Ні, Михайле, ситуація тут для нас трохи гірша. Там ми тримали Москву в облозі і мали всі підстави отримати перемогу. Я і сьогодні впевнений, що то була велика помилка комісарів разом з королем. Якщо би Владислав сів на свій законний престол у Москві, сьогодні в об'єднаному війську було б і тисяч сорок ратників Московського царства. А дев'ять тисяч німецьких найманців, яких привів королевич, і так були б з нами. Ти розумієш наскільки то зміцнило б об'єднані сили. Ще питання, чи в цій ситуації турецький султан мав би стільки гонору і впевненості в своїй перемозі. Чи може війни би взагалі не було. Тепер же султан може поставити умову про знищення нашого війська в обмін на мирну угоду, і я не впевнений, що Любомирський з комісарами на це не погодиться. Ти ж добре знаєш, що в стані Польсько-Литовського війська ситуація навіть гірша ніж у нас.

- Чекай, ти вважаєш, що Любомирський замінить Ходкевича. Литовці його не сприймають і будуть проти, а з іншого боку, я впевнений що Владислав не допустить зради!

- Михайле, я не сумніваюсь в порядності королевича, але він після хвороби дуже слабкий. Я теж нездужаю, проте маю з ним прямо тепер зустрітись. Максим ще не приїхав?

- Ні, Петре, хоч по часу вже й повинен.

- Дай Бог щоб там у нього було все добре. Розпорядися щоб подали коней, поїду до королевича Владислава.

Королевич, як і думав Сагайдачний, був ще дуже слабкий після хвороби, але прийняв його зразу ж і запевнив, що для турків він приготував інші компроміси, а не зраду козаків. Про то не може бути мови, "Лише повний дурень згодиться позбутися війська, завдяки якому Річ Посполита протистоїть туркам!". Королевич просив Сагайдачного ще витримати Турецький штурм, який обов'язково почнеться коли вони довідаються про смерть Ходкевича.

Штурм почався навіть скоріше ніж вони чекали. Не припиняючи переговори, султан віддав наказ на ранок вдарити по об'єднаному війську з усіх гармат. Одночасно султан підняв, здається, все військо і розпочав штурм по всіх напрямках. Але вперше головний удар був спрямований не на козаків, а на литовське військо. Гарматний обстріл, що почався одночасно з штурмом, не змовкав до вечора. На початковій стадії штурму турки місцями мали успіх. Особливо, як і планували, на литовському напрямі. Але Любомирський, який замінив, як і передбачав Сагайдачний Ходкевича, вчасно надав допомогу і литовці відбили штурм. Допомогла, як це було весь час у Хотинській війні, і відвага козаків. Вони успішно відбили атаку і перейшли в наступ, погнавши турок аж до свого табору. На вечір султан відвів війська, але наказав головному візиру на завтра готувати новий штурм, і нарешті все-таки розбити невірних.

А в козацькому таборі на той вечір було свято. Повернувся з розвідки по турецьких тилах Максим Лобода, та не просто, а з подарунком, яким тішився весь козацький табір. За декілька миль від Хотина його загін натрапив на велику череду худоби, яку турки гнали до свого війська, і не вагаючись відбив її. То ж козацькі кухарі цілий вечір смажили, а козаки ласували печенюю, жаліючи лише, що при такій вечері не мали права випити.

А Максим не відпочиваючи кинувся до Сагайдачного. Той зразу відзначив, що Максим горів радістю, навіть не видно було слідів його поранень. Сагайдачному не здужалось, він не зважаючи на рани цілий день не кидав сідла, але вигляд Максима і йому підняв настрій.

- Максиме, я вже чув що ти приніс до війська манну небесну, але не вірю, що тільки цим тішишся!

- Пане гетьмане! Батьку! Та хіба може зрівнятися "манна небесна" з тою вістю яку я приніс тобі!! Я сам до цього часу повірити не можу! Я знайшов Василька, він живий! Правду сказати вже третій тиждень не приходить до свідомості, але знахарка Молдованка, яка його лікує, сказала, що він видужує і скоро прийде до тями! Ти не уявляєш який я щасливий!

- Максиме! Синку, для мене то за цей місяць щоденного смертельного вихору, твоя звістка як чудо сотворене Богом! То як би я тебе не розумів?! Ви ж всі для мене як рідні сини!

Сагайдачний з Максимом були лише двоє і ніхто крім Максима не бачив гетьмана

таким розчуленим. На очі йому накопилися сльози. Сагайдачний завжди був дуже стриманим у вияві особливо тих почуттів, які могли говорити про слабкість. Цього разу він не стримався, бо не давала спокою рана, не давала спати напруга щоденних боїв і думки про те, чи на користь народу ллється кров його козаків. Він же винен у кожній пролитій краплині крові своїх синів, бо це він їх повів у бій. А чи був він впевненим, що король виконає свої обіцянки? Скоріше ні... Проте це була лише миттєва слабкість. За мить він знову став тим самим Сагайдачним, якого звикли бачити козаки, і за яким не задумуючись йшли в саме пекло, із упевненістю, що Сагайдак знає, що творить, а їхня справа не підвести його.

- Добре синку, радісну звістку ти приніс. До речі, це вже друга. Михайло Мазепа отримав повідомлення, що наші запорожці ведуть двадцятитисячний загін братів дончаків, може ще й побратим мій Булавін з ними. Я звелів то донести через полонених до султана, маю надію, що аж то його змусить розпочати правдиві переговори про мир. То йди відпочинь, все показує на те, що завтрашній день буде надто гарячим!

Сагайдачний мав підставу так вважати. Назавтра, то було двадцять восьме вересня, султан Осман II кинув у бій таку силу свого війська, яка до цього не була задіяна жодного дня в цій війні. Ранок знову почався з гарматного обстрілу, який продовжувався декілька годин. Вже пізніше перебіжчики повідомляли, що султан сам стояв біля гармат і керував вогнем. Після цього відбірні сили Сапег і Яничар, пішли штурмом на козацький табір. Козаки знову витримали перший натиск і відкинули ворога від своїх позицій. Турки перемістили центр штурму на "лісовичків" і потіснили їх. За перебігом бою уважно стежив Любомирський і вчасно підтримав "лісовичків" гарматним вогнем. З іншого берега на "лісовичків" посунули вплав кінні татари, але побачивши, що на допомогу "лісовичкам" також пішли козаки, полишили спроби нападу і вилізли з води. Подібним був результат штурму і на інших напрямках.

Задіявши одночасно до ста тисяч війська султан не досяг бажаного результату, але в той день Турецьке військо понесло найбільші втрати. Причиною невдач були в одноманітності штурмів, до яких легко було готуватися. Увесь стратегічний план наступу складався з того щоб налякати супротивника. Налякати не спромоглися от і штурм закінчився. Турецькі вояки ще в перших боях втратили моральний дух, і були налякані відчайдушною хоробрістю козаків та стійкістю німецьких вояків, відвагою об'єднаних польсько-литовських. Навіть султан нарешті зрозумів, що з цим військом він перемоги не одержить. А на вечір він отримав звістку що на допомогу об'єднаним військам підходить польське рушення на чолі з королем Польщі Сигізмундом III, і двадцятитисячний загін донських козаків, які йдуть на допомогу запорожцям. Султан польське рушення до уваги не приймав, не вважаючи його за військо, а от донські козаки то були добрі вояки! Це був найвагоміший аргумент для початку мирних переговорів.

Переговори закінчилися дев'ятого жовтня підписанням мирної угоди, яка повторювала і підтверджувала угоду від тисяча шістсот дев'ятнадцятого року. Головне, на що погодилися обидві сторони, запорозькі козаки не повинні виходити в морські

походи, а татари в походи проти Речі Посполитої.

Султан, не бажаючи більше продовжувати своє безславне перебування на Хотинській землі, вже на другий день віддав наказ на повернення війська в Туреччину.

І той же день ввечері Сагайдачний на прохання Собеського скликав козацьку Раду. На Раду разом з Собеським приїхав Журавинський. Саме Собеському королевич Владислав доручив вести переговори з Турками. На козацьку Раду він приїхав в тому ж вбранні, в яким був на переговорах, виблискуючи золотом і коштовним камінням рясно нашитими на вбранні. Воно яскравою плямою виблискувало на фоні брудного подертого одягу козацької старшини, яка після безперервних боїв не мала часу ні помитися, ні переодягнутися. Такою ж барвистою як одіж, була і мова Собеського.

Спочатку він у найвищих епітетах розписав визначну мужність і звитягу козаків, потім довго говорив про взаємодію об'єднаних військ, яка стала запорукою перемоги. А під кінець коротко довів умови нової угоди. Нового в ній не було нічого, і вона не визначала переможця, хоч це і не зменшувало оптимізму Собеського. Козаки слухали мовчки не перебиваючи, мовчали вони і тоді коли Собеський змовк. Козаки чекали щоб той повідав про головне: а чого вартує для козаків їх звитяга і мужність? А ще пролита кров, втрата товаришів, хвороби та інші негаразди, які супроводжували козаків на протязі військових дій.

Сагайдачний розумів, Собеський дійсно з захватом і пошаною відноситься до козаків, але на жаль не він король Польщі, то й не може відповісти на питання, які хвилюють козаків, проте задати їх він зобов'язаний.

- Пане Собеський, ми дуже вдячні за вашу високу оцінку нашого вкладу в спільну перемогу. Про те, хто і як прислужився отчизні вирішать без нас! А ми відчуємо це досить скоро. Я від імені козацького війська і народу руського прошу у короля не забути ті обіцянки, які я, від його імені, довів до всього війська, вони, поряд з іншим, спонукали козаків до звитяг про які ви говорили. А козаки зуміють гідно оцінити дотримання королем свого слова, і ще не раз послужаться отчизні в скрутні часи.

Панове полковники! Може ще хтось хоче сказати?

Що ще можна сказати? Полковники мовчали, поки жили боями було не до роздумів, а тепер після перемоги не було поки що чим тішитися, навалилася така втома, що не хотілося навіть рот розкривати. Собеський тим часом не особливо переймаючись настроями козаків, виклав план їх маршу з Хотина, і такий же щасливий покинув козацький табір. А козацька старшина не розходилася думаючи свою нерадівну думу. Загальний настрій висловив полковник Гаркуша.

- Ну що, повоювали Турків, а відчуття немов і не ми перемогли. Батьку, а не здається тобі, що не маємо чого чекати до післязавтра. Ну його до бісу польський план маршу, що нам тут чекати, хіба зради?

- Не думаю, Олексю, що до того дійде, але і мені не до серця тут ще лишатися. Як панове полковники?

Всі погодилися і пішли готуватися до переправи через Дністер. Як виявилось то було мудре рішення. Коли козаки вже стояли під селом Брага, згідно плану, почали

переправу польські війська і піддалися нападу татар, мали великі втрати, чого не сталося з козаками.

Коли королевич Владислав проходив повз козацький табір, козаки привітали його салютом із вогнистої зброї, який не стихав біля двох годин. То був правдивий салют спільної перемоги, в наслідку якої загроза Турецького поневолення назавжди відійшла від Європи.

Королевич вийшов зі своєї коляски – балдахіна привітати особисто Сагайдачного. Побачивши що він лежить на возі, він віддав наказ перенести Сагайдачного на його балдахін і далі поїхав верхи.

Надія на те, що Сагайдачний в Києві швидко одужає виявилася марною. Анастасія знаходила кращих лікарів, вони привозили всілякі мазі і трави, але все було марно. З першого дня рана була дуже запущеною, проходило зараження організму, а бойові дії не сприяли хорошему лікуванню, що могло привести до одужання. Сагайдачному було не до лікування, а постійна участь в боях години проведені в сидлі, з шаблею в руці, погіршували розвиток хвороби. Не сприяв одужанню і психологічний стан Сагайдачного.

Сказати, що зовсім не було позитивних емоцій було б не справедливо. З великою відрадою він зустрів приїзд Василька. Той був ще дуже слабким, знахарка лише дозволила Максиму через місяць повезти його до Києва.

В скорості після того як Максим привіз Василька до Києва, приїхали Зося з Оксаною. Прийшла звістка від Айзека, що питання з викупом Збігнева вирішене, треба лишень трохи почекати. То ж Зося з дня на день чекала на Збігнева, а Оксана весь час не відходила від Василька, лікуючи його і ліками, і самою присутністю. Від уваги та ласки він почав швидше одужувати. Марічка не відходила від батька, але тут з одужанням було складніше. Перед Різдвом нарешті дочекалися Збігнева. Він приїхав не один. Разом з ним Айзек, погодивши з Михайлом Мазепою фінансові питання, викупив ще одного шляхтича. Зустрівши Збігнева з його супутником, всі щасливі зібралися в світлиці. Сагайдачний останнім часом більше був у ліжку, а з тої нагоди теж вийшов до світлиці. Коли він побачив Збігнева, який хоч і був змученим з дороги, виглядав повністю здоровим і щасливим, очі його зволожилися. Він обійняв Збігнева, радісно поглажуючи його плечі, а потім звернувся до нього і молодого шляхтича, який ніяково поглядав на Сагайдачного, відчуваючи себе не зовсім зручно.

- Щось не второпаю чи ви турки, чи польські шляхтичі, а може й козаки запорозькі? – посміхаючись, звернувся до обох.

Збишко, знаючи Сагайдачного, розумів що той кепкує і підіграв йому.

- Та не турки ми, не встигли потуречитися, правда у Богдана було більше часу, та все одно жодної сури з Корану не вивчив, хто ж його в Турки прийме. А мені, так взагалі, Коран не показали. Надто вперто воював сказали, то який з мене Турок!

Всі засміялися, хоч останнім часом сміху в будинку Сагайдачного не було чути. Анастасія дивлячись на свого Петруся зраділа в надії на його видужання. А

Сагайдачний продовжив, звертаючись до Збінева.

- То кажеш, Збишку, Богдан ?

- Так, батьку! Коли я потратив до Криму, то ще був дуже слабкий після поранень, Богдан слідкував за моїм лікуванням, так і здружилися!

Сагайдачний тепер вже уважно подивився на Богдана. Той був десь однакового віку з Максимом і Збігневим, трохи нижчій ростом але міцної статури. В його постаті відчувалася молодеча сила, але він, знаючи з ким розмовляє, трохи ніяковів.

-То, кажеш Богдан! А звідки Богдан родом і хто його батьки? Як до Турків потрапив?

Сагайдачний, за звичкою, питав так, як питав прибулих на Січ козаків, коли готував загін до походу.

- Мій батько, пане гетьмане, був осадчим у Корсуньсько-Чигиринського старости Яна Даниловича. Звався Михайлом Хмельницьким. А до Турків я потрапив як полонений в битві під Цецорою.

На якусь мить він замовчав. Голос йому затремтів. Певне не міг звикнути до того що мав сказати.

- Батько мій там загинув,.. а я потрапив у полон. Мама весь час хотіла мене викупити та не ставало коштів. Дякувати Богу з допомогою пана гетьмана я тепер вдома. То мені Айзик повів, що ви дали гроші на мій викуп.

Сагайдачний спохмурнів.

- Бачиш, Богдане, не маємо ми стільки золота, щоб викупити всіх православних що в ярмі на чужині вік свій доживають. Трошки веселіше було коли в морські походи по Турецьких берегах ходили. Скількох християнських душ звільнили! Ось вдалося Зосю разом з Оксаною знайти і додому привести. Але не будемо про сумне, я так тішуся коли бачу вас молодих і здорових! Дай Боже щоб і щасливі були.

Батька я твого знав, але близькими ми не були, він здавна був при гетьмані Жолкевському, а той козаків ой як не любив! Але то його страхи, застереження і блукання в пошуках істини. Лишень для Держави ті його блукання досить дорого вартували. Та, врешті і для нього самого. Бог свідок перед битвою під Цецорою, я пропонував йому допомогу. Але він гонорово відмовився. Що тепер скажеш. Та трагедія і на його совісті. Сталося так як мало статися.

Сагайдачний ще більше спохмурнів, сильніше заболіла поранена рука, він присів на стілець, а Максим допоміг перейти йому до спальні і лягти на постіль. Як би там не було, але він відчув значне полегшення від спілкування з молоддю. Проте таких радісних миттєвостей, на жаль, було не часто. Навпаки, вісті, які доходили, лише пригнічували гетьмана.

В скорості після повернення з під Хотина, старшина зібралася у Сагайдачного на Раду. Раду відкрив Сагайдачний. Хвороба все більше брала над ним гору, і полковники то бачили.

- Панове полковники, братчики мої! Я маю великий сум від того, що діє король Сигізмунд III. Перед Хотинською битвою, коли погани підходили до кордонів Речі

Посполитої, він просив у козаків допомоги і годився на наші прохання. Але тепер, коли з нашою допомогою Турецьке військо повернулося до Порти нічого не отримавши, козаки королю не потрібні. Сказати правду, від нього ми цього не чули. Тому я пропоную знову звернутися до короля з петицією. А по тому будемо мислити про дальші наші дії, по відношенню до короля та його відповіді. Дочекаємося, братове, що ним буде зроблено у відповідь на нашу петицію. Михайло Мазепа вам зачитає, з чим ми пропонуємо звернутися до короля. Читай Михайле, а ви панове слухайте, а потім скажете свою думку.

Мазепа відкрив сувій паперу і розпочав.

- "Посольство запорозьких козаків до короля його милості і Річпосполитої - прошення за криваві, у всіх християнським світі славні і всьому поганству очевидні заслуги.

Запевняємо нашу готовність до услуг королеві і Річпосполитій.

В нинішній війні з цісарем турецьким всюди, де треба було не жалуючи свого здоров'я, наставляли ми наші груди за віру християнську, за честь королівську. За цілість отчизни нашої готові голови положити не жалуючи.

Тільки хотіли б ми знати, з чим на службі Речі Посполитій на звичайних місцях своїх пробувати, і за якою платнею. На попередніх комісіях визначено було нам річної плати сорок тисяч в рік. Тепер нам треба просити тої визначеної плати річної сто тисяч злотих аби вона приходила щороку на визначений час

Просили, аби король зволив вчинити нагороду справедливую за криваві заслуги наші і шкоди понесені у війні, як то комісари обіцяли нам.

Просимо королевича його милість, аби зволили перед королем причинити ся аби король, уважаючи на кривні заслуги й вірність нашу, зволив успокоїти старинну нашу релігію грецьку, а вільності надані нам його предками, зволив цілими і непорушними заховати, і привілеєм своїм підтвердити.

Аби наші товариші мали свободний прибуток в маєтностях королівських княжих, шляхетних і духовних. Де хто мешкав, зістаючись при вільностях своїх без усякого утиску від уряду.

І в тих містах, де маємо свій прибуток, а особливо в воєводстві Київським, аби ніякі жовніри не мали своїх леж і пристановищ."

Такі скромні прохання були у козаків, в той час коли вся Європа називала їх визволителями від Турецького поневолення. Посланці завезли петицію і стали чекати на відповідь.

Але Сагайдачний відповіді короля, не дочекався. Приїхав Михайло Мазепа і доповів йому, що король навіть не зустрівся з послами козаків. Він передав, що відповідь отримають від комісарів. А від комісарів, Мазепа довідався, що король наказав відносини з козаками привести до уложень комісією в тисяча шістсот дев'ятнадцятому році.

Сагайдачний тяжко переживав королівську підступність і легковажність. Адже це він, Сагайдачний, повідав козакам, що король згодився виконати козацькі прохання, це

його послухали козаки і щоденно вмирили в боях захищаючи короля і Річ Посполиту. Вони сьогодні не розійшлися, стали табором на Поділлі і чекають відповіді короля. Було б досить одного слова Якова Бородавки, як би він був живий, щоб це військо знялося й пішло на Варшаву! В країні не було жодної сили яка могла б їх стримати! Польським жовнірам теж не заплачено і вони пальцем не рухнуть на захист короля. А може треба було так і зробити, повторивши звияти Северина Наливайка?! Ні, Сагайдачний не міг так поступити.

- Петре, а може так треба і поступити? Стати під Варшаву, як колись під Москву і змусити Сигізмунда III відректися від престолу на користь королевича Владислава. І одночасно поставити питання нашої автономії?

- А знаєш, Михайле, не був би я тяжко хворий певне так і діяв би. Король мені іншого не залишив.

Вони помовчали, згадуючи свої плани і те, що фактично їх досягли, лишилося зробити один крок, але не судилося... Мазепа бачив в якому стані Сагайдачний і хотів якось його розрадити. Помінявши розмову.

- Петре, а ти чув про такого Йосипа Верещинського?

Сагайдачний хвилюк подумав, і лице його посвітлішало.

- Гой, гой Михайле! Той хто хоч один раз задумався про народ Руський, хто хотів йому кращої долі, рано чи пізно повинен був спізнавати про Йосипа Верещинського! Але я мав щасливу долю не лише чути про нього, але й слухати його виступ. І то був не просто виступ, то був виступ на зібранні, яке проводив батько наш Василь-Костянтин Острозький. А розмову про творення Держави, про захист віри нашої православної вели кращі сини народу руського!

- Петре, я чогось не зрозумів, ти нічого не переплутав?

- Що, Михайле, думаєш вже заговорюється старий гетьман? Я при здоровому глузді і пам'ять мені не зраджує, як тіло моє, що скільки років служило, а тепер, коли я так потрібен своєму народу, відмовляє!

- Ні, Петре, може я щось забув. Проте добре пам'ятаю, що Йосип Верещинський був католиком, більш того він обіймав у Києві католицьку єпископську кафедру.

- Даруй Михайле, добру маєш пам'ять, хоч такий же старий пень як і я. Правда не хворий! Все вірно ти кажеш, але і я кажу правду і добре все пам'ятаю, хоч років купа минула. Було то зібрання в тисяча п'ятсот дев'яностого восьмому року. Острозький запросив найбільш послідовних поборників віри православної. Були там і ми, вчорашні спудеї Острозької академії. Ми були молоді завзяті і вже у кожного за плечами участь у десятках диспутів з єзуїтами, уніатами. На той час у мене була праця "Пояснення про унію...", у Мелетія Смотрицького декілька праць. Були і викладачі Острозької академії. Верещинський в той час обіймав посаду єпископа Київської латинської кафедри.

І все ж Острозький його запросив на наше майже таємне зібрання. Тоді я також цього не розумів, але послухавши його виступ я відшукав і вичитав всі його твори. Особливе враження на мене справив його трактат "Вірний шлях до заселення пустощів у руських землях Речі Посполитої...". Той трактат був наскільки зрозумілим і

виконання його постулатів наскільки корисним для Речі Посполитої, що кожен мудрий король і член сейму мав діяти саме так, щоб країна назавжди забула про набіги татар. Та турки теж поважали б нас, і навіть думки не мали як загарбати наші землі. Такого короля треба було Речі Посполитій після Стефана Баторія. Але де ти бачив, щоб мудрого обирали королем. Хіба випадково. То ж прочитавши праці Верещинського, я будував своє життя так, щоб хоч щось зробити з того, про що він мріяв.

- Петре, а чому Верещинський не став біля керівництва держави?

- По-перше, він був вихідцем із руської шляхти, а, по друге, у польської шляхти на першому місці бундючність, пиха, родовід, а вже потім розум. То ж розумній людині пробитися марні сподівання. Я останнім часом це бачив лише у Стефана Баторія, коли і родовід, і розум, зійшлися в одній людині!

- Сумно, Петре...

- Ще й як сумно. Хіба молоді будуть розумнішими. А якщо ні то втратимо державу не побудувавши...

Вони довго мовчали. Потім озвався Мазепа.

- Здається, ми програли, Петре!

- Ні, Михайле! Ми не програли, ми розпочали! Дуже хотілось побачити власну державу, та нам не судилося. Але ми розбудили сили народу, ми лишили пам'ять про звияти на які здатен наш народ! А коли народ здатен на звияти, він мусить, і буде мати свою державу! Ми з тобою не програли, бо не грали, а жили і боролися. Жили правдою і боролися за правду!

- Бачиш, Петре, ти не гірше мене знаєш історію, і що вона показує? Правда на протязі віків лишається на боці сили. Де сила там і правда, слабкий зі своєю правдою повинен вмерти, либонь прийняти правду сильного. Така доля чекає наш народ безталанний...

Сагайдачний з великою напругою посміхнувся.

- Михайле, Михайле! Таке враження, що ти на смертному одрі, а не я. І ще скажу тобі, погано ти вчив історію. Вірніше сказати не історію, а правду Божу. А вона єдина і для сильних і для слабких, а доніс її до людей Син Божий, та на жаль її не всі здатні зрозуміти! Згадай головну його сентенцію: "Возлюбите ворогів своїх!". Завваж, прийшов він один, а проти нього іудейське царство і Римська імперія! Чи була тоді в світі сила вища за Римську імперію? Весь світ стояв на колінах перед Римом, як сьогодні перед Турецькою Портою. А він один. І хоч його земний шлях закінчився на Голгофі, і залишив він лише дванадцять учнів, які взяли його правду. Та де сьогодні Рим з його правдою сили? А за Божою правдою пів світу йде. Може й не розуміє його правди і не скоро зрозуміє, але сприймає. А Божя правда, Михайло то не правда сили плоті, то правда духу!

Сагайдачний перевів подих і хотів ще щось сказати, але йому забракло сили, і він стулив повіки...

П І С Л Я М О В А

Роман, запропонований читачеві, є художнім твором. Проте, автором враховані,

практично, всі історичні факти, які наводяться в канонічних історичних працях відомих вчених-істориків по даній темі. Є лише незначні відступлення, а скоріше доповнення, де автор дозволяв собі художній вимисел.

Тому не важко передбачити, що розумні і прискіпливі читачі, прочитавши про нараду, яку проводив Костянтин Острозький в кінці шістнадцятого століття, і про нараду, що проводили видатні учні Острозької Академії у 1618 році, запитають у автора цього твору: а з якого пальця він висмоктав представлені історичні факти? А ні з жодного, трішки подумав, та почитав те, що "мудрі" історики до цього написали про Петра Сагайдачного і не повірив. А написали вони таке: в другому десятиріччі сімнадцятого сторіччя невідомо звідки з'явився гетьман Запорозького Війська, який з Турецькою Портою воював на морі і на суходолі, одержав чисельні блискучі перемоги, про які в той час знала вся Європа.

І жодної поразки. Більш того, турецький султан плакав у своєму палаці від безсилля, коли запорозькі козаки під проводом Сагайдачного палили морський флот Туреччини прямо на рейді Константинополя, та не міг нічого вдіяти проти цих "п'яних, брудних, вонючих розбишак", як їх називає видатний польський письменник Генрік Сенкевич. І немає ніякого значення, що попервах то були лише партизанські рейди. Участь у війні з Московським царством і Хотинська битва проти Турецької імперії поставила Петра Конашевича Сагайдачного в один ряд з найвидатнішими полководцями у світовій історії. А для досягнення таких вершин не достатньо мати вродженні лідерські якості, потрібне відповідне середовище і люди, з якими зв'яжеш свої дії, від яких одержуєш імпульс на подальші звершення. Потрібна була мета, заради здійснення якої, людина приносить в пожертву власне життя. І природно, що таким осередком були учні Острозької академії, з якими Сагайдачний до самої смерті тримав постійний міцний зв'язок. А мета, творення Держави. Саме тому введені події історичного значення, які, власне, автор не знаходив у історичній літературі. В романі найшли своє відображення ще дві історичні події відомі широкому загалу знавців життя Сагайдачного, які автор дещо змінив.

У першому випадку мова йде про бій Турецької ескадри із "чайками" запорожців у Дніпровському лимані. Приведена істориками кількість війська з однієї та іншої сторони, козаків дві тисячі, а турків шістнадцять, ні при яких умовах не могла забезпечити перемогу запорожцям, як то повідомляють історики. Тому автор збільшив кількість запорожців до восьми тисяч і "розробив" план бою, який міг би забезпечити перемогу запорожцям, як про те наведено в історичних джерелах.

У другому випадку автор показав свій варіант визволення Богдана Хмельницького з полону. Знову ж таки, в історичних джерелах наводяться два можливих варіанта визволення. Викуп Богдана матір'ю і запорозькими козаками. Автор пристав на другий, але художньо домислив те, що викуп було здійснено саме за вказівкою Петра Сагайдачного. То дало можливість показати зустріч двох українських гетьманів, якої в дійсності бути, практично, не могло.

А щодо палкого бажання Руської еліти побудувати власну державу, в тому сумніву

не може бути. Руський люд завжди пам'ятав якого він роду-племіні, а коли з'явилася високоосвічена еліта, природно вона повинна була домагатися власної державності. Це вже пізніше, коли московські сусіди проводячи загарбницькі війни підступним шляхом приєднали до себе руський народ, їм було вигідно про цю високоосвічену еліту замовчувати. Тому їх цілком влаштовував образ Сагайдачного виписаний у романі Данила Мордовця. Нікому< невідомий волоцюга, з ватагою розбишак, запорозьких грабіжників випадково визволив православних невільників у Кафі. От і всі подвиги! Століттями про Сагайдачного в осійській імперії ніхто нічого хорошого не знав.

І нам, нащадкам запорозьких козаків повинно бути дуже соромно за своє безпам'ятство. Мені не дивно, що ніхто не запитає, чому геніальний польський полководець, гетьман Жолкевський, не здобув жодної перемоги над Турецькою імперією чи Московським царством без цих "клятих" непокірних зарізяк. А в битві під Цецорою, де Сагайдачний з військом участі не приймав, отримав поразку загинув сам. А видатні московські історики: Соловйов, Карамзин, Ключевський, воліли написати про Сагайдачного лише як про комету, яка з'явилась невідомо звідки і стояла над Москвою, коли він зі своїм військом, практично оволодів столицею Московського царства, а потім з невідомих причин зняв облогу і полишив Москву. Нам ці причини відомі, вони в першу чергу є наслідком морально-етичних засад, яким слідував Петро Сагайдачний і про них повідано у романі.

Але, як завжди було в історії Українського народу, наші союзники домовлялися з переможеними про умови мирних угод за нашою спиною, а потім їхні вчені писали блискучу історію своїх Держав, не згадуючи про наших предків, які вмирали і перемагали у спільних звитягах. Чи може то неправда? А згадаймо російську царицю, славу не тільки державницькими діяннями а й визначними амурними справами. Це вона після спільної перемоги при завоюванні Криму Військом Запорозьким і Російськими ратниками над турецько-татарським військом, розпорядилася знищити Запорозьку Січ, перебити запорожців! Такою була наша історія...

Друга половина шістнадцятого і перша половина сімнадцятого століття були епохою найвищого розквіту Речі Посполитої, цього державницького утворення, яке в своєму політичному розвитку значно випередило інші країни того часу. За своїм значенню Річ Посполиту у Східній Європі можна порівняти з Київською Руссю в одинадцятому дванадцятому столітті. То, може, і спірне питання, але на його підтвердження наведемо декілька аргументів.

Напевно головним і досить переконливим аргументом є Хотинська битва. Вдвічі менше військо Речі Посполитої не поступилося війську Турецької Порти, яка на той час не мала собі рівних у тодішньому цивілізованому світі. То була супердержава, яка століттями не знала поразки. Вона мала всі підстави звоювати розпорошені дрібненькі європейські країни, які подібно до князів Київської Русі завзято гризли горлянки одне одному. Але на перешкоді стала Річ Посполита, і назавжди зупинила Турецьке поневолення Європи, та на відміну від Київської Русі не згинула а розквітла всупереч немудрим керманічам, які все-таки умудрилися довести її до громадянської війни.

Річ Посполита Стефана Баторія по толерантності і віротерпимості не мала рівних в Європі. У Франції Варфоломійська ніч, коли католики зарізали у Парижі і по всій Франції тисячі протестантів-гугенотів, а в Речі Посполитій католики, православні і протестанти мають однакові права на віросповідання.

У Франції, Англії, Туреччині, Московії династичні< правління, тобто керівник держави займає трон у спадок, і не має значення чи він хворий чи дурний, але весь народ вклякає перед ним на коліна і все що робить правитель благословляється і вважається від Бога. А в Речі Посполитій Короля обирають на сеймі, і згідно конституції кожен шляхтич може бути обраним королем. У двадцять першому сторіччі обрання керівника держави то загальноприйнята норма для цивілізованих народів. Хоча навіть тепер досить царків, і явних, і прихованих. А деякі умудрилися навіть по черзі правувати державою щоб не надто змучитися. А що, чому ні? Народу то подобається.

То ж, на жаль, і сьогодні нічого не може бути вищим і сильнішим дурості людської! Може хто й написав оду дурості а я цього не знаю? Якщо ні, то конче потрібно прославити поряд з героями-воїнами, дурнів, очільників держав, з вини яких гинули розквітаючі країни! Що стосується Речі Посполитої, то один із наймудріших королів Польщі і, на мою думку, немудрих, були майже сучасниками. Я маю на увазі королів Стефана Баторія і Сигізмунда III.

Читач може справедливо дорікнути мені: що є простішим ніж пашекувати про часи давно минулі, і показувати який ти мудрий, а вони всі були дурні. Погоджуюсь з цим. І не буду розповідати, що повинен був зробити Сигізмунд III, щоб Річ Посполита розквітла в сімнадцятому сторіччі, а сьогодні стала на рівень Британського королівства, яке має найлюдянішу владу, і є найбільш розвиненою країною в політичному устрої. Мудрий читач запитає, а хто міг передбачити те що станеться з країною через сто чи двісті років, не буває таких мудрагелів! Погоджуюсь, але маю саме по Речі Посполитій застереження. Сучасником Сигізмунда III був видатний син польського народу католик по віросповіданню виходець з руської шляхти Йосип Верещинський. Він так детально до дрібниць розписав, що треба робити, як захиститися від постійних кровавих татарських походів, і змусити Турецьку Порту поважати Річ Посполиту, що потрібно було бути Сигізмундом III, щоб ігнорувати пропозиції Верещинського. В романі не знайшлося для нього достатньо місця, лише тому що ця геніальна людина потребує окремого роману!

А моя дальша справа і сенс мого сьогоднішнього життя сімнадцяте сторіччя і Богдан Хмельницький!